

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XVII
2006 • Nr. 5–6

DIN SUMAR:

SIMONA ȘTEFĂNESCU, ANCA VELICU, Tema identitară în discursul candidaților la președinție. Studiu de caz

SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, Consumul și abuzul de alcool ca problemă socială și medicală

ROXANA DOBRI, Răspândirea consumului de droguri în societatea contemporană

BRUNO ȘTEFAN, Istoria și reforma închisorilor românești

ADRIAN MAJURU, Rolul și evoluția albanezilor bucureșteni în societatea românească

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, MONICA RAȘEEV, Cunoaștere și management

CRISTINA LEOVARIDIS, Organizațiile intensiv-cognitive – un nou tip de organizații, specifice societății cunoașterii

LUCIAN RADU STANCIU, Implicațiile unei aniversări: Nicolae Iorga la 60 de ani

MIRCEA MĂCIU, *Scienza nuova* – întemeiere a psihologiei etnice

Confesiunile unui juris-sociolog (Convorbire cu **Dan Banciu**, realizată de **Iancu Filipescu**)

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Dr. Ilie BĂDESCU, director al Institutului de Sociologie; dr. Sorin M. RĂDULESCU, redactor-șef; dr. Iancu FILIPESCU, secretar general de redacție; dr. Maria COBIANU-BĂCANU, redactor-șef adjunct; dr. Dan BANCIU, dr. Ștefan BUZĂRNESCU; dr. Mihail CERNEA, membru corespondent al Academiei Române; dr. Emilian M. DOBRESCU; dr. Ioan DRĂGAN; Ion GLODEANU, secretar științific al Institutului de Sociologie; dr. Oscar HOFFMAN; dr. Petru ILUȚ; dr. Michel MAFFESOLI, profesor Universitatea Paris V; dr. Paul H. STAHL, membru de onoare al Academiei Române; director de Studii la École des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris); dr. Ioana PETRE; dr. Ivan TCHALAKOV, Președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria.

Redactor: Simona-Grazia DIMA

Microprocesare și tehnoredactare computerizată: Mariana IONICĂ

Redacția: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 27; 4021-318 81 28/2417

Fax: 4021-318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

Redactor: Ana BOROS

Tehnoredactare computerizată: Mariana IONICĂ

Coperta: Mariana ȘERBĂNESCU

© 2006, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 46

Fax: 4021-318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

Adresa web: www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XVII, nr. 5-6 • 2006

S U M A R

MASS-MEDIA

- SIMONA ȘTEFĂNESCU, ANCA VELICU, Tema identitară în discursul candidaților la președinție. Studiu de caz 397

DEVIANȚĂ ȘI CRIMINALITATE

- SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA, DÂMBOEANU, Consumul și abuzul de alcool ca problemă socială și medicală..... 433
ROXANA DOBRI, Răspândirea consumului de droguri în societatea contemporană 463
BRUNO ȘTEFAN, Istoria și reforma închisorilor românești 485

ISTORIE SOCIALĂ

- ADRIAN MAJURU, Rolul și evoluția albanezilor în societatea românească 513

SOCIETATEA CUNOAȘTERII

- OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, SIMONA RAȘEEV, Cunoaștere și management..... 531
CRISTINA LEOVARIDIS, Organizațiile intensiv-cognitive – un nou tip de organizații, specifice societății cunoașterii 543

EVOCĂRI

- LUCIAN RADU STANCIU, Implicațiile unei aniversări: Nicolae Iorga la 60 de ani 559

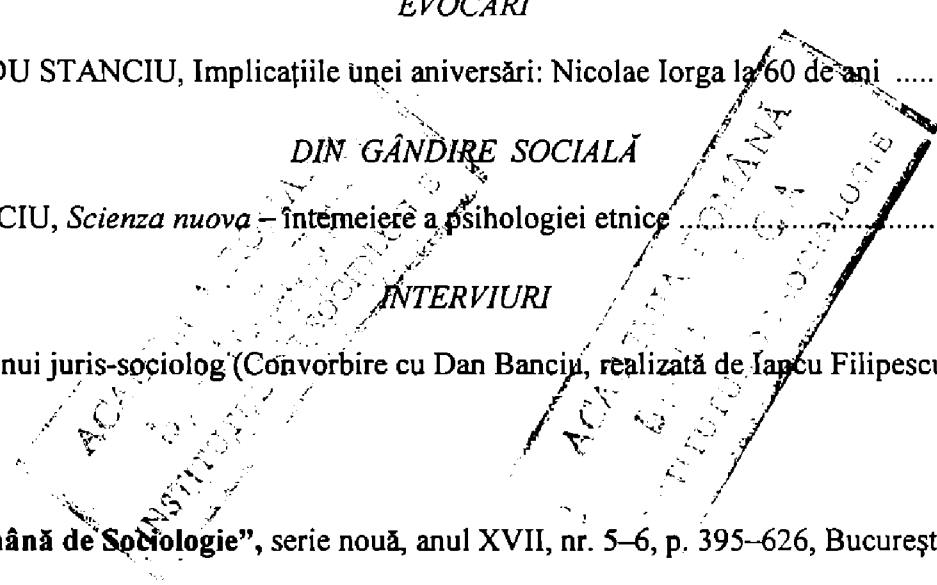
DIN GÂNDIRE SOCIALĂ

- MIRCEA MÂCIU, *Scienza nuova* – întemeiere a psihologiei etnice 575

INTERVIURI

- Confesiunile unui juris-sociolog (Convorbire cu Dan Banciu, realizată de Iancu Filipescu) 583

10.11.37/11

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, *Cunoașterea – noua resursă a puterii*, București, Editura Tipografia Intact, 2006 (Cristina Leovaridis, Andreea Nicolaescu); *When Things Fall Apart. Qualitative Studies of Poverty in the Former Soviet Union* (Când structurile se destramă) Edited by Nora Dudwick et al., Washington D.C., The World Bank, 2003 (Maria Cobianu-Băcanu) 605

INDEX ALFABETIC 2006 621

TEMA IDENTITARĂ ÎN DISCURSUL CANDIDAȚILOR LA PREȘEDINȚIE. STUDIU DE CAZ

SIMONA ȘTEFĂNESCU
ANCA VELICU

THE THEME OF IDENTITY IN THE DISCOURSE OF PRESIDENTIAL CANDIDATES. CASE STUDY

Romania's upcoming accession to the European Union has opened two new lines of discussion. On the one hand, at political and administrative level, discussions are related to the legislation, to economic advantages and disadvantages, common policies in various domains, in other words, Romania's capacity to integrate in the „Brussels bureaucracy.” On the other hand, discussions relate to the level of the accession's social and media representations, in other words, there are talks about the effects of this change of identity/of status from the point of view of image, both in the every day discourse and in the political and media discourse. We have considered that a privileged moment for putting forward and/or exploiting these issues is that of the electoral campaign before the accession, precisely because of the importance of accession issues on the political agenda and, at least supposedly, on the public agenda. As such, our analysis has surveyed the way in which the two lines mentioned above (with special focus on the second one) are found in the discourses of the presidential candidates in the 2004 electoral campaign. To be more specific, we have analyzed the final electoral talk shows broadcasted on the public TV channel.

Obiectivul general al cercetării din care face parte acest studiu a fost analiza *măsurii în care identitatea – europeană și națională – este o temă prioritară (cum este ea utilizată, construită, receptată și/sau asumată) în societatea românească actuală*. Pentru aceasta, analiza noastră s-a focalizat pe trei direcții de cercetare: **a.** În primul rând, am analizat *discursul mediatic*, atât în context electoral, cât și în context non-electoral. La acest nivel, ne-a interesat discursul mediatic al presei scrise centrale, dar și tipul de abordare jurnalistică prezent în *talk-show*-urile electorale finale; **b.** În al doilea rând, am analizat *discursul politic electoral* din perspectiva utilizării temei identitare, atât sub forma identității naționale, cât și sub forma identității europene. Corpusul de analiză a cuprins, la acest nivel, discursurile electorale susținute de candidații la președinție în cadrul celor două

dezbateri finale, organizate de televiziunea publică înaintea fiecărui tur de scrutin; c. În al treilea rând, am analizat *discursul cotidian*, prin aceasta urmărind prezența temei identitare la nivel social (care sunt reprezentările sociale despre tema în discuție).

În acest studiu vor fi analizate discursurile candidaților la președinția României din dezbaterile finale, organizate de TVR 1, canalul principal al televiziunii publice, și de Clubul Român de Presă, difuzate în direct în 26 noiembrie, respectiv 8 decembrie 2004. Analiza a fost realizată urmărind atât prezența temei studiate, cât și modurile de contextualizare a acesteia: în ce măsură tema a fost utilizată în sine și pentru sine sau, din contră, corelată cu o temă de interes, precum tema securității naționale, teme socio-economice etc. Așadar, acest studiu se circumscrie atât celui de-al doilea nivel de analiză amintit mai sus, cât și primului, deoarece ne-au interesat deopotrivă tematica identitară în discursurile electorale din dezbaterile finale și tipurile de abordări jurnalistice prezente în aceste emisiuni.

COMUNICARE POLITICĂ ȘI ELECTORALĂ – REPERE TEORETICE

O dată cu modernizarea spațiului public, proces care a implicat și ideea că atitudinile și comportamentele politice se pot contura și modifica în intervale mai scurte de timp decât se credea în trecut, s-au produs mutații considerabile și în abordarea și studiul campaniilor electorale.

Primul model elaborat pe baza unor studii empirice, anume modelul „efectelor minime ale comunicării”, susținea că schimbarea opțiunilor politice în timpul campaniei electorale este sporadică, în timp ce efectele reale ale campaniei electorale se referă, în principal, la consolidarea atitudinilor preexistente.

Modelul cunoscut și ca „modelul Columbia” a fost dominant în anii '60. O altă explicație a comportamentului electoral, cunoscută sub denumirea de „modelul Michigan”, s-a asociat foarte bine modelului Columbia, deoarece considera că variabilele de atitudine, în special identificarea partizană, sunt determinante în decizia de vot a cetățenilor. Așadar, ambele modele postulau ideea că există factori de lungă durată (variabile sociologice și/sau de atitudine), iar nu factori de scurtă durată (numai pentru perioada campaniei electorale) care sunt primordiali pentru decizia de vot.

Și în tradiția franceză a ecologiei electorale, factori precum cei geografici, sociologici sau istorici erau considerați a fi primordiali în explicarea deciziei de vot, fiind, de asemenea, susținut caracterul secundar al campaniilor electorale în formarea opțiunilor electorale.

Schimbarea de perspectivă a venit o dată cu un ansamblu de cercetări precum [Gerstlée, 2002, p. 74–75]: studiile asupra impactului televiziunii și asupra utilizatorilor de televiziune; analizele strategiilor de discursuri electorale; ancheta privind constituirea mizelor politice în alegerile locale și studiul agendei electorale

legislative din 1986. Toate aceste cercetări, arată J. Gerstlée, se orientează în direcția unei autonomizări a campaniei electorale, *înțeleasă ca obiect de investigare puternic centrat pe variabila de comunicare [ibidem]*. Totodată, cercetările se referă și la capacitatea explicativă a acestei variabile sau o tratează într-un cadru comparativ.

Importante mutații au loc, de asemenea, chiar în reprezentarea campaniei electorale. Dacă analiza clasică era focalizată asupra actorilor „patentați” ai jocului politic (oameni politici, partide și coaliții politice), asupra descrierii dispozițiilor, manevrelor și luărilor de poziție ale acestora, alături de o juxtapunere cu analiza strategiilor, noile analize redistribuie rolurile și recompun o altă scenă electorală, inspirată nu numai de juxtapunere, ci și prin interacțiunea protagoniștilor *[ibidem]*. Din acest punct de vedere, arată Gerstlée, campania electorală poate fi considerată ca o structură de joc, caracterizată fie de conflict, fie de cooperare, fie de relații mixte care, la rândul lor, *produc efecte de compoziție, pe care nici unul dintre actanți nu le domină*. Mai mult, noile analize evaluează efectele unei campanii electorale nu numai din perspectiva rezultatelor electorale imediate, ci și prin definirea unei situații politice, adică în plan simbolic și cognitiv. Astfel, în această perioadă este redistribuit capitalul politic, sunt reconstruite identitățile politice, sunt achiziționate și revizuite cunoștințele politice și, într-o manieră globală, este legitimat însuși sistemul.

Cu alte cuvinte, campania electorală se prezintă ca o secvență privilegiată de construire a realității politice, la care contribuie toți actorii săi, în funcție de resurse și de interese. Lupta pentru putere trece prin reprezentările și imaginile pe care cetățenii și le formează, nu întotdeauna conștient, despre propriul trecut, prezent și viitor, ca și despre trecutul, prezentul și viitorul grupurilor de apartenență și al colectivității naționale, în general. Astfel, miza campaniei electorale este controlul simbolic asupra definiției colective a situației politice. Fiecare aspirant la putere încearcă să impună supremația propriei sale definiții, făcând uz de simboluri reprezentate de cuvinte, imagini, filme, argumente, discursuri, fotografii, afișe, clipuri, sloganuri, muzică etc. Se încearcă, cu alte cuvinte, construirea unei interpretări cu vocație strategică, opusă interpretărilor rivale, pentru cucerirea puterii. Din această înfruntare simbolică rezultă nu doar rezultatele electorale imediate, ci și noua configurare a interpretărilor politice *[ibid., p. 76]*.

Analiza noastră se focalizează asupra comunicării văzută ca fiind interacțiunea interpretărilor – strategic orientate – situației politice. Astfel, candidații interpretează cerințele și așteptările cetățenilor, oferta electorală a celorlalți concurenți, integrându-le în comunicarea lor strategică, pentru a le da un conținut coerent. La rândul lor, *mass-media*, prin tratarea informației din ansamblul ofertelor, interpretează ansamblul cererilor și condițiile în care acestea pot fi ajustate. În fine, publicul interpretează mesajele electorale care îi sunt direct adresate, dar și interpretările secundare furnizate prin canalele media. De asemenea, mecanismul de influență interpersonală funcționează ca o transmitere sau ca un

schimb de interpretări, mai mult sau mai puțin spontane, ale situației. Toate aceste interpretări înseamnă modalități de definire a situației sau de construire a acelei lumi comune, prin acțiunea reciprocă ce face spațiul public operațional și inteligibil.

TALK-SHOW-UL: DISPOZITIV TELEVIZUAL AVÂND CA MIZĂ ADEVĂRUL

Modelul teoretic de analiză a *talk show*-ului, cu care vom lucra, este cel prezentat de Patrick Charaudeau și Rodolph Ghiglione în *Talk-show-ul sau despre libertatea cuvântului ca mit*¹; aici *talk-show*-ul este prezentat ca reprezentând forma cea mai recentă pe care o cunoaște dezbaterea televizuală, fiind un mixt între informare, educare și divertisment, un gen televizual în care rolul tradițional al televiziunii, de „transmițător”, este însoțit de un alt rol, asumat de televiziuni, dar nu întotdeauna recunoscut ca atare (despre care unii spun că este imaginar), de *intervenientul capabil de a trata dezordinea socială* (p. 48). *Talk-show*-ul aparține, arată cei doi autori, așa numitei „neoteleviziuni” și prezintă multe dintre caracteristicile acesteia: ...*dacă paleoteleviziunea se înscria într-un joc cu roluri clar stabilite și cu genuri identificabile (informare, educare, divertisment), neoteleviziunea a înglobat realul într-o dramaturgie în care actorul se găsește atât în fața ecranului cât și pe ecran, în care el este totodată telespectatorul și dublul său* (p. 20–21). Totuși, în ciuda atâtor „modernisme”, pe care le aduce cu sine *talk-show*-ul, unele prea puțin ortodoxe față de regulile tradiționale ale televiziunii, scopul acestuia rămâne acela de a ajunge la un adevăr, cu folosirea tuturor uneltelor comunicative. *Dezbaterea televizuală este cuvântul pus în imagine pentru a face vizibilă o parte din ceea ce se petrece în spațiul public* (p. 66). Prin aceasta, *talk-show*-urile uzează de toate cele trei tipuri de imaginar prezente la nivelul societății, în scopul aceleiași duble constrângeri: a unui plus de *credibilitate* și a unui plus de *captare*.

Există trei tipuri de imaginar, care funcționează la nivelul societății: *imaginarul cuvântului*, *legat de imaginarul descoperirii adevărului*, *imaginarul identității sociale*, *legat de vizibilitatea acesteia*, și *imaginarul imaginii*, *legat de modurile de reprezentare a lumii* (p. 49). Imaginarul cuvântului determină, în funcție de modul cum este „activat”, trei domenii ale cunoașterii: cunoașterea *savantă* – care urmărește **descoperirea** unui adevăr, despre care se presupune că are o existență indubitabilă, apriorică actului de descoperire –, cunoașterea *ținând de opinie* – cea care construiește *un adevăr care ar exista sub forma unei judecăți colective despre cum trebuie să se organizeze viața socială a grupului* (p. 52) – și cea a *inconștientului* – care descoperă *un adevăr care se ivește în „negativitate” (...)* *se manifestă prin acte ratate și deficiențe* (p. 52); acesta din urmă este un adevăr care presupune activitatea de *scoatere la iveală*.

¹ Iași, Editura Polirom, 2005.

Al doilea tip de imaginar, cel al identității sociale, reprezintă reluarea, la nivel discursiv, a practicilor colectivității, care formează reprezentările sociale; acestea joacă un dublu rol: de **oglină** și de **structurare** (p. 54). Rolul de oglindă înseamnă pur și simplu că, prin reprezentări, respectiva colectivitate capătă o imagine despre sine ca ființă socială: *ea poate deci să se recunoască în acestea (în reprezentări – n.n., S.Ș., A.V.) și să devină conștientă de (...) identitatea ei socială* (p. 54). Rolul de structurare presupune un proces, o dinamică, anume transferul în relația cu dublu sens între practicile generate de aceste reprezentări și modificarea reprezentărilor în funcție de noile practici. Pentru ca această relație să funcționeze, este nevoie ca atât reprezentările, cât și practicile să fie vizibile și acest lucru se realizează în *spațiul public*. *Mass-media* a preluat, o dată cu apariția lor, sarcina publicizării atât a reprezentărilor cât și a practicilor care instituie aceste reprezentări. *În acest scop, media pun în scenă lingvisticul, ceea ce constă în: a raporta „ceea ce este spus” (...), a reconstitui „ceea ce a fost” (...), a analiza „ceea ce a fost spus” (...), a face să apară „opinii”...* (p. 56). Doar că există un bruiat a acestei puneri în scenă, derivat din constrângerile cărora trebuie să le facă față *mass-media*: constrângerea care ține de *credibilitate* și cea care ține de *captare*.

Al treilea imaginar de care vorbesc cei doi autori este cel al imaginii, ca fenomen vizual, non-verbal, de reprezentare a unui lucru. Există trei moduri prin care poate avea loc reprezentarea: *prezentificare* – este procesul prin care se prezintă o imagine, perfect calchiată pe realitate, a lumii, în același timp în care ea se produce (cotemporalitate); se obține astfel iluzia unei „coprezențe a lumii reale și a lumii reprezentării” (p. 58) care determină un efect de *autenticitate*; este cazul transmisiilor *în direct* –, *figurare* – proces de **restituire**, *cu ajutorul unui material semiologic codat (...) a unui a fi fost, adică o realitate posibil vizibilă* (p. 61). Figurarea poate fi mai mult sau mai puțin realistă, obținând efecte de *fidelitate* sau, din contră, de deformare. *Vizualizarea*, cel de-al treilea mod de reprezentare, *constă în a proiecta, cu ajutorul unor instrumente de calcul, o realitate invizibilă cu ochiul liber, ascunsă, pe un suport material perceptibil, accesibil* (p. 63); efectul este cel de *dezvăluire*, această dezvăluire ținând însă mai mult de teritoriul „cunoașterii savante”, fiind mai degrabă vorba despre un mod de reprezentare „conceptual”.

Ținând cont de toate aceste tipuri de imaginar și de definiția inițială a dezbaterii televizuale, ca fiind *cuvânt pus în imagine pentru a face vizibil ceea ce se petrece în spațiul public*, observăm că avem de-a face cu două planuri, în care are loc „punerea în scenă”: planul verbal și planul vizual. Avem deci de-a face cu un schimb de cuvinte care are loc într-un spațiu fizic, cu un public care nu este prezent în acel spațiu și cu o reprezentare a acestui prim spațiu pentru publicul absent, reprezentare care creează un spațiu secund, „de demonstrare” (p. 69). Atât schimbul de cuvinte, cât și reprezentarea la nivel vizual, răspund anumitor mize, care determină dezbateră propriu-zisă. În plan verbal există: **1. miza de luare în**

posesie a cuvântului (...), care determină un spațiu de exprimare, în care se dezvoltă strategii ale luării cuvântului (p. 69), **2.** miza influenței între participanți, care determină o dinamică a *spațiului relațional* prin crearea de alianțe sau conflicte, **3.** o miză a adevărului, aceasta din urmă fiind cea care impune *spațiul de tematizare*. Punerea în scenă a vizualului, realizată de instanța mediatică, pentru publicul-absent din spațiul fizic al dezbaterii (*subiectul privitor*), răspunde la trei mize: **1.** miza vizibilității, **2.** miza ghidajului privirii și **3.** miza transparenței/opacității.

Acestor mize le răspund *variabilele punerii în scenă* – care variază, în funcție de finalitatea contractului de comunicare (dubla constrângere de care vorbeam, a informării și captării). Variabilele verbale sunt: *tematica* dezbaterii, personajele participante la dezbateri, *identitatea* acestor parteneri și *dispozitivul fizic* în care sunt plasați acești participanți. Avem, cu alte cuvinte, ca variabile care determină o dezbateri televizuală: o temă care determină un conținut al dezbaterii, pus într-o anumită formă conceptuală, determinată de identitatea participanților, care, la rândul lor, sunt plasați într-un anumit dispozitiv fizic. Variabilele punerii în scenă la nivel vizual țin de: **1.** vizibilitatea spațiului arătat – prin care se înțelege atât prezența, cât și modurile de prezență; **2.** *axa vederii* sau modul particular în care instanța mediatică ghidează privirea telespectatorului – și **3.** *secvențializarea*, care, prin înlănțuirea și articularea specifică a imaginii, creează *un anumit ritm și un anumit estetism dezbaterii ca spectacol* (p. 81). Toate aceste elemente sunt semnificative pentru identitatea *talk-show*-ului respectiv.

IPOTEZE ȘI METODOLOGIE

Ipotezele specifice pentru analiza discursului politic au fost derivate atât din teoriile europeanizării și ale construcției identității europene, cât și sugerate direct din analiza corpusului empiric. Acestea au fost:

1. Tema identitară reprezintă o temă cu miză politică, ceea ce o face prezentă în discursurile electorale.
2. Ipoteza referitoare la modul în care este utilizată tematica identitară:
 - 2.1. Tema identitară apare frecvent, în discursul unui candidat, într-o „formă pură”: fie în forma identității naționale, fie în forma identității europene.
 - 2.2. Alternativa ipotezei de mai sus ar fi că, atunci când un candidat utilizează ambele teme, o face corelându-le în felul următor: identitatea românească conține elemente tradiționale europene, ceea ce face ca identitatea noastră europeană să fie de necontestat. O astfel de ipoteză ne-a fost sugerată de teoriile despre construirea unei identități europene nu prin opoziție cu identitățile naționale, ci prin înglobarea acestora (D. Wolton).

3. Utilizarea, în oricare dintre formele de mai sus, a tematicii identitare, se răsfrânge asupra imaginii candidatului, oferindu-i o identitate specifică.

Metodele de cercetare utilizate au fost analiza de conținut și analiza semio-discursivă. Menționăm că unitățile de înregistrare ale analizei de conținut nu au fost delimitate *a priori* analizei, dar a existat o orientare a cercetării, dată de obiectivele acesteia. Ne-am adaptat analiza la specificul corpusului analizat, cu alte cuvinte mesajele candidaților ne-au sugerat inserarea sau nu în analiză a unor unități de înregistrare. Am considerat că tema identității naționale este prezentă într-un mesaj, atunci când calitatea de a fi român apărea ca fiind cauza unei alte calități sau a unei acțiuni sociale (de exemplu, „ca român, sunt cinstit/corect etc.”, „noi românii ne vom integra în Europa păstrându-ne...” sau „eu, ca român, voi acționa în modul...”). În mod similar, am considerat că tema identității europene este prezentă atunci când „europenitatea” (calitatea de a fi european) era direct răspunzătoare de anumite comportamente și/sau calități. Identitatea europeană putea să apară în acest discurs specific fie în varianta „noi, europenii”, fie în varianta „ei, europenii”, cu alte cuvinte fie prin incluziune, fie prin diferențiere. Pentru analiza semio-discursivă a fost folosit, în principal, modelul propus în 1997 de P. Charaudeau și R. Ghiglione, model prezentat mai sus.

ANALIZA *TALK-SHOW*-ULUI „DESTINAȚIA COTROCENI” DIN 26 NOIEMBRIE 2004

Descrierea emisiunii: structurare internă, format și reguli de desfășurare

Pentru început vom analiza ultimul *talk-show* organizat în direct de către TVR 1, canalul principal al televiziunii naționale publice, înaintea primului tur al alegerilor, în seria denumită „Destinația Cotroceni”. Acest prim *talk-show* „final” a fost realizat la data de 26 noiembrie 2004, chiar în ultimele ore ale campaniei electorale, cu două zile înaintea primului tur de scrutin din 28 noiembrie 2004. Preferăm utilizarea termenului de „*talk-show*”, și nu „dezbateri” pentru această emisiune din următoarele considerente: dezbateri presupune o anume libertate în utilizarea, de către participanți, a unei strategii – fie o *strategie de reprezentare*, orientată către destinatarii intenționați (alocutori), cărora încearcă să le prezinte propria versiune interpretativă drept versiunea literală, factuală a lucrurilor, fie o *strategie interlocuționară*, care vizează dominarea relației de comunicare prin **a.** prezența unor indicatori interlocuționari specifici; **b.** utilizarea strategică a principiului și maximelor cooperării conversaționale; **c.** exploatarea strategică a alternanței conversaționale și a mijloacelor lingvistice de organizare a conversației; **d.** utilizarea polemică a unor erori logice (sofisme, pseudo-raționamente, argumente *ad hominem*) [Rusu, 1997, p. 192–193]. Or, emisiunea pe care o analizăm nu a permis participanților prea multe „libertăți”; candidaților nu le-a fost permisă o libertate conversațională, prin simplul fapt că ei nu s-au putut adresa

altor candidați, ci ei au răspuns exclusiv cerințelor moderatorilor și regulilor impuse de aceștia. Astfel, emisiunea nu a însemnat o „dezbateră” în sensul propriu al termenului (implicând, cu alte cuvinte, prezentarea versiunii – uneori polemice – a fiecărui candidat asupra unei teme date), ci o cursă contra-cronometru, în care fiecare candidat a trebuit să facă față unor întrebări diferite și să se supună unor reguli prestabilite. Emisiunea despre care vorbim nu a cuprins dialoguri, ci monologuri pe teme neegale. Pe de altă parte, date fiind caracteristicile emisiunii TV analizate, chiar și termenul de „*talk-show*”² apare oarecum folosit în mod impropriu: „*talk*” a lipsit din ecuație (așa cum spunem mai devreme, nu a existat „discuție”, „dezbateră” a unor teme de către participanți); a fost prezent, în schimb, elementul „*show*” din termen, acesta fiind asigurat de elementele de format ale emisiunii – intrarea în scenă a candidaților, tragerile la sorți, publicul propriu al candidaților în spatele lor (adesea vociferând), dar și de conținutul propriu-zis al unor părți („tronsoane”) ale emisiunii, precum adresarea unor așa-numite „întrebări incomode”, completarea unor chestionare prin care erau testate cunoștințele (cu alte cuvinte, „spectacolul” a cuprins și un „extemporal”, publicul având astfel posibilitatea să vadă cât de pregătiți erau candidații sau care dintre candidați rămân „corigenți” sau chiar „repetenți”) etc.

În acest *talk-show* au fost invitați și prezenți toți cei 12 candidați la președinție înscriși în primul tur de scrutin electoral: George Becali, Petre Roman, Marian Petre Miluț, Marko Bela, Aurel Rădulescu, Traian Băsescu, Adrian Năstase, Alexandru Raj Tunaru, Corneliu Vadim Tudor, Gheorghe Ciuhandu, Gheorghe Dinu și Ovidiu Tudorici.

Moderarea *talk-show*-ului a fost realizată de către trei jurnaliști ai postului TVR 1: Marian Voicu, Monica Ghiurco și Corina Sechereș.

Anterior emisiunii, a fost negociat și încheiat un acord de către *staff*-urile de campanie ale candidaților, prin care au fost convenite regulile generale ale *talk-show*-ului, alegerea formatului, a locului de desfășurare și a moderatorilor, aspecte privind „publicul” participant, format din invitații aleși de fiecare candidat pentru a-i avea ca susținători. De asemenea, s-a convenit anterior și asupra regulilor specifice de desfășurare a emisiunii.

Aceste reguli specifice aplicate au ținut în special de ordonarea schimburilor discursive. Astfel, s-a procedat la tragerea la sorți începând încă de la așezarea candidaților în sală. Fiecare candidat a fost poziționat pe un fotoliu, în spatele unei mese scunde. Scaunele au fost numerotate, de către organizatori, de la stânga la dreapta, începând cu scaunul din stânga intrării. De asemenea, fiecare candidat a avut în spatele său, ca public și ca susținători, 9 persoane, pe care el și *staff*-ul său

² Vom utiliza, totuși, acest termen pentru a ne referi la emisiunea electorală „finală” din 26 noiembrie 2004, analizată aici.

le-au selectat (figuri proeminente din partidele sau coalițiile politice care le-au susținut candidatura, figuri publice care îi susțineau, personaje din *staff*-ul electoral). Tragerea la sorți pentru poziționarea candidaților s-a efectuat prin extragerea unor plicuri mate, conținând fiecare numele câte unui candidat, dintr-un bol transparent.

Figura nr. 1

Imagine de ansamblu a poziționării celor 12 candidați (și a susținătorilor acestora) în emisiune. Sursa: Captură TVR 1

Figura nr. 2

Cei trei moderatori ai emisiunii, la pupitrele lor – Corina Sechereș (în plan apropiat) și Monica Ghiurco (în plan îndepărtat) Sursa: Captură TVR 1

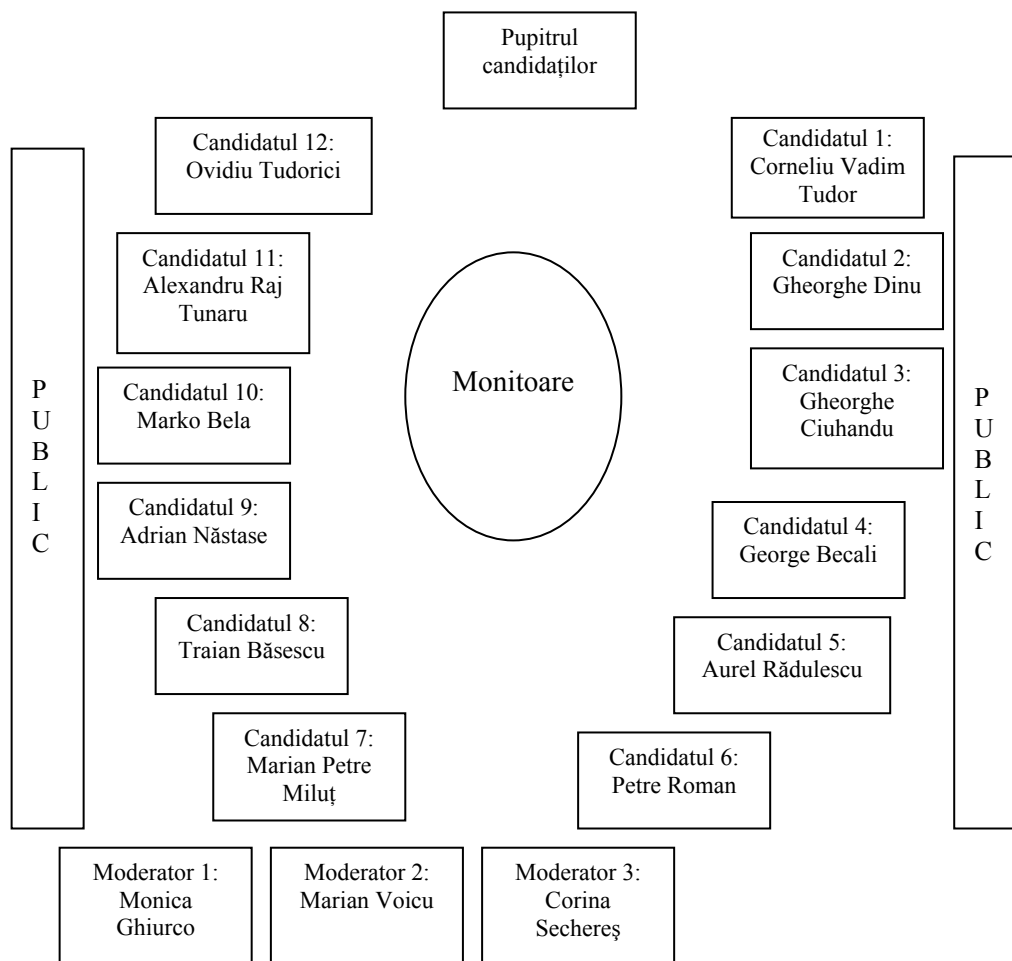
Așa cum se observă în figura nr. 1, candidații au fost așezați față în față, șase câte șase. Lateral, tot în opoziție, s-au aflat pupitrele celor trei moderatori ai emisiunii, respectiv pupitrul la care candidații au răspuns la întrebări și și-au transmis mesajele. Schema dispozitivului ales de către instanța mediatică a fost, așadar, următoarea:

De asemenea, ordinea în care candidații au început să fie prezentați, să vorbească și să răspundă la întrebări a fost stabilită prin tragere la sorți, aceasta desfășurându-se în același fel de fiecare dată.

Emisiunea a fost compusă din șapte părți, denumite de moderatorul Marian Voicu „tronsoane”. Fiecare din aceste tronsoane a implicat fie difuzarea unor imagini, fie comentarea unor imagini, fie răspunsul la anumite întrebări, fie transmiterea unor mesaje. În acest studiu vom analiza doar primul tronson al emisiunii.

Figura nr. 3

Schema dispozitivului participanților la dezbateri

Acesta a constat din următorul format: pentru început, fiecare candidat a fost prezentat prin intermediul unui scurt film documentar (ordinea „întrării în scenă” a candidaților fiind stabilită, așa cum precizam, prin tragere la sorți). Așa cum a reieșit din derularea emisiunii, candidatul vedea pentru prima dată filmul respectiv. După încheierea filmului de prezentare, candidatul a dispus de 30 de secunde de „completări” – candidații au fost invitați să aducă adăugiri, completări sau eventuale modificări la informațiile prezentate în film. După expirarea celor 30 de secunde, fiecare candidat la președinție a trebuit să răspundă la ceea ce a fost denumit de moderator *o întrebare incomodă*. Limita de timp, în care trebuia să se încadreze răspunsul la întrebarea incomodă, a fost de un minut și 30 de secunde.

Atenționarea candidaților referitor la expirarea timpului consacrat răspunsului s-a făcut de fiecare dată cu ajutorul unor semnale sonore. În unele cazuri, când candidatul nu avea fraza terminată la expirarea timpului disponibil, moderatorii au admis prelungirea acestuia cu maximum 2–3 secunde (fără însă ca acestea să fie contorizate pe ecran). Atunci când, eventual, candidatul a avut tendința de a prelungi discursul peste aceste câteva secunde, el a fost „taxat” prin oprirea sonorului (microfonului). De asemenea, candidații au fost atenționați că secunde nefolosite din timpul destinat completărilor sau răspunsurilor nu se reportează.

TEMATICA IDENTITARĂ ÎN PRIMELE MESAJELE TRANSMISE DE CANDIDAȚII LA PREȘEDINȚIE

Pentru început, vor fi analizate, în interiorul unei grile de analiză având ca itemi tema identității naționale și a identității europene, discursurile de câte 30 de secunde, prin care cei opt candidați menționați au făcut completări la filmele prin care televiziunea publică le-a prezentat, pe scurt, biografia și cariera politică. Ordinea în care candidații sunt prezentați în tabel este ordinea în care ei au avut cuvântul în emisiune, conform tragerii la sorți:

Tabelul nr. 1

Prezența tematicii identitare în discursurile „de completare” de câte 30 de secunde

Nr. Crt.	Candidatul la președinție	Partidul sau coaliția politică ce i-a susținut candidatura	Tema identității naționale, ca temă principală	Tema „națională” , ca temă principală	Tema identității europene, ca temă principală	Tema identității europene sau tema europeană, ca temă conexă
1	George Becali	PNG*	–	–	–	–
2	Petre Roman	Forța Democrată	–	–	–	X
3	Marian Petre Miluț	Acțiunea Populară	–	–	–	–
4	Marko Bela	UDMR	–	–	–	–
5	Aurel Rădulescu	APCD**	–	X	–	–
6	Traian Băsescu	Alianța D.A. (PNL – PD)	–	X	–	–
7	Adrian Năstase	PSD + PUR	–	–	–	X
8	Alexandru Raj Tunaru	PTD***	–	–	–	–
9	Corneliu Vadim Tudor	PRM	–	–	–	–
10	Gheorghe Ciuhandu	PNȚCD	–	X	–	–
11	Gheorghe Dinu	Candidat independent	–	–	–	–
12	Ovidiu Tudorici	URR****	–	–	–	–

* Partidul Noua Generație

**Alianța Populară Creștin-Democrată

***Partidul Tineretului Democrat

****Uniunea pentru Reconstrucția României

Așa cum se observă, tematica identitară, fie națională, fie europeană, nu este prezentă ca atare în discursurile analizate. Totuși, trei din cei 8 candidați își utilizează cele 30 de secunde, avute la dispoziție pentru completări autobiografice, pentru *a se axa pe sau a dezvolta o tematică națională ca temă principală*. Este vorba despre Aurel Rădulescu, Traian Băsescu și Gheorghe Ciuhandu. Remarcăm, de asemenea, că în toate cele trei cazuri tema este cea a *apartenenței la poporul român*, fără nici o atingere cu „europenitatea”. Deși modalitățile în care cei trei utilizează tema națională diferă, cele trei discursuri au, totuși, un filon comun: *ideea de a fi slujit, într-un fel sau altul, poporul român*.

Astfel, **Aurel Rădulescu** își începe cele 30 de secunde de completări prin sintagma *iubiți credincioși și frați români*. Candidatul subliniază, apoi, faptul că a slujit – ca preot și ca avocat (cele două formații ale sale) – poporul român (în cadrul comunității române din Statele Unite ale Americii) și că „a fost chemat” să-l slujească, în continuare, ca politician, deși nu aceasta era voia sa:

Iubiți credincioși și frați români, (...) în misiunea mea temporară, ca preot și ca avocat, în Statele Unite ale Americii, am oferit pe gratis serviciile mele comunității române, iar în România am sosit, îmbrăcând cămașa jertfei și a morții, la fel, să slujesc poporul român, frații mei români, pentru binele națiunii noastre.

Observăm, în acest discurs, o viziune oarecum apocaliptică asupra sarcinilor/„misiunii” pe care o au/are de îndeplinit un politician care ocupă funcția de președinte, din moment ce aceasta presupune că trebuie „îmbrăcată cămașa jertfei și a morții”.

De asemenea, discursul acestui candidat abundă în apelativele care fac referire la națiune și la apartenența națională, fiind, în acest sens, cel mai bogat dintre toate cele 8 discursuri prime ale candidaților în emisiune: de două ori este utilizat apelativul „frați români” și câte o dată „poporul român”, „comunitatea română”, „România” și „națiunea noastră”, ceea ce înseamnă un total de șase astfel de sintagme. Cu alte cuvinte, acest candidat a utilizat, la fiecare cinci secunde, o astfel de expresie, ceea ce reprezintă o abundență sau chiar un exces, care poate conduce la saturația ascultătorilor³.

În schimb, se poate spune că **Traian Băsescu** a avut un discurs – deși axat în totalitate, și în cazul său, pe tematica națională – mai sărac în apelative concrete, care să facă trimitere la apartenența națională (în care sintagma „popor român” apare o singură dată și tot o singură dată apare termenul „național”), însă mult mai subtil și mai persuasiv.

³ Efectele discursurilor asupra electoratului reprezintă o temă de cercetare care nu este obiectul nostru, însă putem nota, în acest moment, cunoscând rezultatele alegerilor din 28 noiembrie 2004, faptul că acest discurs, care a utilizat în exces sintagme ale identității naționale, nu a avut succesul dorit de candidat. Fără a avea la îndemână o analiză a efectelor sau a impactului, ci numai la nivel de observație, se poate spune că folosirea sintagmei de „frați români” nu este prea agreată de electoratul român.

Candidatul a făcut uz de un *simbol*, a cărui invocare produce, în rândul tuturor românilor, același efect – sentimentul apartenenței, asociat însă cu *mândria*. Este vorba despre *tricolor*, un simbol care transcende orice resentimente sau frustrări ale apartenenței naționale.

Am crescut într-o casă de militar, m-am instruit într-un institut militar, unde însemnele naționale au fost elemente de educație; 12 ani cât am fost pe mare, în fiecare dimineață la răsăritul soarelui se ridica la catarg tricolorul. Am tricolorul în suflet, iar tricolorul este poporul român.

Observăm aici ceea ce remarcam mai devreme ca fiind comun la cei trei candidați menționați, anume ideea de a fi slujit poporul român: spre deosebire de candidatul precedent, care a slujit poporul român (sub forma comunității române din SUA) ca preot și ca avocat, Traian Băsescu a slujit poporul român pe mare, reprezentându-l și respectându-l (așa cum reiese din discurs), salutând *în fiecare dimineață* tricolorul, care *este poporul român*.

Cel de-al treilea candidat la președinție, al cărui prim discurs de 30 de secunde este axat în totalitate pe tematica națională, **Gheorghe Ciuhandu**, dezvoltă ideea de a fi slujit poporul român pe două paliere: mai întâi, prin invocarea faptului că provine dintr-o familie care a avut o contribuție importantă la crearea Partidului Național Român și la Marea Unire din 1918 (cu alte cuvinte, nu el personal a slujit poporul român, dar familia sa da, și încă nu oricum, ci printr-o „contribuție importantă” chiar la edificarea celui mai important obiectiv din întreaga istorie a românilor – unirea lor într-un singur stat); în al doilea rând, ideea de a fi servit țara este avansată de acest candidat prin menționarea faptului că a fost arestat în 17–18 decembrie 1989 *pentru participare la manifestațiile anticomuniste din Timișoara* (așadar, a slujit poporul român prin contribuția sa la obținerea libertății și a șanseii de a trăi într-un stat democratic):

(...) M-am născut în Timișoara din părinți ardeleni refugiați acolo. Provin dintr-o veche familie care a avut o contribuție importantă la crearea Partidului Național Român și la Unirea din 1918. Nu am fost membru PCR. Am fost arestat în 17–18 decembrie pentru participare la manifestațiile anticomuniste din Timișoara.

Se poate spune că acest candidat a punctat în discurs două elemente esențiale pentru identitatea națională a românilor, elemente la care el și-a adus, într-un fel sau altul, contribuția, deși cel de-al doilea element nu este menționat ca atare, ci doar subînțeles: *unirea* românilor și *libertatea* lor.

Am remarcat deja faptul că tematica identitară europeană nu este prezentă, ca temă principală, în discursul nici unui candidat la președinție. De asemenea, în aceste prime 30 de secunde de completări, candidații nu fac referiri la identitatea europeană ca atare. Singurul care are o temă „europeană” conexă în discursul său, prin invocarea Europei și a Uniunii Europene, este **Petre Roman**. De remarcat că ambele invocări sunt făcute cu referire la locul (meritat) al României în Europa și UE, în contextul în care tema principală a discursului de 30 de secunde al lui Petre

Roman a fost constituită de realizările personale ale candidatului și de contribuția semnificativă pe care acesta consideră că și-a adus-o sau ar fi putut să o aducă la bunăstarea României:

Am fost primul-ministru care a declanșat reforma în România, aceea care a dus România spre Europa, spre NATO (...) Dacă guvernul Roman nu era eliminat prin mineriadă, România era astăzi cel puțin la fel ca și celelalte țări din Uniunea Europeană.

De asemenea, am notat în tabelul nr. 1 și faptul că încă un candidat, **Adrian Năstase**, a avut în discursul său o menționare a unei caracteristici europene. Deși tema „europeană” nu este conexă în discursul său, așa cum era la Petre Roman, am notat-o totuși pentru a releva faptul că, încă din aceste prime 30 de secunde, acest candidat ține să facă menționări referitoare la „Europa”, aceasta fiind, așa cum vom vedea mai târziu, o caracteristică a strategiei sale discursive. De această dată, Adrian Năstase folosește „Europa” – mai bine zis un partid european – pentru a-și gira propria candidatură:

Avem, în această campanie electorală, nu numai încrederea unei mari părți a electoratului român, dar și a Partidului Socialiștilor Europeni și a Internaționalei Socialiste (...).

ANALIZA RĂSPUNSURILOR LA „ÎNTREBĂRILE INCOMODE”

Așa cum precizam mai devreme, în acest prim tronson, fiecare candidat la președinție a trebuit să răspundă, după discursul de 30 de secunde de „completări”, la ceea ce a fost denumit de moderatorii „o întrebare incomodă”. Limita de timp în care trebuia să se încadreze răspunsul la întrebarea incomodă a fost de un minut și 30 de secunde.

Să remarcăm, pentru început, că nici una din „întrebările incomode” adresate candidaților la președinția României nu a avut tangență cu o tematică identitară propriu-zisă. Totuși, multe dintre răspunsuri au avut incluse în ele fie referiri identitare explicite, fie sintagme identitare și, mai ales, naționale. Vom analiza, în continuare, răspunsurile relevante din acest punct de vedere, subliniind prezența tematicii și a sintagmelor identitare, a ideii de „popor”, „națiune” sau „Europa”, ca și modalitățile în care acestea au fost utilizate de către candidați.

George Becali – Solicitat să răspundă unei întrebări personale, referitoare la liceul la care și-a obținut diploma de bacalaureat, candidatul a devenit, după aproximativ 30 de secunde, irascibil, declarând:

Aici nu am venit să-mi puneți întrebările astea (...) Eu aici am venit să dau un examen moral în fața națiunii (...) Nu cred că asta contează pentru români, să vadă dacă Becali poate fi un bun conducător sau nu (...) Când dvs. o să puneți întrebarea, eu am să spun ce vreau eu, ce vreau să arăt poporului român.

Așadar, „națiunea” și „poporul” român sunt utilizate de acest candidat cu sensul de instanță în fața căreia, pe de o parte, el susține că a venit să se prezinte, să dea un „examen”, iar pe de altă parte ca instanță care îl va aprecia și își va da verdictul.

Petre Roman – Întrebat cum va putea colabora, în cazul în care va fi ales președinte, cu unul dintre foștii săi subordonați, acest candidat invocă, încă din prima fază, „misiunea cea mai înaltă a președintelui”, și anume unitatea românilor:

Președintele României este acela care are cea mai înaltă misiune, aceea de a-i uni pe români (...) El trebuie să colaboreze cu tot ceea ce este dat de către poporul român (...) Așa îi îndemn și pe colegii mei care astăzi sunt aicea, dacă vor ajunge într-o poziție sau alta, eu am avut această înaltă onoare, dată de români, să fiu în foarte multe înalte poziții ale statului român, să țină seama de faptul că ei slujesc țara, slujesc oamenii, trebuie să-i unească, prin urmare trebuie să facă ceea ce slujește interesului țării, ceea ce slujește oamenilor, și în nici un caz ceea ce îi slujește lui (...) Eu n-am slujit decât țara și oamenii...

Remarcăm că este vorba de un discurs populist, în care se repetă ideea „slujirii” oamenilor, a poporului, a țării. De asemenea, observăm că acest candidat marșează pe ideea „unității” românilor, aceasta fiind, așa cum deja precizam mai sus, unul dintre elementele definitorii ale ideii naționale.

Marian Petre Miluț – Este primul dintre candidații la președinție care folosește în discursul său sintagma „integrarea în Uniunea Europeană” ca atare. El utilizează această idee în răspunsul la întrebarea incomodă care i-a fost pusă, întrebare referitoare la rolul pe care îl va avea fostul președinte al României, Emil Constantinescu, în conducerea țării, în eventualitatea în care va ajunge președintele României.

...Mai departe însă, faptul că va putea să joace un rol important pentru Acțiunea Populară, ca pol politic determinant în viitorul României și al integrării în Uniunea Europeană (...) Va putea să aibă un cuvânt important de spus, să sprijine într-adevăr în viitor o Europă unită, în care și România să-și găsească rolul ei.

Este pentru prima dată când, în această emisiune, este utilizată explicit de către un candidat ideea integrării europene și, mai ales, ideea Europei „unite”. Deși nu este folosită tematica identității europene ca atare, să remarcăm totuși apropierea de ea, prin avansarea ideii că România trebuie să își găsească un loc în viitoarea Europă unită.

Marko Bela – Deși este unul dintre candidații care răspunde punctual la întrebare (aceasta s-a referit la eventuala taxare de către electorat a presupusului oportunism politic, dată fiind colaborarea UDMR cu ambii poli politici), el invocă totuși, în finalul discursului, faptul că nu este în *interesul României* (alături de *interesul comunității maghiare*) să colaboreze cu *ultra-naționaliști*, precum Partidul România Mare. Să mai remarcăm, de asemenea, că această afirmație a declanșat o abatere de la regulile de desfășurare a emisiunii, deoarece candidatul

Corneliu Vadim Tudor a cerut pe loc dreptul la replică și, în condițiile în care acesta nu i-a fost acordat, el a încălcat regulile convenite asupra formatului, mergând, fără voia moderatorilor, la pupitrul candidaților, pentru a-și exprima replica.

Aurel Rădulescu – „Poporul” este din nou prezent în exces și în acest discurs: de nu mai puțin de 5 ori în cele 90 de secunde alocate. Întrebat dacă este avocatul preoților sau preotul avocaților, acest candidat consideră că are o „misiune” de îndeplinit ca viitor președinte, el sugerând nu doar că a fost „ales” pentru aceasta, ci și faptul că face chiar un „sacrificiu” pentru a o îndeplini.

După această „dezvăluire” a „misiunii”, candidatul, deși a dorit, probabil, să atingă o tematică națională, oferă doar un discurs prea puțin credibil:

*...Cu toate că acest cuvânt, politică, înseamnă cetatea lui Dumnezeu, deci ar trebui în această cetate să fie toți oamenii lui Dumnezeu, oameni care nu au dus la sărăcirea **poporului**, dimpotrivă, oameni care doresc **binele, prosperitatea și siguranța națională a României**. Doresc **poporului român, fraților noștri**, ca să fie și să ajungă acolo unde trebuie și printr-un trai decent.*

Traian Băsescu – Întrebat cum răspunde acuzației că nu ar fi om de echipă, candidatul răspunde punctual la întrebare și „demontează” ideea că el nu ar fi un om de echipă, menționând întâi că a fost comandant de navă, iar apoi că a fost ministru în mai multe guverne, primar și șef de partid, în toate aceste posturi având alături de el o echipă. Candidatul recunoaște că *am fost în conflicte cu politicieni, dar niciodată cu echipa mea* și justifică de ce a fost în conflicte cu unii politicieni: *pentru că nu-mi plac hoții, nu-mi plac cabotinii, nu-mi plac cei care cred că li se cuvine mai mult decât le dă dreptul valoarea lor*. După toată această „demontare”, cu argumente și explicații, a sugestiei din întrebarea incomodă conform căreia el nu ar fi un om de echipă, Traian Băsescu punctează decisiv, atingând, în acest fel, în mod subtil, din nou, tematica națională: *„dar niciodată nu am fost în conflict cu poporul român”*.

Așadar, fără a face exces de cuvinte sau de expresii „strălucitoare”, candidatul utilizează ingenios ideea că face parte din poporul român, că poporul român este echipa sa, cu care va colabora foarte bine și pe care o va conduce ca președinte, așa cum a putut să conducă toate echipele enumerate anterior. Mai mult, candidatul subliniază, în încheierea discursului său de 90 de secunde, că nu se dezice de sine sau de imaginea pe care deja o are în rândul electoratului, sugerând prin aceasta că este conștient că poporul român așteaptă și are nevoie exact de acestea:

Voi continua să fiu un om intransigent în relațiile cu cei din jurul lui și de la ei aștept exigență în relațiile cu mine. Nu suport pe lângă mine oameni care nu au valoare.

Adrian Năstase – Solicitat să răspundă acuzației de creștere a corupției în România, acest candidat, la vremea respectivă prim-ministru, sugerează că nu neagă existența fenomenului de corupție însă îl consideră unul în regres în ultimii ani, în bună măsură datorită măsurilor pe care guvernul său le-ar fi luat. După

această introducere, Adrian Năstase își ghidează discursul către temele sale de interes, pe care, evident, mizează, fără a se îndepărta totuși, cel puțin pentru început, de răspunsul pe care trebuia să îl ofere telespectatorilor. Ca și în discursul de 30 de secunde, și acum, numai că de această dată mai abundent, acest candidat vorbește despre „Europa”, „Uniunea Europeană”, „europeni”. Să consemnăm și acum că nu este vorba despre o tematică identitară europeană propriu-zisă, pentru că tema nu este Europa/ europenii sau locul României/românilor în Europa, ci doar despre o tematică a integrării europene și, cel mult, a comparării României cu alte țări europene. Comparafia sau situarea pe o anumită ierarhie europeană este făcută după niște indicatori care ne avantajează și, în acest fel, avantajează candidatul Adrian Năstase, care a condus guvernul responsabil de respectivele progrese invocate:

Este interesant faptul că astăzi a fost adoptat, a fost publicat raportul Olaf la nivelul Uniunii Europene, care arată, și acest lucru este îmbucurător, faptul că nivelul fraudelor în România, în ceea ce privește utilizarea banilor europeni, dar și în general nivelul corupției, față de anul anterior, a scăzut foarte mult. Deci sunt elemente importante care cred că trebuie menționate.

Candidatul nu se limitează însă la a răspunde întrebării referitoare la creșterea corupției, ci profită de ocazie pentru a accentua, încă o dată, aspectele/efectele pozitive ale guvernării pe care a condus-o, și, îndeosebi, dimensiunile pozitive ale modului de desfășurare și ale consecințelor procesului de integrare euro-atlantică a României. A. Năstase își asumă în calitate sa de (fost) prim-ministru, intrarea României în NATO și apropiata aderare la Uniunea Europeană: *am reușit în acești patru ani să intrăm în NATO, suntem foarte aproape să intrăm în Uniunea Europeană*. De altfel, în întreaga sa campanie electorală, acest candidat a mizat pe integrarea României în NATO și în Uniunea Europeană, aceasta fiind pentru el „mai mult decât un subiect de discuție” [Pricopie, 2005, p. 64]. El a deconstruit întreaga istorie a fenomenului, pentru a-și arăta și a-și consolida poziția, argument de care ceilalți candidați nu au putut beneficia [*ibidem*]. Să mai remarcăm, de asemenea, apelul făcut de candidat la termenul „români”, de două ori în acest paragraf (o dată prin „mulți români”, iar a doua oară prin „toți românii”), prin care a încercat, probabil, o apropiere și o identificare cu poporul/ electoratul român, în speranța atragerii voturilor sale.

Alexandru Raj Tunaru – Fără a se apropia de o tematică identitară, și acest candidat amintește în răspunsul său despre „interesul național”. Întrebat cum a reușit să strângă cele 200 000 de semnături necesare pentru a candida la președinție, candidatul răspunde ambiguu, invocând legalizarea în statutul partidului său a punctului 8 al Proclamației de la Timișoara și faptul că obiectivul acestui partid este interesul mai sus amintit:

Tot ceea ce facem să facem mai întâi în interesul comunității, în interesul național, în interesul României.

Să remarcăm doar faptul că, în viziunea acestui candidat, „interesul comunitar” și „interesul național” se suprapun.

Corneliu Vadim Tudor – Încă înainte de a-i fi adresată întrebarea incomodă, candidatul adoptă o atitudine agresivă față de moderatoarea Monica Ghiurco: în momentul în care aceasta spune că îi va adresa „întrebarea incomodă”, Corneliu Vadim Tudor intervine: „*incomodă pentru dumneavoastră, domnișoară!*”. Deși întrebarea produce asupra candidatului hilaritate (întrebarea se referă la schimbarea atitudinii candidatului în funcție de sfaturile consilierilor străini, iar el începe să râdă atunci când o aude), el continuă cu aceeași atitudine agresivă și după ce întrebarea este citită, moderatoarea fiind acuzată de xenofobie și de faptul că ia partea UDMR-ului:

Sunteți xenofobă? Am înțeles că vă cheamă Ghiurco, dar sunteți la televiziunea română, nu trebuie să luați partea UDMR-ului împotriva partidelor românești.

Candidatul își irosește, în acest fel, mai mult de 25 de secunde din cele 90 alocate răspunsului la întrebare. Atunci când răspunde propriu-zis, Corneliu Vadim Tudor o face în stilul său caracteristic – polemic, dar laborios, elevat, recurgând la metafore și la exemple biblice. El respinge încă din start acuzația care i-a fost adusă, așa cum singur spune, „ani de zile”, deși întrebarea de față nu implica o acuzație de acest gen. Detașarea de xenofobie este făcută tot într-un stil elevat, presărat cu vorbe de duh:

Noi nu suntem xenofobi, noi suntem împotriva ticăloșilor. Important e ca omul să fie om. Și mai importante decât funcțiile efemere sunt relațiile noastre cu bunul Dumnezeu.

După această delimitare, candidatul se apropie, oarecum, de răspunsul la întrebarea care i s-a pus, prin exemplificarea biblică a „consilierului străin” Iosif, paralelă prin care el demonstrează, din nou, că este o persoană cultă și religioasă⁴:

Avem un consilier străin în Biblie foarte important. Este faimosul Iosif, care era fiul lui Iacob. Și care a devenit chiar primul-ministru al faraonului și l-a sfătuit, i-a tălmăcit visele și l-a sfătuit să scape Egiptul, dar și celelalte comunități, de o pustiitoare secetă.

După această introducere, candidatul amintește că are mai mulți consilieri străini, nu doar pe Ayal Arat, oameni prin care, continuă candidatul:

La începutul anului 2005, cu ajutorul bunului Dumnezeu, voi face poporului român bucuria de a aduce la București giulgiul din Torino, care păstrează urmele mântuitorului Isus Cristos.

⁴ Fapt remarcant și în discursul cu care acest candidat s-a lansat în cursa pentru președinție, discurs din 3 octombrie 2004 [Pricopie, 2005, p. 63].

Prin această idee, Corneliu Vadim Tudor confirmă faptul că specificul de imagine al campaniei sale electorale din 2004 a avut la bază ortodoxia și faptul că a mizat pe aducerea giulgiului lui Hristos în România⁵. Observăm, și la acest candidat, prezența invocării poporului român: alături de ideea că va face poporului român o „bucurie”, Corneliu Vadim Tudor își încheie răspunsul la întrebarea incomodă astfel: *Atâta lucru pot să fac pentru poporul pentru care mi-aș da și viața*. Prin urmare, candidatul avansează ideea sacrificiului suprem pe care l-ar face pentru poporul român, ceea ce reprezintă maximumul a ceea ce poate face cineva pentru altcineva.

Gheorghe Ciuhandu – Observăm, în discursul acestui candidat, ca și în primele 30 de secunde, o „identificare” locală, mai degrabă decât una națională. Întrebarea care i-a fost adresată se referea la părerea sa despre ceea ce va lua electoratul în calcul: faptul că a câștigat de trei ori primăria Timișoarei sau faptul că face parte dintr-un partid istoric, care nu a mai reușit să intre, în 2000, în Parlamentul României. Candidatul răspunde printr-o falsă punere a problemei, susținând, pe de o parte, că populația Timișoarei este mândră că și-a depus această candidatură, iar pe de altă parte că *în multe părți ale țării se fac lucruri mai temeinice și mai serioase decât în Capitală*.

Este evident, în discursul acestui candidat, faptul că se mândrește și chiar mizează pe apartenența la populația Timișoarei (ne amintim că și în cele 30 de secunde anterioare el își începea discursul precizând că s-a „născut în Timișoara din părinți ardeleni”). De asemenea, el dezvoltă, din nou, o tematică identitară locală prin invocarea unui „model Timișoara”, despre care „populația țării vorbește”. Această tematică este accentuată și în fraza următoare, când candidatul își delimitează clar identitatea pe care și-o asumă: nu aceea de român, ci aceea de „bănățean” sau „ardelean”:

Sunt, de altfel, cu excepția domnului Marko Bela, unicul bănățean sau ardelean, dacă mă pot exprima așa, candidat la președinție.

Abia în cea de-a doua parte a discursului de 90 de secunde, Gheorghe Ciuhandu se apropie de răspunsul propriu-zis la întrebarea care i-a fost pusă. El precizează foarte clar că nu consideră a fi un inconvenient faptul că reprezintă PNȚCD și probează acest fapt prin „garanția” oferită acestui partid de apartenența sa, ca membru afiliat, la un partid **european**:

Nu cred că există nici un fel de inconvenient, câtă vreme Partidul Național Țărănesc reprezintă, ca membru afiliat la Partidul Popular European, cea mai importantă formațiune politică europeană, din Uniunea Europeană.

Observăm faptul că acest candidat mizează pe creditul dat de afilierea la un partid european, și nu oricare partid, ci „cel mai important din Uniunea

⁵ Aducerea giulgiului de la Torino a constituit un subiect important și în discursul de lansare în campanie al acestui candidat [*ibidem*, p. 64].

Europeană”, Europa fiind, în viziunea sa, cea mai credibilă garanție care poate fi invocată. Să mai remarcăm faptul că Gheorghe Ciuhandu este, alături de Adrian Năstase, cel de-al doilea candidat la președinție care în acest tronson „girează” candidatura sa cu sprijinul unui partid european.

Gheorghe Dinu – O întrerupe pe moderatoarea Monica Ghiurco în timp ce aceasta citește întrebarea incomodă, avansând, încă înaintea începerii răspunsului propriu-zis, ideea apartenenței la poporul român. Întrebarea care i-a fost adresată se referă la faptul că, în calitate de fost membru al serviciilor secrete, ar putea folosi unele informații împotriva unor persoane „incomode”. După ce moderatoarea citește *proveniți din rândurile serviciilor secrete*, candidatul intervine, fără a aștepta finalul întrebării: *Provin din rândul românilor, stimată doamnă, nu din rândul serviciilor secrete!*.

Analiza răspunsului acestui candidat arată că el este singurul candidat care introduce, încă din prima frază rostită în aceste 90 de secunde, o tematică/idee identitară națională autentică:

Niciodată buna mea creștere de român adevărat nu va face și nu va face loc unei asemenea ipoteze false pe care dumneavoastră ați făcut-o.

Așadar, este avansată o caracteristică a românilor „adevărați” – cinstea, corectitudinea. Candidatul își asumă această caracteristică, identificându-se cu „românii adevărați”, iar identificarea este girată printr-o „bună creștere”. Imediat în continuarea răspunsului, Gheorghe Dinu reia și întărește aceeași idee a identificării și a apartenenței:

În primul rând, eu ca român, să știți că mă adresez, ca viitor președinte, tuturor românilor.

Cu alte cuvinte, este exclus ca el, „ca român”, să facă ceva incorect, pentru că însăși apartenența la poporul român exclude o astfel de variantă. Faptul că, în continuare, precizează că „se adresează tuturor românilor”, poate însemna fie faptul că nu face discriminare între „românii adevărați” și „restul românilor”, fie doar o încercare a candidatului de a atrage simpatia electoratului român prin menționarea și repetarea termenului de „români” – nu doar a unora, ci a „tuturor”. În această din urmă variantă, observăm, și la acest candidat, faptul că mizează pe elementul „românității” sau al „poporului român”, pe invocarea lui, pentru a atrage capital electoral.

În ultima parte a timpului alocat răspunsului, candidatul dezvoltă un subiect care nu are nici o legătură cu întrebarea: acela al respectării limbii române. Ceea ce este paradoxal este faptul că Gheorghe Dinu se axează pe acest subiect ca și cum acesta ar fi continuarea firească a ceea ce a spus anterior și ca și cum acesta este răspunsul care i se cerea:

Și în această țară, așa cum scrie în Constituție, la articolul 13, când voi ajunge președinte, vom respecta limba română. Garantez acest lucru, trebuie respectat, în toate instituțiile, limba română!

Deși scopul nostru nu este o analiză cantitativă a termenilor și expresiilor utilizate de candidați în discursurile lor, remarcăm, totuși, în acest discurs, un exces de utilizare a termenului de „român”, fie ca substantiv, fie ca adjectiv: în nu mai puțin de 8 rânduri candidatul face uz de el, la care adăugăm utilizarea, o dată, a termenului „România” și de două ori a cuvântului „țară”.

Ovidiu Tudorici – Este singurul candidat din cei 12 care nu face, în răspunsul său, nici un fel de referire la ideea de popor, la apartenența/ identificarea sa cu românii etc.

*

Analiza *talk show*-ului „Destinația Cotroceni” din 26 noiembrie 2004 relevă faptul că tema identitară, într-o „formă pură”, nu a fost considerată, de candidații ale căror discursuri au fost analizate, a fi o temă cu miză politică, deoarece ea a fost destul de puțin prezentă în mesajele lor. Singurul candidat care utilizează, totuși, o temă identitară în formă „pură” – fiind vorba despre identitatea națională – este candidatul Gheorghe Dinu. În discursul său, calitatea de a fi român, pe care o invocă, implică alte calități – onestitatea, corectitudinea. Candidatul mizează pe această invocare, utilizând-o în scop politic, electoral.

Deși slab prezentă în discursurile candidaților într-o formă pură, putem spune că tema identitară *apare frecvent* – însă numai în cazul *identității naționale* – într-o formă „derivată”, anume aceea a **referirii la națiune, la popor**. Să remarcăm că această formă este prezentă în mesajele transmise în acest tronson de șapte dintre cei opt candidați la președinție. Excepția o face doar candidatul Uniunii pentru Reconstrucția României, Ovidiu Tudorici, care nu a avut nici o astfel de referire, nici în discursul de 30 de secunde, nici în răspunsul la „întrebarea incomodă”. Într-o încercare de sintetizare și tipologizare a acestor referiri, putem spune că:

a. fie referirea la poporul român și la națiunea română se face în sens justificativ, fiind folosită, așadar, cauzal: apartenența la poporul român este cauza unui comportament de un anumit fel sau a unei calități: este cazul lui Gheorghe Dinu, al cărui mesaj l-am analizat mai sus, și despre care spuneam că este singurul candidat la care tematica identitară apare într-o formă „pură”;

b. fie referirea la poporul/națiunea român/ă se face în sens prospectiv, fiind folosită teleologic, ca reprezentând un țel propus de candidat. În această categorie intră mai mulți candidați: Aurel Rădulescu sugerează un fel de sacrificiu pe care îl face „pentru binele poporului” (sacrificiu în sensul că el nici nu și-a dorit să intre în politică, dar a fost *nevoit* să o facă, pentru că cineva trebuia să se sacrifice) – țelul

său, este, așadar, „binele națiunii”; Adrian Năstase are ca țel același „bine” al poporului român – pornind de la ceea ce candidatul consideră că a făcut deja pentru români, în calitatea sa de prim-ministru (*toate aceste lucruri înseamnă pentru mulți români mai bine*), el are o viziune prospectivă referitor la ceea ce va face în continuare ca președinte, însă nu singur, arată el, ci *împreună cu toți românii*; Corneliu Vadim Tudor nu doar că sugerează ideea unui sacrificiu pentru popor/națiune, ci o exprimă chiar în formă brută: *măcar atâta pot să fac pentru poporul pentru care mi-aș da și viața*, un țel invocat de el fiind acela de *a face o bucurie poporului român* prin aducerea de la Torino a giulgiului mântuitorului Isus Cristos; alți candidați, precum Petre Roman, Marko Bela și Alexandru Raj Tunaru au, de asemenea, o viziune prospectivă prin invocarea *slujirii țării*, a *interesului României* sau a *interesului național*;

c. fie referirea la poporul român nu este parte a unui lanț argumentativ, ci un element de retorică: este cazul lui Traian Băsescu, care în primul discurs, cel de 30 de secunde, mizează pe invocarea unui simbol românesc, tricolorul, și încheie printr-o figură de stil cu efect retoric (*iar tricolorul este poporul român*), în timp ce în cel de-al doilea discurs (de 90 de secunde) sugerează, implicit, că poporul român este „echipa” sa (*niciodată nu am fost în conflict cu poporul român*). Dacă analizăm logic ceea ce afirmă Traian Băsescu în acest al doilea discurs, observăm că el susține, pe de o parte, că a fost în conflict doar cu „hoții” și „cabotinii”, iar pe de altă parte că *niciodată nu a fost în conflict cu poporul român*, ceea ce înseamnă, cu alte cuvinte, că poporul român (văzut ca o entitate, ca un întreg unitar) nu este hoț sau cabotin. Acesta este un alt element de retorică având un impact scontat asupra electoratului. De asemenea, elemente de retorică națională sau chiar populistă apar frecvent și în discursurile celorlalți candidați – prin utilizarea apelativelor „frați români”; „toți românii”; „tuturor românilor” „eu, ca român”, „noi românii”, „limba română”, dar în special „poporul român”.

De cealaltă parte, analiza *talk show*-ului din 26 noiembrie relevă o mult mai slabă utilizare a tematicii identitare europene, fie ea și într-o formă derivată. Să remarcăm că referirile la Europa/Uniunea Europeană apar în mesajele a patru candidați: Petre Roman, Marian Petre Miluț, Adrian Năstase și Gheorghe Ciuhandu. La ultimii doi întâlnim invocarea – ca un fel de gir sau garanție – a faptului că partidele pe care le reprezintă sunt afiliate la partide europene puternice: Adrian Năstase invocă faptul că PSD este membru al Internaționalei Socialiste și că are „încrederea” Partidului Socialiștilor Europeni, iar Gheorghe Ciuhandu invocă afilierea PNȚCD-ului la Partidul Popular European, *cea mai importantă formațiune politică din Uniunea Europeană*. Cu alte cuvinte, în termenii categoriilor delimitate mai sus pentru tematica națională, este vorba, în cazul ambilor candidați, de o referire de tip retrospectiv: Europa, relația cu ea și cu instituțiile sale, reprezintă o

garanție pentru acțiunile partidelor politice respective, adică pentru ceva ce se va întâmpla în viitor. Tot o viziune de tip retrospectiv este prezentă și în discursul lui Petre Roman, prin invocarea faptului că el, ca prim-ministru în trecut, a deschis calea României spre Europa. În schimb, singurul candidat care folosește în sens prospectiv ideea europeană este Marian Petre Miluț, pentru că este unicul, din toți cei 12 candidați, care se referă la viitorul rol/ loc pe care România trebuie să și-l găsească în Europa unită.

ANALIZA TALK SHOW-ULUI „DESTINAȚIA COTROCENI” DIN 8 DECEMBRIE 2004

Descriere externă

Din perspectiva deschisă de P. Charaudeau și R. Ghiglione, *talk show*-ul analizat este: cu tematică din *actualitatea politică* – care *proiectează pe telespectator în universul valorilor legate de ce înseamnă să fii cetățean și vizează un efect de responsabilizare* [Charaudeau și Ghiglione, 2005, p. 72] –, cu participanți *oameni politici* – care determină „un discurs angajant” [ibidem, p. 73] –, cu o *dublă gestiune a dezbaterii*: pe de-o parte moderatorul „oficial” al dezbaterii, Marian Voicu, moderator de tip „clepsidră”, din partea mediei gazdă – care prezintă temele, reamintește și prezintă timpul alocat fiecăruia, fiind mai degrabă un *contabil al timpului scurs și al folosirii lui de către fiecare dintre cei doi protagoniști* [ibidem, p. 74] și Cristian Tudor Popescu, al doilea animator, de tip „interogator”, care pune întrebări directe, care este bine documentat și care se bucură de credibilitate în ochii telespectatorilor.

Figura nr. 4 – Cei doi moderatori ai emisiunii – Cristian Tudor Popescu (stânga) și Marian Voicu (dreapta) Sursa: Captură TVR 1

Figura nr. 5 – Cei doi candidați la pupitrele lor – Traian Băsescu (stânga) și Adrian Năstase (dreapta) Sursa: Captură TVR 1

La nivel vizual. Dispozitivul sau dispunerea participanților, cel care dă seama de *modul de confruntare ales de către instanța mediatică și tipul de control pe care ea încearcă să-l exercite* [ibidem, p. 76], este următorul: doi participanți cu doi animatori, poziționați „diametral”, în două zone: zona candidaților și zona animatorilor, presupunând o „relație de frontalitate” [ibidem, p. 77], după următoarea schemă:

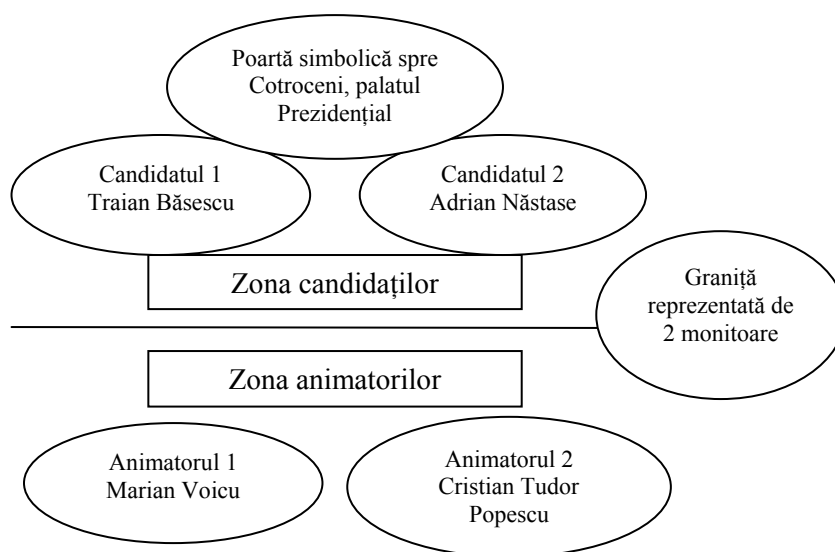

Figura nr. 6 – Schema dispozitivului participanților la talk show.

Acest tip de dispozitiv semnifică dorința gazdelor și a participanților, în măsura în care dispozitivul a fost negociat în prealabil cu aceștia din urmă, de a formaliza la maximum dezbaterile, pentru a nu permite derapaje⁶.

Astfel, jurnaliștii nu stau la o masă rotundă cu candidații, dispozitiv care ar favoriza schimbul deliberativ de opinii, ci cadrul pare mai degrabă potrivit pentru expozeuri, pentru luări de cuvânt solitare; mai mult, distanța egală dintre fiecare actor prezent în dispozitiv și centrul geometric al dispozitivului, reprezentat de două monitoare cu plasmă plasate la nivelul solului, face ca, cel puțin la nivel vizual, să existe un echilibru perfect în mediatizarea candidaților. Evidențierea acestora în raport cu jurnaliștii se realizează prin plasarea lor în centrul optic al

⁶ În lucrarea sa, *Analiza comparată a mesajelor de lansare în campania electorală pentru președinția României în octombrie-noiembrie 2004* („Jurnalism și comunicare”, 2005, februarie, an IV, nr. 1, p. 63–68.), Valentina Pricopie accentuează faptul că *un element esențial al evoluției discursurilor electorale în România îl reprezintă atacurile dintre contracandidați*; or, această austeritate, în formatul dezbaterii finale, poate fi interpretată și ca măsură de precauție pentru acest tip de situație.

imaginii, atunci când este prezentat planul general. De altfel, planurile de ansamblu sunt luate de fiecare dată de către o cameră plasată în spatele moderatorilor, pe o macara, astfel încât candidații sunt cei priviți întotdeauna din față.

Figura nr. 7 – Planul de ansamblu al emisiunii „Destinația Cotroceni” din 8 decembrie 2004; sursa: captură TVR 1

În ciuda acestor elemente de dispozitiv, care sugerează o confruntare formală, și chiar formalistă, trebuie spus că exista o imensă așteptare, în rândul opiniei publice, dar și în rândul jurnaliștilor, față de această dezbatere față în față a celor doi contracandidați, dezbatere care a fost, pe tot parcursul campaniei, ocolită/refuzată de către Adrian Năstase și cerută cu insistență de către Traian Băsescu. Tocmai de aceea, dat fiind acest univers de așteptare, formatul strict al emisiunii a fost depășit de multe ori, fără ca moderatorii să intervină. S-au făcut chiar referiri la interesul pe care îl suscită întâlnirea găzduită de TVR 1: *În mod sigur electoratul se va plânge, și presa în primul rând, că întâlnirea este prea scurtă* (Marian Voicu); *Eu am simțit că aveți multe lucruri să vă spuneți. De aceea nu am intervenit* (Marian Voicu); *Sunteți televiziune publică și aveți obligația să ne dați șansa să prezentăm electoratului puncte de vedere pe mai multe paliere. (...) ca televiziune publică, aveți obligația să organizați o dezbatere Băsescu – Năstase pe tema integrării (...), pe tema NATO...* (Traian Băsescu); *S-a tot discutat în această campanie de ce nu ne vedem mai des, de ce nu mă întâlnesc mai des cu domnul Băsescu...* (Adrian Năstase); *Vreau să văd și eu cine mai spune de acum că nu a avut loc o întâlnire directă între Adrian Năstase și Traian Băsescu, astă-seară* (C.T. Popescu).

Locul-cadru al dezbaterii este reprezentat în general de studio, ceea ce, în viziunea celor doi autori citați, urmărește *obținerea unui efect de autocelebrare a instanței respective* [*ibidem*, p. 78], cea care a avut inițiativa întâlnirii – TVR 1 și Clubul Român de Presă, în speță. Este un spațiu închis, artificial, ușor recognoscibil pentru telespectator, a cărui austeritate de decor sugerează focalizarea pe conținut. În plus, pupitrul-tribună, la care sunt plasați toți cei patru participanți, și poziția „în picioare”, pe care o au pe parcursul întregii emisiuni, denotă un ritm alert al emisiunii (și întrebările și răspunsurile sunt scurte, maximum 2 minute, majoritatea de 1 minut și jumătate), conferirea unui statut (ideea de tribună) deosebit, atât candidaților cât și animatorilor și, nu în ultimul rând, ideea unei „dări de seamă”, în fața națiunii (așa cum sunt așezați candidații, dialogul urmărit pare să fie doar pe axa candidați – animatori și candidați – telespectatori și, nicidecum, candidat – candidat, animator – animator). Ideea de dare de seamă⁷ în fața telespectatorilor, reprezentați în platou de către jurnaliști, a celor doi politicieni, este întărită și de poziția celor patru actori în cadrul planului de ansamblu. În acest caz, jurnaliștii sunt orientați în același fel ca telespectatorii, părănd că au aceeași viziune asupra lucrurilor. Mai mult, această dare de seamă este una care „dezvăluie”, care face lucrurile „transparente” (idee sugerată de pupitrul folosit, din sticlă sau dintr-un material asemănător, transparent).

Există însă și inserte înregistrate în prealabil, de către instanța mediatică (întrebări adresate candidaților de către trei jurnaliști de renume din *mass-media* românească, câte o întrebare pentru fiecare candidat) sau de către *staff*-ul de campanie al candidatului (câte un spot de prezentare a candidatului și un spot de prezentare a susținătorilor acestuia).

La nivel vizual, prezența fiecărui candidat pe ecran este echilibrată, atât ca timp, cât și ca număr de apariții, acest echilibru datorându-se formatului foarte strict al emisiunii, în care timpii de răspuns sunt aceiași pentru cei doi contracandidați. Modurile de prezentare cel mai frecvent folosite au fost planurile medii (mai exact planul-talie), care au un „efect de personalizare” și uneori, mai rar, planul de semi-ansamblu și de ansamblu, cu „efect de spațiu public”. Ca axă a privirii, cel mai frecvent utilizată a fost vederea *frontală*, în care actorul se adresează „direct” telespectatorului, captându-i privirea în mod direct, uitându-i-se „drept în ochi”. S-a mai folosit însă și *vederea de ansamblu*, care induce un efect de *imparțialitate*. Ca tip de secvențializare, în *talk-show*-ul analizat de noi, a fost

⁷ Deși *talk show*-ul electoral este mai degrabă o emisiune promisivă, care „angajează” politicianul într-un viitor specific – în cazul de față, acest viitor ipotetic este cel reprezentat de deținerea funcției de președinte al României –, el este, în același timp, o emisiune în care are loc o „dare de seamă”. Există, de cele mai multe ori, un trecut al politicianului, cunoscut de către telespectatori și, după caz, apreciat sau dezavuat, care se constituie într-o arhivă comunicățională comună între politicieni și jurnaliști/telespectatori; această arhivă este activată în timpul dezbaterii fie pentru clarificări, repoziționări, reinterpretări, fie pentru oferirea unei perspective pentru o problemă de actualitate, care este adusă în discuție.

utilizată *sincronizarea cu discursul*, în care „instanța care arată (instanța mediatică – n.n., A.V.) prezintă în imagine actorii instanței pe cale de a interveni” [*ibidem*, p. 82].

La nivel verbal. La acest nivel vom urmări descrierea emisiunii din perspectiva mizelor pe care, așa cum spuneam mai sus, le generează dezbaterile televizuală. Astfel, spațiul de exprimare fiind echitabil împărțit între cei doi, *miza luării în posesie a cuvântului* era, cel puțin la nivel organizatoric, depășită. Cu toate acestea, pe parcursul emisiunii au existat repetate momente în care dezbaterile a ieșit din desfășurătorul emisiunii prin acele spații/timpuri de libertate convenite de părți (cele 4 drepturi la replică de câte 30 de secunde pentru fiecare candidat și, după epuizarea acestora, dreptul final la replică de 2 minute, care a fost împărțit în tranșe de câte 30 de secunde, utilizate pe parcursul emisiunii). De asemenea, chiar în afara acestor momente, atunci când vreunul dintre candidați considera că subiectul are o miză, încerca diferite strategii de clarificare a subiectului, de reinterpretare a modului în care contracandidatul a pus problema, sau chiar de interpellare a acestuia din urmă. Mai trebuie spus că timpurile de răspuns au fost nu neapărat orientative, dar oarecum lași, ceea ce a făcut ca vorbitorul să nu fie întrerupt în mod brutal atunci când îi expira timpul, ci să fie lăsat să își ducă fraza, uneori ideea, până la capăt (spre deosebire de primul *talk-show* analizat, unde evidența era strictă, mergându-se până la „tăierea microfonului” candidatului care depășea timpul alocat).

Fiind vorba despre un cadru concurențial între cei doi contracandidați, s-ar putea spune că *spațiul relațional* este prin excelență conflictual, sau cel puțin *concurențial*, din start fiind exclusă ideea unei alianțe⁸. Totuși, candidatul Alianței D.A. a sfidat aceste reguli ale competiției și a creat, pentru un scurt moment, o „alianță” cu Adrian Năstase, plasându-se, voit și oarecum perfid, în aceeași tabără cu acesta, anume în tabăra, prea puțin onorabilă, a foștilor comuniști. Scena, denumită de comentatorii din presă „scena oglinzii”⁹, are loc în tronsonul 5 al emisiunii, în care se puneau întrebări despre strategii aplicate în calitate de viitori președinți. Pe tot parcursul tronsonului (cel mai lung tronson al emisiunii) cei doi candidați, deși își epuizaseră drepturile la replică, și-au dat unul altuia replici scurte, de obicei acide și ironice – mai degrabă „înțepături” decât un veritabil dialog –, senzația de formalism din emisiune dispărând (deși, cum spuneam, emisiunea nu a câștigat prin aceasta în latura ei „deliberativă”, ci în latura ei spectaculară, de show), ritmul fiind mai antrenant. Elementul declanșator al discuției a fost întrebarea lui C.T. Popescu legată de acuzația lui T. Băsescu referitoare la faptul că alegerile ar fi fost fraudate și de acuzația lui A. Năstase că, prin scandalul iscat astfel, T. Băsescu a adus un prejudiciu de imagine României în exterior. Acesta este, de altfel, un subiect care a apărut de mai multe

⁸ Deși, la un moment dat, Traian Băsescu îl acuză pe unul dintre moderatori (C.T. Popescu) de faptul că a format o alianță cu Adrian Năstase, cu scopul de a-l discredita pe el, totuși, o alianță între cei doi contracandidați ar fi încălcat regulile situației de comunicare specifice.

⁹ A se vedea Ana-Maria Popa, 2005, p. 60.

ori în discuția din acea seară, fie ca element conex întrebărilor pentru fiecare candidat în parte, fie ca element de acroșaj folosit de către aceștia, în răspunsuri, pentru a-și justifica atitudinea sau pentru a crea o perspectivă care să-l incrimineze pe contracandidat. Revenind la „scena oglinzii”, aceasta a avut următoarea evoluție: întrebarea lui C.T. Popescu, adresată lui T. Băsescu (dacă regretă scandalul iscat); răspunsul negativ al acestuia și argumentarea lui; schimb de replici T. Băsescu – A. Năstase, privind modul corect în care ar fi trebuit să se procedeze într-un astfel de caz (atât la nivelul celui care reclamă, cât și la nivelul organizatorilor), în cadrul discuției având loc succesive jocuri, contrafactice, de rol, introduse de formula retorică *Știi ce-aș fi făcut eu dacă eram în locul dumneavoastră?*. Aceste jocuri contrafactice sunt importante, deoarece i-au pregătit terenul lui T. Băsescu pentru a declara că, de fapt, ei doi (cei doi candidați) au o problemă comună: faptul că sunt „foști comuniști”.

T. B.: *Nu, domnule Năstase. Noi avem amândoi o mare problemă, pe cuvânt de onoare (...) Discutam cu colegii la începutul campaniei. Măi, ce blestem o fi pe poporul acesta, de a ajuns până la urmă să aleagă între doi foști comuniști? Între Adrian Năstase și Băsescu. În 15 ani, nu a apărut unul, să vină din lumea asta, să nu fi fost târât în năravurile comunismului, să nu fi fost afectat de nimic.*

Acesta reprezintă prima parte a scenei oglinzii – în care oglinda îi arată pe amândoi – având ca efect o reasezare a *spațiul relațional*, prin crearea unei alianțe între cei doi contracandidați. Alianța este însă una care îi coboară pe amândoi și este folosită de T. Băsescu tocmai pentru a marca mai bine momentul doi al oglinzii, în care este singurul protagonist și în care situația se restabilește și se re-delimitează, în favoarea sa.

T.B.: *...pe urmă, mă tot uitam așa în oglindă, mă uitam așa ... uneori, în oglindă, zic: «mă! Tu ai respect pentru poporul român, Bădescule?», mă întrebam. Zic: «Am!». «Tu ți-ai bătut joc de poporul român?» N-am avut senzația că am făcut-o vreodată. De aici, mergând din aproape în aproape, poate că nici nu ar fi trebuit ca discuția asta să aibă loc. Poate că era momentul, ca în fața românilor, să vină alt tip de candidat decât noi doi (...).*

Demersul pare a fi unul maieutic, „din aproape în aproape”, prin întrebări și răspunsuri, fapt care îi conferă un anumit statut de înțelepciune, scoțându-l parcă din sfera interesului politic. Pentru a puncta mai bine lucrurile, scena este reluată, pe aceeași schemă, după un scurt schimb de replici cu A. Năstase, de data aceasta mult mai aplicat politic, aplicat la situație.

T.B.: *Dar marea problemă pe care o avem e nu numai că am fost amândoi membri de partid. Poate până la urmă nu e o rușine, un rău, să fii membru de partid într-un stat comunist. Acesta era statul, atunci. ... Drama este că.... N-avem voie să rămânem tot cu mentalitatea aia și după 15 ani și după ce nu mai e comunism în România. Iar tu, mă convingi în fiecare zi, că nu ești capabil să înțelegi că instituțiile astea trebuie să funcționeze singure.*

La aceste efecte retorice, pe care T. Băsescu le-a vizat și le-a obținut cu această scenă (despre care mulți analiști s-au întrebat dacă a fost inspirație de moment sau a fost pregătită), s-a adăugat efectul vizual determinat de alegerea TVR 1 de a-i prezenta pe cei doi în prim-plan de tip duplex, așa cum se poate observa și în captura de mai jos.

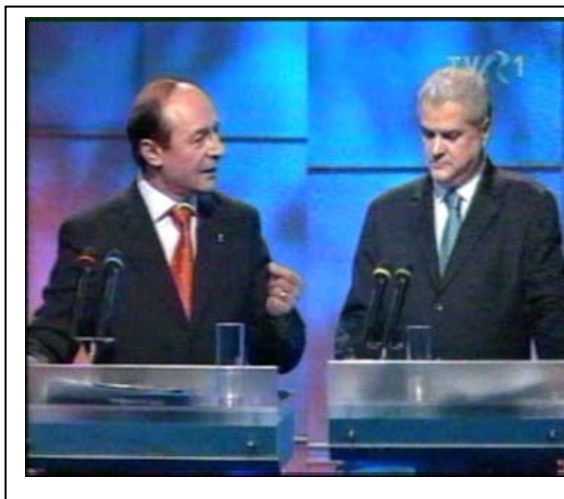

Figura nr. 8 – Traian Băsescu și Adrian Năstase

Mai mult, pe tot parcursul episodului respectiv, T. Băsescu a avut o figură calmă, sinceră, a unui om care spune un lucru care l-a „frământat”, în timp ce A. Năstase, a avut, inițial, o figură calmă, de așteptare, după care a devenit neliniștit, schimbându-și foarte des privirea (în jos, către T. Băsescu, în studio). Și cei doi moderatori au fost oarecum surprinși de moment și i-au lăsat pe cei doi să evolueze (pe tot parcursul acestui episod, nici cronometrul nu a apărut pe ecran).

A fost un moment de tensiune, aproape de suspans, declarat a fi unul de sinceritate maximă – chiar patetic: „Poate n-ar trebui...” –, dar și de apropiere între cei doi (își spun pe numele mic, „Adriane”, „Traiane”), ceea ce a condus la o bulversare în spațiul relațional, creând, pentru moment, o alianță între cei doi.

Cea de-a treia miză care a structurat la nivel verbal dezbaterea este miza *adevărului*, care determină, în viziunea lui P. Charaudeau și R. Ghiglione, spațiul de tematizare. Acest spațiu a fost destul de eterogen, întinzându-se de la probleme teoretice (*care ar fi efectele pentru o țară, dacă Președintele României ar fi șantajabil?*) la probleme practice (*cum veți reforma administrația prezidențială*), de la probleme de politică internă (*legat de cota unică de impozitare, 16% nu vi se pare un procent cât se poate de riscant pentru buget, pentru economia națională?*) la probleme de politică externă (*numiți concret trei dintre țările lumii cu care veți dezvolta relații politico-economice în mod prioritar*), de la teme de economie la teme metafizico-religioase.

Așa cum se poate observa, în *talk show*-ul analizat există o *legătură omogenă* între variabilele de la nivel vizual și cele de la nivel verbal, o omogenitate care determină, conform modelului de analiză folosit, o „concentrare pe conținutul dezbaterii”, în detrimentul laturii spectaculare.

Descrierea modului de structurare internă a emisiunii

Destinația Cotroceni a fost *talk show*-ul transmis de TVR1, înaintea turului doi de scrutin în alegerile prezidențiale; invitați au fost cei doi candidați rămași în cursă: Traian Băsescu, din partea Alianței Dreptate și Adevăr P.N.L.-P.D. și Adrian Năstase, reprezentantul Uniunii Naționale P.S.D.+P.U.R.; moderatori au fost Marian Voicu (din partea TVR 1) și Cristian Tudor Popescu (din partea Clubului Român de Presă). Invitați să pună întrebări, dar sub formă înregistrată și nu prezenți în platou, au mai fost jurnaliștii Ion Cristoiu, Gabriel Stănescu și Sorin Roșca Stănescu. Dezbateră a avut loc pe 8 decembrie 2004 și a fost transmisă în direct de TVR 1 și preluată de Realitatea TV. Acest din urmă post TV i-a dedicat și o emisiune de comentarii (cu invitați diverși: un regizor, un psiholog, un politolog și un analist de imagine).

Regulile emisiunii au fost următoarele:

- candidații au de 4 ori dreptul la replică pe parcursul emisiunii (de câte 30 de secunde);
- la final, 2 minute pentru fiecare candidat pentru un drept final la replică;
- în platou există doi contra-candidați, un moderator al televiziunii gazdă și un jurnalist din exterior (Cristian Tudor Popescu);
- C.T. Popescu are dreptul la 6 întrebări (pe care organizatorii nu le cunosc); răspunsurile trebuie să fie de câte 30 de secunde;
- emisiunea are șase tronsoane care se desfășoară în studio;
- timpul nefolosit la una dintre întrebări nu se reportă la timpul de răspuns pentru următoarele întrebări.

Desfășurarea emisiunii pe tronsoane

- *Primul tronson*: câte două întrebări personalizate și o întrebare comună.
- *Tronsonul doi*: contracandidații își pot adresa reciproc câte două întrebări (de câte 30 de secunde, răspunsul trebuind să fie de 1 minut și jumătate). C.T. Popescu are dreptul la două întrebări în acest tronson, dar renunță la acest drept (se pare că întrebările libere puse reciproc de către contracandidați au fost inițiativa lui C.T. Popescu).
- *Tronsonul trei*: șase întrebări de politică internă și externă, întrebări comune.
- *Tronsonul patru*: întrebări legate de situații în care cei doi contracandidați au avut atitudini divergente. Trei întrebări comune.
- *Pauză*, în care sunt difuzate portretele personale ale celor doi candidați, puse la dispoziție de către aceștia.
- *Tronsonul cinci*: întrebări legate de strategiile pe care le vor aplica în calitatea ipotetică de viitor președinte al României; întrebări comune. În acest tronson, C.T. Popescu uzează de dreptul său de a pune 6 întrebări și îi adresează lui T. Băsescu întrebarea (cronologic, aceasta este penultima întrebare din tronson) *dacă regretă scandalul iscat în plan internațional prin acuzarea guvernului că a fraudat alegerile*; răspunsul la întrebare generează un schimb de replici Năstase – Băsescu și are loc „scena oglinzii”.

– *Pauză*, în care sunt difuzate materiale filmate cu susținătorii celor doi candidați, puse la dispoziție de către aceștia din urmă.

– *Tronsonul cinci bis*: Cristian Tudor Popescu alege ca în acest tronson să își pună ultimele întrebări la care are dreptul, întrebări despre care spune că se adresează mai degrabă „oamenilor” care se ascund în spatele candidaților.

– *Tronsonul șase*: întrebări ale unor jurnaliști pentru cei doi candidați; timp de răspuns: 1 minut. Întrebările au fost înregistrate în prealabil și atât invitații, cât și moderatorii, le aud acum pentru prima dată; așa se explică faptul că unele dintre întrebări au fost deja puse pe parcursul celorlalte tronsoane.

– *Concluzii și aprecieri*: întrebări ale organizatorilor, moderatorilor, despre cât de mulțumiți sunt cei doi contracandidați față de desfășurarea emisiunii. C.T. Popescu a întrebat cum îi apreciază cei doi invitați prestația, în ceea ce privește exigența obiectivității și a imparțialității; Marian Voicu întreabă, la nivel instituțional, cum apreciază cei doi prestația TVR1 în organizarea evenimentului.

– *Încheierea*: mesajul final către electorat al candidaților; 2 minute.

Așa cum se poate observa, nici una dintre întrebări nu a vizat în mod direct subiectul identitar. Nu s-a ridicat problema modului în care viitoarea integrare în Uniunea Europeană va influența reprezentarea românilor despre ei înșiși, sau cum anume ne vom defini ca europeni. Cu atât mai puțin, nu s-a vorbit despre „cetățeanul european”, despre consistența acestuia și despre aportul nostru la „construcția” lui. Totuși, unele întrebări au avut miză identitară sub o formă sau alta.

Astfel, întrebarea privind poziția pe care cei doi candidați și/sau partidele, alianțele pe care le reprezintă o au față de ideea unei coaliții cu UDMR sau PRM este una dintre ele. Înseși răspunsurile, care denotă poziția celor doi candidați la această întrebare, justifică într-un fel interesul manifestat de jurnaliști. Trebuie spus, de altfel, că problema alianței cu UDMR-ul sau PRM-ul reprezenta un subiect cu o miză mai mult decât politică: o miză etnică. În timp ce UDMR-ul este un partid „etnic”, PRM-ul este un partid „naționalist”, chiar frizând uneori extremismul. Or, alianța cu unul sau altul dintre aceste două partide putea să însemne asumarea unei anumite imagini, a unei anumite identități¹⁰. Revenind la pozițiile celor doi în această privință, T. Băsescu neagă orice posibilă colaborare înainte de alegeri și își justifică opțiunea printr-o atitudine **apolitică**, atitudine pe care i-ar impune-o viitoarea funcție:

T.B.: *eu candidez la funcția de președinte al României, sunt în turul doi. Important pentru mine este ca în turul doi să fiu ales al electoratului, al poporului român, și nu al unui partid.*

A. Năstase, din contră, susține ideea unei alianțe cu UDMR-ul și își justifică opțiunea printr-o atitudine ferm angajată politic.

¹⁰ Una dintre întrebări a fost pusă chiar din această perspectivă a „reformării” imaginii candidatului, prin apelul pe care acesta l-ar face la un anumit electorat în vederea câștigării alegerilor.

A.N.: *Noi suntem deocamdată și președinți de partide. Nu numai candidați împinși de partide în față. ... În ceea ce mă privește, am să vă spun foarte clar: noi am desfășurat după alegeri, am început negocierile pentru formarea unei majorități parlamentare....Dacă este vorba despre candidatura mea la președinție, atunci... doresc să am un sprijin larg, din partea tuturor cetățenilor României.*

Astfel, reprezentantul Alianței D.A., Traian Băsescu, își structurează răspunsul la această întrebare pe două dihotomii: **1.** pe de o parte, este ideea de „popor” vs ideea de „partid”, „România” / „poporul român” vs „politică”. Astfel, președintele României, deși reprezintă o funcție totalizatoare, *vreau să fiu președintele tuturor românilor*, se opune totalitarismului exercitat de un anumit partid, *puterea totalitară exercitată de PSD*; **2.** pe de altă parte, el face o foarte interesantă distincție între turul I și turul II de scrutin: acestea, pare să spună Băsescu, nu se diferențiază doar prin numărul de candidați, ci și la un nivel de profunzime: primul tur propune o abordare **politică** a alegerilor, în timp ce turul doi necesită o abordare la nivel de „națiune”.

Adrian Năstase răspunde exact invers față de T. Băsescu: el se prevalează, în răspuns, tocmai de statutul de om politic, de șef de partid. El face distincție între statutul de șef de partid, care îl determină să aibă o anumită atitudine, și cea de candidat la președinție, care îi determină o altă atitudine. Mai trebuie remarcat un topos al răspunsurilor lui Adrian Năstase: majoritatea răspunsurilor pe care acesta le oferă sunt structurate pe următorul tipar: referire, la obiect sau colaterală, la **problema ridicată de întrebare** (de cele mai multe ori referirea este destul de vagă, răspunsul nefiind la obiect), referire **la ceea ce a realizat** (în calitate de prim ministru, sau în alte funcții pe care le-a avut), dar cu o anume doză de autocritică, care îi determină și un discurs optimist, orientat spre viitor (*ținând seama și de lucrurile pe care nu am reușit să le înfăptuim, dar pe care doresc să le realizez mai departe*), totul fiind „înnobilat” de o referire la **Europa**, care se constituie astfel în rațiunea de a fi a lui, ca politician, dar și a publicului, din moment ce este folosită atât de des în cadrul discursului. Nu de puține ori cele două tipuri de referire finală (cea cu realizările și cea cu Europa) sunt de fapt una singură, vorbindu-se despre realizările în domeniul integrării europene.

Discursul lui T. Băsescu nu are structură stabilă, însă se pot observa și în cadrul lui câteva elemente repetitive. Unul dintre ele este apelul, exigența și chiar proiectul pe care și-l propune de a face **funcționale și eficiente instituțiile** statului. Oricare dintre instituții ar fi în discuție, cerința primă pe care o amintește T. Băsescu este aceea a funcționalității acesteia.

Un alt element recurent în discursul lui Traian Băsescu este referirea la faptul *că va fi președintele poporului român*. Aceasta implică, în viziunea lui, delimitarea de *micile alianțe politice conjuncturale*, o situație care trebuie privită din perspectiva „întregului electorat”, adică a „poporului”.

T.B.: *Sunt cetățeni români (maghiarii, sau Țigani, sau votanții altor partide – n.n., A.V.) și în calitate de președinte, voi fi președintele tuturor românilor. (...) Nu am reșineri ce români îl votează pe Traian Băsescu.*

Este o bună ocazie de a face apel la **tema națională**, privită ca scop, țel, element, spre care se focalizează eforturile lui. Din perspectiva interesului nostru declarat, putem spune că aceste referiri construiesc un **discurs mult mai centrat pe ideea de națiune**, spre deosebire de discursul lui Adrian Năstase care, așa cum am văzut mai sus, este unul mai degrabă **eurocentric**.

Această imagine a lui A. Năstase este amintită și de contracandidatul său, punerea în context fiind însă de natură să o infirme. La întrebarea a treia, dintre cele adresate lui T. Băsescu, în primul tronson, în răspunsul acestuia există o catalogare foarte interesantă a lui A. Năstase. La un moment dat, T. Băsescu exclamă: *acesta este europeanul Adrian Năstase!* Deși la nivel formal este o recunoaștere a unei identități asumate de cel vizat, exclamația îl prejudiciază pe acesta, deoarece vine în urma unei suite de enumerări ale modurilor în care T. Băsescu a fost supus presiunilor din partea PSD-ului (prin înscenarea unor dosare în justiție, blocarea unor conturi, împrăștierea unor fluturași cu tot felul de injurii și calomnii la adresa sa). Or, în acest context, referirea la imaginea de „european” pe care și-a construit-o A. Năstase se anulează, prin comportamentele deloc europene enumerate mai sus.

Totuși, chiar pe parcursul emisiunii, A. Năstase continuă să-și construiască imaginea de „european” prin referiri repetate și susținute la Europa, Uniunea Europeană, Bruxelles, Ollie Rehn etc. Spre exemplu, la întrebarea a doua pe care i-o adresează lui Traian Băsescu în tronsonul doi – o întrebare de altfel de complezență, dat fiind că substanța era în introducerea prin care explică așa numita întrebare – formularea este de tipul următor:

După primul tur al alegerilor, ați încercat să impuneți și în România modelul ucrainean. Nu este nevoie să vă spun cât de mult rău a făcut acest lucru în străinătate și, mai mult, chiar astăzi unii dintre prietenii dumneavoastră, susținătorii dumneavoastră, au trimis la Bruxelles, în atenția politicianilor, a presei din Europa...

Sau, într-o altă variantă, în care Europa nu este „fratele cel mare” (cel care ne „păzește”, care este „cu ochii pe noi” și care, dacă nu ne-a prins, nu trebuie să știe ce „boacăne” am mai făcut), așa cum este sugerat în exemplul de mai sus, referirea la Europa poate fi de tipul următor:

A.N.: ... am pornit pe un drum care este un drum bun. Am reușit să intrăm în NATO, am eliminat vizele, am încheiat astăzi negocierile la nivel tehnic cu UE și avem posibilitatea să continuăm pe acest drum...

În acest caz, Europa este „Țelul”, punctul de convergență și justificarea de a exista a oricărei acțiuni. Punctul culminant al acestei identificări (Năstase = Europa) apare puțin mai târziu, în cadrul aceluiași răspuns, când A. Năstase afirmă textual:

*Eu am să spun electoratului, celor care vor merge duminică la vot, să voteze pentru **destinul european al României**, pentru o Românie fără sărăcie și fără corupție.*

Există, pe parcursul emisiunii, câteva întrebări care se repetă. Explicația, la nivel imediat, a acestor repetiții, constă în faptul că au existat trei tipuri de surse de întrebări (una din partea TVR1, televiziunea organizatoare, una din partea Clubului Român de Presă și una din partea altor jurnaliști), care au reprezentat de fapt cinci voci (jurnaliștii independenți au fost trei), voci care nu au colaborat la alegerea întrebărilor. Astfel, s-a ajuns ca aceeași întrebare să fie pusă aceluiași candidat de mai multe ori. La nivel comunicațional, aceste repetiții denotă interesul pentru subiectul respectiv, cel puțin la nivelul presei, dar se presupune că și la nivelul publicului, altfel spus, aceste repetiții vorbesc despre locul fruntaș pe care îl ocupă subiectul în agenda media (după modelul *agenda setting*). Astfel de întrebări au fost: pentru amândoi candidații, dar mai mult pentru Traian Băsescu, relația cu UDMR și PRM (această întrebare a bătut recordul, fiind pusă de patru ori); pentru T. Băsescu, pornind de la acuza acestuia de fraudă electorală, dacă regretă prejudiciul de imagine adus României și altele.

Ar mai fi de amintit modul opus în care își construiesc cei doi candidați identitățile în raport cu identitatea de partid. Deși candidat al unei alianțe liberalo-democrate, Traian Băsescu este, ca și Adrian Năstase, reprezentant al unui partid social-democrat. Or, cu toate acestea, cei doi se prezintă în moduri foarte diferite. Primul alege să-și afirme identitatea proprie, considerând că nu are nevoie de identitatea de partid care să îl susțină (pare chiar că vrea să impună *brand-ul* Băsescu), în timp ce al doilea se legitimează prin partidul din care face parte.

T.B.: *Cred că este greu să fii încadrat în modelul altcuiva. Eu sunt Traian Băsescu, așa cum mă știe o națiune întreagă de vreo 12 ani. Nu pot fi băgat în canoanele imaginii altor politicieni.*

A.N.: *Noi suntem deocamdată și președinți de partide, nu numai candidați împinși de partide în față. (...) Sunt social – democrat și cred în sprijinirea oamenilor care au probleme.*

A. Năstase nu numai că se definește pe sine însuși prin identitatea de partid, dar îi conține și pe membrii electoratului ca susținători ai unui partid sau altul, altfel spus, angajați politic.

A.N.: *apreciez în același timp avântul liberalilor, sunt convins că dorința lor de a reuși prin ei înșiși ... Sunt convins că mulți dintre ei mă vor vota.(...) Respect justițiarismul celor care au votat pentru PRM...*

Momentul de „libertate absolută” a discursului celor doi candidați (în sensul de a nu fi nici răspuns la o întrebare prealabilă, nici drept la replică – ce ar fi fost generat, prin urmare, de o anumită afirmație, acuză etc. a contracandidatului) a fost constituit de mesajul final adresat alegătorilor. Tocmai de aceea, am considerat că analiza discursului respectiv poate să ne indice o anumită orientare a celor doi candidați. Rezultatele acestei analize ne-au confirmat presupuziția; astfel, deși Adrian Năstase își începe discursul cu formula „dragi compatrioți” (com-**patrioți**),

discursul lui este unul orientat spre exterior: *Avem nevoie să știm că suntem demni la noi în țară și în relațiile cu ceilalți, cu care avem o relație apropiată, o relație prin care România se va dezvolta mai rapid....* Spre deosebire de el, Traian Băsescu are un discurs centripet, început și încheiat cu referire la sintagme de tipul „români”, „România” (de 7 ori în cele două minute) *România poate să înceapă să fie condusă în primul rând pentru români. (...) Vă asigur că voi fi un președinte al românilor, pentru români! Vă asigur că problemele românilor vor fi prioritatea mea!*

CONCLUZII

La nivelul dispozitivului televizual, cele două emisiuni, difuzate sub același nume de TVR 1, au avut unele asemănări în privința formatului – emisiunile au fost organizate pe tronsoane de întrebări, invitații au avut timpi stricți de răspuns, iar la nivel scenic s-au folosit aceleași culori predominante –, dar au avut și elemente care le-au diferențiat – prezența publicului susținător în studio în prima emisiune; înregistrările cu prezentarea candidaților au fost realizate, în prima emisiune, de către TVR 1, în timp ce în cea de-a doua emisiune înregistrările au aparținut candidaților; în prima emisiune candidații au fost poziționați pe fotolii, în timp ce în cea de-a doua aceștia au stat în picioare la un pupitru; emisiunile au avut un moderator comun (Marian Voicu) din partea televiziunii gazdă, însă au diferit în privința celui de-al doilea moderator – în emisiunea din 26 noiembrie acesta a fost Monica Ghiurco, jurnalistă tot la TVR 1, iar în emisiunea din 8 decembrie al doilea moderator a fost Cristian Tudor Popescu, din partea Clubului Român de Presă. Aceste diferențe pot fi înțelese prin faptul că numărul de invitați a fost diferit în cele două dezbateri (12 în prima, față de 2 în cea de-a doua), însă a fost, în mod cert, vorba și de opțiunea organizatorilor (de exemplu, absența publicului în cea de-a doua emisiune).

Diferențe au existat și în modul concret în care desfășurătorul emisiunii a fost sau nu respectat. Astfel, în prima dezbatere nu au existat abateri de la regulile convenite, mergându-se chiar până la tăierea microfonului în cazul depășirii timpului de răspuns alocat, în timp ce în cea de-a doua au existat și momente în care timpul destinat răspunsului a fost depășit și, mai mult, momente în care cei doi invitați au intrat în dialog, fără ca acesta să fi fost prevăzut în desfășurător. Această diferență la nivel de praxis a fost justificată prin miza deosebită pe care a avut-o cel de-al doilea *talk show*, acesta reprezentând prima confruntare directă mediatizată a celor doi contracandidați. Se crease, în acest fel, un spațiu de așteptare care a făcut din dezbateră respectivă punctul culminant al campaniei electorale, emisiunea respectivă devenind, de altfel, obiectul multor dezbateri mediatice ulterioare.

La nivelul conținutului ambelor emisiuni, întrebările au fost din domenii dintre cele mai diferite, fără să existe omogenitate în tipurile de întrebări adresate diferiților candidați. Motivul pentru care întrebările personalizate au fost din domenii diferite ar putea fi reprezentat de imaginea publică a candidatului la momentul respectiv, dar și de subiectele agendei mediatice ale perioadei (cum a fost, de exemplu, întrebarea despre ancheta în privința morții cântărețului Teo Peter).

Tema identitară, punctul nostru de interes, a fost slab reprezentată în discursurile candidaților în cadrul emisiunilor analizate, ceea ce infirmă prima ipoteză. Deși nu este miză în discursul electoral, ea apare la unii candidați, sub forma derivată a unor discursuri de tip naționalist/europenist, în mod simptomatic, determinându-le o identitate specifică. Astfel, pe lângă prezența temei în discursul unor candidați cu imagine deja formată de „naționaliști”, tema identității naționale a apărut și în discursul lui Traian Băsescu, care, așa cum spuneam mai sus, își declamase inițial identitatea într-un mod aproape tautologic, „eu sunt Traian Băsescu!”.

În concluzie, putem spune că, deși tema națională și tema europeană nu apar așa cum presupuneam noi, într-un dispozitiv deliberativ, care să le pună în discuție și să le re-construiască în noua situație, în noul context politic intern și internațional, cu alte cuvinte, nu apar ca obiecte ale procesului deliberativ (cum ar fi necesar, în viziunea lui D. Wolton, de exemplu), ele se întâlnesc destul de des în discurs. Au însă mai degrabă un rol ornamental, uneori justificativ – dar de o manieră indubitabilă, iar alteori, sunt pure elemente de retorică.

BIBLIOGRAFIE

1. BELISLE, C., BIANCHI, J. ȘI JOURDAN, R., *Pratiques médiatiques. 50 mots-cles*. Paris, CNRS Editions, 1999.
2. BERGER, P., LUCKMANN, T., *Construcția socială a realității*, București, Editura Univers, 1999.
3. CHARAUDEAU, PATRICK, GHIGLIONE, RODOLPH, *Talk show-ul sau despre libertatea cuvântului ca mit*, Iași, Editura Polirom, 2005.
4. DRĂGAN, IOAN, *Paradigme ale comunicării de masă*. București, Editura Șansa, 1996.
5. GERSTLÉ, JACQUES, *L'information et la sensibilité des électeurs à la conjoncture*. În „Revue Française De Science Politique”, oct.1996, vol. 46, nr. 5.
6. GERSTLÉ, JACQUES, *Divergențe teoretice*. În Pop, Doru, *op. cit.*, 2001.
7. GERSTLÉ, JACQUES, *Comunicarea politică*. Iași, Institutul European, 2002.
8. GRABER, DORIS, *Processing the News: How People Tame the Information Tide*. New York, Longman Press, 1984.
9. HAINES, ROSEMARIE, *Televiziunea și reconfigurarea politicului. Studii de caz: alegerile prezidențiale din România din anii 1996 și 2000*. Iași, Editura Polirom, 2002.
10. MARINESCU, VALENTINA, *Metode de studiu în comunicare*. București, Editura Niculescu, 2005.
11. MIÈGE, BERNARD, *Spațiul public: perpetuat, lărgit și fragmentat*. În Pailliat, Isabelle (coord.), *op. cit.*, p. 167–178, 2002.
12. MOUCHON, JEAN, *Spațiul public și discursul politic televizat*. În Pailliat, Isabelle (coord.), *op. cit.*, p. 179–192, 2002.
13. POP, DORU (ed.), *Mass-media și democrația*. Iași, Editura Polirom, 2001.
14. POPA, ANA-MARIA, *Secretul Președinților*, Iași, Editura Lumen, 2005.
15. PRICOPIE, VALENTINA, *Analiza comparată a mesajelor politice ale candidaților la președinția României în octombrie – noiembrie 2004. Discursul politic, între confruntare și atac*. În „Jurnalism și comunicare”, Anul IV, 2005, nr. 1, februarie, p. 63–68.
16. RUSU, DANIELA, *Particularități discursive ale dezbaterii politice televizate*. În „Revista română de sociologie”, 1997, Anul VIII, nr. 3–4, p. 189–219.
17. SFEZ, LUCIEN, *Simbolistica politică*. Iași, Institutul European, 2000.
18. TODOROV, TZVETLAN, *Cucerirea Americii. Problema celuiilalt*, Iași, Institutul European, 1994.
19. WOLTON, DOMINIQUE, *La dernière utopie. Naissance de l'Europe démocratique*, Paris, Flammarion, 1993.

RĂSPÂNDIREA CONSUMULUI DE DROGURI ÎN SOCIETATEA CONTEMPORANĂ

ROXANA DOBRI

THE SPREAD OF DRUG CONSUMPTION IN CONTEMPORARY SOCIETY

At the end of the 20th century, on the background of severe social issues, drug consumption has exploded in all regions of the world. The present article aims at offering a detailed perspective on the proportion of this phenomenon in the contemporary world, on the drug trafficking network and on the relation it has with organized crime. We have placed special emphasis on the drug issue in Eastern Europe, including Romania.

1. DROGURILE ÎN SECOLUL XX

Începutul secolului XX a adus cu sine dezvoltarea comunicațiilor și transportului, ceea ce a permis drogurilor să se răspândească rapid dintr-o țară în alta, de la o regiune la alta.

Științele medicale, inclusiv cercetarea în acest domeniu, au cunoscut o dezvoltare fără precedent. În 1903, Emil Fisher și I. van Mering introduc veronalul în terapeutică, iar în 1916 luminalul descoperit de H. Herlin este introdus și el în terapeutică. În anul 1920, J. Klaesi preconizează somnoterapia cu barbiturice, în afecțiunile psihice. În anul 1938, W. Stoll și A. Hofmann izolează acidul lisergic, elementul specific din ergotul de secară, principalul responsabil pentru epidemiile de ergotism. Aceiași cercetători descoperă acidul lisergic dietilamid, prescurtat L.S.D., după denumirea lui în limba germană. Actul de naștere al L.S.D. este semnat, dar efectele sale psihotrope, extrem de puternice asupra psihicului uman, vor fi stabilite peste 5 ani de către A. Hofmann.

Aceste noi descoperiri se adaugă celor anterioare și oferă consumului de droguri noi perspective de abordare.

În secolul XX, apar treptat noii droguri la „modă”, care devin simbolul unor mișcări artistice sau de tineret.

Până la jumătatea acestei perioade, consumul de droguri nu a fost perceput ca un pericol real și deci nu s-a încercat diminuarea lui, excepție făcând doar organizațiile internaționale, care, prin tratatele semnate, au interzis consumul anumitor substanțe, considerate periculoase.

Nici față de dependenții de droguri nu s-au luat măsuri semnificative, cu atât mai mult cu cât nici nu se realizaseră prea multe studii în acest domeniu.

Ceea ce a caracterizat această perioadă a fost reacția socială față de consumatorii de droguri, care nu erau incriminați pentru că își puneau în pericol viața, ci pentru că deranjau prin comportamentele lor pe cei care nu apelau la droguri. Lupta autorităților, cu mișcările muzicale de jazz și apoi cu mișcarea hippie, a fost dusă în numele menținerii echilibrului social, fără a se ține seama de problemele celor care au ales să se înroleze în aceste mișcări, fiindcă nu aveau o altă alegere.

Perioada 1960–1980 a fost una în care consumul de droguri a crescut rapid, pe fondul schimbărilor sociale, economice, tehnice și familiale, cărora mulți tineri nu le mai puteau face față și împotriva cărora s-au revoltat.

În jurul anilor '80 consumul a început să scadă și să stagneze. Chiar și proporția celor care au încercat, cel puțin o dată, să consume un drog în rândul adolescenților, a scăzut în acea perioadă. Aceasta s-a datorat cu precădere schimbării modului de definire a efectelor drogurilor¹.

Astfel, starurile muzicale și artistice, adevărate modele pentru tinerii consumatori de droguri, au început campanii împotriva drogurilor, recomandând renunțarea la acest obicei dăunător prin efectele sale sociale, familiale și medicale.

De exemplu, când cocaina a devenit populară, în timpul anilor '80, unul dintre aspectele de atracție a fost promovarea ideii că acest drog le oferă consumatorilor așa numita „high”, fără consecințe negative asupra organismului. S-a destrămat această convingere prin argumente științifice.

Sfârșitul de secol XX a adus cu el accentuarea unor probleme sociale grave, în fața cărora cei mai expuși sunt în continuare tinerii: disfuncții ale familiei, care duc din ce în ce mai des la modele alternative ale acestei instituții, accentuarea individualizării și a mitului *self-made man*-ului, șomajul, lipsa accesului la oportunități, toate asociate cu problemele specifice vârstei tinere. Acestea au favorizat o nouă explozie a consumului de droguri în toate regiunile lumii.

Reacția socială este acum îndreptată direct asupra indivizilor care își distrug viețile închinându-le drogurilor. Dependenților li se oferă asistență socială, pentru că s-a înțeles, în sfârșit, că drogul nu este o problemă individuală, ci una socială, de care suntem răspunzători cu toții.

Răspândirea, la nivel mondial, a programelor de prevenire a consumului de droguri la adolescenți și tineri e un semn că umanitatea nu e dispusă să-și piardă noile generații, ci încearcă să le îndrume spre socializare, integrare și adaptare, dezirabile din punct de vedere social, pentru că, atâta timp cât *sentimentul de a fi și de a exista rămâne insuficient dezvoltat, iar narcisismul nu este consolidat de privirea valorizantă a celuilalt (părinți, profesori, colegi), conduitele adictive, cu*

¹ R. Lauer, *Social Problems and the Quality of Life*, Madison, Wisconsin, Dubuque, Iowa, Brown and Benchmark Publisher, 1995, p. 105.

*cortegiul lor de dependență psihică, de involuție morală, de imaturitate, atât emoțională, cât și intelectuală, nu pot fi excluse*².

Evaluând din acest punct de vedere problema drogurilor, INCB (International Narcotics Control Board) a cuprins în programele sale reuniuni pe teme ample, care s-au desfășurat în 1999, după cum urmează:

- 10–12 mai *A patra conferință internațională de prevenire a consumului drogurilor la locul de muncă și la nivelul comunității – Sundsuall, Suedia.*
- 10–12 mai *Combaterea criminalității financiare în economiile mai puțin dezvoltate – Viena, Austria.*
- 17–25 mai *Adunarea M mondială a Sănătății – Geneva, Elveția*
- 28–29 mai *Orașele europene împotriva drogurilor – Valleta, Malta*
- 26 iunie *Ziua internațională de luptă împotriva abuzului de droguri și traficului ilegal (în 1999 tema aleasă a fost muzica).*

SURSA: United Nations Office for Drug Control and Crime Prevention³

2. AMPLOAREA CONSUMULUI DE DROGURI ÎN LUMEA CONTEMPORANĂ

2.1. EXISTĂ UN MODEL CULTURAL DE CULTIVARE A DROGURILOR?

A doua jumătate a secolului XX a pus omenirea în fața unei probleme majore, legată de caracterul limitat al resurselor naturale ale planetei. Rezolvarea acestei probleme se impunea atunci și se impune și azi, prin introducerea a ceea ce specialiștii au denumit „o dezvoltare deosebită a speciei umane cu scopul salvării acesteia de la autodistrugere urmată de dispariție”. Una dintre condițiile instaurării unei astfel de evoluții a fost aceea a exploatării științifice a solului, a apelor, a materiilor prime de orice fel, a păstrării biodiversității ecosistemului planetei. Această soluție a ridicat la nivel mondial necesitatea stabilirii unui mod corect și echitabil de a distribui beneficiile economice ale biodiversității. *Instituirea unui sistem de drepturi legate de proprietatea intelectuală asupra resurselor s-a dovedit litigioasă, deoarece se bazează pe un modul simplu: diversitatea plantelor (atât sălbatice, cât și cultivate) este deținută mai ales de țările în curs de dezvoltare, dar beneficiile economice pe care le generează sunt captate în mod disproporționat de către națiunile industrializate*⁴.

Această împărțire disproporționată a profiturilor rezultate din agricultură a determinat sărăcirea accentuată, tocmai a celor care produc cu adevărat recolte

² Gilles Ferrol, *Adolescenții și conduitele toxicomane*, în „Psihologia”, 1997, nr. 5, p. 4.

³ International Narcotics Control Board United Nations Information Service Update, Vienna, 20.02.2000, p. 17.

⁴ L. R. Brown, C. Flavin, H. French, *Probleme globale ale omenirii – starea lumii*, București, Editura Tehnică, 1999, p. 154.

agricole, și la o împărțire a lumii în regiuni bogate și sărace. S-a ajuns, astfel, ca în anumite zone ale planetei, în ciuda unor eforturi susținute, comunități întregi să nu-și poată asigura veniturile necesare existenței, cultivând cereale sau alte plante destinate consumului legal acceptat la nivel planetar. Experimentând, generații după generații, această practică insuficient răsplătită financiar, comunitățile umane afectate de această problemă au căutat alternative mai mult sau mai puțin legitime, care să le asigure surse de trai mult mai sigure. Printre acestea se numără și cultivarea terenurilor cu plante ce conțin substanțe active destinate producerii drogurilor, cel mai căutat fiind arborele de coca, *Erytroxylon coca*, din care este extrasă cocaina, cânepa, *cannabis sativa*, utilizată sub formă de rășină, cânepă ca atare (frunzele și vârfurile înflorite ale plantei femele), iar din 1974 și sub formă de distilat de cannabis, concentrat la 60%, și macul opiaceu *Papaver somniferum*, materie primă recunoscută în prezent, mai ales, pentru producerea heroinei.

S-a ajuns, astfel, ca adepții consumului de droguri să considere că a cultiva plante de acest tip în scopuri ilegale poate fi singura șansă de a câștiga bani a fermierilor săraci. Pusă astfel, această problemă devine una de interes planetar, cu atât mai mult cu cât consumul ilegal al substanțelor produse în acest mod este o problemă de nivel mondial. Se poate afirma că lupta cu drogurile începe prin a oferi o șansă legitimă și reală celor ce, din motivele amintite anterior, devin în mod inconștient generatorii unor probleme sociale grave.

Acesta este cazul unor întinse zone din Asia și Orient, unde, în mediul rural, oamenii se confruntă cu această realitate socială și de unde provin cele mai mari cantități de cannabis și mac opiaceu.

Trebuie distrus astfel mitul, conform căruia din cultivarea plantelor pentru droguri fermierul sărac obține bani. Realitatea este că fermierul încalcă legea și, de regulă, știe aceasta. Venitul obținut de fermier din producția ilegală de narcotice este, din nefericire, mai mare decât cel primit pentru culturile tradiționale, producția ilegală sporind adesea pe seama culturilor alimentare. Acest gen de activitate ilegală creează însă o economie bazată în mod artificial pe bani, făcându-l pe fermier complet dependent de banii proveniți de la traficanții de droguri, lăsându-l la bunul plac al acestora și în opoziție cu guvernul⁵.

Cultivarea acestor plante în scopuri ilegale reprezintă pentru alte zone ale planetei rezultatul unui model cultural perpetuat de mii de ani.

Este cazul Americii de Sud, unde amerindienii consideră arborele de coca *un dar al zeilor ocrotitori*. Frunzele sale, odată mestecate, îndepărtează senzațiile de foame și oboseală, alinând, totodată, durerile.

Ca și consumul de opiu, ca și cel de cannabis, în alte părți ale lumii, consumul de coca este adânc înrădăcinat în existența populațiilor de pe continentul sud-american, punându-și amprenta inconfundabilă pe profilul spiritual al acestora⁶.

⁵ Documentul *The United Nations and Drug Abuse Control* (Națiunile Unite și controlul abuzului de droguri), 1992.

⁶ I. Drăgan, *op.cit.*, p. 72.

Drogul a însoțit aceste populații ca un ritual, dar nu se poate spune că el corespunde unui mod de viață în țările Americii de Sud. Este clar că un asemenea mod de viață nu există în nici o altă regiune a planetei, așa cum susțin adepții consumului de droguri. Statisticile arată că, în zonele în care consumul de droguri este un lucru obișnuit, dezvoltarea economică poate fi serios întârziată, după cum se arată în Documentul *Națiunile Unite și controlul abuzului de droguri*, ceea ce, contrar acestei afirmații, nu este adevărat în cazul SUA (pentru a lua în considerare numai țara cu cel mai mare consum de droguri de pe planetă). Întârzierea economică este posibilă, cu precădere, numai în țările în curs de dezvoltare, pe fondul consumului.

În virtutea unui model cultural sau sub presiuni de sorginte economică, plantele cu conținut de substanțe psihoactive s-au cultivat inițial în scopuri terapeutice legitime, acceptate ca atare la nivel social, ceea ce se mai întâmplă și azi.

Cannabisul, de exemplu, este cultivat în scopuri industriale și horticole. Utilizarea lui în medicina modernă este neglijabilă, după unii autori. Există și o serie de cercetări care pun în evidență rolul medical important al marijuanei, obținută din cannabis, în tratarea glaucomului, în diminuarea durerilor pacienților cu cancer, în ameliorarea efectelor secundare ale chimioterapiei și în cazul astmului bronșic⁷.

Opiul este cultivat în scopuri medicale, pentru obținerea morfinei și codeinei, ca și a altor substanțe cu rol analgezic.

Cocaina, obținută din arborele de coca, este un analgezic local, unul dintre cei mai cunoscuți până în prezent. Se utilizează, în practica medicală, sub formă de soluții sau se încorporează în diferite paste, care se aplică local, pe mucoase, la intervențiile chirurgicale de scurtă durată.

Se consideră astăzi că aceste plante pot fi cultivate în vederea satisfacerii acestor nevoi strict medicale, pe suprafețe reduse și în cadrul unor limite strict controlate și supravegheate.

Se știe că necesarul anual de opiu pentru scopuri legale este de o mie de tone și că producătorii autorizați la nivel mondial sunt China, Japonia și India (care este singurul exportator legal), adică exact zonele predispuse, după modelul cultural, la consumul ilegal al acestei substanțe, iar o astfel de legalizare limitată a cultivării poate favoriza și cultura opiului în scopuri ilegale.

Se poate afirma, așadar, că, pentru a stabili cadrul de cultivare a plantelor utilizate în scopuri ilegale, trebuie să avem în vedere mai multe variabile, la intersecția cărora găsim motivația cultivării lor.

Modelul cultural are un rol important în acest sens, iar studiile arată că cele mai mari recolte ilegale de opiu și cannabis sunt obținute în Asia și Orient pentru că aceste substanțe sunt direct implicate într-un anume mod de a trăi: *pentru chinezi, opiul favorizează condițiile de izolare contemplativă, iar pentru un oriental, hașișul produce vise și viziuni în imaginația sa⁸.*

⁷ R. H. Lauer, *op.cit.*, p. 109.

⁸ A. Porot, M. Porot, *Toxicomaniile*, București, Editura Științifică, 1999, p. 30.

Cele mai mari cantități de cocaină provin din America de Sud, acolo unde această substanță a însoțit istoria și cultura popoarelor din această regiune de-a lungul întregii ei desfășurări.

Este de remarcat că în Europa nu s-au depistat culturi semnificative de astfel de plante. Caracteristic pentru acest continent, pentru istoria și cultura sa, este vinul, substanță care, deși poate determina comportamente dependente, nu este considerată ilegală. Această caracteristică întărește opinia lui Polish și J. Bouquet, care afirmă că *fiecare popor sau grup de popoare se îndreaptă către mijloace de excitare ce corespund mentalității sale și temperamentului care îi comandă biologia*⁹.

Un alt aspect important, referitor la cadrul de cultivare, este și acela al SUA. Este de remarcat că, pe continentul american de nord, nu se înregistrează culturi semnificative ale unor astfel de substanțe ilegale. În SUA, produsele destinate consumului ajung din toate zonele planetei, cererea fiind mai semnificativă pentru cocaină și heroină. Se poate vorbi de lipsa unui model cultural unic, tocmai datorită faptului că, în țara cu cel mai ridicat nivel socio-economic din lume, se regăsesc influențe culturale multiple și variate. Pe lângă aspectul cultural al problemei, trebuie avut în vedere și faptul că problema cultivării unor plante declarate ilegale este corelată și cu aspecte de natură financiară. Este mult mai profitabil să cumperi drogurile de la cultivatorii săraci din zonele asiatice și să le vinzi la prețuri exorbitante în țările puternic industrializate. Pe de altă parte, profiturile obținute din cultivarea și distribuirea cocainei din America de Sud le depășesc pe cele obținute din orice altă activitate legală desfășurată în această parte a lumii.

În același timp, nu trebuie evitat nici cadrul legal, ce permite cultivarea unor astfel de plante. Țările Uniunii Europene, ca și SUA, au adoptat pedepse semnificative pentru cultivatori și dispun de mijloace eficiente de depistare și distrugere a acestor culturi, ceea ce nu se întâmplă în țările slab industrializate, marcate de războaie civile ce conduc la sisteme anarhice, în care cultivarea ilegală a unor plante este una dintre multele alternative ilicite posibil de realizat. Cadrul legal existent, pe de altă parte, în țările din America de Sud, este foarte ușor eludat de puternice carteluri, care au puterea, recunoscută, de altfel, și de statele respective, de a-și proteja recoltele și producțiile de droguri, în fața unor eventuale pericole, reprezentate de cei desemnați să aplice legea.

Având în vedere aceste coordonate, cadrul de cultivare a plantelor destinate producerii ilegale de droguri arată că, la nivel mondial, există surse numeroase, împotriva cărora organizațiile internaționale de luptă trebuie să acționeze.

Fiind implicate numeroase variabile, lupta împotriva cultivării plantelor ilegale trebuie să fie conjugată la nivel planetar pe toate căile posibile.

Și, dacă împotriva unor modele culturale larg acceptate și imposibil de combătut, această luptă nu poate fi câștigată, rămâne posibilă lupta în plan

⁹ *Ibidem*, p. 29.

economic. *Este esențial să se introducă programe de înlocuire, inclusiv substituirea recoltei, ca o alternativă pentru fermierii implicați în cultivarea plantelor ilegale, pentru care această practică reprezintă principala sursă de venit*¹⁰.

Este necesar și să se permită accesul egal la mijloace tehnologice tuturor națiunilor, în vederea creării posibilităților materiale, fizice de depistare și distrugere eficientă a plantațiilor ilegale.

Un rol important în lupta împotriva cultivării acestor plante îl poate avea și acceptarea unor sisteme politice democratice, în zonele în care azi, cartelurile sau gherilele transcend legile internaționale și impun propriile „legi”, adesea cauzatoare de anarhie și favorizante ale evaziunii.

2.2. FILIERELE TRAFICULUI DE DROGURI: ISTORIE ȘI ACTUALITATE

Traficul ilegal de droguri este complex și implică transportul a numeroase și variate substanțe, realizându-se tranzitul drogurilor de la locurile de cultivare și producere spre consumatori. Traficul nu numai că violează norme naționale și internaționale, dar, în același timp, implică numeroase activități criminale, precum: afaceri ilicite, conspirații, mită, corupția oficialităților statale, evaziune fiscală, violări ale legii bancare, transferuri ilegale de fonduri, violări ale reglementărilor referitoare la import și export, crime, violență și terorism. Adesea, narcoticele sunt utilizate ca material de schimb pentru arme și muniție. În acest fel, filierele drogurilor devin deținătoare ale puterii în multe regiuni ale planetei.

Dacă, vreme de sute de ani, drogurile au fost utilizate în scopuri terapeutice, iar semnificația lor culturală și rituală se manifesta pe arii restrânse, odată cu avântul informațional al secolului XX, drogurile au început să cuprindă treptat întreaga planetă și să-și piardă funcțiile originare.

Filierele implicate în traficul de droguri au început să funcționeze în perioada în care s-a înregistrat o creștere evidentă a consumului de droguri la nivel mondial, adică în a doua jumătate a secolului XX. Organizarea traficului a luat o asemenea amploare, încât astăzi guvernele duc în permanență un adevărat război împotriva cartelurilor, adesea la fel de puternice și de bogate ca și guvernele. Drogul călătorește de la cartel la engrosist, la intermediar, la dealer, pentru a ajunge la consumatori prin intermediul unei rețele cu ochiuri dese, care se reface, în caz că s-a reușit distrugerea ei parțială. În joc sunt prea multe interese economice și politice. Populații întregi, nevoiașе, nu-și datorează supraviețuirea decât cultivării macului sau a arborelui de coca, ce vor deveni heroină sau cocaină.

*În 1990, piața drogului era estimată de la 120 la 300 de miliarde de dolari pe an. Aceste sume enorme sunt spălate pe diferite canale și sunt foarte utile în unele cazuri, pentru a corupe și a cumpăra, dacă nu complicitatea, cel puțin neutralitatea anumitor factori responsabili*¹¹.

¹⁰ „Drug Abuse”, United Nations – IDCP, 1992, p. 8.

¹¹ A. Porot, M. Porot, *op.cit.*, p. 10.

În ceea ce privește filierele, drogurile acestea au urmat firesc evoluția la nivel mondial a consumului de droguri. Inițial, piața drogurilor era concentrată pe continentul Nord American unde, începând cu anii '50 și până în anii '80-'90, erau transportate cele mai mari cantități de droguri, atât din America de Sud, cât și din Asia.

Schimbările survenite la nivelul Europei după 1989 au arătat că filierele drogurilor, ca niște cameleoni, știu să folosească orice situație în favoarea lor. În acest context, țările din fosta U.R.S.S., ca și cele din estul și centrul Europei, au devenit zone ușor de tranzitat și, în același timp, convenabile pentru aprovizionarea cu droguri a vestului Europei dinspre Asia, Turcia sau Orient.

Trebuie, de asemenea, semnalat și faptul că există filiere ale drogurilor naturale, ce asigură traficul acestora de la locul de cultivare și producere spre continent cât și filiere ale drogurilor sintetice care, de obicei, își au originea pe continentul european, în special în vestul și centrul acestuia.

Există astăzi și un trafic semnificativ cu medicamente utilizate ca droguri, cu originea în special în țările industrializate, ale căror industrii chimice sunt bine puse la punct.

Din perspectivă istorică, se poate afirma că primele filiere ale drogurilor au avut drept ținută SUA. Astfel, în anii '70, a fost depistată și destul de greu anihilată „filierea franceză”, prin care heroina produsă în Europa ajungea, prin portul Marsilia, în SUA. Această filieră a fost primul semnal că o piață puternică a drogurilor era pe cale să apară și, așa cum era firesc, era centrată pe zonele cu cea mai mare cerere de astfel de substanțe.

La acea dată, Europa părea ferită de pericolul acesta, însă problemele apărute ulterior au demonstrat că nu era așa: anii '70 au pus și Europa față în față cu primele cazuri de consum și decese provocate de droguri. Sursa principală pentru acest continent devenise „filierea italiană”, condusă de Mafia siciliană.

Concomitent cu distrugerea „filiei franceze”, are loc o adaptare a foștilor membri ai acesteia – o parte arestați și apoi evadați din închisorile americane, o parte pur și simplu refugiați în locuri bine ascunse – la noua realitate. Apare, astfel, ceea ce s-a numit „filierea latină”, răspunzătoare de aprovizionarea cu mai bine de jumătate din cantitatea de narcotice tari care pătrundeau anual în SUA în acea perioadă. Trebuie remarcat aici un fapt deosebit: apariția acestei filiere latine a fost provocată, dacă se poate spune așa, tocmai de succesele Administrației Nixon împotriva narcoticelor. În timp ce agenții americani închideau tot mai multe căi prin care heroina se scurgea din Franța spre SUA, traficanții, forțați să găsească noi canale de intrare, au ales America Latină. Negustorii corupți din această regiune transportau produse americane (whisky, îmbrăcăminte, țigarete, aparatură electronică) în America de Sud și își creaseră un adevărat sistem de contrabandă. Când șefii heroinei au venit aici, au găsit un sistem bine organizat, cu mijloace de transport și oameni gata să nu mai meargă cu avioanele goale spre SUA.

Luându-și zborul de pe miile de piste din junglă, răspândite în întreg Paraguayul, iar alteori din fermele unor paraguayeni bogați și puternici, piloții contrabandiști erau o verigă importantă în lanțul heroinei.

Atunci, ca și astăzi, materia primă necesară producerii heroinei venea din teritoriile cunoscute ca fiind favorabile, din punct de vedere climatic, cultivării macului opiaceu.

Principalele surse de opiu sunt reprezentate de renumitul „Triunghi de aur”: Myanmar – Birmania – Laos și Thailanda, unde se obțin an de an producții record la hectar, „Semiluna de aur”: Iran, Afganistan și Pakistan, precum și faimoasa Vale Bekka din Liban.

Dacă acestea sunt principalele surse de opiu și deci de obținere a heroinei, destinată pe de o parte SUA și pe de altă Europei, trebuie adăugat și că zonele favorabile culturilor de mac opiaceu sunt și țările din fosta U.R.S.S., Peninsula Balcanică și Polonia, ceea ce va influența producția și traficul cu această substanță, în noul context politic din această parte a lumii.

Atât timp cât pe piața drogurilor nu se consumă numai heroină, este normal să se fi înființat și filiere care să asigure aprovizionarea și cu alte tipuri de droguri.

O situație deosebită o reprezintă filierele cocainei, care își au încă sediul în America de Sud, mai exact în Columbia, zonă care, din punct de vedere climatic, este favorabilă culturii arborelui de coca. Peru este țara cu cea mai mare suprafață cultivată pentru obținerea cocainei, urmată de Bolivia. Cocaina obținută aici este transportată de cartelurile columbiene cu precădere în SUA și Europa, iar, de când consumul acestui drog a scăzut pe aceste continente, cocaina a fost îndreptată și spre Africa.

O sursă a unei filiere mai recente a cocainei o reprezintă arhipelagul filipinez, care a devenit un veritabil producător al acestui drog, la fel ca Indonezia, Jawa și Hawaii.

Dacă pentru macul opiaceu și arborele de coca se pot stabili cu precizie principalele surse ale filierelor de droguri, în ceea ce privește sursele de cânepă cultivată pentru a obține marijuana sau hașiș, acestea sunt cel mai greu de identificat. Pe de o parte, marijuana este consumată de multe decenii și continuă să fie și astăzi cel mai utilizat drog din lume. Pe de altă parte, planta ca atare se adaptează oricăror condiții climatice, ceea ce face din ea o plantă ușor cultivabilă.

Cu toate acestea, se consideră că sursele cele mai mari de hașiș, la nivel mondial, sunt: Libanul, Pakistanul, Afganistanul și Marocul.

Producții considerabile de hașiș se înregistrează și în India, zonele asiatice ale fostei U.R.S.S., Turcia și chiar Grecia, până nu demult.

Așadar, există numeroase centre la nivelul planetei, de unde filierele de tot felul preiau „iarba”, pentru a o distribui oriunde este cerută în lume.

Îngrijorător pentru țările din estul Europei este că, de curând, au fost depistate și aici culturi ilegale de cânepă, dar amploarea acestui fenomen nu a atins cote alarmante, ca în alte zone ale globului, limitându-se doar la uzul personal al cultivatorilor.

Având în vedere principalele zone de la nivel planetar, ce constituie sursele rețelilor de trafic, se poate evalua adevărata dimensiune a acestui fenomen. Se

constată că există o împărțire a lumii între aceste filiere, în funcție de tipul de drog pe care îl distribuie, de valoarea acestuia, de profiturile obținute și de puterea câștigată astfel. Drogurile ajung pe stradă după ce trec prin numeroase verigi bine protejate, iar consumatorul plătește fiecare staționare a „mărfii”, fiecare corupt, orice evitare a unui posibil pericol. La rândul ei, fiecare societate își plătește neputința de a lupta cu drogurile, suportând, pe de o parte, costurile sociale ale efectelor consumului de droguri, iar pe de altă parte, costurile impuse de aceste filiere, care, nu numai că păgubesc stat după stat în drumul lor, dar provoacă în multe regiuni instabilitate politică și socială.

Se spune că cetățeanul de rând nu este deloc atins de ceea ce fac traficanții de droguri. Realitatea este că până și cei care nu consumă droguri ilegale au de suferit de pe urma traficantilor. Traficul de droguri este foarte bine organizat și foarte sofisticat. Organizațiile implicate obțin mari sume de bani, pe care îi folosesc pentru a corupe, intimida și destabiliza guverne. Fluxul dezordonat al banilor obținuți din droguri are un efect destabilizator asupra circulației monetare și piețelor de schimb. În plus, unele grupuri teroriste își finanțează activitățile cu fonduri obținute din droguri. Schimbările interne produse de traficanți sunt evidențiate atât de fărâdelegi de tot felul: furturi, incendieri, asasinat, extorcare de bani, cât și de viețile ruinate ale unor indivizi, familii, comunități și societăți. Întreaga planetă este, direct sau indirect, afectată, într-un fel sau altul, de traficul de droguri¹².

2.3. TRAFICUL DE DROGURI ȘI CRIMA ORGANIZATĂ

Având în vedere nivelul atins de rețelele drogurilor la nivel mondial, nu se poate accepta că acestea funcționează fără sprijinul unor structuri raționalizate, specializate, organizate și profesionalizate în săvârșirea unor acte și fapte cu un grad ridicat de pericolozitate și violență socială¹³.

Donald Cressey arată că există anumite organizații criminale, formale și informale, alcătuite din adevărați profesioniști ai crimei, care desfășoară o serie de activități ilicite și ilegale, conspirative și continue, în scopul obținerii de profituri maxime, practicând traficul de arme și droguri, mituirea funcționarilor guvernamentali, răpiri și sechestrări de persoane, extorcare, camătă și evaziune fiscală¹⁴.

Traficul de droguri a fost și este însoțit de forme de manifestare de tip mafiot, de terorism, de „spălarea” banilor proveniți din tranzacții cu droguri și arme contra droguri, de destabilizarea unor guverne.

¹² „Drug Abuse”, 1992, p. 24.

¹³ S.M. Rădulescu, D. Banciu, *Sociologia crimei și criminalității*, București, Casa de Editură și Presă „Șansa” S.R.L., 1996, p. 194.

¹⁴ D.R. Cressey, *Criminal Organisation*, London, Heinemann Educational Books, 1972, apud S.M. Rădulescu, D. Banciu, *op.cit.*, p. 195.

Se vorbește astăzi din ce în ce mai mult despre narco-terorism, polițiști și guverne corupți cu narco-dolari, despre sistemele bancare care au înlesnit fluxul narco-dolarilor, despre puterea rețelelor de a îndepărta guverne și de a instala altele, de a impune aprobarea unor legi și revocarea altora. Toate acestea se desfășurau acum 20 de ani în cadrul unor națiuni. Azi, se constată o mișcare transfrontalieră în care traficanții de droguri au roluri importante.

Terorismul este una dintre cele mai violente manifestări ale traficantilor de droguri, ce a căpătat o amploare internațională. În multe zone ale planetei, acest fenomen crud și irațional a devenit un fapt la ordinea zilei.

Zona care a atras atenția întregii lumi în acest sens a fost Columbia, acolo unde cartelurile drogurilor au purtat ani la rând adevărate lupte cu guvernul.

Multă vreme, circa 10 ani, cartelul de la Medellín a fost pe primele pagini ale ziarelor la nivel mondial. Acest cartel a fost cel mai puternic coordonator al traficului de cocaină începând cu anii '80 și până în anii '90, când a fost eclipsat de un altul, cartelul din Cali.

Cartelurile și-au început activitatea utilizând inițial metode primitive: aduceau pasta de cocaină din Bolivia și Peru, o rafinau și o distribuiau apoi în SUA, mai ales prin Florida.

Punctul culminant a fost atins în anii '80, atunci când cartelul de la Medellín a devenit liderul acestor afaceri. Conducătorii lui: Pablo Escobar, Jorge Luis Ochoa, Gonzales Rodriguez Gacho și Carlos Lehder, dețineau și funcții publice, ceea ce sugerează și implicarea politică, deci și deținerea unei puteri legitime, în paralel cu cea ilegală și nelegitimă. Astfel, Lehder și-a fondat propriul ziar și partid politic, Escobar avea de asemenea propriul ziar, fiind ales, în 1982, în Congresul Columbiei.

În 1983, averea personală a lui Escobar a fost estimată la 2 miliarde de dolari, ceea ce l-a așezat pe primul loc între cei mai bogați criminali ai lumii.

În august 1983, s-a lansat o campanie de luptă împotriva comerțului cu droguri, condusă de Rodrigo Lara Bonilla – ministru de justiție la acea vreme, și susținută de cotidianul din Bogota „El Espectador”. În acest cadru, în 1984 a fost distrus Tranquilandia, cel mai mare laborator de prelucrare a drogurilor, de unde s-au confiscat 7 avioane, arme și mașini. Au fost găsite și aruncate în apă 14 tone de cocaină. Retrași în Panama, conducătorii cartelului au propus președintelui Betancur să plătească datoria externă a Columbiei (estimată atunci la 13 miliarde de dolari), în schimbul acordării imunității. Neacceptarea acestui acord de către guvern a dus la asasinarea lui Bonilla. Reacția oficialităților a fost de a pune în vigoare un acord de extrădare a traficantilor semnat cu SUA, dar nepus în aplicare până atunci. În acest mod, traficanții de droguri columbieni puteau fi trimiși în SUA și judecați. Primul extrădat a fost Carlos Lehder, unul dintre conducătorii de seamă ai traficantilor.

Din 1989, războiul drogurilor a fost susținut prin declarații făcute de ambele părți, dar mai ales prin acte de violență și răzbunare, dintre care cea mai semnificativă a fost asasinarea candidatului la președinție, Carlos Galan.

Oficialitățile au declanșat un nou război, confiscându-le cartellurilor 989 de clădiri și vile, 367 de avioane, 73 de bărci, 710 vehicule, 4,7 tone de cocaină, 1 279 de arme.

Traficanții au răspuns printr-o campanie violentă, arzând case, aruncând în aer bănci, birouri și cartierele generale ale unor partide. În 1989, a fost atacat cu bombe sediul ziarului „El Espectador”, iar un avion ce zbura pe ruta Bogota–Cali a explodat.

Aceste manifestări teroriste au fost urmate de un armistițiu, prin care capii cartelului s-au predat autorităților, în schimbul abrogării legii de extrădare a acestora în SUA, iar terorismul și-a pierdut din amploare. A continuat însă traficul de droguri.

În 1992, narco-terorismul s-a reluat, odată cu evadarea lui Pablo Escobar din închisoare. Au urmat 499 de zile, în care 1 500 de agenți l-au căutat pe „marele” evadat, pe care, în decembrie 1993, au reușit să-l împuște mortal.

În anul 2000, victoria finală este departe. Traficul de droguri nu s-a diminuat, așa cum a sperat guvernul columbian, ci, mai mult, este în creștere. Cartelul din Cali este astăzi una dintre cele mai puternice rețele de trafic, ce controlează industria drogurilor, dar este mai discret și mai sofisticat, evitând violența și terorismul, dacă acestea nu sunt necesare.

În 1994, cartelul din Cali controla 80% din piața de cocaină din New York și deținea poziții dominante pe piețele din SUA și Europa. Se estimează că afacerea cu droguri a acestui cartel se ridică anual la un profit de 5 miliarde de dolari.

Deși Columbia ocupă locul întâi într-un clasament al violenței la nivel mondial, urmată de Peru, nici Mafia italiană nu este mai prejos. Aceasta a devenit și mai bogată prin traficul de droguri, rămânând, în ultimă instanță, tot o organizație teroristă.

Tabloul terorismului internațional este întregit de rolul jucat de traficanții de droguri în războiul civil din Liban, de extremiștii turci de origine kurdă, cu puternice infiltrații în Germania, Italia, Danemarca și Olanda, care mănuiesc deopotrivă armele și drogurile.

Narco-terorismul asociat cu traficul de droguri se realizează în virtutea obținerii unor profituri greu de estimat. Surse diferite avansează sume ce variază în jurul a 500 de miliarde de dolari anual, cifră ce plasează, conform Organizației Mondiale a Națiunilor Unite, *traficantii de droguri pe locul doi după piața armamentului și înaintea celei petroliere, ca beneficii*¹⁵.

Această sursă de venituri permite reinvestirea banilor în unele ramuri economice considerate de traficanți drept rentabile, aducând noi și noi profituri, „spălând” banii, operațiune ce are repercusiuni de lungă durată asupra sistemelor economice ale statelor implicate. Narco-dolarii trec prin bănci cu ajutorul unor corporații puternice, care se folosesc de secretul bancar și reciclează anual fondurile organizațiilor criminale din întreaga lume.

¹⁵ I. Drăgan, *op.cit.*, p. 35.

Traficul de droguri, narco-terorismul destabilizează statele, le macină infrastructurile și le dezechilibrează mecanismele politice, așa cum se întâmplă astăzi în Columbia, Peru sau Italia. Statele asiatice sunt și ele la discreția crimei organizate, care decide, prin rețelele ei, cine și când poate conduce un guvern sau altul.

Drogul contaminează, corupe, distruge moralmente indivizi și societăți, curmă vieți nevinovate, în numele profiturilor uriașe ale crimei organizate, dar și al unor satisfacții temporare aduse consumatorilor.

Cucerind treptat zone întregi ale planetei, crima organizată, cu o structură bine conturată, o specializare a membrilor și o departajare a funcțiilor organizațiilor ce o alcătuiesc, a devenit o amenințare în fața căreia organismele mondiale de luptă împotriva acestor activități fac față cu greu. Se poate spune că există o înlănțuire de factori și că, acolo unde sunt drogurile, se manifestă și terorismul, că profiturile obținute din traficul acestora duc la necesitatea „spălării” narco-dolarilor. Toate acestea pun în pericol sisteme politice și sociale și determină patologizarea comunităților, ce ajung, pe fondul unei prealabile anomii, să nu mai poată funcționa democratic.

2.4. COMPARAȚII INTERNAȚIONALE ÎN DOMENIUL CONSUMULUI DE DROGURI

Se constată că, la sfârșitul mileniului doi, oferta de substanțe ilegale este în creștere, iar prețurile la care se vând au început să scadă. Aceasta favorizează accesul, din punct de vedere financiar, al unui număr din ce în ce mai mare de oameni, în special adolescenți și tineri, care, adesea, au surse mici de venituri, la droguri.

Studii întreprinse în perioada 1984–1997 asupra evoluției prețului de vânzare cu amănuntul a unui gram de heroină, respectiv cocaină, în Europa, arată, că, după ce s-a atins un nivel maxim al prețului cu amănuntul, în 1988, atât la heroină cât și la cocaină, în jurul sumei de 250 de dolari la heroină, respectiv 180 de dolari la cocaină, în 1997, aceste prețuri ating valori de 100 de dolari pentru heroină și 100 de dolari pentru cocaină.

În ceea ce privește prețul pentru un gram de heroină, acesta a fluctuat în perioada 1984–1997 între 100 și 50 de dolari. Prețul unui gram de cocaină a variat între 75 de dolari în 1984 și 40 de dolari în 1997.

În ceea ce privește prețul unui gram de heroină, aceleași studii efectuate în perioada 1984–1997 arată diferențe semnificative între SUA și Europa de Vest.

Atât la heroină cât și la cocaină, prețul de vânzare este mai mare în SUA față de Europa de Vest. Dacă în 1984 un gram de heroină costa 300 de dolari în SUA, în Europa acesta nu valora mai mult de 100 de dolari. În 1997, în SUA prețul atingea nivelul de 150 de dolari, iar în Europa de Vest 50 de dolari. Se poate spune că heroina vândută pe continentul european este de trei ori mai ieftină decât în SUA.

Referitor la prețul de vânzare al unui kilogram de cocaină, în perioada 1986–1997 se constata o scădere în acest interval, atât în SUA, cât și în Europa de Vest, dar și că, la fel ca în cazul heroinei, și aici există o diferență semnificativă. Astfel, dacă în 1986 un kilogram de cocaină costa 90 000 de dolari în SUA, în Europa de Vest nu depășea 50 000. În 1997, cocaina costa 50 000 de dolari kilogramul, în SUA, și 20 000 dolari în Europa de Vest.

Se poate constata că, în timp ce în 1997, pentru un gram de cocaină, se plăteau (făcând un simplu calcul matematic) 20 de dolari în Europa de Vest, la cumpărarea *en gros*, un gram de cocaină vândută consumatorului pe stradă costa 40 de dolari.

Aceste studii arată, în mod evident, că, în ciuda faptului că SUA are cel mai mare număr de consumatori de droguri la nivel mondial, și cele mai mari cantități de droguri sunt „exportate” aici, iar costurile legate de asigurarea pieței cu „marfa” cerută sunt destul de reduse față de Europa de Vest, prețul drogurilor la vânzarea cu amănuntul este mult mai ridicat față de alte zone ale planetei. Este firesc să ne întrebăm de ce, iar răspunsul poate fi căutat în modelul cultural american.

Se știe că, astăzi, țările avansate cunosc un proces accentuat de schimbare a condițiilor de viață a populației, exprimat prin standardele economice, satisfacerea – în general – a necesităților de ordin material și a aspectelor cantitative ale cerințelor de produse. În ultimele decenii, nivelul de instrucție și educație a populației a crescut mult în rândul unor categorii sociodemografice, s-au petrecut mutații importante pe planul orientărilor lor de valoare, a preocupărilor de *loisir*, a modelelor postindustriale de aspirații – orientare spre „sistemele de valori postmateriale”, toate impunând atenția centrală acordată omului. În societatea centrată pe om se pune accentul pe problema aspirațiilor și satisfacțiilor umane.

*Modelul american, accentuat de caracteristicile esențiale ale culturii americane, valorizează în foarte mare măsură interesele individuale, autonomia individuală, strădania de promovare a individului, pe baza unei largi competitivități între indivizi și cooperare mai redusă*¹⁶. Acționează în acest mod asupra individului uman presiuni de autorealizare, care pot determina și alegeri ale unor comportamente alternative evazioniste, deviante, printre care și consumul de droguri.

Disponibilitatea de a plăti un preț mai ridicat pentru satisfacerea acestor nevoi este datorată unui nivel ridicat de trai în SUA, ceea ce este valabil și pentru Europa de Vest, dar este întărită de o dispoziție mai pregnantă în modelul american, față de cel european, de satisfacere cu orice preț a unor nevoi ce țin de *loisir*, de recreere, de evadare din lumea realului, printre care și preocuparea ilegală a drogurilor.

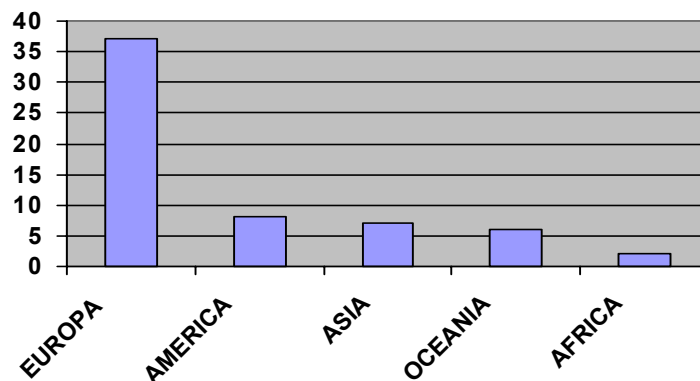
O altă interpretare pentru aceste diferențe, între prețul oferit pentru o doză de drog, pe cele două continente, poate fi furnizată și de modelul cultural european, care a perpetuat ca mod de relaxare consumul de alcool și de tonice sintetice. În acest sens, devine sugestivă și clasificarea pe continente a nivelului consumului de sedative și hipnotice de tipul benzodiazepinelor, în perioada 1996–1998, în care Europa deține detașat primul loc.

¹⁶ O. Hoffman, *Sociologia muncii*, București, Editura Hyperion XX, 1996, p. 84.

Graficul nr. 1

Sedative și hipnotice de tipul benzodiazepine.

Consum național mediu* în țările selectate pe regiuni (1996–1998)

Sursa: UP DATE/UNODCCP/February, 2000

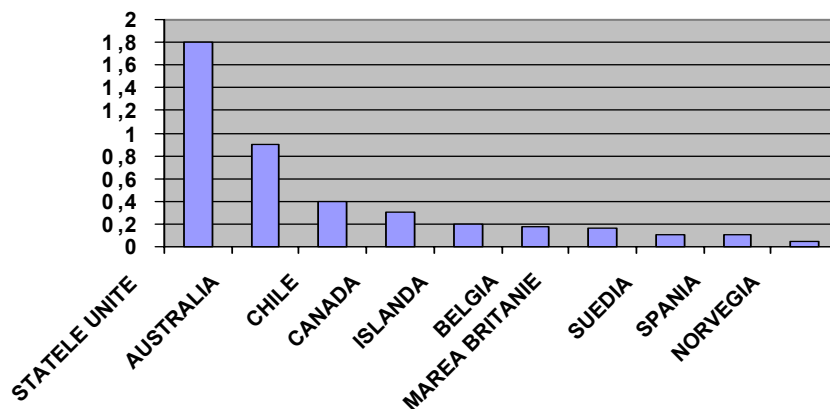
* Datele statistice oferite de guverne au fost utilizate pentru a calcula media consumului anual pe o perioadă de 3 ani. Datele din primele 5 țări cu consum ridicat au fost incluse în calculele pentru fiecare regiune.

Dincolo de evaluările mondiale asupra consumului ilegal de droguri, există și o serie de statistici, care arată și consumul unor medicamente ce pot acționa ca droguri, dar, fiind prescrise de medic, nu pot fi considerate ilegale.

Pornind de la aceleași valori, susținute de modelul de viață american, pentru care mitul *self-made man* este unul central, se poate explica și consumul ridicat de amfetamine din SUA, în așa-zise scopuri medicale, prin comparație cu alte zone geografice și culturi.

Graficul nr. 2

Utilizarea medicală* de amfetamină

Sursa: UP DATE/UNODCCP/February, 2000

* Doze zilnice la 1 000 de locuitori în perioada 1996–1998

Dincolo de a compara nivelurile, pe care le-a atins consumul de droguri la nivel mondial, trebuie să evaluăm și modul în care cei care furnizează aceste produse, traficanții de droguri, sunt sancționați de prevederile legale.

În Europa de Vest, de exemplu, traficul de droguri se sancționează după cum urmează:

Tabelul nr. 1

MAREA BRITANIE	detenție pe viață
BELGIA	10–20 ani
DANEMARCA	până la 10 ani
FRANȚA	până la 30 ani *
GERMANIA	cazurile grave până la 15 ani
GRECIA	5–20 ani
IRLANDA	detenție pe viață
OLANDA	până la 12 ani
PORTUGALIA	până la 15 ani
SUEDIA	2–10 ani

SURSA: *w.w. w. Drug abuse.*

* pentru membrii rețelei și pe viață pentru conducătorii rețelei.

Această variație evidentă a pedepselor, la nivelul țărilor membre ale Uniunii Europene, întâlnită și în rândul statelor ce alcătuiesc SUA, creează un cadru favorabil traficului de droguri, prin evitarea de către rețele a acelor țări care aplică un tratament sever traficanților, în cazul în care ar fi arestați și condamnați pe teritoriile respective.

Organizația Națiunilor Unite propune numeroase programe de luptă împotriva consumului și traficului de droguri, dar nu a reușit să impună adoptarea unor pedepse unice și aspre, la nivel mondial. S-a reușit doar adoptarea unor convenții, la care au aderat țările membre, dar aceasta nu este o modalitate eficientă de a lupta cu drogurile la nivel mondial.

Pentru o evaluare la nivel mondial a problemelor regionale, legate de cultivarea, traficul și consumul de droguri, este elocvent raportul U.N.D.C.P. (United Nations and Drugs Abuse Control Programme – Națiunile Unite și Programul de Control al Abuzului de Droguri) asupra resurselor materiale destinate, în 1998–1999, luptei cu acest flagel planetar. Se știe că destinația acestor resurse a fost stabilită pe baza unor studii întreprinse de comisiile de specialitate ale Națiunilor Unite, în funcție de gravitatea uneia sau alteia dintre problemele pe care drogurile le declanșează în zone diferite ale planetei.

Iată cum arată distribuirea de fonduri în cadrul programului respectiv, în funcție de scopul stabilit de Națiunile Unite, ca fiind prioritar în zonele cele mai importante ale planetei, care se confruntă cu dificultăți în lupta cu drogurile, și pe care organizația consideră că e necesar să le asiste în încercarea lor de a le rezolva.

Tabelul nr. 2

Resurse materiale utilizate de U.N.D.C.P.
în perioada 1998–1999 (în mii de dolari SUA)

Programe	Africa sub sahari-ană	Africa de Nord și Centrală	Europa Centrală și de Est	Asia de Vest și Centrală	Asia de Sud	Asia de Est și Pacific	America Latină și Caraibe	Între țări	Total
Prevenire și diminuare a consumului de droguri	188,6	872	2 141,4	900,0	1 991,3	3 500,1	6 719,7	3 954,4	21 945
Eliminarea culturilor ilegale		783		13 200,1		6 000	8.959,9	431,8	29 375,3
Suprimarea traficului ilegal de droguri	2 922,1	1 609,1	6 119,7	6 621,5	1 961,5	1 500,9	11 199,7	3 628,9	40 063,4
Intersectorial	4 711,4		799,5	3 500,3		1 500,9	1 120,4	7 484,9	19 117,4
Total	9 499,9	3 265,1	9 060,6	24 221,9	3 952,8	17 001,2	27 999,7	15 500	110 502
Costuri suportate									38 071,2
Total									148 573,2

SURSA: UP DATE/UNOCCD/February, 2000

Pornind de la aceste date, se pot face următoarele aprecieri:

În ceea ce privește zonele în care culturile ilegale de droguri au atins niveluri semnificative și față de care Organizația Națiunilor Unite consideră că este necesar să intervină, pe primul loc se situează America Latină, Caraibe și Asia de Vest, Centru, de Est și zona Pacificului, adică acele regiuni care furnizează drogurile în cantitățile cele mai mari pentru SUA și Europa, pe diverse filiere. Se constată și apariția unei zone de cultivare mai recente, în Africa de Centru și de Nord.

Traficul ilegal de droguri constituie o problemă generalizată la nivel mondial, dar se practică, în special, în America Latină și Caraibe, adică exact acolo unde există cele mai întinse culturi ilegale de plante cu conținut psihoactiv. De asemenea, nivelul traficului de droguri atinge niveluri alarmante și în Asia.

Organizația Națiunilor Unite consideră că un cadru favorabil traficului de droguri îl constituie, în noul context geopolitic, și Europa Centrală și de Est, adică inclusiv țara noastră.

Lupta cu consumul de droguri, prin diminuarea și prevenirea acestuia, este, în opinia experților Organizației Națiunilor Unite, o problemă căreia trebuie să i se acorde o importanță generală și, de aceea, fondurile alocate se îndreaptă spre toate zonele planetei.

Prioritare rămân America Latină și Caraibe, pentru care se alocă fonduri ce reprezintă 30% din totalul sumei destinate prevenirii, la nivel mondial.

Aceeași organizație consideră că, pentru Europa Centrală și de Est, sunt necesare sume considerabile pentru prevenirea consumului de droguri, în măsura în care această zonă a fost de curând expusă acestei probleme, iar pericolul extinderii ei este favorizat de noile condiții sociale și economice, aduse de căderea comunismului.

Sume mari au fost alocate aceluiași scop și Asiei, în special cea de Est, și destul de puțin Africii de Centru și Nord, unde se consideră că nu există riscuri atât de mari ca în alte zone, pentru răspândirea consumului de droguri, deși realitățile infirmă acest lucru.

Aceste date susțin că zonele în care se cultivă ilegal plante din care se extrag droguri sunt cele cu mari probleme legate de traficul și consumul acestora, și anume: America Latină, Caraibe și Asia.

În ceea ce privește regiunea în care este așezată țara noastră, problemele principale, din perspectiva Organizației Națiunilor Unite, sunt cele legate de traficul ilegal de droguri și, nu mai puțin lipsite de importanță, de consumul de droguri.

2.5. DROGURILE ÎN EUROPA DE EST

Anul 1989 a adus pentru Europa de Est o schimbare radicală a sistemelor politice și economice ale țărilor din această parte a lumii, prin înlocuirea comunismului cu un model social și politic nou, neexperimentat anterior, în decursul istoriei umanității, acela al capitalismului introdus pe norme și valori sociale și morale alterate de sistemul totalitar, prezent timp de 50 de ani în societățile respective.

Această încercare de reinstaurare, a unui model bazat pe reguli democratice, a dat rezultate diferite în cadrul social-european. Astfel, țări precum Polonia, Ungaria și Slovenia au depășit problemele legate de introducerea modelului capitalist la nivel social, în timp ce Bulgaria, România și Albania întâmpină mari dificultăți în a se adapta la noul sistem socio-politic.

Mai mult, zona balcanică a fost afectată și de o altă problemă gravă, generată de divizarea fostei Iugoslavii, urmată de conflicte armate lungi și destabilizatoare pentru întreaga zonă.

Această perioadă de trecere de la un sistem la altul a favorizat și apariția a numeroase fenomene și probleme sociale, care afectează și în prezent aceste țări.

În acest context, crima organizată, apărută odată cu geneza capitalismului ca sistem social-economic, și-a extins rețelele și în această parte a lumii, protejată anterior prin mijloace de represiune, care nu i-au permis accesul până în 1989. Fiind o cale de legătură între Asia și Europa de Vest, Europa Orientală se înscrie pe o linie de tranziție ideală pentru organizațiile criminale, ce și-au scurtat astfel drumurile spre Europa Occidentală, alegând cele mai scurte rute posibile.

Se poate afirma că schimbările survenite în regiune, în privința liberalizării regimului politic și instaurării economiilor de piață, au repercusiuni notabile asupra multor forme de criminalitate, printre care și traficul și consumul ilicit de droguri.

Țările din Europa de Est sunt, în acest context, puncte ale rutei balcanice a traficului de droguri, care, în principalele ei variante, cuprinde:

1. Turcia – Grecia – Italia (ruta sudică);
2. Turcia – Bulgaria – fosta Iugoslavie – Italia (ruta centrală);
3. Turcia – România – Ungaria – Slovacia – Cehia – Germania – Olanda (ruta nordică);
4. Turcia – Bulgaria – România – Ungaria – Austria – Germania – Olanda (o altă rută nordică);
5. Turcia – Bulgaria – România – Ucraina – Polonia – Germania (ultima rută nordică)¹⁷.

*Războiul civil din fosta Iugoslavie a agravat și situația din zona munților Balcani. Exproprierile și masivele deplasări de populație au contribuit din plin la acutizarea problematicei drogurilor și au favorizat rețelele de traficanți, în dorința lor de a transporta cât mai sigur și cât mai repede tot mai multe droguri către piețele de desfacere*¹⁸.

În majoritatea acestor țări din Europa Orientală și din regiunea Mării Baltice, precum și în majoritatea țărilor membre ale Comunității Statelor Independente, se arată în raportul Organului Internațional de Control al Stupefiantelor pentru anul 1992, abuzul de droguri nu a atins încă nivelul din Europa Occidentală. Același document arată că, până în 1990, fabricarea, exportul, importul, comercializarea și distribuția internă a drogurilor era, în aceste țări, monopol de stat, ceea ce permitea ținerea sub control a produselor și substanțelor stupefiante ori psihotrope, în timp ce, după același an, numeroși fabricanți au început să se ocupe ei de produsele farmaceutice cu astfel de conținut.

După cum afirmam anterior, țări precum Ungaria, Polonia sau Slovenia s-au adaptat mai repede și mai bine modelului socio-politic capitalist. Aici și-au făcut simțită prezența și comportamente ilicite specifice acestui sistem, printre care și consumul de droguri, care a atins cote alarmante *în Ungaria, unde se estimează la 50 000 numărul toxicomanilor (majoritatea tineri și utilizatori de heroină, opiu și chiar L.S.D.), iar în Polonia la 35 000 de toxicomani*¹⁹.

Aceste două țări sunt și zone de trafic. Prin Ungaria trec cantități apreciabile de heroină, aduse din Istanbul către Austria, Germania sau Olanda, iar prin Polonia trec drogurile ce vin din Asia de Sud-Est și fosta U.R.S.S.

Mai mult, Polonia a devenit și un nou centru de producție a drogurilor, și anume: *Kompotul*, un produs asemănător heroinei, amfetamina și marijuana. Amfetaminele sunt destinate Germaniei și țărilor scandinave.

¹⁷ Documentul emis de Brigada de Combateră a Crimei Organizate din România în 1998, p. 5.

¹⁸ I. Drăgan, *op.cit.*, p. 20.

¹⁹ *Ibidem*, p. 1.

Berlinul, capitala fostei R.D.G., a fost considerat, într-un comunicat al Agenției France Presse, *o placă turnantă pentru mafia din fosta U.R.S.S. și țările din est, care implică și traficul de droguri*.

Bulgaria, la rândul ei, are un loc privilegiat în ruta balcanică și joacă un rol important în traficul de droguri. Se consideră chiar că *o șesime din cantitatea de droguri, transportată din Orient, via Turcia, spre țările de vest, rămâne în Bulgaria, contra unor sume importante de bani, iar mafioții intenționează să pună la punct o rețea de desfacere, în fostele țări socialiste*²⁰.

Se pare că atât traficul de droguri, cât și consumul acestora au cuprins deja regiunea de est a Europei, ceea ce este evidențiat și de programele internaționale de luptă contra drogurilor, care acordă atenție și fonduri semnificative pentru această zonă.

Este îngrijorătoare amploarea pe care a atins-o consumul de droguri în rândul tineretului și adolescenților din aceste zone, tineri care se confruntă, pe de o parte, cu probleme legate de vârstă, iar pe de alta, cu probleme legate de incapacitatea de adaptare la societățile în tranziție, cum sunt cele din Europa de Est. Ei ajung să recurgă la drog, în speranța rezolvării acestor dificultăți.

Aflată în mijlocul acestei regiuni, România a început să se confrunte și ea cu aceste probleme, pe care se pare însă că nu este gata nici să le accepte, nici, cu atât mai puțin, să le combată.

2.6. DROGURILE ÎN ROMÂNIA

Dacă, până în 1989, autoritățile române nu s-au confruntat cu problema drogurilor, anul 1990 a adus și primele forme de criminalitate specifice noului sistem. Au apărut forme de trafic din cele mai variate, printre care și traficul de droguri favorizat de poziția geografică a țării noastre. Și, pentru că acolo unde trec drogurile, de obicei, o parte rămâne, România a avut de înfruntat și o altă problemă: consumul de droguri.

Până în anul 1995, aceste probleme nu au fost abordate cu seriozitate, pentru că s-a considerat că nu pot conduce la perturbări sociale grave. S-a observat însă că în traficul de droguri erau implicați din ce în ce mai mulți cetățeni români, iar după 1996 tinerii români au început din ce în ce mai frecvent să consume droguri: de la marijuana (mai ales în licee) până la droguri tari (dintre care heroina este cea mai utilizată).

În fața acestor amenințări, Brigada pentru Combaterea Crimei Organizate a adoptat programe de luptă cu traficul de droguri, iar la Spitalul „Gheorghe Marinescu” din București, s-a înființat o secție de dezintoxicare a persoanelor dependente de droguri, unică în România.

Cu toate că autoritățile au fost înștiințate de pericolul la care este expusă țara noastră, reacțiile acestora au continuat multă vreme să lipsească, pe de o parte

²⁰ *Ibidem*, p. 23.

pentru că prezența acestei probleme nu a fost acceptată la nivelul real al gravității ei, iar pe de altă parte din lipsa unor fonduri care să permită lupta eficientă cu drogurile. Din 2000 până în prezent, este totuși de remarcat preocuparea tot mai asiduă și mai concertată a unor instituții ale statului nostru de a preveni, a contracara și a ține sub control proliferarea traficului și consumului de droguri.

Numeroasele încercări de a contracara acest pericol au venit și din partea unor organizații neguvernamentale, care au încercat, cu mijloace financiare limitate, să popularizeze pericolele reprezentate de droguri.

Având în vedere aceste atitudini, devine explicabilă situația actuală a țării noastre în problema drogurilor, caracterizată de o creștere semnificativă a numărului consumatorilor de droguri, dintre care o parte au și devenit dependenți. A fost nevoie ca o problemă, ce putea fi prevenită, să se manifeste în formele ei caracteristice, pentru a atrage atenția atât autorităților, cât și opiniei publice. Rezultatele oferite de B.C.C.D., corelate cu semnalele de alarmă trase pe tot parcursul anului 1999 și începutul lui 2000 în mass-media, au stârnit reacții atât din partea autorităților (deși nu la nivelul real al problemei), cât și din partea opiniei publice, care, deși informată, nu conștientizează pe deplin riscurile sociale ale consumului și dependenței de droguri.

Această problemă este privită și astăzi ca fiind una a unui număr limitat de persoane, în ciuda faptului că statisticile existente, deși incomplete, vorbesc mereu de creșterea numărului consumatorilor de droguri. Părinții, educatorii, prietenii, vecinii nu acceptă pe deplin că aceștia pot fi chiar nepoții, elevii, studenții, amicii lor și preferă să evite a discuta această problemă. Este adevărat, pe de o parte, că drogurile nu au ajuns la nivelul întregii societăți românești. Sunt expuse doar comunitățile urbane din centrele universitare și din orașele de graniță ale țării: București, Constanța, Oradea, Arad, Timișoara, Giurgiu. Este însă sigur că problema se va extinde, mai ales asupra adolescenților și tinerilor, în măsura în care aceste centre, afectate azi, vor fi supraîncărcate de oferta de droguri. Este posibil acest lucru, cu atât mai mult cu cât tinerii români se confruntă, în noua situație socială, cu numeroase probleme, iar alternativa de a le *rezolva* prin utilizarea drogurilor le va fi din ce în ce mai la îndemână.

În acest cadru, se impun studii sociologice, psihologice și de asistență socială, care să stabilească formele posibile de manifestare a acestei probleme și să permită, prin toate mijloacele, prevenirea consumului de droguri, prin rezolvarea reală a dificultăților, pe care posibila devianță le întâmpină și pe care singuri nu le pot rezolva.

Oricât de mult ar părea o problemă individuală, consumul de droguri în România este o problemă socială, de aceea societatea are obligația să-i acorde importanța cuvenită, în încercarea de a o rezolva. Dacă această atitudine nu va fi adoptată în cel mai scurt timp, poporul român riscă să-și piardă o parte a tinerei generații, deci o parte a viitorului său.

ISTORIA ȘI REFORMA ÎNCHISORILOR ROMÂNEȘTI

BRUNO ȘTEFAN

HISTORY AND REFORM OF ROMANIAN PRISONS

An insightful look through the history of punishment and prisons offers a new perspective on the changes that have been undergone or would occur in the Romanian penitentiary system. In the last instance the Romanian punishment and prisons have not displayed the same functions from their origin till now. The study of documents, old chronics and writings of various historians unveil huge differences in thinking the punishment and the role of prison in different historic ages. There were times when the prisons were situated either in the center of society (in country's Principe or boyars' courts) or times when they were placed at society's periphery. The execution was public or hidden. A trip in the history of the Romanian detention system opens a wide window toward the future of this social system.

1. DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ÎN SECOLUL XVIII

În percepția comună, închisoarea pare neschimbată de la facerea ei și pare să se fi născut odată cu apariția oamenilor. Știm din *Vechiul Testament* că Iosif a stat la închisoare, ieșind doar grație faptului că a descifrat visele faraonului. Platon a vorbit și el cu patru secole înaintea erei noastre despre închisoare în *Legile*. Iar romanii au rămas celebri cu Tullianum – locul în care erau ținuți la parter gladiatorii și condamnații la moarte, iar, la etaj, cei ce urmau a fi exilați sau pedeșiți. Se pare că nici o societate nu rezistă tentației de a priva de libertate o parte a membrilor săi. Istoria certifică, așadar, existența pușcăriilor ca locuri de pedeapsă, în care au fost aruncați cei care încălcau legile și atentau la ordinea socială. Teama de pedeapsă a stat la temelia societăților, iar închisoarea a fost ultima dintr-un șir întreg de instituții menite să protejeze statul și pe guvernanții săi.

Dar închisorile nu au fost la fel de-a lungul vremilor, iar variațiile au fost atât de mari, încât între închisorile feudale și cele din epoca modernă par a nu exista în comun decât numele și funcția strictă de închidere a individului, multe componente dispărând și apărând altele noi, în funcție de modul de înțelegere a pedepsei și a dreptății. Sute de ani, pedeapsa cu închisoarea nu a fost stipulată prin lege, aplicându-se în funcție de dispozițiile autorităților locale sau statale.

În Antichitate și în Evul Mediu timpuriu, pușcăria era locul în care indivizii erau ținuti până la executarea sentinței, având funcția pe care o au azi casele de

arest preventiv. Detenția era de scurtă durată – câteva zile, deseori doar câteva ore – până când avea loc judecata.

Dacă despre existența unui cod juridic pe actualul teritoriul al României în perioada dinaintea secolului I e.n. nu există nici o informație, iar despre modul de pedepsire a infractorilor se fac doar speculații (că erau utilizați la muncile clasice sau la lucrările publice), despre funcționarea justiției în provincia romană Dacia Felix ne putem face o idee, gândindu-ne că aplicarea dreptului roman s-a extins și la acest teritoriu, la fel cum s-a extins asupra tuturor provinciilor cucerite: cetățenii romani nu puteau fi judecați decât de guvernatorul provinciei, dar condamnarea la moarte o pronunța doar împăratul. Amfiteatrul de la Sarmisegetuza se pare că avea și rolul de tribunal, prezidat de guvernator¹. Cucerirea romană a adus cu sine primele închisori, în fapt, locuri de executare a muncii silite: cariere de piatră, de aur, saline, mine. Exploatarea unor astfel de cariere se făcea cu persoane condamnate, dar sigur e că acestea lucrau împreună cu persoane libere, sub supravegherea unor specialiști romani, care au adus cu ei metode perfecționate de lucru, tehnici moderne.

De la retragerea aureliană până la formarea statelor feudale românești, informațiile despre sistemele de pedeapsă lipsesc, unii autori² tinzând să creadă că influența romană – și apoi cea bizantină – ar fi fost puternică în sistemul penal regional, care, prin îmbinarea obiceiurilor bășinașe cu cele ale popoarelor migratoare, a dus la apariția Jus Valachicum sau Legea Românească.

*Judecătorii judecau după obiceiurile pământului, păstrate din generație în generație, pedepsele fiind la buna chibzuință la lor. Judecata se făcea fără multe formalități. Se asculta pâra ridicată contra acuzatului, iar dacă acesta nu avea nimic de spus pentru dezvinovățirea lui, se pronunța pedeapsa, care se executa fără întârziere³. Judecata boierilor era deseori arbitrară, iar pentru uniformizarea sistemului penal, primii domni au cerut ajutorul împăraților vecini. Dimitrie Cantemir relatează în *Descrierea Moldovei* că Alexandru cel Bun a primit în prima jumătate a secolului XV de la Împărații Țarigradului împreună cu Coroana Crăiască legile Grecești zise Vasilicale, care erau copiate în cărțile lui Balsamon. Și din cărțile acestea prea largi au scos numai ceea ce este acum Legea Moldovei⁴.*

¹ Citând din *Istoria romană* a lui Dio Cassius, Petru Maior, în a sa *Istorie pentru începutul românilor în Dacia* (București, Editura Albatros, 1970, p. 94), spune că prădătorii prinși fură duși robi la Roma, pre carii îi feceră să se lupte în teatru cu sverii.

² Radu Ciuceanu, *Regimul penitenciar din România. 1940–1962*, București, Editura Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001, p. 9.

³ Grigore I. Dianu, *Istoria închisorilor din România. Studiu comparativ. Legi și obiceiuri*, București, Editura Tipografia Curții Regale, 1901, p. 2.

⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Albatros, 1974, p. 76. Despre utilizarea frecventă în Țările Române a *Manualului de legi* a lui Constantin Harmenopoulos (jurist bizantin din sec. XIV), cunoscut și sub numele de *Hexabiblos* sau *Cele 6 cărți*, care rezumă vestitul Codex de legi realizat în secolele IX și X de Vasile I Macedoneanul și Leon al VI-lea cel Înțelept, vorbesc și Nicolae Iorga (*Bizanț după Bizanț*) și Neagu Djuvara (*Între Orient și Occident*).

Doar domnitorul avea dreptul să judece infracțiunile grave, asistat de boierii din Sfatul sau Divanul Domnesc. Acesta se întrunea de regulă săptămânal, de aceea, temnițele și beciurile din curțile voievodale și boierești erau populate scurtă vreme de arestați. Doar în cazul deplasărilor domnilor în alte localități sau țări, judecata se amâna până la sosirea lor. În timpul războaielor, arestații erau adesea trimiși să lupte. Pedepsele judecate de domn erau foarte aspre, pedeapsa cu moartea înlocuind orice altă formă de pedeapsă grea. De aceea, detenția era premergătoare morții, indivizii aruncați în închisoare scăpând greu cu viață. Dacă nu erau omorâți, erau închiși în gropnițe și beciuri, de unde rar mai vedeau lumina zilei.

Domnitorii încredințau frecvent dreptul de a judeca faptele mărunte boierilor sau înalților ierarhi și egumeni din mănăstiri. Ștefan cel Mare a acordat, de exemplu, mănăstirii Probota, în 1472, dreptul de a-i judeca pe săteni, cu excepția crimelor și răpirilor de fete. Și Petru Vodă, în 1448, a acordat altor mănăstiri jurisdicție ecumenică, pe baza unei tradiții mai vechi, de sorginte bizantină. Judecata monahală a fost probabil una eficientă, căci puține plângeri veneau către Divan din regiunile administrate juridic de preoți, fapt ce i-a făcut pe domni să acorde tot mai multor mănăstiri dreptul de judecată.

Credința religioasă a influențat foarte mult sistemul juridic medieval. În Săptămâna Mare și în ajunul Crăciunului, erau eliberați toți cei închiși și nejudecați. Duminica era o zi fericită pentru cei întemnițați, deoarece primeau ajutoare (hrană și îmbrăcăminte) de la credincioșii veniți la slujbe.

În Țara Românească, mănăstirile au fost cele mai dure sisteme de detenție. Vlad Țepeș a zidit la 1457 mănăstirea Snagov, ca loc principal de surghiun al boierilor care i se opuneau. *Sub cuvânt că ei trebuiau să facă rugăciuni spre a se pocăi și a li se ierta greșelile, erau duși într-o cameră ca să se închine la icoana Maicii Domnului. N-apucau bine să-și sfârșească rugăciunea și pardoseala le fugea de sub picioare, ei căzând într-o groapă adâncă și plină de cuțite tăioase, unde mureau, zbatându-se în chinurile cele mai îngrozitoare. Aici și-au găsit moartea mulți boieri ai țării*⁵. Tot această mănăstire avea o altă cameră de tortură, dotată cu sofisticate mecanisme de schingiuire. Ambele camere au fost deființate abia la jumătatea secolului XIX.

Mănăstirile cu *regim special* s-au înmulțit în secolele XVI–XVII în ambele țări românești: Dobrovăț – zidită de Ștefan cel Mare în 1503 în Vaslui, Bisericanii – zidită de Ștefăniță Vodă în 1520 în Neamț, Mărginenii – ridicată de Șerban Cantacuzino în 1509 în Prahova, Mislea – construită de Pătrașcu Basarab în 1557 în Prahova, Pângărații – ctitorită de Alexandru Lăpușneanu în 1564 în Neamț, Plătărești – ridicată de Matei Basarab în 1646 în Ilfov, sau Arnota, Dintr-un Lemn, Cernica, Pantelimon, Comana, Ostrov, Cozia, Văcărești, Secu, Bucovăț, Ocnita, etc.

Închisori funcționau și în beciurile boierești, iar grosurile, temnițele și ocele erau cele mai importante locuri de detenție. Ele erau populate nu doar de bărbați, ci

⁵ Grigore I. Dianu, *op.cit.*, p. 17.

și de femei, cele mai multe fiind neveste de boieri sau femei de moravuri ușoare. Mihail Kogălniceanu descrie⁶ cum soțiile a 3 boieri erau legate ziua la *puști* și noaptea închise în „odăile seimenilor”. *Domnul prindea pe femeile lor de le ținea în grosuri, pe unele câte un an și mai bine, dintre care multe au și murit de foame, iar altele de prunc, că erau multe și grele de-și făceau copiii prin grosuri, până au început a grăi și unii a umbla în picioare.*

Nicolae Muste descrie în *Cronica* sa grosul de sub turnul bisericii de la Curtea Domnească din Iași, din vremea lui Ștefan Tomșa⁷, și ocna băcăuană, în care rar se întâmpla ca un ocnaș să trăiască mai mult de 4–5 ani.

Până la jumătatea secolului XVII, regimurile de pedeapsă au variat de la o temniță la alta, în funcție de predispozițiile boierilor sau călugărilor care le administrau. În unele mănăstiri existau coduri de legi bizantine, traduse în slavonă. Pravila de la Neamț este o traducere după *Syntagma* de la 1335, a juristului bizantin Matei Vlăstari. Ea a fost tradusă în slavonă încă din 1342. Pravila de la Bisericiani din 1512 și cea de la Putna din 1581 conține *Proheiron* (manualul) împăratului Vasile Macedoneanul. În 1563, se tipărește pravila bisericească, după canoanele patriarhului Ioan al Țarigradului.

Până în 1646, în Moldova și 1652, în Muntenia, date la care au apărut pravilele lui Vasile Lupu și Matei Basarab, nu a existat o legislație a pedepselor, închisorile funcționând independent de orice sistem juridic, după *obiceiul pământului*, organizarea lor nefiind reglementată de nici o lege, în fapt fiind lăsate la discreția autorităților care le gestionau. Ele erau adesea niște gropi sub pământ (de aici și denumirea de gropnițe sau grosuri) sau beciuri ale conacelor, fiind și locurile de executare a unor tipuri de schingiuri și torturări.

Pravilele lui Matei Basarab și Vasile Lupu, colecții de texte din canoanele împărătești, constituie primele legislații penale românești, în care principalele pedepse prescrise au fost⁸:

– **scoaterea ochilor**, pentru cel care gonește un păzitor de vite și pentru cel ce fură a treia oară;

⁶ Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, tom. II, București, 1872, p. 22.

⁷ *Era un turn mai înainte în chip de clopotniță și sub turn era visteria și sub visterie, temnița în care se închideau tâlharii, ucigașii, foarte lucru prost a privi cineva sub biserică, adică sub casa lui Dumnezeu temnița tâlharilor. Dar și turnul acela al bisericii nu era pentru treaba bisericii, ci semnele morții, că, carele din boierii se află niscaiva fapte rele în acel turn îl închidea. Putem zice că se aseamănă cu edicula ce este la Țarigrad și, cum acei ce închideau Turcii nu mai aveau nădejde de viață, așa și aici, în țară la noi, era turnul bisericii domnești. Nicolae Muste povestește că tot secolul XVII temnițele gemeau de tâlhari, de boieri căzuți în dizgrația domnilor și de oameni care nu-și plăteau dările: Cari nu aveau să dea îi lega la pusce și îi ungea cu miere ca să-i mănânce muștele și nu numai boierilor le făcea această strâmbătate, ci și jupâneselor asemenea. Și nu era nici o închisoare pe toate orașele să nu fie plină de bărbați, de muieri carele la acele închisori năceau prunci și îi cresceau mărișori copii și fără închisoare altă casă nu știau.*

⁸ Ioan C. Filitti, *Vechiul drept penal românesc*, în „Revista de drept penal și știință penitenciară”, București, 1934.

– **tăierea mâinilor**, pentru cel care taie via sau pomii vecinilor, care pune foc la un grajd sau magazie, care dărmă casa sau grajdul altora, pentru paricid (care este apoi ucis);

– **tăierea în bucăți** a cadavrului paricidului;

– **însemnarea la nas** a celui care fură a doua oară lucruri de mică valoare, a hoțului din biserici, a mamei care își prostituează fiica;

– **arderea de viu** a celui care pune foc la o casă, a slugii care fură femeia sau fiica stăpânilor;

– **arderea cadavrelor** falsificatorilor de monezi și a sodomiștilor;

– **plimbarea goi și bătaia în public** a bigamilor, a hoților la prima greșală, a săracilor care seduc fecioare, a bărbaților care își prostituează soția, a suduitorilor;

– **legarea de cozile cailor** a slugii care vinde pe feciorul sau robul altuia și a paricidului;

– **spânzurătoarea**, pentru cel ce dă drumul noaptea din grajd oilor și acestea sunt mâncate de fiare, pentru cel ce a comis mai multe tâlhării, care a furat a treia oară, a slugii care a furat a doua oară de la stăpân, a ucigașilor, răpitorilor de fecioare și de femei cinstite, seducătorii la a treia înfăptuire, incestuoșii;

– **tăierea capului**, pentru cel care a cheltuit banii pe care trebuia să-i predea, perceptori de taxe ilegale, falsificatori de monedă, sodomiști, bărbați care își prostituează fiica și soția, ori care țin casă de toleranță, îndemnători la lepădare de călugărie, suduitori față de domnie, atentatori la viața înalților dregători;

– **munca în mine**, pentru boierul recidivist în tâlhărie, pentru cel care a furat prima oară la drumul mare, pentru boierul care vinde fiul sau robul cuiva, pentru bigami, suduitori;

– **surghiunul**, pentru boierul care a rănit pe cineva pentru a-l fura, vameșul corupt;

– **bătaia**, pentru cel care fură animale, unelte agricole, recolte, care intră cu vitele în ogorul altuia, umblă cu măsuri false, otrăvește câine ciobănesc, seduce fecioară;

– **cazna**, pentru a descoperi furturi, omoruri, otrăviri, complicități;

– **rușinarea**, pentru suduitor, sodomist, defăimător, cel care s-a lepădat de călugărie, pentru copiii otrăvitorilor;

– **amenda**, pentru cel care reține pe țăranul altuia, fură plug, mută hotar pe ascuns, boier ucigaș (uneori), bogatul care seduce o fecioară;

– **confiscarea averii** însoțește pedeapsa pentru suduitori și uneltitori ai domniei;

– **despăgubirea** valorii prădate;

– **pierderea zestrei**, pentru soția adulteră;

– **azilul în biserică**, pentru toate faptele, mai puțin răpitul de femei, adulter, crimă;

– **dezmoștenirea copiilor**, pentru cei care se împreunează cu animalele;

– **tăierea limbii**, pentru cei care jură strâmb;

- **moartea prin sabie**, pentru robul care are raporturi cu stăpâna lui, incest, otrăviri, vrăjitorie, dezertare la dușman, răzvrătirea poporului contra domnului;
- **tăierea organului sexual**, pentru raporturi sexuale cu animalele;
- **raderea părului**, pentru hoții din biserică;
- **tragerea în țeapă**, practică și de turci, ruși, unguri, bulgari, constatată și pe vremea Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș, Ioan Vodă cel Cumplit, Radu Mihnea, Leon Tomșa, până în vremea lui Caragea, pe la începutul secolului XIX;
- **legarea la stâlp**, practică tot până la regulamentul organic, ca și **încercarea și jugul**;
- **compoziția** (înțelegerea între părți), practică doar pentru infracțiunile private, care nu periclita comunitatea sau autoritatea domnească. Ea s-a aplicat până în secolul XIX la fiecare judecată, însoțită de amenzi.

Existau așadar pedepse diferite pentru aceeași vină, iar recidiva se pedepsea aspru.

Închisorile aveau rolul de a constrânge la îndeplinirea unei obligații și de a smulge mărturiile celor ce urmau a fi judecați. Ele au fost puse sub autoritatea Marelui Armaș, numit de Miron Costin *instigator domnesc, cel care supune la moarte și la tortură* după Paul din Alep. Puterea lui era atât de mare, încât putea deține sau elibera pe cineva fără forme legale întărite de domn.

Pravilele au consfințit intrarea Țărilor Românești în cel mai represiv sistem juridic avut vreodată, numai în timpul domniei lui Vasile Lupu fiind executați 40 000 condamnați, la care se adaugă alte mii de persoane trimise să lupte în diverse bătălii și alte mii executate fără judecată. *Cronicile vorbesc de scoaterea ochilor, otrăvire, tăierea capului, spânzurarea câte doi de păr, punerea la plug, arderea în foc, purtarea de cozile cailor, ocna, surghiunul, orbirea, tăierea vreunui membru al trupului, însemnarea nasului, pecetluirea la mână, bătaia cu toiage, închiderea în gros, confiscarea averii și altele*⁹. Timp de mai bine de un secol și jumătate de la apariția pravilelor, închisorile au îndeplinit mai ales funcția de executare a supliciilor. Ele erau păzite de una sau două slugi înarmate, uneori și de unul sau doi armași.

Aflat sub jurisdicție maghiară, Ardealul a cunoscut o dezvoltare mai rapidă a închisorilor, cetățile fiind construite de la început cu locuri speciale de detenție, la fel și tribunalele, parlamentele și dietele locale. În secolele XVI–XVII, s-au construit închisori în toate cele 8 scaune secuiești (corespunzătoare județelor Mureș, Harghita, Covasna de azi) și în mai toate orașele maghiare. Cele mai multe erau de mici dimensiuni, aflate în curtea guvernatorilor/primarilor locali, păzite și întreținute de 2–3 temniceri, care verificau zilnic (dimineața și seara) starea celulelor, pereții și închizătorile ușilor și raportau neregulile magistraților orașului. Detenția era de scurtă durată (de regulă sub o lună), fiind însoțită frecvent de amenzi. Hrana o asigurau rudele și cunoscuții, arestații fiind vizitați fără aprobări

⁹ Ștefan Berechet, *Judecata la români*, citat preluat din cartea lui Octav Gorescu, *Văcăreștii Mânăsire. Văcăreștii Penitenciar*, București, 1930.

speciale, singura limitare fiind cea a cantităților de băutură adusă: nu mai mult de un litru de vin și un sfert de litru de rom sau palincă pe zi. Cel mai dur regim de detenție era în cetățile marilor orașe, unde arestații erau ținuti în lanțuri și cătușe la mâini și la picioare. Ei erau însă permanent vizitați de preoți, care se ocupau și de educația lor. Urme ale locurilor de detenție mai pot fi văzute și astăzi în cetățile Sighișoarei sau Alba-Iuliei, iar închisorile de la Gherla și Aiud sunt cele mai vechi așezăminte de detenție de pe teritoriul României, cu o vechime de 3–5 secole. Dietele și Parlamentele locale au elaborat din vreme regulamente ale închisorilor, iar orice detenție avea la bază un ordin scris sau o hotărâre administrativă. Condițiile de arest preventiv erau mai blânde, cei încarcerați putând să-și păstreze și să primească haine de acasă, să beneficieze de asistență medicală, toți având bani asupra lor și doar cei săraci fiind întreținuți de administrație.

Secolul XVIII a fost secolul trecerii la pedeapsa cu închisoarea. Pușcăria și-a păstrat în tot acest timp și rolul de loc al supliciilor și de așteptare a unui verdict cu efecte corporale (bătăi, torturări, omorări), dar, în același timp, detenția a devenit pedeapsă prin ea însăși. Durata încarcerării a crescut, pedeapsa cu închisoarea devenind una din pedepsele blânde, de care beneficiau doar puțini condamnați. Corpul a continuat să fie principala țintă a represiunii penale, fiind expus pe străzile și ulițele orașelor și satelor, mutilate, dezmembrate, amputate, spânzurate, purtând la gât tăblița cu faptele comise. Dintr-un ceremonial al dreptății, supliciul a devenit o rutină, făcut cu sânge rece, fără remușcări. Nicolae Muste descrie represiunile pe care domnitorii le porneau împotriva boierilor potrivnici, la urcarea pe tron: *Mihail Racoviță... au prins pe mulți din Moldova ce pe toți cu morți groaznice îi au omorât. Pe unii îi au spânzurat, pe alții îi ardeau în foc de vii, pe alții de coaste spânzurați, pe alții de picioare, cât de groază nu puteai să treci pe ulița cea mare, pe unde atâția oameni spânzurați și într-un fel și într-altul și cu atâția morți ce făceau tâlharilor, tot nu se păraseau*¹⁰. Grigore I. Dianu relatează că Alexandru Constantin Mavrocordat a hotărât în Moldova ca ucigașii să fie executați în văzul tuturor, în locurile unde au ucis.

Execuția pedepsei reprezenta partea publică a procesului penal, suferința fizică afișată și durerea expusă a corpului fiind principalele ei elemente constitutive. Meseria de călău a căpătat specializări tot mai rafinate, necesitând instrumente de tortură tot mai laborioase. Fiecare închisoare avea o cameră de tortură, prin care treceau aproape toți condamnații, pentru mărturisirea faptelor comise. Gâdele a fost un personaj din ce în ce mai prezent la curțile voievodale, neîubit, dar extrem de necesar. Într-un secol în care durata medie a unei domnii era de 2–3 ani, iar aceasta se cumpăra de la marii dregători turci cu sume mari de bani, în paralel cu o creștere continuă a haraciului și a celorlalte dări către Înalta Poartă, dorința de recuperare grabnică a banilor crea nemulțumiri atât în rândul boierilor,

¹⁰ Nicolae Muste, *Cronica*, citat preluat din Ioan Chiș, *Istoria penitenciarelor din România*, în „Revista de Știință Penitenciară”, 1996, nr. 2(25), p. 31.

cât și al oamenilor simpli, nemulțumiri concretizate în numeroase acte de revoltă. Haiducia a fost un fenomen apărut în această epocă, iar pentru stoparea lui au apărut noi mecanisme de represiune.

2. REFORMAREA SISTEMELOR PUNITIVE FEUDALE

Unul din cei mai importanți reformatori ai sistemului penal românesc a fost Nicolae Mavrocordat. Școlit în Apus, corespondând frecvent cu filosofi și cu împărații occidentali și apreciat de sultanul Turciei, Nicolae Mavrocordat (fiul lui Alexandru Mavrocordat, zis Exaporitul sau Păstrătorul Tainelor, care a fost mare dragoman al Înaltei Porți sau ministru de externe vreme de câteva decenii) a fost unul din cei care au dat un nou sens pedepselor și închisorii. A interzis dreptul preoților și călugărilor de a judeca, dar a dat închisorii monahale un nou sens, modern chiar și pentru vremurile noastre: *să cerce a alina durerea, pre goi să-i îmbrace, flămânzii să-i sature, bolnavii să-i caute, pe cei din temniță să-i cerceteze cu milă. De ocară pentru fața noastră este a-i silnici pre ocnași, căci Domnul pre noi ne-a pus răspunzători și pentru sufletele lor, și cum îi vom trata așa și noi răsplată vom avea în ceruri. Căutați dară cu dragoste și cumsăcade să vă purtați cu ei și nu-i mai căzniți și voi cu netrebnice chinuri. Ascultători poruncilor lui Hristos, să vă milostiviți și cu dumnezeiască râvnă să cercați sufletul lor a-l îndrepta, căci ce puteți voi cu înțelepciune repara, armașii și slugile lor nicicând nu vor putea face, căci aceștia par plămădiți dintr-o sămânță mai rea decât tâlharii cei mai smintiți. Când fiare puneți tâlharului, cercați mai întâi pre voi să vedeți cum e de greu*¹¹.

În 1716, Nicolae Mavrocordat a început zidirea mănăstirii Văcărești, una din cele mai moderne mănăstiri-penitenciar din Europa, deținuții fiind scoși la slujbe în fiecare zi și tratați în același mod ca și infirmii și cerșetorii. Devenind însă foarte curând o mănăstire bogată, datorită daniilor numeroșilor bucureșteni, ea s-a transformat, după dispariția ctitorului ei, în principalul loc de recoltare a rentei, pe care toate așezămintele monahale o trimiteau la muntele Athos. De-abia Alexandru Ioan Cuza a readus-o la scopul inițial, propus de ctitorul ei. *Legenda spune că Domnul Cuza, deghizat în călător, a cerut găzduire la mănăstire – cunoscută ca fiind foarte bogată, unde călugării adunau averi speculând naivitatea credincioșilor. Neînd primit, el s-a întors cu armata care păzea hoții și a atacat mănăstirea, scoțând călugării afară și punând hoți în locul lor, însoțind această schimbare cu cuvintele **hoți scot de-aici și tot hoți introduc***¹².

Doar nepotul lui Nicolae Mavrocordat, domnul Țării Românești Alexandru Mavrocordat, a reluat pedeapsa cu mănăstirea, închizând în 1762 femeile cu

¹¹ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, București, Editura Albatros, 1973, p. 175.

¹² Octav Gorescu, *Văcăreștii Mănăstire. Văcăreștii Penitenciar*, București, 1930.

moravuri ușoare la Sfântu Gheorghe, la Mitropolie. Tot el a interzis ca femeile să mai fie închise împreună cu bărbații, iar atunci când această măsură nu putea fi aplicată, a poruncit ca ele să fie închise la un om de ispravă și însurat. Iar hotărârea ca nimeni să nu stea în arest mai mult de 4 zile, fără să fie judecat, îl plasează în rândul celor mai importanți reformatori penali¹³.

Este important de menționat că, până la sfârșitul secolului XVIII, închisorile erau întreținute fie de arestați (care își plăteau costurile detenției), fie de cetățenii milostivi, care le aduceau bani, alimente și îmbrăcăminte. Cutia milei din biserici strângea donații care erau distribuite – conform unei vechi hotărâri a marilor ierarhi – în ponderi dinainte stabilite, către deținuți, cerșetori și bolnavi¹⁴. Deținuții nu erau întreținuți din bani publici, iar personalul – foarte puțin numeros – era format în parte din slugi boierești sau domnești, paza fiind asigurată de 2–3 armași. De aceea și evadările erau frecvente, evadații beneficiind deseori de un larg sprijin popular.

Sub influența lui Cesare Beccaria (*Dei delitti e delle pene*, 1764), s-au modernizat codurile penale ale tuturor imperiilor. *Instrucțiunile* Ecaterinei a II-a a Rusiei au fost traduse în Moldova în 1773. Inspirat de Beccaria, Mihai Șutu a organizat Departamentele Criminalionului din cele două țări (înființate tot de Mavrocordat), solicitând elaborarea de dosare cu probe pentru fiecare judecată. În *Carte către boierii judecătorești de la Departamentul de Criminalion de la Craiova, cum să urmeze a judeca*, el cere să primească săptămânal situația exactă a celor închiși: *s-a dat poruncă către dumnealui vel caimacan, ca pentru toți vinovații câți au găsit dumnealui închiși la pușcăria Craiovei și pentru câți se vor fi trimis și vor fi închiși de când au venit Măria sa, să trimită extractu cu arătarea de cându sunt închiși și vinovația lor*¹⁵.

La insistențele lui John Howard, marele filantrop englez, care a vizitat în 1780 închisorile românești din București și Iași, în turneul lui prin cele mai importante case de detenție din Europa și Turcia¹⁶, Mihai Șutu a hotărât ca arestații să poată fi eliberați pe garanție, cu condiția să fie trimiși mai întâi la spătarie pentru a fi supuși unei cercetări privind gradul de pericolozitate publică, cei care garantau

¹³ El a polemizat cu Cesare Beccaria, care propunea centralizarea sistemului punitiv și înființarea unei administrații centrale de stat, Mavrocordat argumentând – la fel ca și bunicul său – că trecerea preoților în poziții nesemnificative în pușcării le va arunca pe acestea într-o barbarie și mai mare.

¹⁴ Mitropoliile celor două Țări Românești aveau în sarcină organizarea unei părți importante a vieții de detenție. Așa cum bisericile reglementau programul cerșetorilor pe treptele lor și în alte locuri, tot așa ele aveau în responsabilitate asigurarea unui standard minim de viață pentru deținuți, ocupându-se în mod special de arestații săraci, fără resurse.

¹⁵ Radu Ciuceanu, *op.cit.*, p. 10.

¹⁶ John Howard a murit în 1790, în Rusia, în urma unei boli contractate într-una din închisorile vizitate. În urma publicării cărții *État des prisons, des hôpitaux et des maisons de force*, în 1788, John Howard devine unul din părinții penologiei ca știință, alături de Cesare Beccaria, Jeremy Bentham, William Blackstone, Gustav de Beaumont și Alexis de Tocqueville. Despre vizita lui John Howard și corespondența lui Mavrocordat cu Cesare Beccaria, vorbește Nicolae Iorga, în *Istoria românilor prin călători*.

pentru ei urmând să răspundă cu libertatea lor de purtarea eliberatului pe viitor¹⁷. Tot datorită lui s-au amenajat infirmerii în cele mai mari închisori, unde erau tratați bolnavii cu afecțiuni ușoare, pentru cei grav bolnavi dispunând internarea în spitalele civile. Deținuții au început să fie tratați mai uman, fiecare primind o rogojină pentru dormit.

Deschiderea penalității românești spre mecanisme de constrângere elaborate deja în alte părți – la Roma din 1735 exista o închisoare celulară pentru femei, la 1760 în Veneția, la 1775 la Gand și la 1776 la Gloucester se construiseră deja închisori celulare, iar în Ardeal împărații Iosif al II-lea și Maria Tereza au ordonat construirea unor închisori moderne în toate marile orașe, sub administrarea directă a Cancelariei imperiale din Austria – a urmat curentul umanist penal dominant în toată Europa. Țările Românești au menținut însă o vreme mai îndelungată un control monahal al închisorilor, alinierea acestora la moda occidentală având loc abia în a doua jumătate a secolului XIX.

De-abia odată cu Regulamentele organice din 1831, în Muntenia, și 1832, în Moldova, începe organizarea centralizată a ocnelor și temnițelor. Acestea capătă pentru prima dată un statut de funcționare (*Regulamentul temnițelor*), fiind puse sub administrația Vornicului temnițelor. Pedepsa cu moartea se suprimă, la fel și cea cu tăierea mâinilor, slujirea feței (tăierea nasului sau a urechilor), supunerea la cazne sau confiscarea averilor. Hrana, îmbrăcămintea și celelalte nevoi de întreținere (lumânări, lemne de foc, paturi de fier așternute cu paie, fân sau șovar) intră în cheltuiala statului, care alocă câte 22 parale pentru custodia fiecărui deținut. Cutia milei din biserici e suplimentată de cutia temniței, iar banii din ea sunt gestionați de Prezidentul Criminalului. În Muntenia erau 6 temnițe (București, Giurgiu, Brăila, Ocna Telegra, Ocnele Mari și Craiova), pe lângă ele mai funcționând 14 închisori de județe, unde erau ținute preventivii și cei cu pedepse scurte. În Moldova erau 2 temnițe (Târgu Ocna și Iași) și 13 închisori județene. Fiecare temniță cuprindea în jur de 240 arestați, iar închisorile județene – cel mult 30 deținuți. Pe lângă acestea, persoanele trimise în surghiun și femeile erau închise la mănăstiri, unde regimul de detenție era cel mai blând. Mănăstirea Arnota din Vrancea a fost prima amenajată după noile reorganizări.

Fiecare închisoare era condusă de un îngrijitor, iar ocnele de inspecți, paza fiind asigurată de dorobanți. Paznicii vinovați de neglijență erau pedepsiți cu bătaia sau chiar condamnați, iar singurele pedepse admise de Regulament pentru deținuți

¹⁷ *Anaforaua dumnealui vel spătar pentru hoți ce se slobod de la pușcărie adesa și prin scirea spătăriei chezăști, Io Mihail Constantin Șufu, voievod și gospodar, cu cale fiindu anaforaua dumnealui vel spătar vel armașu și domniilor voastre judecătorilor pușcăriei, ca pe chezășia vinovaților ce dobândescu slobozenie prin pecetea Domniei mele să-i trimiteti și la spătărie spre a face cunoscuți de vrednici prin cercetarea ce li se face acolo și după plisoforie în scrisu ce veți primi de la dumnealui vel spătar, așa să se sloboadă fiind cuviinciosu acestu nizam pentru ca cea din urmă trebuință, care acestu nizam este datu și mai dinainte de la let 1780 septembrie 30, care îlu veziu înscrisu, citat preluat din Ioan Chiș, Istoria penitenciarelor din România, în „Revista de Știință Penitenciară”, 1996, nr. 2 (25), p. 27–28.*

erau împuținarea porției de hrană, postul cu apă și bătaia de la 25 la 158 de toiage, aplicată de regulă în prezența celorlalți deținuți. Arestații erau scoși la munci, la construcția drumurilor și a sistemelor de canalizare, iar cei din ocne la exploatarea sării. O treime din beneficii era primită de deținuți, o treime se vărsa la vornicie pentru cheltuielile de întreținere, iar alta intra la bugetul statului. Ca încurajare la muncă, li se dădea până la 50 grame de rachiu pe zi, iar duminica primeau un litru de vin.

Regulamentele organice instituie pentru prima oară cazierul arestaților, închisorile fiind obligate să țină un registru, o *condică numerotată, scriptuită și jnuruată spre a se scrie în aceea tâlharii osândiți spre pedeapsa ocnelor cu numele, porecla, fizionomia lor, fie și satul și ținutul de unde vor fi șezători acei vinovați și ziua și luna în care s-au primit la ocnă*¹⁸. Fiecare eliberat primea un certificat, pe care trebuia să-l arate autorităților locale din așezările pe unde treceau sau în care voiau să-și stabilească domiciliul, refuzul acestora expulzându-i automat peste hotare.

Generalul Pavel Kisseleff a mai propus, de asemenea, zidirea tuturor închisorilor din piatră, amenajarea terenurilor de plimbare, menținerea curățeniei în celule *astfel încât sănătatea celor închiși să nu se vatăme nicicum* (art. 360 din Regulamentul organic) și separarea fiecărei temnițe în 4 „despărțituri”: una pentru cei condamnați definitiv, alta pentru cei aflați în cercetări, o a treia pentru femeile judecate și o a patra pentru femeile nejudicate. Apare o specializare a închisorilor: Telega pentru închisoarea pe viață, Ocnele Mari pentru condamnați la 5–15 ani, Giurgiu și Brăila pentru pedepse de 1–5 ani, Snagov pentru 5–10 ani, București, Craiova și temnițele județene pentru pedepse de la 6 zile la 2 ani, iar pentru femei: Schiturile Ostrov și Rătești.

Una din cele mai importante măsuri pentru reformarea închisorilor a fost instituirea inspecțiilor, procurorii Curții apelative criminalicești fiind obligați să viziteze lunar temnițele, să se intereseze de soarta fiecărui arestat în parte și să facă un raport amănunțit despre starea închisorilor. Efectele acestei decizii s-au văzut imediat, rapoartele lui Constantin Moroiu¹⁹ din Muntenia și ale lui Anastasie Panu²⁰ din Moldova propunând domnilor o serie de măsuri reformatoare (ventilarea celulelor, afumarea lor cu rășini, separarea locurilor de muncă de cele de cazare etc.). Rapoartele celor doi vădesc o bună cunoaștere a teoriilor din domeniul penologiei, a sistemelor auburnian și philadelphian, ele fiind – prin originalitatea și rigoarea argumentației – primele studii cunoscute din istoria științei penitenciare românești.

¹⁸ Ioan C. Filitti, *Penitenciarele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, în „Revista de Drept Penal și Știință Penitenciară”, București, 1936, p. 14.

¹⁹ Constantin Moroiu, profesor de drept la Sf. Sava, *Disertație pentru îndreptarea pușcării din București*, 1833, în Ovid Stănciulescu, *Cercetări asupra regimului penitenciar roman din veacul al XIX-lea*, Tipografia Fondul Cărților Funduare, Cluj, 1933.

²⁰ Anastasie Panu, *Dispoziții privitoare de închisorile publice în Moldova*, 1855, în Ovid Stănciulescu, *op.cit.*

3. APARIȚIA ÎNCHISORILOR MODERNE

Adevăratul întemeietor al închisorilor românești moderne este Ferdinand Dodun de Perrières, un francez adus de Grigore Ghica Vodă în Moldova în 1855, la recomandarea lui Anastasie Panu, și numit inspector general al închisorilor, funcție pe care a deținut-o și după unirea Principatelor, până în 1876. El este ctitorul celor mai multe penitenciare existente până astăzi, elaborând cele mai importante legi și regulamente penitenciare. Reforma inițiată în Moldova a fost extinsă și în Muntenia, el fiind artizanul unificării serviciilor închisorilor și al Codului Penal român (a lucrat la elaborarea lui sub coordonarea lui Mihail Kogălniceanu), înlocuind „condicele criminalicești” domnești și trecând administrația penitenciarelor în subordinea Ministerului de Interne („Departamentul din năuntru”). A construit primele închisori pentru minori, care erau scoși la munci agricole, a stabilit ca nimeni să nu fie ținut în închisoare decât pe baza unui mandat sau a unei hotărâri judecătorești, a interzis fumatul, băuturile și jocurile de noroc, instituind o serie de pedepse pentru deținuții recalcitranți (oprirea vizitelor familiei, a corespondenței, a plimbării zilnice, a hranei, osândirea la mămăligă goală, trimiterea la carceră, încătușarea cu fiare la mâini și la picioare, bătaia aplicată doar de directorul închisorii etc). A organizat ateliere în aproape toate penitenciarele, la Văcărești înființând cuptoare de pâine, sere de flori (care au devenit principala sursă de aprovizionare a Capitalei), grădini de zarzavat, ateliere de tipografie (până în 1929, la Văcărești se tipăreau deseori acte, rapoarte și cărți oficiale), ateliere de olărit/ceramică, încălțăminte, croitorie, covoare, lemnărie, fierărie, cartonaj, rotărie, frângerie, curelărie, postăvărie, tăbăcărie, dogărie etc. Producțiile deținuților erau scose la vânzare pe piața liberă, deținuții primind o treime din banii rezultați din vânzări, iar administrația închisorii restul de două treimi. O parte însemnată din obiectele confecționate de arestați erau destinate armatei și jandarmeriei. Învățarea meseriilor era lăsată în seama maiștrilor civili.

În timpul mandatului lui, s-au construit noi închisori și s-au reclădit din temelii toate celelalte vechi. La 1874, când a fost aprobată legea de executare a pedepselor (propusă tot de Ferdinand Dodun de Perrières), în Vechiul Regat existau 15 închisori centrale: Bisericiani (Neamț), Bucovăț (Dolj), Craiova (Dolj), Dobrovăț (Vaslui), Focșani (Vrancea), Iași, Mărgineni (Prahova), Pângărați (Neamț), Plătărești (Ilfov), Reni (Ismail – înlocuită după cedarea Basarabiei de Mislea-Prahova), Ocnele Mari (Vâlcea), Telega (Prahova), Târgu Ocna (Bacău), Văcărești (Ilfov), Răchitoasa (Galați). În fiecare județ s-au înființat case de arest preventiv pe lângă prefecturi, desființându-se aresturile de pe lângă judecătorii. Până la sfârșitul secolului XIX, s-au mai înființat închisori și la Cozia (Vâlcea), Galați, Tulcea, Constanța, Doftana (Prahova), Slănic (Prahova), desființându-se cele de la Răchitoasa, Dobrovăț, Plătărești, Mislea, Bisericiani, Galați, Cozia și Slănic (ultimele 2 funcționând foarte scurt timp), în total rămânând 16 închisori centrale.

Această investiție, fără precedent într-un aparat judiciar autonom, a avut consecințe imediate: de la o populație penală situată la începutul secolului XIX sub 2 500 de arestați, s-a ajuns la sfârșitul secolului la peste 40 000 arestați. Închisoarea a făcut nesemnificative toate celelalte alternative penale, devenind cel mai important mijloc de înlănțuire a moravurilor. Instituție disciplinară exhaustivă, închisoarea a fost gândită încă de la început de Ferdinand Dodun de Perrières ca principalul aparat de transformat indivizii și societatea. Acest rol a fost bine explicat domnitorilor, de vreme ce atât Grigore Ghica Vodă, cât și Principele Alexandru Ioan Cuza și Regele Carol I l-au menținut în cea mai importantă funcție și au investit uriașe sume de bani în proiectul lui penitenciar.

Prin acesta, el a reconfigurat raporturile de putere din societate, luând principalilor actori politici (domni, boieri, preoți) cel mai important element al suveranității lor: dreptul de a pedepsi, sustrăgând, în același timp, instituția și din mâinile autorităților judiciare. Prin această independență carcerală, detenția a ajuns să excedeze justiția, instituindu-și reguli proprii, care nu au nimic de-a face cu dreptatea (programul zilnic, pedepsele interne suplimentare generalizate, munca forțată, precaritatea perpetuă a sistemului medical și educațional, dreptul de a lua decizii în privința tratamentului fiecărui arestat etc.). Mai mult decât atât, închisoarea a ajuns să controleze justiția, devenind o adevărată întreprindere de făcut delincvenți. *Se spune că închisoarea fabrică delincvenți; este adevărat că ea îi readuce în mod aproape fatal înaintea tribunalelor pe cei ce i-au fost dați în grijă. Însă ea îi fabrică, în sensul că a introdus, în jocul dintre lege și infracțiune, dintre judecător și infractor, dintre condamnat și călău, realitatea necorporală a delincvenței, care îi leagă pe unii de ceilalți și, pe toți laolaltă, îi prinde în aceeași capcană... Fabricând delincvență, închisoarea a oferit justiției penale un câmp de obiecte unitar, autentificat de științe, care i-a permis acesteia din urmă să funcționeze într-un orizont general al adevărului²¹.* E clar deci că închisoarea nu este fiica legilor ori a codurilor și nici a aparatului judiciar; că nu e subordonată tribunalului ca instrument docil ori imperfect al sentințelor acestuia și al efectelor pe care ar dori să le obțină; că tocmai el, tribunalul, este cel exterior și subordonat ei. Că, în poziția centrală pe care o ocupă, închisoarea nu e singură, ci legată de o serie întreagă de alte dispozitive **carcerale**, aparent diferite unele de altele – dat fiind că sunt destinate să aline, să vindece, să vină în ajutor – dar care, toate, ca și ea, tind să exercite o putere de normare²².

Veritabil tehnician penal și fin psiholog, Ferdinand Dodun de Perrières a convins autoritățile de proiectul lui (copiat după modelul totalitarismului penal francez), nu apelând la umanismul și mila domnitorilor, ci la dorința acestora de impunere a unui mecanism de control social. Închisoarea nu a urmărit reducerea infracțiunilor, ci încadrarea acestora într-o strategie generală de aservire. Întregul raport de forțe existent în societatea medievală românească, toate nemulțumirile

²¹ Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 373–374.

²² Michel Foucault, *op.cit.*, p. 441.

populare, care căpătau dimensiuni tot mai mari, au fost subordonate unui sistem juridic ce le excludea din societate, aruncându-le la marginea acesteia. Încadrând nemulțumirile și revoltele împotriva autorităților în aria delincvenței – dominată de hoții, tâlhării, crime și violuri – pușcăria a identificat ordinea socială cu pasivitatea, cu conformismul.

Cu Legea din 1874, se încheie formarea sistemului carceral românesc. Cu ajutorul lui Ferdinand Dodun de Perrières, hotarele dintre dezordinea socială și infracțiune s-au șters definitiv²³. Sistemul penal medieval ortodox, dominant vreme de 500 de ani, a fost înlăturat de unul modern, ateu și birocratic. Înaintea decesului lui, sistemul medieval a avut scurte perioade de rafinare în vremea celor doi domni Mavrocordat, *o înflorire parfumată de sfințenie, care este cea mai mare culme pe care poate s-o atingă spiritul creator al omului*²⁴, o adevărată Renaștere penală, adânc ancorată în ortodoxia creștină. Nașterea închisorilor românești s-a făcut pe fondul unei laicizări continue a societății, bisericii restrângându-i-se tot mai multe atribuții, printre care și cea de îngrijire a arestaților. Temnicerul modern a preluat funcțiile gădelui, ale armașului, preotului și călugărului, înlăturând din meseria lui atât cruzimea unora, cât și credința altora. Preot fără Dumnezeu și călău fără libertatea de a ucide, gardianul este copilul legitim al noii justiții moderne, nemulțumit de îngrădirea extremităților lui. De aceea, el va încerca permanent să se manifeste în toată puterea lui, atingând apogeul în perioada stalinistă, când, în persoana lui, s-au întruchipat torționarul și reeducatorul, criminalul și misticul, bestia și duhovnicul. Dependent total de instituția care l-a fabricat și de infractorii care o populează, el ajunge să prelungească detenția acestora prin tot felul de mecanisme interne, care-i rup de lumea reală, întorcându-le pașii înapoi în închisoare. Afirmția lui Michel Foucault, că *delincvența este un produs al închisorii*, capătă consistență, dacă înțelegem că instituția menține forțat o barbarie anticivilizatoare și o cultură inutilă unei societăți normale.

Dacă secolul XIX a fost unul al birocrăției și laicizării, secolul XX a fost unul al naționalismului și socialismului. Unirea de la 1918 a schimbat compoziția etnică a persoanelor încarcerate, în Ardeal predominând deținuții maghiari, iar în Vechiul Regat – cei evrei și țigani. Până la începutul ocupației sovietice, închisoarea a fost o instituție pusă în slujba nivelării naționaliste (în penitenciarele din Transilvania era interzisă limba maghiară, erau aduși preponderent preoți ortodocși, lecțiile se făceau în limba română, gardienii erau de origine română etc.).

Pe de altă parte, legea pentru organizarea penitenciarelor din 1929 a adus câteva îmbunătățiri semnificative: au apărut mai multe gradații ale închisorilor (penitenciare pentru muncă silnică, penitenciare de temniță grea pe viață, penitenciare de temniță grea, penitenciare de reclusiune, penitenciare de detenție ca pedeapsă pentru crime, penitenciare corecționale, colonii penitenciare agricole, colonii pentru vagabonzi, case de sănătate); s-a accentuat latura moralizator-

²³ Este semnificativ de amintit că soția lui Ferdinand Dodun de Perrières a administrat vreme de câteva decenii un pension de fete, transformat ulterior în Școala Centrală de Fete (viitorul Liceu „Zoia Kosmodemianskaia”), contribuind și ea la impunerea unui tip de disciplină în alte grupuri sociale.

²⁴ Nikolai Berdiaev, *Un nou Ev Mediu*, București, Editura Paideia, 2001, p. 16.

educativă (toți arestații făceau lecții de scris și citit, ore de religie, cursuri de matematică, istorie, geografie, etc., participau la serbări, concerte, filme, slujbe, aveau acces la bibliotecă); au apărut criterii de evaluare a comportamentului, permițându-se reducerea pedepselor și eliberarea condiționată; s-au transferat închisorile din subordinea Ministerului de Interne în cea a Ministerului de Justiție. Mai presus de toate, s-a instituit un Consiliu superior al penitenciarelor, format din cadre didactice universitare recunoscute²⁵, care verificau permanent respectarea legilor, având putere de decizie în angajarea și disponibilizarea tuturor cadrelor, de la directorul general la cel mai nesemnificativ îngrijitor. Prestigiul lor a introdus România în circuitul științific penal internațional, prin participarea la cele mai importante congrese de criminologie.

4. REGIMUL COMUNIST

Din momentul intrării țării în cel de-al Doilea Război Mondial și până la dispariția comunismului, închisorile au fost plasate din nou sub autoritatea Ministerului de Interne. Acest fapt a coincis cu sporirea numărului deținuților politici, mai întâi al legionarilor (numai în luna octombrie 1944 au fost arestați peste 1 000 legionari), apoi al celorlalți lideri ai partidelor necomuniste. Vlad Georgescu apreciază că numărul persoanelor arestate pe criterii politice în 1944–1964 ar fi fost de 500 000, acestuia adăugându-i-se deportații și cei internați pe criterii etnice (șvabi, sași, sârbi) sau economice (chiaburi)²⁶. Victor Frunză consideră că 2 000 000 de oameni ar fi trecut prin închisori, *ceea ce reprezintă un cetățean din nouă*²⁷. Iar Gheorghe Boldur Lătescu ajunge la cifra de 1 131 000 deținuți politici, din care 500 000 decedați²⁸.

Despre regimul închisorilor comuniste au apărut numeroase lucrări memorialistice atât înainte de 1989²⁹, cât mai ales imediat după această dată³⁰.

²⁵ Fiecare închisoare avea un consiliu, format din 5 profesori universitari (la Văcărești era prezidat de Constantin Rădulescu-Motru), fiecare având o zi pe săptămână (de luni până vineri) de permanență în penitenciar și făcând rapoarte de activitate, pe care le înaintau direct ministrului de justiție. Ei au editat și primul ziar al închisorilor, în 1928.

²⁶ Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 259.

²⁷ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Editura Roza Vântului, 1990, p. 395.

²⁸ Gheorghe Boldur Lătescu, *Gulagul românesc în cifre*, în *Memoria ca formă de justiție*, Sighet, 1994, p. 18.

²⁹ Ion Rațiu, *România de astăzi. Comunism sau independență*, Londra, 1975; Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Londra și New York, 1980; Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, New York, 1982; Dumitru Bacu, *Pitești. Centrul de reeducare studențească*, Paris, 1984; Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, Radio Europa Liberă, 1975; Grigore Dumitrescu, *Demascarea*, Munchen, 1978; Paul Goma, *Patimile după Pitești*, Radio Europa Liberă 1978; Paul Goma, *Gherla*, Paris, 1989; Richard Wurmbrand, *Cu Dumnezeu în subterană*, Paris, 1978.

³⁰ Constantin Noica, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, București, 1990; Remus Radina, *Testamentul din morgă*, București, 1990; Gheorghe Mazilu, *În ghearele Securității*, București, 1990; Nicolae Mărgineanu, *Amfiteatre și închisori*, Cluj Napoca, 1991; Teodor Mihadaș, *Pe muntele Ebal*, Cluj-Napoca, 1990; Doru Novacovici, *În România după gratii*, București, 1990; Max Bănuș, *Cei care*

Iar „Arhivele Totalitarismului”, revista Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, a publicat regulat o serie de documente, care au prezentat pe larg situația închisorilor. Refuzul Direcției Generale a Penitenciarelor de a publica după 1989 documentele din arhivele proprii a făcut ca reconstituirea mecanismelor de funcționare a penitenciarelor comuniste să fie fragmentară. Știm că, prin decretul nr. 6 din ianuarie 1950, au fost arestați *cadre active ale partidelor burghezo-moșierești, vechile structuri de securitate, chiaburii, rudele trădătorilor de patrie, ale spionilor și ale elementelor dușmănoase care au fugit din țară, foștii exploataitori (moșieri, bancheri, industriași, comercianți)*³¹, fiind trimiși astfel în închisoare cei mai cunoscuți oameni politici (Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Constantin Brătianu, Gheorghe Brătianu, Pantelimon Halippa, Constantin Argetoianu, Constantin Titel Petrescu, Maria Antonescu, Ion Nistor etc.). Numai în 1952 au fost arestate 12 000 persoane, din care 2 000 avocați, 400 medici, 500 ofițeri, 600 comercianți, 200 ziariști, 500 ingineri, 850 învățători, 50 mari proprietari, 800 preoți, 3 500 funcționari³².

Perioada 1950–1964 cunoaște în evoluția ei mai multe etape: **1.** 1950–1953 și 1958–1962: momentele de vârf ale arestărilor; **2.** 1954–1957: destinderea datorată morții lui Stalin și evenimentelor din Ungaria; **3.** 1963–1964: eliberarea deținuților politici, la presiunea secretarului general al ONU, U.Than.

Pentru cazarea numeroșilor arestați, s-au înființat noi colonii și unități de muncă pentru efective mari, în fapt niște barăci improvizate, înconjurată de sârmă ghimpată (Canalul Dunăre-Marea Neagră, complexul hidroenergetic de la Bicăz, sistemele de irigații din Dobrogea, minele din Oltenia etc.), iar închisorile și-au lărgit spațiile de cazare de 4–6 ori, chiar și mai mult. Potrivit unei statistici publicate de Ion Bălan în cartea citată, în 1964, la Văcărești erau 4 665 persoane, la Gherla – 4 282, la Poarta Albă – 4 000, la Aiud – 2 941, la Pitești – 2 990, la Alba Iulia – 2 160, la Craiova – 1 915, la Satu Mare – 1 788, la Brăila – 1 740 etc. Spre comparație, la Văcărești în perioada interbelică rar se ajungea la 1 000 arestați, iar la Brăila nu se depășea numărul de 300 deținuți.

Venirea lui Alexandru Drăghici la conducerea Ministerului de Interne și a Direcției Generale a Penitenciarelor, precum și a lui Alexandru Nicolski la conducerea Departamentului Securității Statului, a dus la înăsprirea condițiilor de detenție, arestații fiind supuși nu numai unor regimuri severe de teroare și privațiuni, ci și unui proces agresiv de îndoctrinare ideologică. La închisoarea din Tulcea, deținuții aveau voie să citească doar articole decupate din ziare, care

ne-au ucis, București, 1991; Oana Orlea, *Ia-ți boarfele și mișcă*, București, 1991; Andrei Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic*, București, 1991; Constantin Cesianu, *Salvat din infern*, București, 1992; Lena Constante, *Evadarea tăcută*, București, 1993; Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca, 1994; Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, București, 1991–1996; Radu Ciuceanu, *Memorii*, București, 1994; Constantin C. Giurescu, *5 ani și 2 luni în penitenciarul de la Sighet*, București, 1994 etc.

³¹ Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România. 1945–1964*, Fundația Academia Civică, București, 2000.

³² Ion Bălan, *op.cit.*, p. 126.

ilustrau victoriile armatelor democratice din Grecia, China etc. Erau considerate lecturi obligatorii: Gh. Petrov, *Aici se pregătește războiul*, Kurganov, *Americanii în Japonia și Pacea nu se așteaptă, pacea se cucerește*, Jiri Hensch, *Ce-am văzut în Coreea*, Iosif V. Stalin, interviu acordat ziarului „Pravda”, I. Boz, *Izvoarele puterii militare în URSS*³³.

Reeducarea pornea de la o teorie dezvoltată de Anton S. Makarenko, în *Steaguri pe turnuri* și în *Poemul pedagogic*, unde propunea o acțiune bazată pe teroare și spălare a creierelor, prin *alternarea suferinței și răzbunării între membrii grupului*. Prinși într-un carusel al durerii și răzbunării, care trebuia învârtit la o comandă externă, de ei înșiși, într-un mediu închis, cu o solidă structură formală, cu o ierarhie puternică, în care supunerea față de colectiv era norma supremă, deținuții nu aveau decât o singură ieșire din această condiție: să devină ei înșiși puncte de generare a acestui malefic mecanism, în alte grupuri umane. Acordând o responsabilitate cu atât mai mare unui delincvent cu cât gradul lui de pericolozitate era mai ridicat, se obținea o subordonare necondiționată față de scopurile autorităților. Supuși terorii și spălării creierelor, deținuții erau apoi mutați în alte pușcării, devenind ei înșiși surse de teroare, apte să declanșeze noi cicluri ale suferinței și răzbunării. Teoria lui Makarenko, îmbunătățită și perfecționată, a făcut numeroase victime acolo unde a fost aplicată. Cel mai cunoscut loc din România a fost închisoarea de la Pitești, unde erau arestați studenții anticomuniști, Eugen Țurcanu fiind una din cele mai sinistre figuri ale terorii practicate de deținuți. Cărțile care au descris mecanismul reeducării au devenit celebre; ele se numesc *Arhipeleagul Gulag*, *Primul cerc*, *Fenomenul Pitești* etc.

Militarizarea obligatorie a personalului a scos închisorile de sub autoritatea juridică, iar politizarea generalizată a sistemului (fiecare pușcărie avea un locțiitor politic, avansările făcându-se în funcție de râvna ideologică demonstrată) a înlăturat mulți specialiști din afara câmpului concentraționar. Cei rămași au ajuns curând spaima închisorilor, prin mijloacele diabolice de represiune, pe care le-au introdus. Cazul Ortansei Brezeanu este semnificativ, ea fiind protejată tuturor autorităților penale din ultimele decenii, de la Alexandru Drăghici la Rodica Stănoiu (e menționată de Radu Ciuceanu printre cei mai importanți torționari români).

Scoaterea la muncă în mod forțat a tuturor deținuților a dus la moartea multor bolnavi și bătrâni, numai la Canal murind, între 1949 și 1954, peste 60 000 de arestați.

Presiunile internaționale au obligat autoritățile comuniste să grațieze toți deținuții politici, activitate încheiată în vara anului 1964.

Venirea lui Nicolae Ceaușescu în fruntea statului a adus o serie de schimbări în regimul de detenție al arestaților. Pe fondul unui val de simpatie a Occidentului, dat de opoziția lui față de invadarea Cehoslovaciei de către URSS în august 1968, s-a aprobat un an mai târziu o lege (23/1969) mai blândă de executare a pedepselor, s-au desființat coloniile de muncă forțată, au fost înlăturați unii din vechii angajați fideli stalinismului s-au angajat mai mulți oameni cu studii superioare, cei cu studii

³³ Viorel Măgureanu, *Monografia Penitenciarului Tulcea*, Constanța, Editura Ex Ponto, 1999.

medii sau fără studii fiind excluși de la conducerea închisorilor. Pe lângă penitenciare s-au înființat fabrici și întreprinderi, care foloseau mâna de lucru a deținuților, unele din produsele rezultate fiind exportate în SUA, Germania, Olanda, în special mobilier, încălțăminte, textile. Datorită planurilor anuale și cincinale, producția realizată de deținuți a crescut într-un ritm rapid, dublându-se în mai puțin de 10 ani (de la 275 000 000 lei în 1966 la 572 000 000 lei în 1976), producția la export crescând de aproape 6 ori (de la 3 600 000 lei la 21 176 000 lei în 1976).

Obligativitatea muncii a transformat instituția penitenciară într-o instituție rentabilă a statului, cheltuielile cu întreținerea deținuților fiind mai mici decât veniturile realizate de aceștia. Până în 1980, erau scoși la muncă peste 85% din arestați, procentul scăzând în medie la 70%, cele mai mici valori fiind în 1985: 55% (datorită creșterii masive a numărului de deținuți: aproape 60 000).

Populația încarcerată a cunoscut variații uriașe – de la 59 558 deținuți, în 1987, la 14 547 în anul imediat următor – datorită decretelor de amnistie și grațiere, dar și datorită condițiilor generale de viață din societate. Dacă, în primii 14 ani ai regimului Ceaușescu, erau în medie 27 000 arestați anual, în următorii 14 ani media a crescut la 50 000. Pentru evitarea supraaglomerării, erau date la 2–3 ani decrete de grațiere, la momente festive (ziua lui Ceaușescu, 1 mai, 23 august, etc.), care eliberau tot mai mulți deținuți: de la 4 000 eliberați în 1969, s-a ajuns la 20 056 în 1977 și la 41 184 în 1988.

Regimul lui Ceaușescu nu a investit deloc în închisori, ba chiar a desființat multe dintre ele. Cele 45 penitenciare, 25 secții de deținere exterioare (sanatorii, spitale de boli psihice, școli de subofițeri) și 5 centre de reeducare a minorilor, existente până în 1977, au fost considerate prea multe pentru un regim socialist, care își afirma permanent superioritatea față de cel capitalist criminal. Ca urmare a hotărârii de a nu depăși numărul de 15 000 de deținuți anual, s-a luat decizia de desființare a peste 70% din penitenciare (Decretul nr. 225/1977), rămânând în funcțiune doar 16 închisori. Această decizie l-ar fi transformat pe Nicolae Ceaușescu într-unul din cei mai radicali reformatori penali din lume, dacă ea ar fi fost însoțită de o liberalizare a codului penal și de dezvoltarea unor sisteme alternative la detenție. Absența acestor măsuri a făcut ca populația încarcerată să crească de la un an la altul tot mai mult, de aceea decizia de desființare a pușcăriilor pare să fi avut cu totul alte justificări decât punerea în practică a unei teorii reformiste formulate de Michel Foucault. Unii angajați ai direcției centrale consideră că această hotărâre ar fi urmărit înlăturarea definitivă din sistem a elementelor sovietice, a persoanelor bănuite că făceau spionaj pentru KGB.

În fața creșterii infracționalității, s-au repus în funcțiune, în anii următori, tot mai multe închisori (încă 18 până în 1983), proporțional cu o sporire a efectivelor de personal (preponderent, tineri milițieni cu studii medii și superioare). Decretul nr. 11 din 26 ianuarie 1988 – dat cu prilejul zilei de naștere a șefului statului – a grațiat 41 182 arestați și a desființat 10 secții de detenție exterioare și ulterior și Penitenciarul București, numărul mediu anual de deținuți recalculându-se la 25 000–30 000.

Unii lideri comuniști au considerat³⁴ că închisorile – și în mod special direcția centrală – au fost ținta unui interes deosebit al spionajului sovietic, care și-a recrutat permanent oameni cu putere de decizie, în scopul creării unei stări de nemulțumire a populației față de regimul lui Ceaușescu. Aceștia au înăsprit regimul de detenție, au ridicat baraje multiple de sârmă ghimpată în jurul închisorilor, urâtându-le aspectul exterior în mod forțat, au ridicat noi ziduri, noi grilaje, au dezvoltat un sistem de turnătorie între deținuți și au instituit un sistem sever de control al bagajelor. Decretele de grațiere din 1977 și 1988 au vizat înlăturarea a 5 383, respectiv 736 de angajați, despre care Securitatea deținea informații că se aflau în legătură cu sau erau în slujba KGB.

După 1982, închisorile au încetat să mai fie rentabile, scăzând atât producția la export, cât mai ales producția globală. Excesivele măsuri de securitate luate în interiorul pușcăriilor (s-au instalat camere de luat vederi, care au produs numeroase alarme false și deficiențe tehnice, datorită unui personal necalificat să le utilizeze), cât și la punctele de lucru (care au fost dotate cu foisoare de pază, împrejmuite cu garduri și păzite de tot mai mulți subofițeri) au implicat cheltuieli foarte mari. Modernizările minimale impuse de regulamentele internaționale (WC-uri și instalații sanitare în toate camerele de detenție, cabinete medicale în toate pușcăriile, hrana la anumite standarde etc.) au necesitat sume foarte mari, cu mult peste cele obținute din munca pușcăriașilor.

Reducerea banilor cuveniți deținuților din valoarea muncii prestate de la 33% la 10%, munca în condiții foarte dure, fără asigurarea unui echipament corespunzător, calificarea în meserii neatractive (fierari, betoniști, zidari etc.), încurajarea delațiunii între arestați și între cadre, propaganda comunistă și naționalistă obligatorie la activitățile cultural-educative, mutările disciplinare tot mai frecvente, de la un penitenciar la altul, interzicerea mijloacelor publice de informare (radio, televizor, ziare), pedepsele interne tot mai umilitoare – toate acestea au creat un climat de nemulțumire, care a fost ușor de exploatat de ofițerii de informații, cu ocazia grevei generale din decembrie 1989.

Liderii comuniști au văzut în greva deținuților o acțiune bine pusă la cale de ofițerii KGB-iști din sistemul penitenciar, care au intoxicat populația carcerală cu tot felul de zvonuri (despre trimiterea deținuților pe front în linia întâi în războiul care urma a fi declanșat împotriva Ungariei, ce „voia să ia Ardealul”, despre existența unui decret de grațiere dat de Ceaușescu, pe care Ministerul de Interne refuza să-l pună în aplicare), pentru a o face să se răskoale și să creeze tensiuni în societate. Cadrele au primit ordin de la DGP să nu scoată deținuții la muncă, să poarte în permanență arme la vedere și să ascundă *pe toate căile* orice informații despre evenimentele care se petreceau în țară.

³⁴ Ilie Verdeț, fost prim-ministru, într-un interviu publicat în mai 1991, în serial, în „România liberă”: *Am apărut independența României*. Opinia lui a fost confirmată și de Nicolae Pleșiță, fost șef al serviciilor externe de spionaj, într-un interviu la OTV, în vara anului 2004.

5. EPOCA POST-COMUNISTĂ

Venită la putere pe fondul unei revolte fără precedent, noua conducere a României (CFSN) a luat pe 12 ianuarie 1990 decizia grațierii unor categorii de deținuți, stârnind nemulțumirea agresivă a celorlalți încarcerați, care s-au considerat deținuți politici. Stingerea grevei a durat mai bine de o săptămână, utilizându-se în cele din urmă grenade lacrimogene.

Tulburările din sistemul penitenciar au dus la schimbări majore de personal. Numeroase cadre au fost înlăturate, iar altele au revenit. Mulți securiști și secretari de partid, compromiși în diverse instituții, și-au găsit refugiul în angrenajul penitenciar, devenind directori de pușcării și cadre de conducere în administrația centrală. Tergiversarea deciziei de transferare de la Ministerul de Interne la cel de Justiție a menținut închisorile într-un *vid de putere*. Absența unui for superior, care să controleze sistematic lumea penitenciarelor, a creat un jaf de proporții uriașe: orice angajat putea să fure zilnic cât putea pune în mașina personală (furată și ea prin trimiterea ei la casare încă în stare bună de funcționare); existau chiar norme informale: se programau în ce zile le venea rândul la câte un porc, un sac de cartofi etc. Numeroasele vile construite în România, în primii ani ai noii puteri, aparțin cadrelor penitenciare, ridicate cu munca deținuților și cu materialele de construcție ale statului. În urma numeroaselor sesizări apărute în presă, doar 42 de persoane au fost scoase din serviciu pentru abateri disciplinare (însă nu și condamnate), restul fiind promovate, pentru merite deosebite și pentru gradul de risc în care lucrează.

Închisoarea a devenit o instituție atractivă pentru tot mai mulți, deoarece primea de la bugetul statului sume tot mai mari de bani, ce erau gestionate fără un control serios. La adăpostul inflației galopante, banii ceruți pentru construcția a 3 noi penitenciare (Rahova, Giurgiu, Arad) nu ajungeau niciodată pentru finalizarea lucrărilor, specialiștii estimând că, din sumele totale alocate, s-ar fi putut construi nu 3, ci 9 închisori, dacă ar fi existat un control serios al banilor publici.

Frecvențele discursuri antioccidentale ale șefului statului, premierilor și miniștrilor, din anii 1990–1996, au făcut ca disprețul față de regulile internaționale să fie tot mai evident, prin lejeritatea cu care au fost încălcate drepturile deținuților. Înăsprirea Codului Penal, prin acordarea unor pedepse tot mai lungi pentru diverse infracțiuni și prin absența altor mijloace de sancțiune neprivative de libertate, a declanșat un fenomen de suprapopulare a penitenciarelor. Refuzul acordării concediilor penitenciare, a liberărilor pe cuvânt, a utilizării la munci în folos comunitar au făcut ca sistemul carceral să se îndepărteze tot mai mult de lumea civilizată.

Menținerea, vreme îndelungată, a legii 23/1969 a făcut inutil orice demers reformativ inițiat de unii angajați, cenzura rămânând pe mai departe legalizată, la fel și trimiterea la carceră fără avizul medicului, transferarea de la o închisoare la alta, interzicerea unor practici religioase, nesepararea minorilor de adulți etc.

În urma aderării României la Consiliul Europei, au apărut primele inspecții ale forurilor internaționale, rapoartele HEUNI, Amnesty International, Comitetului

împotriva Torturii și Tratatelor Inumane obligând statul să ia o serie de măsuri de umanizare a pușcărilor. Una din cele mai importante decizii a fost traducerea și distribuirea manualului ONU și PRI, *A pune regulile în acțiune*, în toate închisorile și obligativitatea cadrelor de a-i informa pe toți deținuții asupra drepturilor de care pot dispune.

O periodizare a epocii post-comuniste se suprapune ciclurilor electorale civile. Măsurile reformatoare începute în 1996, înaintea alegerilor și imediat după acestea, au fost încetinite de multiplele aranjamente și complicități făcute între diverși indivizi aflați la conducerea închisorilor. Un proces de compromitere a șefilor administrației centrale s-a produs permanent, indiferent de orientarea lor politică, după planuri parcă dinainte stabilite (împingerea în brațele unor femei ușoare și șantajarea ulterioară, cu dezvăluirea în fața soțiilor, incitarea la tot felul de ilegalități fiscale, de deturnări de fonduri, mituirea în diverse modalități, trimiterea frecventă peste graniță în delegații etc.). Doar apropierea momentului integrării în Uniunea Europeană a dus la accentuarea măsurilor reformatoare din ultimii ani.

Duplicitatea a fost atitudinea care a caracterizat constant toate administrațiile comuniste și post-comuniste: pe de o parte, un discurs reformator, pe de altă parte, decizii abuzive și totalitare. Dacă justiția comunistă a fost etichetată ca o *justiție roșie* (etichetă cu care de altfel s-a și mândrit), justiția post-comunistă a avut o roșeață mai diminuată, cu nuanțe albastre la suprafață, pentru a păcăli Occidentul. În ciuda regulamentelor internaționale, care stipulau ca permisiile să fie acordate *cât mai repede cu putință*, pentru a facilita reinserția deținuților în societate, în România, o serie de decizii de limitare a acestora (deținutul să aibă jumătate din pedeapsă executată, să nu aibă faptă făcută cu violență, să nu aibă rapoarte disciplinare, să iasă la muncă etc.) au făcut ca permisiile să fie acordate doar în situații excepționale (decese în familie), pe motivul evitării unei întâlniri a victimei cu infractorul. Cu toate că, la nivel declarativ, se sprijină contactele deținuților cu familia, sunt puse tot felul de obstacole în calea lor, pe considerentul prevenirii evadărilor sau al spațiilor inadecvate de vizită (deși până la venirea comuniștilor erau permise vizitele rudelor chiar și în celule, fără aprobări speciale). Prin nenumărate decizii, hotărâri și ordonanțe, se produc noi și variate forme ale degradării umane, pentru a întări imaginea închisorii ca locul cel mai sinistru de pe pământ. Axat vreme îndelungată pe represiune, sistemul pare imposibil de schimbat, căci reformarea înseamnă de fapt dinamitarea lui, orice schimbare cerând la rândul ei o altă serie de schimbări, până într-acolo încât pușcăria ar dispărea din centrul mecanismului penal, și-ar reduce considerabil dimensiunile și rolul de reglare a controlului social și ar ajunge, ca în trecut, doar un azil al dezaxațiilor mental și sexual.

6. VIITORUL PENITENCIARELOR

Ar fi o naivitate să credem că autoritățile nu caută soluții pentru îmbunătățirea vieții de detenție. Le caută atât specialiștii din penitenciare, cât și cei din administrația centrală. Problemele prezentate mai sus sunt cunoscute de ei foarte bine; mai mult – se apreciază că ele nu reprezintă nici vârful icebergului. Cauzele pentru care schimbările sunt prea mici și prea rare sunt greu de explicat, iar viitorul instituției nu se schițează decât firav, dar sumbru. Pe de o parte, pentru că politicienii o utilizează ca formă de șantaj și presiune politică în relație cu adversarii, iar pe de altă parte, pentru că infracționalitatea creează o stare de insecuritate, favorizând discursurile despre *toleranța zero* față de criminalitate și, prin urmare, despre înăsprirea regimurilor de detenție.

Dezbaterile despre desființarea pușcăriilor sunt ignorate din start, pe motivul că orice societate produce criminalitate, iar pedeapsa este soluția pentru controlarea ei. Încă de la începuturile sociologiei, Durkheim, a afirmat limpede: *crima este normală, fiindcă o societate în care ar lipsi este cu totul imposibilă... A plasa crima printre fenomenele normale ale sociologiei nu înseamnă numai a spune că ea este un fenomen inevitabil, deși regretabil, datorită răutății umane incorrigibile; înseamnă a afirma că este un factor al sănătății publice, o parte integrantă a oricărei societăți sănătoase... Normal este ca pur și simplu să existe criminalitate, dar să nu depășească, pentru fiecare tip social, un anumit nivel, pe care nu este imposibil să-l fixăm... Orice societate care are puterea de a judeca va utiliza inevitabil puterea de a pedepsi*³⁵. Modernitatea a impus închisoarea drept cea mai importantă instituție de pedeapsă, așa cum Antichitatea a impus munca sclavilor, iar Feudalismul – supliciile, pedepsele corporale.

Încă de la nașterea ei, închisoarea a fost supusă la numeroase critici. De la teoriile privind inutilitatea ei (nu reeducă, nu individualizează pedepsele, dezvoltă o cultură inutilă, e nerentabilă, nu diminuează sentimentele de insecuritate ale populației, nu reduce rata criminalității etc.), s-a trecut rapid la cele privind nocivitatea instituției carcerale (creează delincvență și sporește recidiva, devenind o adevărată *universitate a crimei*, aruncă în mizerie familiile deținuților, menține o stare de barbarie, favorizând gruparea arestaților în găști periculoase public, favorizează abuzuri și jafuri ale cadrelor imposibil de controlat, absoarbe sume uriașe, semnificativ mai mari decât alte instituții publice etc.).

Analizând aceste aspecte, Gary Becker, laureat al Premiului Nobel pentru economie, a propus înlocuirea tuturor pedepselor privative de libertate cu amenda. Pentru el, costurile infracțiunii sunt uriașe, nu numai cele legate de crimă (daunele aduse victimei și societății), ci și cele care decurg din reprimarea ei (întreținerea poliției, justiției, caselor de detenție, protecția cetățenilor). Numai cheltuielile anuale pentru întreținerea unui deținut, în penitenciarele newyorkeze, sunt egale cu

³⁵ Emile Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, București, Editura Științifică, 1976, p. 66–68.

bursa pe un an a unui student american, care studiază la o universitate străină, cum ar fi, de exemplu, prestigioasa universitate Oxford. Nici un infractor nu cunoaște costurile acțiunilor lui, ci doar profitul pe care îl poate obține, iar acesta este aproape întotdeauna mult mai mic. *Analitic vorbind, crima nu se deosebește, în aparență, de oricare activitate care produce o externalitate negativă și, atunci când crimele sunt pedepsite cu amendă, diferențele analitice dispar aproape complet*³⁶. Dacă infractorii ar fi pedepsiți cu amendă, care să cuprindă toate cheltuielile reprimării acțiunii lui și, în plus, o cotă parte din veniturile obținute de el pe o anumită perioadă de timp, efectele pozitive ale acestei pedepse în societate ar fi mult mai vizibile decât cele ale încarcerării. Suplimentată cu o serie de sancțiuni difuze (publicarea scuzelor în ziar, asumarea lor în fața colectivelor etc.), amenda ar putea înlocui cu succes închisoarea pentru toate tipurile de pedepse.

Pe de altă parte, nu există nicio legătură între numărul de fapte penale comise și numărul de persoane încarcerate. Dat fiind acest lucru, de ce să menținem 50 000 de deținuți, când putem menține 25 000, așa cum recomandă Uniunea Europeană? Iar dacă acceptăm această înjumătățire, de ce nu putem accepta și înjumătățirea celeilalte părți rămase, ș.a.m.d., până la acceptarea dispariției închisorii? Reducerea ratei încarcerării din ultimii ani nu a avut efecte asupra ratei criminalității. Prin urmare, nu depinde decât de anumiți indivizi cu autoritate câți oameni trebuie privați de libertate. Cum cele mai multe infracțiuni sunt de natură patrimonială, publicul este mai degrabă interesat de despăgubiri, decât de îngrădirea infractorului.

Luând în considerare efectele negative, în țările nordice a apărut, de aproape 40 de ani, mișcarea pentru abolirea pedepselor cu închisoarea. *În 1966, s-a organizat o reuniune în Strömsund, în Suedia. După un timp, a început să fie numită Mișcarea Hoților. Pentru prima oară în istorie, se pune în discuție viitorul închisorilor, în prezența tuturor părților interesate. Au fost prezenți victimele infracțiunilor, politicieni, activiști locali, ofițeri de penitenciar, oameni de știință și deținuți. Toți au fost de acord că sistemul penitenciar curent are lacune. Toți au fost de acord că sistemul trebuia schimbat. Toată lumea a înțeles cu ușurință că închisoarea trebuie să fie o măsură la care se apelează în ultimă instanță și ca alternativă la sancțiuni neprivative de libertate. Toți au fost de acord că ideea de a vedea închisoarea ca alternativă dacă nu este falsă, atunci este înșelătoare în sine ca atare... Închisoarea a reușit să aducă mai mult nefericire decât satisfacție. Ca atare, ceea ce a fost început în timpul Parlamentului Hoților, mai târziu s-a transformat într-o mișcare împotriva închisorilor și împotriva sistemului judiciar penal. Thomas Mathiesen, unul dintre părinții fondatori ai acestei mișcări, a adus argumente în favoarea unui inevitabil sfârșit al sistemului penitenciar, care s-ar fi transformat într-un sistem de rezolvare a conflictului orientat către dreptul civil*³⁷. Mathiesen mai susținea și faptul că, din moment ce Suedia a decis să renunțe la

³⁶ Gary Becker, *Crime and Punishment*, în „Journal of Political Economy”, 1968, nr. 76 (2), p. 201.

³⁷ Thomas Mathiesen, *Kan fengsel forsvares*, Pax Forlag, Oslo, p. 44–47.

exploatarea centralelor nucleare, până în anul 2010, poate că ar fi oportun să decidă și renunțarea la închisori³⁸.

Alternativele la închisoare sunt demult cunoscute. Regulile Minimale Standardizate pentru Măsurile Neprivative de Libertate ale Națiunilor Unite – așa numitele Reguli de la Tokyo – adoptate de Adunarea Generală ONU la 14 decembrie 1990, propun o serie de sancțiuni pe care tribunalul le poate emite împotriva infractorilor în locul închisorii. 1. sancțiuni verbale, cum ar fi admonestarea, muștrarea și avertismentul; 2. retragerea acuzațiilor condiționate; 3. pedepse statutare; 4. sancțiuni economice și monetare, cum ar fi amenzile și amenzile stabilite în quantum pentru fiecare zi; 5. confiscarea bunurilor sau exproprierea; 6. restituirea bunurilor către victimă sau plata de compensații; 7. suspendarea sau amânarea executării pedepsei; 8. supraveghere sub probațiune sau judiciară; 9. munca neremunerată în folosul comunității; 10. îndrumarea către un centru pentru prezentare regulată; 11. arest la domiciliu; 12. orice altă metodă de tratament neinstituționalizat; 13. combinații ale măsurilor menționate. Iar Recomandările Consiliului Europei sugerează, în anexa la Recomandarea (2000) 22, în cadrul principiilor directe pentru obținerea unei utilizări mai largi și mai eficiente a sancțiunilor și măsurilor comunitare, următoarele exemple: 1. alternative la arestul preventiv, cum ar fi obligația unui bănuț de a locui la o anumită adresă, de a fi supravegheat și asistat de o instituție indicată de o autoritate judecătorească; 2. probațiunea, ca sancțiune independentă impusă în lipsa pronunțării unei pedepse cu închisoarea; 3. suspendarea executării pedepsei cu închisoarea în anumite condiții; 4. muncă neremunerată în folosul comunității; 5. compensații/despăgubiri plătite victimei și mediere victimă – infractor; 6. măsura urmăririi de tratament pentru abuzul de alcool și droguri sau în cazul celor ce suferă de tulburări psihice relevante pentru comportamentul infracțional; 7. supraveghere intensivă a anumitor categorii de infractori; 8. limitarea libertății de circulație, de exemplu, prin interdicția de a părăsi domiciliul între anumite/după anumite ore; 9. monitorizare electronică, aplicată în conformitate cu Regulile Europene 23 și 55; 10. eliberare condiționată urmată de supraveghere post-eliberare.

Aplicarea lor a fost întârziată, pe motivul neintroducerii pedepselor alternative în Codul Penal, deși legislațiile internaționale au putere de lege și în România. Adevăratul motiv al neaplicării se află în rutină, în convenții, în refuzul de a gândi altfel. Probațiunea este demult legală, dar a rămas o vorbă goală, pe motiv că sistemul de probațiune nu este bine pus la punct, deși, din același motiv, se poate argumenta că nici închisorile nu sunt bine puse la punct, dar sunt pline peste capacitatea lor. Mecanismele de eliberare condiționată, de eliberare pentru muncă sau studii, de reducere a pedepsei și de grațiere sunt demult permise de lege, dar în practică sunt utilizate doar în cazuri excepționale. Așadar, nu legislația

³⁸ Dr. Monika Platek, Facultatea de Drept, Universitatea din Varșovia, Polonia, Președinta Asociației Poloneze pentru Educație Juridică, *Standarde internaționale și europene în legătură cu alternativele pedepselor privative de libertate*, pe site-ul www.irp.md

împiedică utilizarea alternativelor la detenție, ci o anumită ideologie totalitară, susținută de o inerție și indiferență, care domină corpul judecătoresc și clasa politică. Din aceste motive, nici nu informează publicul despre efectele negative ale încarcerării și despre beneficiile măsurilor alternative, încălcând astfel regulile internaționale pe care declarativ le îmbrățișează³⁹.

Conservatorismul judecătorilor, bazat pe convingerea că măsurile alternative nu au nici pe departe efectul de intimidare pe care îl au închisorile, a ținut și va mai ține multă vreme administrația publică locală departe de sistemul juridic, deși parteneriatul lor trebuia demult să devină firesc, dacă ne gândim numai la pedeapsa muncii în serviciul comunității. Refuzul aplicării acestei pedepse ține în primul rând de lipsa controlului juridic asupra altor instituții publice. Căci, dacă o pedeapsă este dată spre administrare unei instituții din afara sferei de influență juridică, de ce nu ar fi dată și altor instituții: bisericii, universității, ONG sau chiar unor firme private?⁴⁰ Ideea este respinsă pe criteriul lipsei lor de experiență, preferându-se alternativa închisorii, deși experiența ei negativă este demult știută și e mult mai gravă decât lipsa de experiență a celorlalte, care poate fi ajutată de un cadru normativ adecvat. Toate argumentele represive conțin un cabotinism ideologic de factură totalitar-comunistă. Avantajele muncii în folosul comunității sunt demult validate de practica unor țări occidentale și ele trebuie reafirmate, pentru a combate dezavantajele teoretice clamate de regimurile post-comuniste: *eliberează spațiul în închisori, pentru infractorii care au săvârșit fapte mai grave; costurile executării pedepsei sunt mai mici (chiar dacă contribuabilul trebuie să suporte o anumită cheltuială cu administrarea și supravegherea muncii în folosul comunității); publicul joacă un rol mai important în procesul de reeducare și resocializare a infractorului; creșterea interesului public privind tratamentul*

³⁹ Recomandarea (2000) 22 a Consiliului Europei include regulile direcționate strict către dimensiunea politică a implementării efective a probațiunii și măsurilor comunitare:

5. Liderii politici și autoritățile administrative trebuie să informeze periodic publicul asupra beneficiilor economice și sociale care rezultă dintr-o utilizare pe scară redusă a încarcerării, prin recurgerea la sancțiuni și măsuri comunitare. Trebuie să existe o politică de relații publice declarată public. Informarea trebuie să pună accentul pe faptul că sancțiunile și măsurile comunitare implică controlul și supravegherea infractorilor.

16. Autoritățile judecătorești și personalul care se ocupă de aceste servicii trebuie să construiască canale de comunicare pentru o discuție periodică asupra aspectelor practice ale recomandării și implementării sancțiunilor și măsurilor comunitare.

17. Deoarece reintegrarea în comunitate este un obiectiv important al sancțiunilor și măsurilor comunitare, serviciile de implementare trebuie să coopereze activ cu comunitățile locale, de exemplu prin implicarea persoanelor din comunitate în supravegherea infractorilor sau prin colaborarea în acțiuni de prevenție a criminalității pe plan local.

18. Introducerea de noi sancțiuni și măsuri comunitare în legislație și în practică trebuie să fie însoțită de campanii de PR susținute în vederea obținerii sprijinului public.

⁴⁰ În Israel, probațiunea intră în componența Ministerului Muncii și al Asigurărilor Sociale, în Canada unele măsuri neprivative de libertate se execută sub supravegherea ONG, în Olanda și bisericele sunt implicate, în SUA chiar și firmele particulare sunt cooptate în administrarea pedepsei, iar în Japonia toate instituțiile de pedeapsă sunt puse sub comanda unor comitete universitare.

*infractorilor; crearea printre membrii comunității a unui sentiment de responsabilitate față de formele de justiție penală*⁴¹. Argumentându-se constant că munca în folosul comunității ia pâinea de la gura muncitorilor cinstiți, angajați de administrație, și o dă infractorilor, care sunt lăsați liberi să comită alte crime, se anulează de fapt toate celelalte efecte pozitive, mult mai numeroase, făcându-se, indirect, apologia unei represiuni severe. *Sancțiunile alternative nu reprezintă o atenuare a represiunii penale și, prin urmare, o atitudine mai blândă față de infracționalitate, de fapt, utilizarea adecvată a alternativelor la pedeapsa cu închisoarea permite o mai mare concentrare a forțelor de reprimare a criminalității asupra celor mai grave infracțiuni și asupra celor mai periculoși infractori*⁴².

În condițiile în care autoritatea judiciară va fi implicată tot mai direct într-un proces politic european, absorbția sferei administrative, religioase, universitare, private, de către autoritatea judiciară, îi va întări acesteia rolul de principal pilon al controlului social, dar, în același timp, o va apropia mai mult de comunitate, dezlipind-o din aria națională, extracomunitară și dependentă total de jocurile politice. Prin redefinirea rolului justiției în comunitate, va avea loc un fenomen de îmblânzire a pedepselor, de înlăturare a închisorii din postura de principal element represiv și de transformare a ei în instituție custodială comunitară.

Colonizarea socialului de către judiciar va face ca disjunctia dintre momentul judecării și executarea pedepsei să dispară, instituindu-se un continuum juridic prin multiple mecanisme de control. Iar spargerea monopolului executării pedepsei (deținut în prezent de către închisoare) va institui o concurență între diversele servicii care vor gestiona sancțiunile. Vor dispărea, în acest fel, *afacerile judiciare*, pe care deținuții le inițiază în prezent, prin darea în judecată a unor persoane pentru diverse motive, astfel degrevându-se justiția de o muncă uriașă și de niște cheltuieli colosale. Dominanța civilului asupra penalului va crește importanța specialiștilor sociali, medicali și religioși, marginalizând personalul polițienesc represiv.

Încă din perioada interbelică, Ion Tanoviceanu, profesor de drept și membru în Consiliul superior al închisorii Văcărești, demonstra că *severitatea represiunii a fost o continuă cauză de înăsprire a moravurilor, alimentând îndârjirea criminalilor feroci și mărindu numărul acestora. Numai după ce pedepsele au început să se îndulcească, s-a produs acea deplasare puternică de la criminalitatea sângeroasă la criminalitatea frauduloasă. Desigur, aceste învățăminte au fost plătite scump de omenire, dar, după cum se vede, întotdeauna este nevoie de sacrificii*⁴³.

Aducând socialul în câmpul penal, justiția nu va mai putea să se retragă la marginea societății, să se organizeze în locuri exterioare acesteia, care să faciliteze dezinteresul magistraților după pronunțarea sentinței. Acest dezinteres a creat inegalități de statut în rândul personalului juridic, angajații responsabili de închisori fiind aruncați pe ultima traptă ierarhică, iar munca în închisoare fiind percepută ca

⁴¹ Dr. Zdenek Karabec, Penal Reform International, *Alternative la detenție*, pe www.irp.md.

⁴² Dr. Zdenek Karabec, Conferința Internațională *Alternative la detenție în Europa Centrală și de Est*, București, 10–11 septembrie 2001.

⁴³ Ion Tanoviceanu, *Tratat de procedură penală*, București, Facultatea de Drept, 1927, p. 49.

o formă de pedeapsă sau ca una din mizeriile inevitabile slujbei, de care trebuie să se debaraseze cât mai rapid. Acest dezinteres – bazat pe o filosofie și o politică penală totalitară – a permis dezvoltarea închisorilor ca instituții nocive, cancerigene, în corpul social.

În ciuda tuturor piedicilor, închisorile românești trebuie să urmeze tendința generală europeană, de deschidere către societate și de umanizare a regimului de detenție. Mutațiile care se vor produce vor crește vizibilitatea publică a pușcărilor, ceea ce va duce la sporirea reacțiilor sociale. Risipa de resurse și precaritatea sistemului sanitar vor fi primele aspecte care vor ieși în evidență, atrăgând după ele controalele financiare și medicale. Monopolul juridic va dispărea, iar o autoritate tricefală se va institui, cu arii de independență și puncte de vedere diferite, care vor schimba regulile de funcționare a penitenciarelor. Vizibilitatea câmpului penal este o componentă fundamentală a eficacității lui. Acest fapt va propulsa un personal capabil să comunice atât cu publicul, cât și cu deținuții.

În unele state, s-au instituit deja posturi de radio și de televiziune în închisori, cu circuit liber, extrainstituțional. În Africa de Sud, televiziunea „Justice TV”, pornită inițial din pușcării, s-a extins la întregul câmp juridic (tribunale, poliție, case de arest preventiv, firme și instituții dependente), schimbările fiind acum – la doar un an de la funcționare – greu de oprit. Reportajele din închisori, făcute de deținuți, duplexurile între diverse stabilimente, transmisiunile în direct din sălile de judecată, instantaneele din beciurile poliției (dotate cu camere de luat vederi), anchetele privind personalul – toate acestea au antrenat schimbări uriașe. Meseria de reporter a devenit una din cele mai căutate specializări în penitenciare. O serie de gardieni, directori de închisori și magistrați au fost arestați, în urma dezvăluirilor făcute de deținuți, iar aranjamentele din sălile de judecată s-au redus considerabil. Autoritatea ierarhică, ce a caracterizat organizarea instituțiilor Ministerului de Justiție și a administrației centrale a penitenciarelor, s-a spulberat, ca și valorile pe care s-a instituit. Înființarea unei televiziuni similare în România ar dinamiza reforma sistemului juridic mai mult decât toate dezbaterile din Parlament.

Dincolo de schimbările structurale, se va produce în următorii ani o accentuată deculturalizare și civilizare a angrenajului carceral. Cultura organizațională, definită ca spirit al locului, ca parfum al unei instituții, cuprinde, în esență, o viziune globală, o abordare de ansamblu, care nivelează gândurile și comportamentele. Cu cât cultura (carcerală) este mai puternică, cu atât indivizii au șanse mai reduse să-și exprime personalitatea. Cultura penitenciară prinde într-un malaxor inevitabil individualitățile, pervertindu-le sau convertindu-le în tipare umane nefolositoare nimănui, ba chiar dăunătoare. Ea desocializează și egalizează în același timp eșecurile. Refuzul sistematic al civilizației și îmbrățișarea barbariei ca virtute este un mod de refuz al societății. El se exprimă printr-un discurs despre *apelul la lege, criza valorilor, creșterea delincvenței, toleranța zero* – ca forme simbolice, acceptabile, prin care este insinuată ideologia securitară represivă.

Previzibila expansiune a câmpului penal în spațiul public va face ca penalitatea, criminologia să nu mai fie confiscată de discursul juridic și polițienesc, ci să devină apanajul unor multiple domenii ale cunoașterii științifice: psihologice, psihiatrice, medicale, sociologice, demografice, statistice, religioase, arhitecturale,

istorice, politologice, etc. Chiar dacă penalitatea este determinată de Codul Penal și Codul de Procedură Penală, ea afectează întreaga societate, iar aceasta – prin expertii ei – va trebui să mute discursul dinspre necesitatea legii spre efectele ei.

Reașezarea câmpului penal într-o viziune umanitară va depopula închisorile, evidențiind și mai mult grotescul lor: clădiri și ziduri gigantice, ridicate în timp de o spaimă a dezordinii. Cum în viitorul apropiat se vor construi închisori mici, în interiorul comunităților, pușcăriile mamut existente azi vor fi incluse într-o arie internațională, ca locuri de detenție a emigranților, refugiaților și a celor care trec clandestin granița – care vor fi tot mai numeroși după integrarea României în Uniunea Europeană.

Este evident că închisoarea nu va dispărea curând, pentru că ea va fi singurul remediu pentru izolarea persoanelor cu grad ridicat de pericolozitate: nu a dispărut din nici o țară civilizată. Dar numărul încarcerărilor se va reduce tot mai mult de la an la an, iar pușcăria va deveni o instituție custodială civilă, plasată pe o piață penală concurențială. Cu celule individuale, dotate decent, cu programe cultural-educative și sanitare, a căror eficiență va trebui evaluată sistematic, cu un personal civil înalt calificat, închisorile următorilor ani nu ar mai trebui să amintească cu nimic de barbaria și abuzurile existente azi.

Crearea unei administrații europene a penitenciarelor va institui standarde minime de civilizație și va scoate închisorile românești de sub autoritatea centrală existentă azi, care reprezintă principalul factor de frână în modernizarea sistemului carceral. O administrare europeană ar avea rolul de control al modului în care sunt aplicate legile, nu și pe acela de colectare a fondurilor publice și de distribuire a lor către stabilimentele penale. Această atribuție a deschis poarta corupției la vârful sistemului, favorizând apoi generalizarea ei, până la cele mai mici niveluri ierarhice. Trecerea închisorilor în subordinea mai multor instituții publice și private va duce fie la desființarea administrației naționale, fie la transformarea acesteia într-o sucursală a administrației europene, al cărei rol va fi exclusiv cel de veghere a respectării legii.

Probabil că aceste schimbări nu vor anula consecințele negative inevitabile ale încarcerării (apariția unor reguli interne tot mai intolerabile, degradarea condițiilor de trai, deresponsabilizarea deținuților, promiscuitatea etc.), întărind ideea unei instituții patogene imposibil de reformat⁴⁴. Dar ele vor avea rolul de a înlătura carceralo-centrismul⁴⁵ din sistemul penal, care a poziționat pușcăria când într-o stare de război cu societatea, când într-una de independență față de ea, dar întotdeauna la marginea ei. Aducând închisoarea în mijlocul societății și expunând-o unei permanente vizibilități publice, se va institui nu numai un plus de legitimitate, ci și o nouă viziune despre pedeapsă, în care închisoarea va avea un rol mult mai redus, apropiat întrucâtva de cel avut în Evul Mediu: fie azil al dezaxaților mental și sexual, fie loc de tranzit, în așteptarea unei alte pedepse, necorporale, de această dată.

⁴⁴ Perrot Michelle, *L'impossible prison*, Paris, Du Seuil, 1980.

⁴⁵ Gilles Chantraine, *Prison et regard sociologique. Pour un décentrage de l'analyse critique*, în „Champ pénal revue”, 2004, vol. I, mai, pe <http://champpenal.revues.org>.

ROLUL ȘI EVOLUȚIA ALBANEZILOR ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ

ADRIAN MAJURU

THE ROLE AND EVOLUTION OF ALBANIANS LIVING IN BUCHAREST IN THE ROMANIAN SOCIETY

The evolution of Albanians settled in Romania has known an ascending dynamics as far as quality is concerned. This process is looked into by the author, with a special focus on the Albanians living in Bucharest. Without losing the ethnic specificity, they have perfectly integrated in Romanian society, with which they have identified. First, they have appeared as good merchants and later on they have provided Romanian society with first rank intellectuals in art, culture, science, economics, finance and so on.

1. ALBANEZII ÎN ELITELE NEGUSTOREȘTI

Constituirea treptată a unei elite culturale moldo-valahe de origine albaneză, care începe să-și conștientizeze identitatea culturală a originilor prin acțiuni susținute în acest sens, stimulate și de ideea unei Albanii moderne și independente, se conturează la început de veac XIX. Procesul a debutat, în forme incipiente, în final de secol XVIII, dar va lua proporții, în contextul efortului pe care aristocrația moldo-valahă a început să-l facă, pentru constituirea unui stat român modern; cu atât mai mult cu cât elementele de origine albaneză, aflate în interiorul aristocrației moldo-valahe, s-au integrat în procesul de constituire a României moderne.

În veacurile XVI și XVII, mulți albanezi și aromâni pătrund în număr mare în cadrul structurilor sociale, de regulă militare și negustorești, ajungând apoi – alături de alții –, lideri politici, militari sau comercianți. Termenul de elită, folosit în prezentul demers, are sensul mai larg de persoane aflate în cadrul unor ierarhii ale diferitelor categorii sociale moldo-valahe, deși ca educație, cultură sau maniere, uneori, nu corespundeau structurilor cu adevărat elitiste.

Tocmai procesul de trecere de la elita de margine (comerciantă, negustorească, arnăuțească, ș.a.) la structurile ierarhice superioare, cu un potențial decizional pe măsură, precum dregătorii, domnitorii, bancherii, face subiectul acestui demers.

Această reierarhizare a elementului albanez bucureștean se petrece pe fondul unei reierarhizări la nivel global a societății moldo-valahe, îndeosebi după 1831. De la această dată, de exemplu, marele comerciant Hagi Tudorache reușește să-și cumpere titlul de patentar clasa I, act care-i dădea dreptul la un grad de boierie. O nouă patentă o primește în 1847, prin care dobândește oficial rangul de boier de neam, diplomă semnată de domnul George Dimitrie Bibescu. Era o accedere pe scara ierarhică a societății moldo-valahe, aflată în schimbare.

Numitorul comun este că *mediul albanez din România are o tradiție unificatoare, care dă membrilor săi conștiința apartenenței la acest grup. Încă din secolele XVII și XVIII, albanezii stabiliți în România veneau din sudul Albaniei, din Epir, iar în secolul XVIII și XIX ei erau comercianți, meșteșugari, soldați în gardă, pe teritoriul României formându-se astfel o burghezie albaneză incipientă. (...) Este un mediu în primul rând de negustori și meșteșugari, receptiv însă la mobilizarea venită din partea intelectualității în formare*¹.

Din acest mediu negustoresc și meșteșugăresc, căruia i se va alătura – în cadrul unui proces paralel – mediul politic și militar, unde se aflau numeroși albanezi, naturalizați deja în veacul XVIII, se va constitui elita culturală albaneză, începând cu prima parte a veacului XIX, absorbind și noile elemente albaneze venite între timp în Principate.

Albanezii au pătruns în funcțiile dregătorești românești de timpuriu. În 1585, ca mare postelnic și mare sfetnic al domnitorului moldovean Petru Șchiopul (1582–1591, domnia a II-a) este amintit Bartolomeu Brutti, „albanez convertit”².

Al doilea secretar al lui Constantin Brâncoveanu era un alt albanez, Constantin Draco. Antonie Bunellis era preceptorul copiilor lui Constantin Mavrocordat, în primul sfert al veacului XVIII. Între 1760 și 1773, Nicolas Tertulis a fost directorul Academiei din Iași.

Domnitorul Grigore Alexandru Ghica l-a avut drept consilier pentru reorganizarea școlilor, în Moldova, la 1763, pe Constantin Caraiani.

Nicolas Vercosi fusese secretarul lui Constantin Vodă Moruzi (1777–1782, Moldova), dar și profesor la curtea prințului. Mulți *emerți profesori, proveniți aproape toți din școlile din Ianina*, profesau la București, între care și Lambru Fotiade.

Aceste elite culturale și politice, oarecum de mijloc, au avut *o contribuție majoră la formarea burgheziei românești* dar și un consistent rol în *marile transformări sociale ale secolelor XVIII și XIX*³.

În anturajul prințului Șerban Cantacuzino (1688–1678, Muntenia), al cărui ideal era eliberarea popoarelor creștine din Balcani, s-a aflat influentul negustor Nicopolis Gheșea Rustea.

¹ Cătălina Vătășescu *apud* Cristia Maksutovici, *Comunitatea albaneză din România, Istoria Comunității albaneze din România*, vol. I, București, 2000, p. 200.

² Cristia Makustovici, *Neamul Ghiculeștilor*, *ibidem*, p. 62.

³ Victor Papacostea, *Esquisse sur les rapports entre la Roumanie et L'Epire*, „Balcania”, 1930, I, București, p. 235–236.

Alături de bogatul Ghețea Rustea, socrul lui Șerban Cantacuzino, se mai aflau și alți negustori bogați de origine epirotă, care-l finanțau pe domn: frații Pepan, zaraful Papa Nicola, Manu Apostol, trei argintari chiproviceni etc. (cf. Radu Ștefan Ciobanu, *Orașul București în politica balcanică a lui Șerban Cantacuzino*, în „Materiale de Istorie și Muzeografie”, București, 1972, vol. IX, p. 134).

Pentru începutul secolului XVIII, este amintit de documente George Castriotă din Castoria, ca reprezentant de marcă al lumii balcanice, stabilit în Valahia unde este ales în rangul de postelnic II, apoi mare comis. Aceasta, pe fondul inițiativei cu consilieri domnești și patriarhul Ierusalimului și cu reprezentanți activi ai luptei de eliberare de la sudul Dunării, în 1702. În consecință, patriarhul Ierusalimului ajunge la București și îl asigură pe domn de sprijinul tuturor Grecilor, Sârbilor, Bulgarilor, Albanezilor și Vlahilor Balcanici⁴.

Ceva mai târziu, albanezul Kocy-bey, „le Montesquieu turc” a trimis către Murad IV, un raport despre *decadența instituțiilor și moravurilor, decadența periculoasă pentru imperiu, și sugera câteva măsuri susceptibile de remediere*⁵.

După 1800, Hristu Konstantin, originar din Kosovo (în proximitatea satului Permeti din sudul Albaniei), vechi negustor la Constantinopol, s-a înrolat în armata lui Tudor. În cursul luptelor de la București împotriva boierilor, el salvează viața lui Petrache Poenaru. Asociat cu Hagi Prodan, se va muta mai târziu la București; Hristo a fost sub comanda lui Iordache Olimpiotul și a luptat alături de haiducul Gheorghe Cîrjuliu, albanez și el, de asemenea, și participant la revoltă. Tatăl lui Konstantin Hristu, a făcut de asemenea, și el parte din mișcare și a participat la lupta de la Drăgășani. Dumitru Atanase a fost sub serviciul lui Ali, pașa de Ianina, și a făcut parte din revolta sârbă. Integrat în mișcarea Principatelor Române, a luptat la Galați, Nucet și Drăgășani.

Alt albanez, *de lege greacă*, Simon Kirkovitch, originar din Serres, a abandonat bogata sa negustorie și a plecat să lupte alături de sârbi împotriva turcilor, către 1813. Ulterior, s-a înrolat în armata lui Tudor și a participat la lupta de la Drăgășani, alături de Constantin Tassi și Vasil Gjorj.

Panait Gjorj, originar din Kosovo, și-a făcut instrucția într-o școală greacă și a făcut comerț la Odessa, de unde a venit în Valahia, pentru a lupta sub comanda lui Iordache Olimpiotul.

Spiru Mărgărit, originar din Arghirocastro, *vechi funcționar la Ianina, luptă în revolta condusă de bimbașa Tanas*⁶.

Bucureșteni de origine albaneză – epirotă sau aromână – își continuau studiile în Occident, pe seama Eforiei Școalelor Naționale. Astfel, în 1829, Ioan Pandeli,

⁴ Paul Cernovodeanu, *Bucarest. Important centre politique du Sud-Est européen à la fin du XVIIe siècle et au commencement du XVIIIe*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, 1966, Tome IV, nr. 1–2, p. 156–161.

⁵ Virgil Cîndea, *Les intellectuels du Sud-Est européen au XVIIe siècle*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, 1970, Tome VIII, nr. 4, p. 665.

⁶ Sava Iancovici, *Relațiile româno-albaneze în epoca renașterii și emancipării poporului albanez*, „Revue des Études Sud-Est Européennes”, 1971, Tome IX, nr. 1, p. 13–14.

Constantin Papa Dimitriu și alții sunt printre primii bursieri ai Eforiei Școalelor. Constantin Papa Dimitriu (care mai târziu își va schimba numele în Constantin Moroiu – probabil după al soției) a fost trimis *după mai multă rugămintă* în Italia, la Biza, pentru a *învăța meșteșugurile filosoficești în limba italiană cu cheltuiala din venitul căsii școalelor*. El va obține doctoratul în drept la Pisa, în Italia, iar în anii 1830–1838 *este profesor la colegiul Sf. Sava, predând cursul de legi*⁷.

În 1833, era trimis, la Academia din Paris, Dimitrie Pavlidis. Cu o sumă de 5 000 de lei, acesta urma să învețe la numita Academie *până în iulie viitor*. După terminarea studiilor, acesta se obliga să predea *în vreme de trei ani în școala din București una din învățăturile ce se vor socoti de trebuință dându-i-se leafa ce este hotărâtă prin regulament*. Iancu Vasiliu, fost epistat al Colegiului Sf. Sava, primește suma de 500 de lei de la Eforia Școalelor în 1836 pentru a merge la Viena „să studieze la Academia de acolo”.

În 1840, este amintit „tânărul Picipio” care este trimis la Constantinopol *ca să învețe limba greacă, având o bursă de numai 10 galbeni pe lună*. În 1850, va primi de la Eforie un supliment de 350 de lei pe lună, *deoarece pe lângă greacă el studia și limba turcă, la care făcea progrese*.

Un domnitor de origine albaneză, Alexandru Dimitrie Ghica, decidea, la 24 octombrie 1834, să acorde 100 de galbeni pe an unui tânăr de origine similară, Dimitri Hristea Capitanovici, pentru *învățătura doftoriei ce o urmează în universitatea de la Viena*. După ce va termina studiile la Viena, Hristea pleacă să studieze în Germania unde în 1840 *trece examenul de doctor în medicină și chirurgie la Universitatea de la Heidelberg*. În 1832, văduva doctorului Teodor Gherghiadis, pe nume Frusina, adresa într-o scrisoare domnitorului Alexandru Dimitrie Ghica, în 1832 iunie 17, sprijinul bănesc de 200 de galbeni *pentru fiul ei Hariton, care învâța cursul dohtoricesc în Academiile Londrei*.

În 1838, tânărul Gheorghe Mavrodin Chiparidis, din mahalaua Sf. Elefterie de la Podul de Pământ, se ruga prin jala sa din 28 iunie 1838, aceluiași domnitor *să i se dea un ajutor pentru a învăța meșteșugul dohtoricesc, dorind sufletul meu ca să nu rămână în stare proastă și neavând nici un ajutor, nici stare rămânându-mi din părinți ca să învăț asemenea meșteșug...*⁸.

Generația tânără de la 1820–1840, care și-a continuat studiile în Occident pentru profesiuni liberale, ajutată de Eforia Școalelor sau de persoane particulare – deși Principatele s-au aflat adesea în situații tulburi: 1821–1822, 1825–1826, 1828–1831 – va avea rolul predominant în modernizarea principatelor valahe, începând cu întoarcerea de pe băncile academiilor occidentale.

⁷ „(...) El primea anual o bursă de 2000 de taleri în soroc de 4 ani pentru a-și săvârși tot cursul învățăturii. Avea obligația să fie dator să vii drept la București, ca să mă așez dascăl la școalele ce sînt... fără să fie slobod în soroc de opt ani a mă duce în altă parte..., iar în caz că respectivul ar vrea să calce acest legământ, se arată că ...atunci am a răspunde ori eu sau chezașul meu toată cheltuiala ce o va face casa școalelor cu mine într-acest soroc de patru ani cu dobânda lor...” (Maria Stan, *Tineri bucureșteni la studii în străinătate*, „Materiale de Istorie și Muzeografie”, 1972, vol. IX, București, p. 174).

⁸ *Ibidem*, p. 176–177.

Mare parte dintre acești tineri erau de origine modestă. Eforia Școalelor ajuta numai tinerii de categorii sociale medii sau joase. În ceea ce-i privește pe cei de origine aristocratică, toți urmau colegii și academii occidentale. Principele Nicolae Șuțu a lăsat mărturie despre cei din generația sa ori din generații apropiate.

Generația principelui, precum și cele colaterale, au fost acelea care s-au confruntat din plin cu angrenajul schimbărilor, care a cuprins societatea moldo-valahă după 1800. Principele reia descrierile unor portrete de boieri moldo-valahi de sorginte albaneză, din relatările unui *oarecare Anghel Valli din Basarabia*.

Marele vistier Dimitrie Ghica este descris *ca un împătimat al sexului frumos, își petrece vremea ca un amoretz caraghios în mijlocul femeilor; îi place răsfațul și trăncăneala lor. Trândav, nepricepându-se deloc la afaceri și nevrând să audă de ele; rând pe rând darnic și cărpănos, înclinat mai curând la bine decât la rău, dar nepreaștiind cum să facă nici una, nici alta. Bâiguind câteva vorbe franțuzești și grecești, fără să aibă cunoștințe prea profunde de vreuna dintre cele două limbi*.

Despre marele logofăt Teodor Balș, aflăm că era *impunător, cu o înfățișare frumoasă dar descreierat, fantast, plin de suficiență și încântat de sine și de tot ce-i aparține. Mândrindu-se în forul său intim de a se vedea ridicat în rang printre primii boieri și socotind această înălțare ca un merit de seamă. Ușor de corupt, mai puțin din lăcomie, cât ca să-și poată ține rangul; fără cunoștințe, fără capacitate, dar cu o fire care nu-i înclinată spre rău*.

Marele hatman Alexandru Ghica se prezenta ca un *om cinstit, corect, echitabil din fire și din principiu și laudându-se a fi astfel. Singurul care poate fi calificat drept incoruptibil în țara sa; cu destul bun-simț, cu cunoștințe mărunte la nevoie, dar fără spirit de ordine, fără activitate, fiindu-i lesne silă de lucrurile care cer trudă sau o atenție susținută; înclinat la bine și dornic să-l facă fiecăruia, fără să se ostenească sau să se deranjeze totuși prea mult. Un fel de bunătate apatică, indolență, dacă mă pot exprima astfel, este una din trăsăturile caracteristice ale familiei căreia îi aparține*.

Marele vornic Gheorghe Ghica era cunoscut ca un *bonom, iubindu-și tabieturile, rafinat și adesea ascuns fără să pară, învăluindu-și totdeauna sentimentele adevărate sub un aer de bunătate; neastâmpărat, dar niciodată pe față, acționând mereu în întuneric și în așa fel încât să se poată în orice caz retrage din joc fără să se compromită; cinstit, corect, urând stoarcerile, jafurile, fără ca prin aceasta să-și piardă din vedere propriile interese; în cariera sa politică n-a comis niciodată nedreptăți sau abuzuri, plăcându-i să facă bine, fără a da totuși ceva dintr-al său, dorind sincer binele țării sale fără să se ostenească prea mult pentru aceasta; statornic, ferm în deciziile sale, dar de o fermitate care adesea degenerează în îndărătnicie*.

Alexandru Balș, mare vistier, se prezenta ca un adevărat original, în care se întâlnesc toate contradicțiile, adesea de neînțeles pentru sine și pentru alții; rând pe rând politicos, grosolan, slugarnic, trufaș, înțelept și descreierat. Incapabil de la o vreme să urmărească o idee, un discurs, o afacere oarecare; făcând caz de

*multă corectitudine în angajamente, în convenții, în spusele sale și căutând adesea indirect mijlocul de a se dezice de ele, de a le retracta. Meschin cu sine și cu alții, socotindu-și averea ruinată, prăpădită, văzând totul în culorile cele mai sumbre, cele mai triste și cu toate astea risipitor, făcând cheltuieli nesăbuite, grăbindu-și ruina fără să-și dea seama, neîncrezător față de toată lumea, socotind că fiecare vrea să-l piardă; cu o oarecare cultură, o ușoară spoială de literatură, fără însă să știe să profite și poticnindu-se la fiecare pas în principii de probitate pe care pretinde că le urmează*⁹.

Alt membru al familiei Balș, Gheorghe Balș, mare spătar, era o fire mai deschisă. Fiind *om de salon, trecând drept așa ceva și străduindu-se în acest sens; almanahul tuturor șaradelor, logogrifelor, istorioarelor galante, anecdotelor de alcov și al altor mărunțișuri strălucitoare. Spornic în vorbe de duh, în remarci picante, în ironii care nu-s amare ori jignitoare. Principele Nicolae nu se solidarizează cu fidelitatea în totul a acestor portretizări.*

Principele îl descria pe Lupu Balș, logofăt, ca fiind *un om bănuitor, viclean, agitat, neliniștit, rău, negândindu-se decât cum să-i coboare pe alții ca să-i domine, folosindu-și mintea ca să servească slăbiciunile șefului și să scape de influența și considerația celor care-l umbreau; prieten rău, coleg de serviciu rău. Iscusit în fond, lucrând cu sine, ceea ce e rar, dovedind inteligență și mare hărnicie în slujbă.*

În ceea ce îl privește pe Toderiță Balș, acesta era un *om de nimic, lipsit de orice merit, înfumurat, neștiind să scrie sau să vorbească vreo altă limbă, neavând păreri proprii, încăpățânat unde era interesat, lingușitor al puterii, își arăta funcția etalându-i epoleții și făcând să zornăie pintenii. Cu toate acestea, era un om înzestrat cu energie, bănuitor, neîncrezător, ascuns, acționând prin agenți și resorturi secrete, secondat în aceasta de soția lui care era dotată cu un spirit bogat în expediente și în resurse de intrigă și seducție*¹⁰.

Un alt reprezentant al Ghiculeștilor, Nico Ghica, este descris ca fiind *binevoitor, de o probitate scrupuloasă și în general iubit și stimat pentru calitățile sale. (...) adesea era asaltat de idei sumbre; părerile lui erau șovăitoare, scrupule excesive îl frământau în asemenea măsură că nu mai avea încredere în sine, simțind nevoia de sfat și îndrumare. (...) stăpânit de idei negre și contrariat în treburile sale intime, și-a pus capăt zilelor într-un fel deplorabil*¹¹.

La capătul opus se afla Vasile Ghica, rudă apropiată a domnitorului Grigore Ghica, relație de care a profitat pentru a fi propulsat în plan social. Era, altfel, *lipsit de orice sentiment religios, de moralitate sau de cinste, nu se dădea în lături de la nici un mijloc ca să ajungă la țelul propus de imaginația sa veșnic la pândă*¹².

⁹ *Memoriile Principelui Nicolae Șușu*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 132–152.

¹⁰ *Ibidem*, p. 132 și 299.

¹¹ *Ibidem*, p. 207.

¹² *Ibidem*, p. 246.

Portretele descrise de Nicolae Șuțu nu sunt diferite de acelea ale basarabeanului Villara, deși sunt contrazise de către primul. Se poate observa lesne o linie comună a trăsăturilor de caracter ale generației tinere de la 1820–1840, în general cuprinsă în repere negative.

În ciuda eforturilor administrative ale unora dintre ei de a se detașa de vechile obiceiuri și apucături orientale, fondul pe care părinții lor l-au suportat cu mare greutate și adesea cu riscul vieții și al averii, izbucnea cu violență. Contrastele de caracter, care se confruntau în trăsăturile cele mai alese sau educate, sunt rezultatul unei îndelungate evoluții sociale aflate la limita supraviețuirii, acolo unde pofta padișahului sau a domnului putea fi măsurată în numărul decapitaților sau al surghiuniților.

Idei sumbre, neîncredere, bănuială patologică, minciună, intrigi, răutate banală și plină de detalii nesemnificative, avariție, oportunism, lipsă de educație și refuzul acesteia, ca împrumut european irelevant, și multe altele, sunt repere ale unei societăți bulversate de la o extremă la alta într-un ritm amețitor pentru o singură generație.

Deși aceste timpuri au fost depășite, îndeosebi după 1822, deși noua generație de boieri putea colinda în liniște Europa fără să se mai teamă de pedeapsa sultanului, de mazilire sau de mai rău, patologiile nu au putut fi învinse decât de următoarea generație, aceea de la 1840–1850.

Reprezentanții claselor de mijloc (copiii negustorilor, meșteșugarilor și arendașilor) urmau cursurile colegiilor moldo-valahe și uneori își continuau studiile în universități central sau vest-europene. Aceștia vor fi aceia care vor reuși să dea societății moldo-valahe resorturile necesare modernizării. Vor depăși, prin pregătirea lor superioară, barajul mental al clasei nenobile și vor accede la înnobilare, prin profesiunea liberală, în care se angajaseră cu întreg talentul. Deși

În *Anuarul Principatului Valahiei*, apărut în 1842, avem numeroși dregători ai familiilor boierești de origine albaneză și chiar liberi profesioniști. De remarcat că această realitate era în timpul domniei lui Alexandru II Ghica. Acesta se intitula *voievod, prin grația lui Dumnezeu prinț peste întreg pământul României*.

Printre înalții dregători se numărau: Baronul Constantin Sakellarie, consul al Prusiei la București; Constantin Tzinko, angajat al consulatului Prusiei ca dragoman și cancelar; Alexandru Ghica, mare vistier; Prințul Mihai Ghica, ministru de Interne și președinte al Consiliului administrativ ordinar; Prințul Constantin Ghica, mare spătar și șef al trupelor interne; Constantin Epites, doctor, director al carantinii Brăila; Alexandru Manos, pitar și director al carantinii Oltenița; Anastasie Karassissou, doctor, membru al comisiei medicale din sectorul albastru București; Nicolae Șuțu, logofăt, membru al Divanului Suprem; Prințul Constantin Ghica Gheorghe, mare ban și președinte al secțiunii a II-a a Divanului Suprem; Alexandru Gheorghe Ghica, mare vornic și președinte al divanului judiciar civil, al primei secțiuni; Nicolae Ghica, mare logofăt, membru al secțiunii a II-a a divanului judiciar civil; la fel și marele logofăt Constantin Șuțu; Charles Ghica, procurer în Secțiunea Criminală a Tribunalului de Ilfov; Sterie Kouloglou și Panthase Bakaloglou, negociatori și membri în secțiunea comercială a Tribunalului de Râmnic; Constantin Krimpou, pitar și procurer al Tribunalului de Comerț din Brăila; Prințul P. Ghica, căpitan în trupele domnești; Aga A. Vlangali, secretar pentru afacerile turcești în Secretariatul de Stat, și Constantin Șuțu, mare logofăt și controlor la culte (*Annuaire de la Principauté de Valachie*, Boukarest, 1842, Imprimerie de la Cour de Fr. Walbaum).

clasa aristocratică, prin poziția ei, a coordonat procesul de modernizare și de constituire graduală a unei identități românești unitare pe tărâm cultural, ideologic și politic, ea a avut imperios nevoie de vigoarea vârfurilor liberale, care se ridicau din clasele medii.

Un proces similar s-a petrecut după 1800 și în ceea ce privește constituirea unei identități albaneze în spațiul cultural, ideologic și apoi politic românesc, prin aceeași simbioză de interese comune și elemente sociale cu aspirații apropiate.

2. ALBANEZII ÎN ELITELE CULTURALE

Emigrația albaneză era răspândită în prima parte a veacului XIX pe trei continente, iar una dintre diasporele cele mai dinamice a fost aceea din Valahia și Moldova. Comunitățile de albanezi s-au integrat și implicat apoi, în transformările pe care respectivele societăți locale sau regionale au început să le aplice prin elitele lor sociale. Astfel, *albanezii au înlesnit și sprijinit organizarea noilor state și au contribuit la dezvoltarea curentelor naționale ale celorlalte popoare fără ca totuși să se elibereze pe ei înșiși prin forțele lor...*¹³.

Prezența lor în variate tipuri de societăți și mișcări sociale a contribuit la constituirea unor diaspore unite în aspirații și interese imediate, privind ideea unei Albanii moderne. Chiar dacă această inițiativă s-a evidențiat ca mișcare națională în spațiul moldo-valah, celelalte diaspore au completat, prin forțele lor financiare, culturale sau umane, acest proces delicat.

Situarea Valahiei în vecinătatea spațiului albanez și faptul că societatea moldo-valahă prezenta, îndeosebi după 1830, un model de modernizare și transformare, împletit cu eliberarea definitivă de suzeranitatea otomană și protectoratul puterilor vecine, pe de o parte, și, pe de altă parte, eliberarea de vechile structuri anarhice, social-mentale, care dominaseră ultimele două veacuri, era semnificativă: aceste rupturi, pe care societatea moldo-valahă și le asumase cu un efort uriaș, au fost, pentru comunitatea albaneză, cel mai nimerit context și spațiu în care să se afirme ideile lor naționale.

¹³ (...) *elementul albanez împrăștiat, cum se află, în toate colțurile imperiului, de la Drin până la Euphrat, chiar în fundul Caramaniei, ca soldat păzitor de graniță, ca valiu, ca pașă, sau în garda sultanului sau a pașalelor din Grecia, Asia Mică etc., ca și în garnizoanele lor, de la Carpați până la Nil în slujba militară a stăpânilor și chiar dincolo de Adriatică, joacă un rol capital la orânduirile care se fac în această perioadă* (Dumitru Polena, *Mișcarea națională albaneză*, UCAR, București, 2000, p. 13).

Albanezii din Italia, de pildă, în timpul revoluțiilor pentru întregirea acestei țări, *erau afiliați la societățile secrete ale cărbunarilor, luând parte și la acțiunile lor. Pentru a avea o idee a contribuției lor la insurecția din Sicilia, la 1860, un singur sat de 1500 de suflete a trimis 30 de tineri să lupte sub drapelul generalului Garibaldi, care a avut o deosebită stimă pentru acest viteaz și valoros popor. Dar nu numai atât. Albanезii iau parte la toate campaniile mari duse de imperiul otoman contra puterilor mari, împotriva Rusiei mai ales. Contingentele de albanezi luptă ca să înăbușească revolta greacă unde se întâlnesc frați cu frați în tabere dușmane, măcelărindu-se între ei* (ibidem, p. 13–14).

Elida Petoshati consideră că *fenomenul Renașterii albaneze admite ca dată oficială a existenței, momentul de editare la București, în 1840, a **Evetarului**, întocmit de Veqilharxi*, nimic altceva decât primul abecedar al limbii albaneze¹⁴.

Privind aceeași problemă, cunoscutul albanolog Cătălina Vătășescu consideră ca dată de început a renașterii albaneze, anul 1844, legat de același eveniment cultural¹⁵.

Naum Panajot Veqilharxhi, născut în Albania, la Vithquki, lângă Korcea, 1767, s-a stabilit la început de veac XIX la Brăila, unde profesează meseria de avocat și se numără printre oamenii de vază ai orașului. A luat parte la confruntările din 1821, iar în 1824 ajunge la convingerea că, *fără o eliberare culturală, nu se putea realiza eliberarea națională și începe munca la redactarea unui abecedar specific limbii albaneze, având în vedere că în teritoriile albaneze erau dominante scrierile în limbile greacă și turcă*¹⁶.

Această inițiativă, începută la 1823, a fost luată, desigur, în cadrul unei stări de spirit determinată de un context favorabil: în Valahia domnea Grigore IV Ghica, un iubitor de cultură și un domnitor deschis aspirațiilor de eliberare și emancipare culturală a moldo-valahilor.

Naum Veqilharxhi i-a angajat pe Naum Hagi Vasile și pe fratele său Gjorgjiko în Albania de sud, *pentru a difuza abecedarul imprimat printre albanezi. Atanasi Pascali, un prieten al lui Naum, a fost distribuitor activ în Korcea, Premeti și Berat. Cartea a suscitat entuziasm printre albanezi*¹⁷.

Atanase Pascali, alături de alți concetățeni din Korcea-Albania, îi scria lui Naum Panajot în 22 aprilie 1845 despre abecedarele albaneze că *toți le-au primit cu mare bucurie și mulțumire laudând și proslăvind pe atotputernicul Dumnezeu că v-au luminat a le înfățișa în limba noastră*¹⁸.

¹⁴ Elida Petoshati, *Aspecte ale culturii europene în publicațiile albaneze din România secolului XX*, Editura Deliana, București, 1999, p. 54.

¹⁵ Cătălina Vătășescu, *Activitatea intelectuală și culturală a albanezilor din România (1844–1912)*, apud *Intelectuali din Balcani în România, secolele XVII și XX*, Editura Academiei, 1984, p. 164.

¹⁶ Cristia Maksutovici, *Naum Panajot Veqilharxhi și primul abecedar al limbii albaneze*, apud *Confluente culturale româno-albaneze*, Editura Kriterion, București, 1994, p. 140–142.

(...) Un comerciant foarte învățat, îmbogățit în Brăila, unde se afla o colonie numeroasă albaneză, Naum Vechilharxhi (...) a întreprins o operă foarte grea: să deștepte și să lumineze o nație numai dintr-un abecedar de patru foi, fără ajutor de învățători și regulate școli și ca să se spele cât mai grab necurățirea sălbăticiirii întru care zăcea până acum din pricină că îi lipsea literatura prin care se luminează toate neamurile și să ajungă la adevăratul drum al moralului. În acest scop inventase un alphabet propriu cu litere caracteristice și grele de citit cu care a scris două abcedare: primul la 1844 și al doilea 1845, amândouă s-au răspândit în țară unde au fost bine primite. La patru ani de la acest act cultural al diasporei albaneze din Valahia, albanezul Italian Girolamo de Rada va publica cel dintâi ziar **L'Albanese d'Italia**, la Neapole, la 23 februarie 1848 (Dumitru Polena, op. cit., p. 22).

¹⁷ Sava Iancovici, op. cit., p. 22.

¹⁸ Cristia Maksutovici, *Naum Panajot...*, op. cit., p. 142.

Opera culturală a lui Naum a fost elogiată de Gheorghe Barițiu în „Gazeta Transilvaniei”, în anul 1845, iar Ion Heliade Rădulescu făcea aluzie la indiferența albanezilor din Valahia față de opera lui Naum, adresându-se colonilor albanezi numiți Arnăuțchioi: *Braves Albanais, vos coeurs pleins de loyauté ne peuvent pas rester indifférents à ce qui est fait pour le progrès et l'honneur de votre nation...*¹⁹. Ceea ce este și mai important, Naum a creat un precedent neșemnat, dar fundamental pentru ideea unei Albanii moderne. El era un albanez mahomedan, dar *a fraternizat cu cei din est și din vest* (ortodocși și catolici – n.ns., A.M.), *el devenind membru al aceleiași familii*. Această afirmație, care aparține tot lui Heliade Rădulescu, credem că este cu adevărat un simbol al debutului Renașterii albaneze²⁰.

Au urmat, pentru societatea valahă, o serie de evenimente, petrecute într-un timp foarte scurt, evenimente în care comunitățile albaneze au fost parte integrantă prin statutul lor social sau economic. Anii 1848–1849, 1856–1859, realizările în termen scurt ale elitelor culturale și politice moldo-valahe au fost teme importante pentru marii negustori și bancheri de origine albaneză, din orașele și târgurile românești. Tânărul stat moldo-valah prospera, aducând și comunităților albaneze și aromâne situații financiare consistente. Numită „Franța a Orientului” de către albanezii din Balcani, România modernă, care începuse să se constituie ca identitate politică și culturală, devenise un pivot al afirmării idealurilor culturale albaneze.

Astfel, una dintre figurile reprezentative ale imigrației balcanice în România de după 1860, negustorul devenit bancher – Vanghel Zappa, de origine indiscutabil albaneză, adresa un mesaj către compatrioții săi veniți de la sud de Dunăre: *România este patria noastră, ce asigură bunăstarea vieții noastre și a existenței noastre*.

Printre altele, Zappa a oferit zece mii franci pentru ridicarea Ateneului Român și a publicat un mic tratat de agricultură și în multe prilejuri a protestat contra indiferenței boierilor și vechililor lor în a-și apropia progresul și a înțelege economia românească.

Observăm un fapt interesant: oameni cu pregătire în mare parte medie, cu o situație financiară în progres, se afirmă treptat ca elite culturale, fie prin mecenat cultural (ceea ce presupune o cultură generală și particulară care trebuie mereu îmbunătățită pe un fond stabil și fertil în acest sens), fie prin acte culturale proprii (abecedare, diferite cărți de specialitate, literatură, publicistică etc.). Următoarea generație, sprijinită financiar de aceea care se află acum în discuție, va contura pe deplin o elită culturală în toate structurile sale profesionale. În acest sens, Cătălina Vătășescu subliniază faptul că rolul social al intelectualului albanez în perioada 1840–1860 era legat de *angajarea sa în procesul de luminare și cultivare a poporului, indiferent de faptul că are sau nu diplomă, și indiferent de specialitate*²¹.

¹⁹ Heliade Rădulescu, *apud* Sava Iancovici, *op. cit.*, p. 23–24.

²⁰ *Ibidem*, p. 28.

²¹ Cătălina Vătășescu, *op. cit.*, p. 165.

Au fost și excepții, cel puțin în ceea ce privește cazul Elenei Ghica, fiică a banului Mihalache Ghica și a Catincăi Făca. Născută la București în februarie 1828 și crescută în ambianța curții domnești a unchiului său, Alexandru Dimitrie Ghica, domn al Munteniei, tânăra prințesă va primi o educație aleasă. Era cunoscătoare a limbilor greacă, latină, franceză, engleză și germană, ceea ce i-a deschis vaste orizonturi către culturile europene. După o perioadă de neîmpliniri personale legate de familie și soțul său, după 1860, prințesa își dedică viața literaturii și artei, călătoriilor, problemelor social-politice legate de drepturile naționale ale popoarelor asuprite, de emanciparea femeii; probabil de acum datează și pseudonimul său literar, Dora D'Istria, sub care și-a semnat toate lucrările. A colaborat cu reviste ale timpului, precum: „Revue des deux mondes”, „International Review” (SUA), „Il Diritto” (Italia), „Tour du Monde”, „Débats”, „Le Siècle”, „Illustration” (Paris), „Mondo Illustrato” (Turin, Piemont), „Illustrierte Zeitung”, „L'Observateur” (Belgia) etc.²².

Publicistica Elenei Ghica a servit *la popularizarea problemei albaneze pe plan mondial*. Pe lângă aceasta, ea publică în 1866 studiul *Națiunea albaneză*, despre cântecele populare, unde sublinia faptul că *fără renaștere literară nu există renaștere politică*; lucrarea a fost publicată apoi la Florența în 1873, cu titlul *Albanezii în România*. Albanezii au denumit-o pe contemporana lor *steaua cea mai strălucitoare de pe cerul nefericitei Albanii*²³.

Alături de cazul Elena Ghica, reprezentativ și prin poziția aristocratică a acesteia, mulți albanezi liberi profesioniști, absolvenți de școli superioare, au intrat în societăți literare cum a fost de exemplu „Junimea”. În 1865, devenea junimist Ioan Caragiani (născut în 1841, la Avella, în Macedonia), în 1866, Grigori Buiucli

²² Elena Ghica – destin, apud Cristia Maksutovici, *op. cit.*, p. 143–145.

(...) Paleta temelor sale este deosebit de variată: de la scrieri istorice, care descriau faptele de vitejie ale bravilor conducători ai popoarelor luptând împotriva stăpânirii otomane, dorind să arate că deseori **energia unui Stat de al doilea ordin poate îndeplini minuni pre care altele mai mari nu știu totdeauna a le realiza** (*Eroii României*), la scrieri literare și de călătorii (lucrări despre poezia poporană a diferitelor națiuni: românilor, maghiarilor, sârbilor, albanezilor, grecilor, bulgarilor, turcilor, despre epopeea indiană Ramayana, despre Mahabharata și regale Nala, despre epopeea persană Șah Namech, despre frățietatea popoarelor latine), a realizat diferite portrete literare, cât și pagini despre călătoriile în Elveția, Grecia, Italia, Austria, Franța, Germania, precum **Alpii, Ghislana, Proscrisul** – în care descrie împrejurimile Aaraului, capitala cantonului de Orgovia, **Eleonora** – care descrie Veytaux, fiind în același timp prima încercare a autoarei de a aborda literatura romantică, **Elveția Germană**, în patru volume, lucrare care l-a determinat pe doctorul Kurz să o compare cu Doamna de Staël, pe care, după părerea lui, a întrecut-o, **Excursiunile în Rumelia și în Moreea**, **Pelerinage au tombeau de Dante** în care descrie sărbătorile în onoarea lui Dante, la Ravenna, unde a participat în 1865 la invitația Municipalității, **Golful de la Spezia**, lucrare tradusă în 11 limbi, **Carnavalul de la Veneția** etc. (*ibidem*, p. 145–146).

²³ Nicolae Ciachir, Gelcu Maksutovici, *Orașul București, centru de sprijin al mișcării de eliberare din Balcani (1848–1912)*, Materiale de Istorie și Muzeografie, vol. V, București, 1967, p. 179–280.

Despre Elena Ghica, vezi și lucrarea: Cristia Maksutovici, *Un nume pe nedrept uitat: Dora D'Istria*, Editura Ararat, București, 1997.

(născut în 1840, la Iași); în 1871, Teodor Cristodulo (născut în 1845, la Focșani); în 1872, Vasile Tasu (născut în 1845, la Baia – Suceava) și Anton Naum (născut în 1829, la Iași); în 1874, doctor Christu-Buiucli (născut în 1840, la Roman); în 1876, Teodor Buiucli (născut în 1836, la Iași); în 1877, Abgar Buiucli (născut în 1856, la Iași); în 1878, Ioan Caragiali (născut în 1853, la Mărgineni, Prahova); Jean Buiucli în 1879 (născut în 1838, la Iași)²⁴.

Aceste date scot în evidență faptul că, între 1860–1880, se conturează, în cadrul societății moldo-valahe și ulterior românești, o elită albaneză, tot mai conștientă de sorgintea sa balcanică și de valorile culturale ale originii ei albaneze. În aceeași perioadă, generațiile tinere se vor grupa în societăți culturale, fie de tipul Junimii de la Iași, fie în societăți culturale, care să legitimeze mișcarea națională albaneză prin diferite acțiuni culturale.

S-au conturat, de la bun început, diferite curente privind statul albanez modern, precum integrarea acestui vast proiect politic și cultural fie în elenism, fie într-o mare confederație balcanică sau chiar în cadrul Imperiului otoman. Treptat, cu greu, s-a impus ideea unei Albanii independente de aceste două curente, deși s-a cochetat și cu proiectul unei uniri cu România²⁵.

Aceste curente cultural-ideologice au menținut comunitățile albaneze și pe liderii lor într-o permanentă dispută. După 1870, când noua generație de intelectuali albanezi ajungea la maturitate, s-a luat inițiativa înlăturării acestor dispute prin unificare. Soluția a fost – ca și în cazul tinerelor state moderne (România, Italia, Germania), inițierea masonică. Prin societăți secrete de inițiere masonică, dar care, oficial, promovau diferite acte culturale, elitele albaneze doreau să se regroupeze și să continue unite lupta pentru Albania modernă. Începutul a aparținut lui Nicolla Naum Naco, negustor foarte bogat când a luat această inițiativă.

Cine a fost Nicolla Naum Naco? Naco s-a născut la Korca în 1843, unde familia sa se stabilise. După absolvirea școlii primare la Korca, la 18 ani (1861), a emigrat în Egipt, unde *plecaseră foarte mulți albanezi încă din secolul XVI. Numărul albanezilor din Egipt a crescut mai ales în perioada domniei dinastiei albaneze, care începuse cu Mehmet Ali Pashe Kavalla (1804) până în 1856.*

²⁴ *Albumul Societății Junimea*, înființat în aprilie 1878, p. 89–91.

²⁵ *Noua reșezare geopolitică, modelată prin Congresul de la Berlin din 1878, a dat mișcării albaneze un impuls. În 1879, Vaso Pasha propune unirea Albaniei într-un singur vilaiet, de a-i da o organizație simplă, compactă și puternică, de a-i face o largă parte elementului țării în administrația publică și de a inaugura sub cârja M.S. Sultanului o eră de minune, de concordie și de fraternitate pentru toate credințele și pentru toate religiile.*

(...) *Pe aceeași linie a mers și o parte a coloniei din România: numai prin cultură liberă chiar sub imperiul otoman, poporul se va ridica. Cei din Italia s-au exprimat mai clari și mai fideli acestui program pe care-l recomandau ca o soluție practică a problemei. Formula lor concretă și pacifică, ca și cele de mai sus era: administrația autonomă în integritatea imperiului otoman, bine înțeles în limba albaneză (Dumitru Polena, op. cit., p. 35–36). În cadrul diasporei albaneze din România, se conturează un alt curent moderat, reprezentat de A. Byku și de Vanghelie Zappa, după care albanezii urmau să fie cuprinși ca entitate separată în sânul elenismului; în ceea ce ar privi o Confederație balcanică, albanezii din România, nu au negat importanța ei, dar și-au păstrat scepticismul cu privire la realizarea sa corectă (Cătălina Vătășescu, op. cit., p. 168).*

În 1875, albanezii din Egipt au înființat „Prima înfrățire”, în a cărei conducere Nicolla Naco *ocupa un loc de frunte*²⁶.

Această „primă înfrățire” a fost, probabil, prima lojă masonică albaneză, care a început în mod progresiv să promoveze mișcarea națională albaneză. În 1877, pentru prima oară, această societate a organizat prima biserică ortodoxă la Zagazik, cu slujbe în limba albaneză. Era un spațiu de inițiere pentru novici, deducem, prin comparație cu biserica Sf. Sava de la București, unde alți albanezi, Iordache Olimpiotul și Farmache, îl inițiau pe Tudor în masonerie. Prezența bisericii albaneze a atras reacția consulului grec de la Mansura. Pentru că acesta începuse numeroase demersuri privind anihilarea actelor culturale ale comunității albaneze din Egipt, Naum Naco, împreună cu nepotul său Vanghel Dhimiter Naco, de numai 13 ani, l-au ucis pe Kraqidhos în octombrie 1884, Naum Naco fiind nevoit să părăsească Egiptul sub numele fals de Elmas Bej. Prin Istambul va ajunge în România.

Între timp, la Istambul, ființa, la 1879, o *Societate pentru publicații și limba albaneză*, al cărei președinte era Sami Frasheri, urmat de Vasa Pashko, Iani Vreto, Ibrahim Themo²⁷.

Cunoaștem linia moderată a acestora privind mișcarea națională albaneză. Tineri albanezi din România înființau la București, în 1881, *prima societate despre care știm cu siguranță că a existat în România numită filiala societății din Constantinopol pentru cărți albaneze, având ca scop editarea de carte. Organizarea societății a fost sub îndrumările lui Jani Vreto și Pandeles Sotir*²⁸.

Aceasta era situația, când a ajuns – *incognito* – Naum Naco la București. Prin intermediul *înfrățirii masonice*, Naco a fost sprijinit de Eftimiu Konstantin să obțină, de la prefectul poliției Bucureștilor (mason și el), Titu Maiorescu, *sprijinul organelor românești*. Curând, Naco a ajuns și în preajma regelui Carol I, *cu care discuta despre situația din Balcani*²⁹ cu ajutorul unor „inițiați” și mari cărturari, precum Vasile Urechea, Tache Ionescu, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Dimitrie Butculescu.

Abia ajuns la București, a luat inițiativa reorganizării – „inițierii” – societății culturale de la București, care, cu acest prilej, a primit un nume sugestiv pentru rolul ei: *Drita* (Lumina). Rolul ei era inițiativ, de a răspândi lumina spirituală și culturală printre albanezi. Dincolo de acest rol de fațadă, a avut și rolul de a crea înfrățiri cu „frații” români, care, acum, având un stat independent, puteau să-i ajute pe albanezi în întreprinderile lor naționale. Societatea *Drita* a devenit independentă de aceea de la Constantinopol, Nicolla trebuind însă să rămână în continuare *incognito*. Acest simbol îl descria astfel Lagush Poradeci: *Marele meșter al operei abia create trebuia să rămână dincolo de temelii, fără nume*³⁰.

²⁶ Mihail Grameno, *Nicolla Naum Naco – conducătorul societății albaneze din România „Drita” (Lumina)*, apud *Anuarul Albanezul*, nr. 420, București, 1997, p. 21.

²⁷ Sava Iancovici, *op. cit.*, p. 29.

²⁸ Cătălina Vătășescu, *op. cit.*, p. 174.

²⁹ Mihail Grameno, *op. cit.*, p. 22.

³⁰ *Ibidem*, p. 23.

Curând se va confrunta cu tabăra pasivă a societății, ceea ce l-a determinat pe Naco la o nouă organizare a societății *Drita* în ianuarie 1887, în fruntea ei fiind Vasile A. Urechia. Membrii care arborau pasivismul vor crea o altă societate culturală numită *Înțelepciunea – Dituria*, în iunie 1887, coordonată de Kostaq Duro.

Nicolla Naco a editat în 1888 primul număr al ziarului „Albanezul” (care a apărut cu întreruperi până în 1903), iar în 1888 a publicat *Noul Testament* după Matei în limba albaneză, în zece mii de exemplare, cu sprijinul Societății Biblice „Frăția”, ai cărei membri erau Gj. Qiriazi și Nicolla însuși.

Cele două societăți au avut o largă și dinamică activitate culturală, abordată într-o serie de studii de specialitate, amintite în notele acestui demers, au avut o viață destul de lungă, care continuă pentru *Dituria* până în 1906, iar pentru *Drita* până spre 1909, 1910, după unele afirmații chiar până în 1912³¹.

Naum Naco nu a renunțat la a sprijini comunitatea albaneză egipteană și prima lojă masonică albaneză. Astfel, în 1885 a făcut *patru călătorii la Istanbul sub numele conspirativ de Ioanid. A reușit astfel, prin intermediul mareșalului Nysret-pașa, să trimită Consiliului de Stat și Patriarhiei Ecumenice un memoriu prin care cere abolirea tutelei grecești în biserica albaneză ortodoxă și introducerea în biserică a limbii albaneze*³².

În cele din urmă, biserica albaneză mult dorită a fost înființată la București. În 1909, albanezii din București obțineau dreptul de a folosi Biserica Sf. Gheorghe cel Bătrân, unde slujbele s-au ținut până în 1911. De la acea dată, Sinodul României, datorită sprijinului acordat de mitropolitul Pimen al Moldovei, a dăruit comunității albaneze din București Biserica Sf. Gheorghe cel Bătrân, unde slujbele s-au ținut până în 1911. De la acea dată, Sinodul României datorită sprijinului acordat de mitropolitul Pimen al Moldovei, a dăruit comunității albaneze din București, Biserica Sf. Nicolae numită și *Dintr’o zi; aceasta și-a luat denumirea de Biserica albaneză*³³.

Cu 1890, crește numărul tinerilor albanezi cu studii superioare, care se fac remarcă în societățile culturale albaneze sau românești. Pe acest fond, va apărea, în 1899, o nouă societate culturală albaneză Cercul studenților albanezi; *cercul își propunea răspândirea culturii albaneze și strângerea relațiilor între studenții albanezi și cei români*³⁴.

³¹ Cătălina Vătășescu, *op. cit.*, p. 176.

³² Sava Iancovici, *op. cit.*, p. 36.

De remarcat vitalitatea acestei personalități a poporului albanez. Pentru a susține financiar ziarul „Albanezul”, Naum nu a prididit să lucreze ca muncitor necalificat (calificarea muncitorului era similară cu aceea a novicei în masonerie și se realiza prin muncă susținută, care dura ani de zile), între 1889 și 1899, la fortificațiile care înconjurau Bucureștii, la canalul dintre Siret și Brateș, la construirea căilor ferate Bufta-Periș și Craiova-Calafat (ibidem, p. 37).

³³ Ismet Dermaku, *Biserica albaneză în programul societății „Drita” din București, apud Anuarul Albanezul*, 403, București, 1998, p. 78.

³⁴ Cătălina Vătășescu, *op. cit.*, p. 176.

La conducerea ei a fost Dervish Hima (trimitere la secta dervișilor, care avea un rol inițiativ în comunitățile musulmane). Probabil că Dervish Hima era musulman și era înrudit prin familie cu această sectă: legitimitatea era moștenită din tată în fiu. Potrivit lui Sava Iancovici, Dervish Hima era un „june turc refugiat din Istanbul”.

În 1900, societatea își schimbă numele în *Speranța – Shpresa* și se pare că a activat pe lângă Dituria, în tipografia căreia își publică statutul. Societatea a durat până în 1906 și i-a adunat *aproape fără excepție pe toți tinerii albanezi care, nu numai ca preocupări, dar și ca formație, pot fi considerați pe drept cuvânt intelectuali. Este vorba de ultima generație a Renașterii, înainte de 1912*³⁵.

În 1902, numărul membrilor societății ajunsese la 150, *aceștia fiind nu numai studenți, ci și muncitori sau meșteri tineri, care s-au remarcat în activitatea lor patriotică*³⁶.

*Dervish Hima, alături de Jashov Erbara, au inițiat în 1903, un ziar imprimat în albaneză și turcă unde susțineau ideea unei Albanii independente condusă de un prinț străin*³⁷.

Totuși, activitatea societății *speranța* a format-o „organizarea unor cicluri de conferințe”, fel în care membrii societății erau *stimulați, ca, oricare ar fi profesiunea pentru care se pregătesc, să elaboreze, cel puțin o dată pe an, o lucrare privind istoria și cultura albaneză. Educând pe alții prin conferințele ținute, membrii societății Shpresa se educă pe ei înșiși*³⁸.

Modelul celor trei organizații albaneze, cu filiale în orașe precum Brăila, Constanța, Giurgiu, Focșani, Mărășești etc., a fost preluat la scară mai redusă, în plan local, de comunități mai mici sau lideri cu posibilități financiare. Astfel, în iunie 1895, apare *Societatea de binefacere* a albanezilor Drenovari; în 1897, sub conducerea unui comerciant, la Constanța apare o societate româno-albaneză, care, în 1906, avea 60 de membri. La acea dată era condusă de Tanas Dabo. Între membri se numărau Ibrahim Themo, Petre Isail și Gheorghe Rizescu³⁹.

(...) *Spre sfârșitul anilor '90 din secolul XIX, în capitala României, București, s-a înmulțit simțitor numărul intelectualilor albanezi. La Universitatea din București s-a înregistrat un număr considerabil de albanezi. Printre ei se aflau din acei care absolviseră Școala Normală din București, fondată de Nicolla Naco. Erau însă și studenți, veniți din alte universități, mai ales din cele din Istanbul sau Atena. Menționăm pe Dervish Hima (Ibrahim Naxhi), Ibrahim Themo, Jashar Erobara, Dhimiter Ilo și alții, care abandonaseră Istanbulul și Atena (...) (Ismet Dermaku, op. cit., p. 73–74).*

³⁵ Cătălina Vătășescu, *op. cit.*, p. 176.

³⁶ Ismet Dermaku, *op. cit.*, p. 74.

³⁷ Sava Iancovici, *op. cit.*, p. 43.

³⁸ Cătălina Vătășescu, *op. cit.*, p. 177.

³⁹ Sava Iancovici, *op. cit.*, p. 41–42.

În ceea ce privește prima societate a albanezilor drenovari, aceasta are o poveste mai veche. După asasinarea lui Ali-Pașa (albanez de origine), conducătorul vilaietului Epir, satul albanez Boboștița devine proprietate a sultanului. În 1873, locuitorii au răscumpărat satul și frontierele sale, profitând de legile favorabile din epoca tanzimatului. Bogătașul K. N. Gjerasi din București a promis o sumă substanțială. *Societatea de binefacere* a albanezilor din Boboștița și Drenovari, în mare parte comercianți, este atestată către 1895 (*ibidem*, p. 29).

Au existat societăți cu acțiuni secrete și în Albania. Între 1878 și 1881, a activat *Liga de la Prizren*. Datorită caracterului antiotoman a fost desființată, prin intervenția armatei turce. Liga de la Prizren a grupat albanezi progresiști, care susțineau cauza albaneză prin diferite publicații. La Korca, în 1885, lua ființă *Comitetul Național Secret*, cu două filiale: Istambul și București. Filiala din București avea ca scop publicarea de manuale în tipografia din oraș, pe care Comitetul din Korca urma să le difuzeze în Albania. Să amintim faptul că Ibrahim Themo, membru al *Comitetului* pentru *Uniune și Progres* al junilor turci, a fost obligat să emigreze în România, unde va lucra în alte societăți albaneze.

Pe de altă parte, filiala de la Brăila a societății *Dituria* era fondată de albanezi originari din Belcamen și Megovani, fiind existentă înainte de 15 mai 1888, când se înființează amintita filială⁴⁰.

Tot la Brăila, în 1904, va lua ființă o nouă societate, numită *Tinerimea albaneză*, care își propunea cultivarea limbii albaneze prin tipărirea și răspândirea gratuită a cărților. În 1905 apărea comitetul **Kombi** – Națiunea, sub președinția lui Albert Ghica, în urma Congresului național⁴¹.

Așadar, se accentuase procesul de dispersare a grupărilor albaneze din România, iar Nicolla Naco intră în competiție cu adversarii săi pentru unificarea grupărilor albaneze din România. Se puneau problema: care tabără va unifica sub politica ei forțele albaneze: pasivii sau activii? Nicolla i-a raliat, din decembrie 1905, sub steagul *Dritei*, pe toți albanezii din România, fără distincția confesiunii religioase – mergând pe linia lui Vechilhardji. Cele trei grupări, *Drita*, *Shpresa* și *Dituria*, organizează, în 1906, o adunare comună și aleg un comitet unic, condus de Thoma Cami. Nicolla era ales președinte de onoare, dar șefii celor trei grupări, *Vasil Tarpo*, *Visari Dodani* și *Pandele Vangjeli*, nu au aderat⁴².

Întrunirea s-a ținut în sala *Amiciția din parcul Cișmigiu*, unde s-a ales un comitet provizoriu, după care se uniră și administrațiile celor trei societăți. Nicolla Nacio dorea ca această „Societate unită” să poarte numele de *Drita*. Liderii celor trei societăți, cu reprezentanții lor, s-au întrunit din nou în septembrie și, respectiv, noiembrie 1906 și au înființat unica societate a albanezilor, numită *Tomorri*. Noul comitet de inițiativă era format din Pandeli Evangheli, Kristo Meksi (care a găzduit în casele sale întrunirile), Visar Dodani, Rafail Anastasi și Vangjel Zografî.

La noua întrunire din decembrie 1906, s-a aprobat un nou statut al unei noi societăți unificate, care a fost numită *Bashkimi* – Unirea. Președinte a fost ales din nou Thomas Cami, secondat de Kristo Meksi și Pandeli Evangjeli.

În ianuarie 1907, Nicolla Naco a convocat o nouă ședință a reprezentanților *Dritei*, unde a arătat poziția sa legată de noua societate Unirea, apărută fără participarea și acordul său. Nu era de acord, de asemenea, cu imixtiunile Comitetului Macedo-Român, coordonat de Kristo Meksi. Ca atare, gruparea fidelă

⁴⁰ *Ibidem*, p. 30–35.

⁴¹ Cătălina Vătășescu, *op. cit.*, p. 177.

⁴² Sava Iancovici, *op. cit.*, p. 39.

lui Nacio a rămas alături de el într-o societate culturală albaneză, care a păstrat numele de Drita. Bashkimi și Drita au continuat să coexiste până în 1912⁴³.

Societatea Bashkimi, între 1907–1908, *continuă să difuzeze cărțile editate de societățile anterioare, își propune să unifice alfabetul, adună noi fonduri pentru tipărirea de manuale și sprijinirea școlii albaneze*⁴⁴.

Au existat și alte societăți culturale albaneze cu o durată de viață mai redusă, precum: *Eforia bisericească albaneză* din București, înființată în decembrie 1909; *Societatea româno-albaneză Sf. Gheorghe de Negovani*, fondată în septembrie 1910 la Brăila, sub conducerea lui Sterie Sotir.

În 1911, apare la București Comitetul secret albanez de la Drita, inițiat în Albania de Qemal-bey, Ivanci și Tefil-bey, cu organizații similare la Sofia, Atena și Cetinje.

Pe teritoriul României, între 1884 și 1911, s-au născut alte 18 organizații sau societăți albaneze în șase orașe. O societate culturală rămasă la faza de proiect a fost *Societatea generală albaneză din România*, al cărei proiect-statut a fost publicat în 1895 de C. Predescu.

În SUA apar societăți albaneze precum: *Nostalgia patriei*, după 1906, și *Besa-Besen* în 1907, la Boston.

Remarcăm astfel, după 1900, o accelerare a activităților societăților culturale ale albanezilor din România, privind mișcarea națională albaneză. Acțiunile concertate ale acestora, cu cele similare din Balcani și Europa, au creat o opinie publică favorabilă cauzei albaneze, dincolo de disputele dintre liderii locali ai diferitelor grupări.

Comunitatea albaneză din București, stimulând și colaborând cu comunitățile albaneze din alte orașe și târguri românești, a reușit, timp de 75 de ani, să ajute, pe tărâm cultural, poporul albanez, aflat într-un dublu proces de deznaționalizare: turcizare și grecizare.

Oportunitățile create de liderii societăților albaneze din România pentru generațiile de tineri albanezi, veniți după 1850 pe teritoriul României, au constituit fundamentul fondului uman necesar abordării directe a mișcării naționale albaneze, prin crearea unei identități culturale albaneze în rândul generațiilor tinere de albanezi. Aceste generații, adepte ale modernității și profesiunilor liberale, ancorate în structura socială și politică românească, și-au coordonat activitățile privind construirea statului albanez modern prin elite culturale. Acest proces a devenit imperios după 1900, pe fondul independenței obținute de Bulgaria (1908) și al războaielor balcanice (1912–1913).

⁴³ Ismet Dermaku, *Aniversarea a nouăzeci de ani de la întemeierea societății patriotice albaneze „Bashkimi” (Unirea) din București*, „Anuarul Albanezul”, 1997, nr. 402, București, p. 36–40.

⁴⁴ Cătălina Vătășescu, *op. cit.*, p. 178.

CUNOAȘTERE ȘI MANAGEMENT

OSCAR HOFFMAN
ION GLODEANU
SIMONA RAȘEEV

KNOWLEDGE AND MANAGEMENT

Dealing with the processes of knowledge and management from the sight of complementarity principle: substantiality (modernity), constructivism and post-modernity (deconstructivism), the study points out some new issues such as knowledge management and innovation (entrepreneurship), joining each other.

The knowledge output, the development of inventions, the social diffusion of them (i.e. innovation), the transfer processes of innovation, the using of knowledge and innovation and the organizational learning are the issues composing the sphere of knowledge management and innovation processes which have been taken into account.

1. JUSTIFICAREA PROBLEMEI: EXISTĂ UN MANAGEMENT AL CUNOAȘTERII?

Am fi tentați să tratăm managementul cunoașterii pornind de la premisa că o asemenea activitate nu numai că poate să existe, dar practic ea chiar există.

Prezența însăși a termenului de „management al cunoașterii” și studiile existente în acest domeniu ar putea constitui dovada clară că un asemenea management există și este legitim. Totuși, întrebarea dacă un asemenea management este posibil își are deplina sa legitimitate, dacă părăsim viziunea substanțialistă (managementul cunoașterii există pentru că știința îl acceptă) și trecem la o interpretare de tip constructivist și deconstructivist. În acest caz, cunoașterea, în calitate de construcție umană, poate include și erori. Nu tot ce este acceptat, la un moment dat, în știință, exprimă o construcție legitimă, adică are un echivalent în practica umană. Putem vorbi de managementul cunoașterii, dar în fapt să nu avem de-a face cu o asemenea activitate.

Așa se petrec lucrurile cu o serie de concepte create de știință și legitimate prin simpla lor prezență (prin pretenția științei de a exprima „Adevărul”). De aceea, nu va fi surprinzător că o serie de evaluări (tot științifice) pun la îndoială existența managementului cunoașterii sau, în cel mai bun caz, cer a se dovedi posibilitatea sa reală de existență: *într-adevăr, sunt luate în considerare problemele mai generale privind posibilitatea managementului cunoașterii. În viziunea critică privind*

*managementul cunoașterii, apar ca discutabile două probleme specifice. Prima, natura însăși a cunoașterii o face oare inaptă de a fi supusă managementului? În al doilea rând, în ce măsură există un interes al cercetărilor sau angajaților în asemenea procese?*¹.

Swan și Scarbrough² puneau în evidență tocmai caracterul necritic și nereflexiv al literaturii existente în domeniul managementului cunoașterii: *o asemenea literatură este bazată de regulă pe perspectiva obiectivistă asupra cunoașterii*³.

La fel, Alvesson și Karreman⁴ subliniază modul defectuos de definire a conceptelor de „cunoaștere”, „management” și „managementul cunoașterii”, mod caracterizat prin aspecte contradictorii, neglijență, inconsistență etc.

Dintre criticile mai serioase aduse managementului cunoașterii, menționăm:

a. managementul cunoașterii reprezintă o contradicție în termeni.

Argumente ar fi: caracteristicile inerente ale cunoașterii (risc, incertitudine, caracter neplanificabil, subiectivitate etc., care fac ca aceasta să fie greu sau imposibil de condus și supus practicilor manageriale; interesele organizațiilor de afaceri și ale salariaților lor, cu privire la obiectivele managementului cunoașterii și ale rezultatelor acestuia, nu sunt compatibile; alte caracteristici ale cunoașterii duc la același rezultat (imposibilitatea managementului acesteia); ambiguitatea și dinamismul său; diversitatea sa; caracterul său „invizibil” și nemăsurabil (cu deosebire, pentru cunoașterea tacită); inseparabilitatea sa de credințele și valorile umane etc.;

b. managementul cunoașterii se poate aplica doar asupra abilităților umane. Von Krough (2000) arată că organizațiile pot efectua managementul doar asupra abilităților umane cu privire la procesele cognitive și propune termenul de „management al abilității” în locul celui de „management al cunoașterii”. Astfel, deși poți fi capabil să practici un management corelat proceselor organizaționale, cum ar fi construcția socială și schimbul în cadrul cunoașterii, nu poți practica managementul cunoașterii înseși⁵;

c. obiectivele și rezultatele proceselor de cunoaștere sunt contradictorii.

Astfel, *secretul misterios al managementului cunoașterii constă în aceea că denumirea sa este un oximoron, deoarece, imediat ce o afacere își marchează prezența, interesele cunoașterii și ale managementului se manifestă unul contra celuilalt* [Fuller, 2002]. Managerul are interesul să obțină beneficii din cunoaștere pe termen scurt, în vreme ce cunoașterea poate oferi rezultate pe termen mediu și îndepărtat;

¹ Donald Hislop, *Knowledge Management in Organizations*, New York, University Press, 2005, p. 235.

² Nevell, J. Swan, H. Scarbrough, *Editorial Knowledge Management. Concepts and Controversies*, „Journal of Management Studies”, 2001, 38/7 (a se vedea Donald Hislop., *op. cit.*, p. 236).

³ Donald Hislop, *op. cit.*, p. 236.

⁴ M. Alvesson, D. Karreman, „*Old Couple. Making Sense of Curious Concepts of Knowledge Management*”, „Journal of Management Study”, 2001, 38/7, *apud* Donald Hislop, *op. cit.* p. 237.

⁵ G. Von Krough, I. Nonaka, *Enabling Knowledge Creation*, 2000 (*apud* Donald Hislop, *op. cit.*, p. 239).

d. managementul cunoașterii implică o succesiune cvasiinfinită de activități. În încercarea de a aplica un management eficient, este necesar să ne ocupăm de nenumărate activități într-o succesiune aproape fără sfârșit (reingineria, T.Q.M, managementul bazat pe cultură, crearea cunoașterii, împărtășirea și difuzarea sa, invenția, inovația, transferul, pregătirea umană, învățarea organizațională etc.);

e. managementul cunoașterii ca o modă. În ultima perioadă, managementul cunoașterii este discutat tot mai mult, folosirea termenului devenind o problemă „la modă”. După 1990, creșterea interesului pentru managementul cunoașterii are ca efect, printre altele, abordarea sa deosebit de ambiguă. Termenul este folosit în numeroase sensuri, pierzându-și, *astfel, potențialul său de utilitate*. În realitate, managementul cunoașterii prezintă un real interes practic și posedă o legitimitate intrinsecă. Înainte de a oferi o caracterizare acceptabilă asupra managementului cunoașterii, va trebui să ținem seama de câteva *considerente teoretico-metodologice*;

f. înțelegerea managementului cunoașterii depinde de perspectiva teoretică asupra cunoașterii înseși.

Din perspectiva substanțialistă (obiectivistă), accentul se pune pe cunoașterea explicită, ceea ce dă sens și managementului cunoașterii. Managementul cunoașterii se concentrează asupra transferabilității cunoașterii tacite prin procesele de comunicare, căci *cunoașterea explicită se manifestă prin comunicarea sa. Această ușurință de a fi comunicată reprezintă proprietatea sa fundamentală*⁶.

Împărtășirea cunoașterii explicite devine conținutul principal al managementului cunoașterii, procesele de bază fiind: certificarea cunoașterii relevante, convertirea cunoașterii tacite într-una explicită, sistematizarea cunoașterii pentru a o face accesibilă și altora, folosirea prioritară a unor tehnologii de transfer.

Perspectiva constructivistă pornește de la teza conform căreia cunoașterea este încorporată în oameni și inseparabilă de ei. Oamenii creează cunoașterea așa cum sunt capabili, conferindu-i un accentuat aspect subiectiv, psihoatitudinal. Producția și interpretarea cunoașterii sunt un proces constructiv, socialmente generat. Managementul cunoașterii nu se mai referă la procesul strict al transmiterii cunoașterii, el presupune o acțiune interactivă, în care oamenii construiesc cu toții sensuri. Cunoașterea tacită ocupă locul central în management. Împărtășirea cunoașterii implică un „limbaj al jocului” între oameni, un proces de interpretare și „negociere” a sensurilor, dând managementului unele aspecte de ambiguitate, limitări și relativitate.

⁶ R. Grant, *Towards a Knowledge-Based Theory of the Firm*, 1996, p. 111 (apud Donald Hislop, *op. cit.*, p. 221).

Dependența managementului cunoașterii de activitățile constructiv-interpretative ale oamenilor face ca atenția să se centreze asupra proceselor legate de indivizi, căci *managementul cunoașterii reprezintă terenul convertirii cunoașterii tacite – un tip de cunoaștere deținut de experți – în fenomene explicite (...) Managementul cunoașterii implică zece la sută tehnologie și nouăzeci la sută oameni*⁷.

Pentru viziunea critică (deconstructivistă), problema se mută în zona puterii, managementul cunoașterii exprimând un sistem de control și accesibilitate la noua resursă a puterii. Managementul cunoașterii va dirija formarea și afirmarea discursurilor oamenilor în organizație, utilizarea cunoașterii (prin resursa umană) la realizarea intereselor grupurilor ce au acces la discurs.

Fiecare dintre aceste perspective surprinde o „fațetă” reală a managementului cunoașterii. De aceea, nu putem da o singură caracteristică (sau definiție) a acestuia, fiind necesară o abordare complementară, fiecare perspectivă având o zonă de legitimitate, dar și limite, în cazul în care este absolutizată și folosită în mod exclusiv.

a. Managementul cunoașterii (ca și cunoașterea) depinde de spațiul sociocultural în care el există.

Din orice perspectivă am privi managementul cunoașterii, el se referă la oameni. De aceea, mediul cultural în care ei se socializează (valori, norme, mentalități, credințe, modele comportamentale etc.) joacă un rol esențial în toate procesele legate de cunoaștere⁸.

Ideea că organizațiile care au succes *își construiesc abordarea lor în domeniul managementului cunoașterii astfel încât să corespundă culturii lor*⁹ devine o premisă general admisă.

Dependența managementului cunoașterii de cultura organizației este un fapt fundamental. *Cultura organizației (ca particularizare a culturii în ansamblul său) reprezintă un construct sociocultural de principii (viziunea, concepția asupra organizației, valori și norme, procese și produse) prin care o organizație își problematizează, interpretarea (...) și răspunde (soluționează) prin comportamente organizaționale și individuale la cerințele sale de funcționare, ca urmare a unui proces de interacțiune și negociere între membrii săi și conducere*¹⁰.

Cunoașterea este un proces ce se desfășoară pe baza valorilor și principiilor de viață instituite de o cultură, ceea ce face ca managementul său să fie o activitate complexă, parțială și cu eficacitate relativă.

⁷ *Knowing what the Company Knows*, în „Euroabstracts”, 1999, nr. 2, p. 9.

⁸ Oscar Hoffman, *Management. Fundamente socioumane*, București, Ed. Victor, 1999.

⁹ R. McDermott, O.C. Dell, *Overcoming Cultural Barriers to Knowledge-Sharing*, în „Journal of Knowledge Management”, 2001, 5/1, p. 77.

¹⁰ Oscar Hoffman, *Sociologia organizațiilor*, București, Editura Economică, 2005, p. 124.

Așa cum vom vedea, managementul cunoașterii este totuși posibil și necesar, el devenind forma caracteristică esențială a managementului contemporan, a trecerii spre societatea economică bazată pe comerț.

b. Managementul cunoașterii se unește cu managementul inovației (antreprenoriatul), activând pe ciclul cunoaștere-invenție-inovație-dezvoltare.

*Trei factori-cheie ai competitivității industriale rețin atenția: cunoașterea, inovația și antreprenoriatul*¹¹.

Corelarea antreprenoriatului cu cunoașterea și inovarea exprimă, pe de o parte, noile caracteristici ale managementului (antreprenoriatul fiind definit ca managementul inovației) și, pe de altă parte, implicarea necesară (benefică) a managementului în procesele cognitiv-inovative.

2. CUNOAȘTERE-INOVARĂ ȘI ACTIVITĂȚI MANAGERIALE

Cunoașterea, prin natura sa, este un proces, se schimbă permanent, ceea ce face ca ea să genereze necesitatea și posibilitatea inovației. Ciclul cunoaștere-invenție-inovație-dezvoltare¹² reprezintă, în fond, ciclul ipostazelor cunoașterii.

Legătura dintre managementul inovației și cel al cunoașterii are la bază natura lor culturală comună. *Antreprenoriatul este starea de spirit și procesul creației și dezvoltării activităților economice prin îmbinarea asumării riscului, creativității și/sau inovației, printr-un management eficient, în cadrul unei întreprinderi noi sau existente*¹³.

Managementul cunoașterii și inovării implică el însuși o fundamentare serioasă din punctul de vedere al cunoașterii.

A practica acest tip de management presupune a cunoaște bine omul, capacitatea sa de creație și sistemele sale motivaționale, dar și necesitățile lui de consum, a cunoaște piețele, competitorii, contextele globale ale competiției. *Managementul cunoașterii intersectează multe discipline: teoria organizațională, psihologia, antropologia, tehnologia informației, pentru a preciza doar câteva*¹⁴.

Interesul real pentru managementul cunoașterii se află, în esența sa, în devenirea cunoașterii ca resursă principală, bază a puterii, avuției, prestigiului în noua societate pe cale de maturizare. *Cunoașterea a devenit resursa principală și*

¹¹ *Industrial Policy in an Enlarged Europe*, COM (2002) 714 final, 2004, p. 2.

¹² *Helping Companies to Reinvent Themselves*, în „Euroabstracts”, 2003, nr. 3, p. 10.

¹³ Green Paper. *Entrepreneurship in Europe*, Commission of the European Communities, Brussel, 2003, p. 6.

¹⁴ *EU Funded – Project Development Forum to Boost European Knowledge-Based Economy* în „Cordis-focus”, 2003, nr. 221, p. 9.

*măsura puterii, prestigiului și bunăstării în lumea modernă. De aceea, prosperitatea viitoare a Uniunii Europene, precum și dezvoltarea sa socială și culturală, depind de măsura în care politicile de dezvoltare și creștere vor sprijini generarea permanentă de cunoaștere și vor extinde învățarea pe întreg teritoriul*¹⁵.

Teoria societății cunoașterii a fost elaborată, după cum se știe, de către D. Bell, care a evidențiat rolul nou și transformator al cunoașterii, în trecerea de la societățile de tip industrial spre cele post-industriale.

Întreaga teorie și practică a managementului cunoașterii se leagă în mod direct de problematica societății cunoașterii. D. Bell arătase că *proiectul societății preindustriale este un joc față de natură, resursele fiind obținute de către industriile extractive și supuse legilor diminuării beneficiilor și legilor productivității; proiectul societății industriale este un joc în raport cu natura fabricată, centrat pe relațiile om-mașină și folosind energia pentru a transforma mediul natural într-unul tehnic; proiectul societății postindustriale este un joc între oameni, în care o tehnologie intelectuală, legată de informație, prevalează față de tehnologia mecanică*¹⁶.

Societatea cunoașterii, având ca nouă resursă principală cunoașterea, mută centrul de interes asupra creativității resursei umane, generând necesitatea trecerii spre un management bazat pe om (antropocentric)¹⁷.

3. DOMENIILE MANAGEMENTULUI CUNOAȘTERII (ȘI INOVĂRII)

În general, acestea sunt crearea, transferul, difuzarea, folosirea (inclusiv inovarea) și învățarea.

În aceste domenii, modul de intervenție a managementului cunoașterii este diferit. Uneori el poate fi practicat cu mijloace fie directe, fie indirecte, aceste ultime aspecte rămânând cele mai importante. Cu alte cuvinte, crearea, transferul, difuzarea, folosirea și învățarea cunoașterii pot fi directe și indirecte, stimulate și controlate. Mijloacele indirecte sunt cele care caută să influențeze comportamentul (motivația, viziunea, credințele, mediul de muncă etc.) și, prin medierea lor, să acționeze asupra cunoașterii.

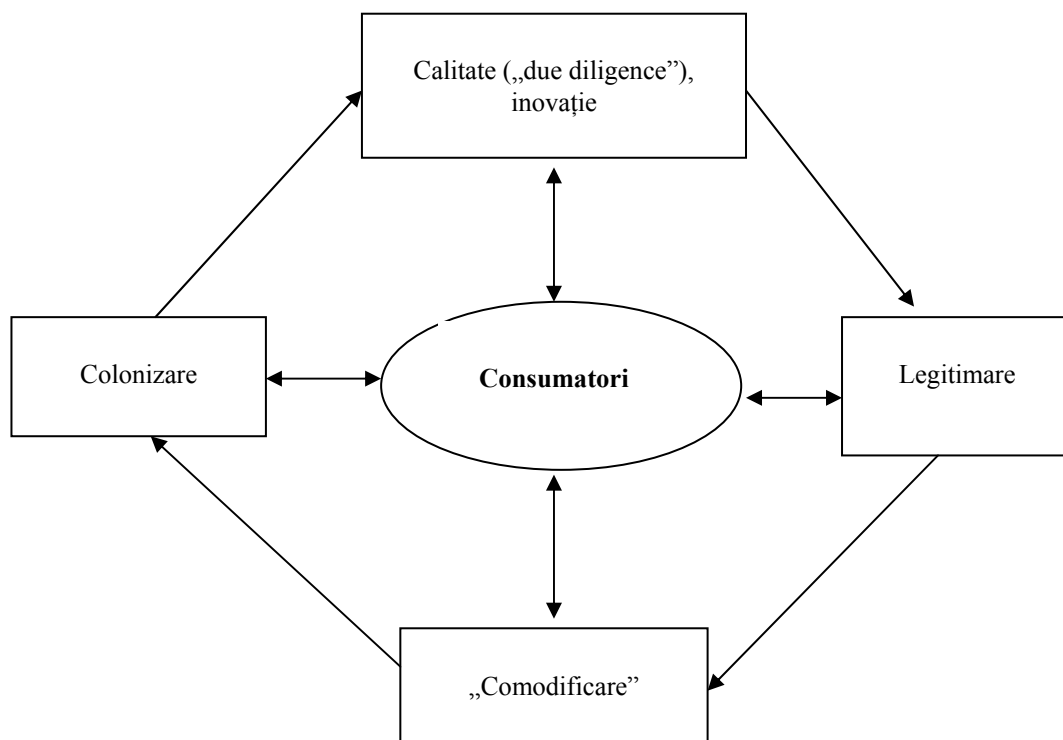
Un model general, privind ciclul producției și consumului cunoașterii, a fost realizat de Suddaby și Greenwood (figura nr. 1).

¹⁵ *Knowledge and Learning. Towards a Learning Europe*, Seville, Spain, European Commission, 1999, p. III.

¹⁶ Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, New York, Basic Books, Inc, 1973, p. 116.

¹⁷ A se vedea capitolul privind transferul cunoașterii.

Figura nr. 1

Ciclul cunoaștere-produție-consum¹⁸

În centrul modelului se află consumatorii. Deși autorii le acordă o atenție redusă, ar trebui dezvoltată o viziune realistă, corectă asupra lor, prin care să fie văzuți ca fiind activi în căutarea de soluții pentru problemele reale ale organizației¹⁹.

Autorii socotesc *legitimarea* ca fiind prima fază în desfășurarea modelului. Ea se referă la: actorul principal, în persoana *guru*-lui, funcția sa principală fiind extragerea cunoașterii teoretice din diferitele aplicații și transferul ei spre alte comunități, prin prelucrarea sa (de către *guru*) într-o formă generalizată; funcția secundară – popularizarea managementului cunoașterii. Asemenea *guru*-si au fost, de exemplu, Peters și Waterman²⁰. Activitatea și prestigiul acestor *guru*-si

¹⁸ R. Suddaby, R. Greenwood, *Colonizing Knowledge Commodification as a Dynamic of Jurisdictional Expansion in Professional Service Firms*, 2001, apud Donald Hislop, *op. cit.*, p. 239.

¹⁹ Donald Hislop, *op. cit.*, p. 243.

²⁰ T. Peters, R. Waterman, *In Search of Excellence. Lessons from America's Best-Run Comparison*, New York, Harper and Row, 1983.

legitimează acest nou tip de management (al cunoașterii) și-l transformă într-o temă de cercetare de primă importanță.

Comodificarea, în managementul cunoașterii, implică decontextualizarea cunoașterii și transformarea ei într-o formă genetică, astfel încât să poată fi vândută ca un produs (bun sau serviciu) altor clienți. Agenții-cheie, într-un asemenea proces, sunt marile firme de consultanță, care au ca principală funcție convertirea cunoașterii abstracte într-un produs vandabil. Scopul principal este câștigul economic, care acționează în calitate de stimulent relevant în acest tip de activitate.

Colonizarea reprezintă încercarea organizației de a extinde scopul produselor sale în domeniul cunoașterii manageriale, având drept actori-cheie companiile mari, globalizate, de servicii de specialitate. Procesul este strâns legat de cel al legitimării, în măsura în care colonizarea implică actori specifici, care luptă pentru a fi văzuți drept surse mai legitime ale managementului cunoașterii, în raport cu altele.

Calitate (due diligence), inovare, instruire – școlile de afaceri (*business schools*), în calitatea lor de actori principali în această fază, au trei roluri, în producția și consumul legate de managementul cunoașterii.

Rolul principal se referă la controlul calității, implicând testarea și îmbunătățirea cunoașterii existente.

Rolul secund se referă la inovarea și generalizarea noii cunoașteri manageriale, îmbunătățirea cunoașterii (prin primul rol) putând conduce la producerea de cunoaștere, prin „inovare condusă prin cunoaștere”.

Al treilea rol constă în difuzarea și diseminarea cunoașterii manageriale, prin instruirea managerială, generând socializarea consumatorilor. Această activitate (funcție) a devenit deosebit de importantă în ultimii ani, cererea de programe vizând pregătirea prin masterat în management (MBA și MSc) fiind tot mai mare.

Rolul „școlilor de afaceri” suferă unele schimbări, sub presiunea unor factori, care au implicații asupra ciclului cunoaștere-producție și a rolului acestor școli de afaceri în cadrul acestui ciclu. Acești factori se referă la:

a. activitățile de colonizare a firmelor de servicii cu experți (*professional service firms*). O schimbare-cheie în ciclul producerii-consumului cunoașterii constă în aceea că cele mai mari firme de servicii cu experți tind să-și extindă influența dincolo de granițele lor tradiționale. În acest sens, ele caută să-și dezvolte rolul în crearea, comodificarea (decontextualizarea) și diseminarea cunoașterii și, prin aceasta, își îndreaptă eforturile de colonizare spre internaționalizarea funcțiilor universității de tip tradițional. Mai mult, în domeniul cercetării, consultanții devin competitori-cheie cu universitățile.

b. schimbarea de modele în producția legată de cunoaștere. Spre a doua parte a secolului XX, se remarcă o trecere de la „modelul I” – modelul sistemic –, în care producția cunoașterii este bazată pe diferențierea în discipline, centrată pe universități, în principal de tip cognitiv, bazate pe un proces de evaluare egalitară, spre un model de tip II – sistemic, prin care producerea cunoașterii, dimpotrivă, este transdisciplinară, bazată pe echipă (nu pe individ) și în care cunoașterea este produsă și validată prin folosirea sa (în locul validării prin reflexii abstracte).

Modelul II este orientat esențial spre probleme și necesită colaborarea strânsă între industrie și partenerii de afaceri. Școlile de afaceri se află sub presiunea necesității de a realiza această tranziție și a dezvolta cunoașterea managerială prin legătura cu partenerii de afaceri relevanți²¹;

c. politicile guvernamentale neolibérale și finanțarea universităților. Tendința actuală de adoptare a unor politici de factură neoliberală implică, printre altele, acțiunile menite să diminueze controlul sau, cel puțin, să minimalizeze finanțarea de către stat a universităților. În acordarea de fonduri guvernamentale, accentul este pus pe corelarea acestora cu măsurile bazate pe performanțe, în mod complementar cu încurajarea căutării sprijinului sectorului privat pentru universități și școli de afaceri;

d. un alt model de analiză, de data aceasta a elaborării strategiei manageriale în domeniul cunoașterii, este datorat lui Alvesson și Karreman (tabelul nr. 1)²².

Tabelul nr. 1

Tipologia strategiilor în managementul cunoașterii

		Modelul de intervenție managerială	
Mediul de interacțiune	Social	Coordonare	Control
		Comunitar (împărtășirea ideilor)	Control normativ (interpretări prescrise)
	Tehno-structural	1 2 3 Librărie extinsă (schimb informațional)	4 Proiecte promulgate (cadru de acțiune)

Rezervele pe drept menționate, în ceea ce privește capacitatea de a realiza un management al cunoașterii, sunt, în parte, atenuate, prin reliefarea necesității de a trata conceptul și practica în mod diferențiat.

Cazul 1 („comunitar”) implică o activitate de colaborare, coordonare, îndrumare bazată pe luarea în considerare a factorilor sociali (motivaționali), care pot stimula împărtășirea cunoașterii.

Cazul 2, bazat pe control prin mijloace normative, sociale (norme, programe, prescripții, fișa postului etc.), pune în lumină procesele de interpretare (evaluare, internalizare, aderare) a mijloacelor de control.

²¹ M. Gibbons, C. Limoges, H. Nowotny, S. Schwartzman, E. Scott, M. Trow, *The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies* (apud Donald Hislop, *op. cit.*, p. 246).

²² M. Alvesson, D. Karreman, *Old Couple. Making Sense of the Curious Concept of Knowledge Management*, 2001, apud Donald Hislop, *op. cit.*, p. 236.

Cazul 3 privește acea activitate bazată pe coordonare, cooperare, colaborare, dar desfășurată în medii preponderent tehnologice (linii automate, robotizate, tehnologii informatizate), în care domină schimbul informațional.

Cazul 4 implică un control în asigurarea proceselor tehnologice (softurile tehnologiilor programate) și oferă un cadru de acțiune dirijat.

Prezentând aceste modele (dintre altele posibile), este necesar să arătăm cum se prezintă și cum operează managementul cunoașterii, în cadrul diferențiat al domeniilor de aplicație.

4. MANAGEMENTUL ȘI CREAREA CUNOAȘTERII

Cel mai important aspect al managementului cunoașterii, implicând procese individuale și socioculturale, se referă la aspectele creativității umane.

Prin natura sa, creativitatea umană are un puternic caracter de incertitudine, presupune riscuri și ambiguități, procese sociale de stimulare sau blocaj. Creativitatea nu poate fi planificată, succesul eforturilor nu este niciodată cert, investițiile implică un mare risc („capitalul de risc” este tocmai acel capital investit în cercetare-inovare etc.).

Ce poate face managementul? Modul său de acțiune este atât indirect, cât și direct.

Pe de o parte, managementul trebuie să asigure cadrul social (mediul organizațional) care să permită și să stimuleze creativitatea, pe de altă parte el are menirea de a asigura stimulente directe (individuale și de grup) pentru cei ce pot genera nouă cunoaștere.

Creatorul de cunoaștere trebuie pregătit. *Învățământul* (formal și informal) are menirea de a realiza însușirea cunoașterii explicite (lucrări, rapoarte de cercetare), dar și – în special – a cunoașterii implicite, deținută de profesori și făcută accesibilă prin convertirea sa (atât cât este posibil) în cunoaștere explicită (prin cursuri, seminarii, laboratoare, consultații etc.).

Cunoașterea tacită, căpătată de creatorii cunoașterii, trebuie, la rândul ei, stimulată, pentru a genera o nouă cunoaștere (acumulată „în mintea” creatorului și externalizată prin cunoaștere explicită). Nonaka și alții²³ împart produsele cunoașterii în: cunoaștere experimentală, conceptuală, rutinieră, sistemică. Pentru crearea fiecărui tip de cunoaștere, managementul capătă aspecte specifice.

Mai interesantă și aplicabilă ni se pare modalitatea de abordare a procesului de creare a cunoașterii, în studiile elaborate de Uniunea Europeană (acele *scoreboard*-uri, analizele evaluative efectuate pe baza performanțelor țărilor membre – inclusiv România).

Începute în 2001, aceste anchete anuale pun în evidență o operaționalizare valoroasă, care poate fi utilă (cu unele modificări) și la nivelul organizațiilor.

²³ I. Nonaka, P. Biosiere, *A Theory of Organizational Knowledge Creation*, 2001 (apud și Donald Hislop, *op. cit.*, p. 164).

În elaborarea anchetelor anuale privind inovarea²⁴, Uniunea Europeană folosește un sistem de 26 de indicatori grupați în cinci clase, conform următoarelor două dimensiuni:

a. Dimensiunea „intrări”, cu grupele de indicatori: ***a₁*** – *innovation drivers* (*generatorii de inovare* – 5 indicatori, legați de realizarea *condițiilor structurale cerute de potențialul inovativ*) și care se referă la pregătirea oamenilor, accesul la Internet (la care adăugăm mediul stimulativ, comunicarea cunoașterii în organizație, stimularea creativității, relațiile de muncă etc.); ***a₂*** – *crearea cunoașterii*, privind investițiile în cercetare, dezvoltare, cooperarea între cercetători, centre de cercetare și universități; ***a₃*** – *antreprenoriatul*. Referitor la acest ultim aspect, UE aduce o completare semnificativă²⁵, introducând conceptul de *inovație distribuită* (*distributed innovation*), care se referă la forme de management în inovare mai eficace, deosebite de modelul convențional „de afaceri”, care pune accentul pe aspectele de marketing și vânzare, subapreciind cercetarea și dezvoltarea. În acest sens, managementul pune accentul pe crearea și exploatarea cunoașterii, prin: laboratoare bine echipate, folosirea strategiilor de exploatare a ideilor prin externalizarea ideilor generate de laboratoare (*spin-out*), spre firme nou create, promovarea investițiilor nu doar în activitățile proprii și *spin-out*, ci și spre laboratoarele universităților, unităților de cercetare (*seed capital funds* – *fonduri de capital de însămânțare*), vânzări de proiecte create spre a fi exploatate de alte companii, dezvoltarea de *inovații și realizări de proiecte prin cooperare etc.*²⁶.

b. Dimensiunea „ieșiri”, cu grupele de indicatori: ***b₁*** – performanțe, cu indicatorii: produse pe piață (lideritate) sau ale firmei, angajați în servicii și producție *high-tech* sau *medium high-tech*, export de produse *high-tech*; și ***b₂*** – proprietate intelectuală, cu indicatori cum ar fi: patente înregistrate (în U.E. sau SUA), noi mărci, proiecte etc.

5. MANAGEMENTUL ÎN DIFUZAREA CUNOAȘTERII

În difuzarea cunoașterii, managementul are două direcții diferite: spre producție și spre public (popularizare, socializare, învățământ).

În ceea ce privește diseminarea cunoașterii spre producție, managementul urmărește fie plasarea directă pe piață a produselor unei organizații (de cercetare, învățământ, producție etc.) prin licențe, brevete, mărci, proiecte etc., fie – ceea ce este important – prin cooperări la diverse niveluri (de la simple contractări provizorii, spre alianțe strategice, clustere și rețele de cooperare eterogenă)²⁷.

²⁴ *European Invention Scoreboard, Comparative Analysis of Innovation Performance*, 2005, www.trendchart.org/scoreboards/scoreboard2005/scoreboard.papers.efm.

²⁵ *New Model for Innovation*, în „Euroabstracts”, 2006, nr. 1, vol. 44, p. 4.

²⁶ *Angels and Incubators*, în „European Innovation”, European Commission, 2005, sept., p. 24–25.

²⁷ D. Vinck, *Du laborative aux réseaux*, Commission des Communautés Européennes, Luxembourg, 1992, M. Callon, *Réseaux tehnico-économiques et inversibilités*, în vol. *Les figures de l'inversibilités*, Paris, Éd. L'École des Études, 1991.

Managementul proceselor cognitive, în cadrul rețelelor de cooperare eterogenă, reprezintă un capitol major al temei noastre²⁸.

Un domeniu specific al managementului creației cunoașterii se referă la activitatea propriu-zisă de cercetare.

În acest sens, eficacitatea managementului se probează, în primul rând, prin profunzimea problemelor și, apoi, prin valoarea răspunsurilor²⁹.

În ceea ce privește primul aspect, managementul cunoașterii implică următoarele niveluri: **a.** evidențierea unei probleme noi și de nivel paradigmatic sau nu, „cea mai durabilă contribuție pe care o teorie o poate aduce la dezvoltarea cunoașterii științifice o constituie problemele noi pe care le suscită”, progresul cunoașterii pleacă de la o problemă și ajunge la probleme tot mai profunde și tot mai rodnice în a sugera probleme noi; **b.** găsirea unor răspunsuri la noile probleme; **c.** reformularea unei vechi probleme și propunerea unor răspunsuri; **d.** elaborarea unor răspunsuri prin care se evidențiază o falsă problemă; **e.** găsirea unor noi soluții la o veche problemă; **g.** găsirea unei noi metode de argumentare a unui vechi răspuns.

Noile idei – evaluate pe această scală – stau la baza proceselor de invenție tehnologică apte a se înscrie pe următoarea scală (propusă de U.E.): **a.** o tehnologie ce modifică o paradigmă de acțiune (de exemplu: invenția tehnologiilor informatice și a calculatoarelor); **b.** o tehnologie ce modifică paradigma unui domeniu (trecerea spre calculatoarele dotate cu inteligență artificială – generația V); **c.** o tehnologie ce schimbă modul de realizare a unor produse (calculatoarele nonliniare); **d.** o tehnologie care presupune cea mai bună practică (lideritatea mondială); **e.** o tehnologie de bună practică (în limitele zonei de competitivitate).

Trecerea de la invenție la inovare marchează generalizarea invenției în sistemul societal, proces legat de practicile de lideritate (politicile de excelență, cea mai bună practică).

În aceste domenii, managementul cunoașterii acționează preponderent prin mijloace indirecte (de stimulare a cunoașterii) și directe (de aplicabilitate a cunoașterii).

Managementul proceselor de învățare este un capitol important, de care însă nu ne ocupăm acum³⁰.

Managementul utilizării cunoașterii cuprinde domenii multiple și diferite, în raport cu tipul și obiectivele organizațiilor.

Un capitol deosebit se referă la managementul organizațiilor intensiv cognitive, tratarea sa necesitând un studiu separat³¹.

²⁸ Oscar Hoffman, *Întreprinderea în tranziție*, București, Editura Lumina Lex, partea III, 2000.

²⁹ K. Popper, *Adevăr, raționalitate și progresul cunoașterii științifice*, în vol. *Logica științei*, București, Editura Politică, 1970, p. 112.

³⁰ R. Horison, C. Leitch, *Learning and Organization in the Knowledge-Based Information Economy*, în „British Journal of Management”, nr. 11, p. 103–119; *Organizational Learning and Knowledge*, în *Handbook of Organizational Learning* (Dierkesn – ed.), Oxford, Oxford University Press, 2000.

³¹ M. Alvesson, *Management of Knowledge-Intensive Firm*, 1995, London De Gruyter, M. Tampoe, *Motivating Knowledge Worker*, în „Long Range Planning”, 1993, nr. 20/3; J. Swart, W. Kinmio, *Sharing Knowledge in Knowledge-Intensive Firm*, în „Human Resource Management Journal”, 2003, nr. 13/2.

ORGANIZAȚIILE INTENSIV-COGNITIVE – UN NOU TIP DE ORGANIZAȚII, SPECIFICE SOCIETĂȚII CUNOAȘTERII

CRISTINA LEOVARIDIS

THE KNOWLEDGE-INTENSIVE ORGANIZATIONS – A NEW TYPE OF ORGANIZATIONS, SPECIFIC TO THE KNOWLEDGE SOCIETY

In contemporary organizations, the knowledge resource, as an essential aspect of human capital, becomes more and more a source of competitive advantage. Therefore, a great importance is conferred to knowledge management, especially in knowledge-intensive organizations (within which intellectual goods – knowledge, experiences, values, abilities etc. – have more importance than material goods and financial capital). For the experts (*knowledge workers*) who work in these organizations, a reduced hierarchical control (especially through organizational culture), a positive motivation from the management (to stimulate their creativity and loyalty), a democratic relation with the management are crucial.

1. CUNOAȘTEREA, CA NOUĂ RESURSĂ A ORGANIZAȚIILOR

Ca urmare a pătrunderii tehnologiilor avansate (informatice) în producția bunurilor materiale, dar și în sfera serviciilor, pe de o parte, au dispărut numeroase locuri de muncă legate de efortul fizic și chiar de cel mental rutinier și, pe de altă parte, apar noi tipuri de locuri de muncă, ce solicită un efort intelectual superior. În plus, omul încetează a mai fi doar o „unealtă” și devine baza de proiectare a sistemului organizațional și social în ansamblu: *întreprinderile cu un management axat pe om își recrutează salariații din rândul oamenilor cu un nivel ridicat de pregătire profesională și culturală în general, se bazează pe factori motivaționali intrinseci muncii, cum ar fi mândria de a lucra într-o întreprindere, autonomia în decizii, relațiile directe (față în față) și cooperarea între angajați și manageri etc*¹. Se acordă o atenție deosebită **resursei cunoașterii** ca un aspect esențial al **capitalului uman**. Dacă, până în anii 1960–1970, sursa siguranței economice a majorității oamenilor era păstrarea locului de muncă pentru o viață întreagă, în prezent, tot mai mulți oameni (din societățile avansate, cu economie de piață matură) își găsesc sursa siguranței economice în acumularea adecvată a cunoștințelor cerute de piață.

¹ Oscar Hoffman, *Sociologia organizațiilor*, București, Editura Economică, 2004, p. 167.

Managementul în curs de formare este prioritar un **management al cunoașterii** (înțeles drept *crearea, difuzarea, validarea și utilizarea atât a formei explicite cât și tacite a cunoașterii, la nivel individual, de grup, organizațional și societal, prin utilizarea oamenilor și tehnologiilor în beneficiul acelora implicați și afectați de ea*²). Astăzi, alături de factorii clasici ai producției (pământ, capital, muncă), resursa cunoașterii se adaugă cu o valoare tot mai mare; competiția se mută tot mai mult în acest domeniu, *cunoașterea devine din ce în ce mai mult o sursă importantă de avantaj competitiv pentru organizațiile actuale – crearea, împărtășirea și protejarea cunoașterii sunt vitale pentru sănătatea acestora. Aceste procese au o semnificație și mai mare în organizațiile intensiv-cognitive, care depind de generarea, utilizarea și originalitatea fondului lor de cunoaștere*³.

Se vorbește deseori în prezent despre nevoia constantă ca angajații să dobândească mereu noi și noi cunoștințe, afacerile au devenit *mult mai intensiv-cognitive*. Pentru a genera, aplica și explora cunoașterea în producerea de bunuri, procese și servicii, sunt necesare noi forme de organizare și, mai ales, noi relații cu clienții și furnizorii de materii prime. Trebuie să vedem compania drept un „sistem de cunoaștere”: cunoașterea „profesională” (cunoașterea produsă de experți în cadrul interacțiunii cu clienții lor), de exemplu, se realizează printr-un proces reciproc de socializare, în care experții-consultanți „proiectează” împreună cu clienții lor produsul final⁴.

Iar pentru a înțelege ce este puterea bazată pe cunoaștere în organizațiile intensiv-cognitive, trebuie să definim cunoașterea (care nu se reduce la știință, ci include și religia, filosofia, morala, arta etc.). În studiile de management, **cunoașterea** este tratată ca *un set de principii și tehnici necesare pentru tratarea fenomenelor materiale sau sociale, în vederea producerii rezultatelor dorite*⁵, este văzută drept cheia performanțelor unei organizații. „Cunoașterea” este un concept foarte larg și dificil, folosit pentru a însuma informația (cunoaștere simplă, fragmentată), *know-how-ul* (modalitatea de a face, a efectua), explicația (ceea ce răspunde la întrebările: „de ce, care e cauza?”) și înțelegerea (referitoare la modele, conexiuni etc.). Mai mult, *cunoașterea formală, teoretică reprezintă un pol; cunoașterea semiconștientă, tacită, culturală, interpersonală, legată de experiență, împreună cu abilitățile creative și talentele reprezintă alt pol; primul acoperă prea puțin, a doua prea mult*⁶. Cunoașterea împărtășită de un grup (organizație sau comunitate profesională) este mult influențată și de experiențele individuale;

² Johan Thite, *Strategic Positioning of HRM in Knowledge-Based Organizations*, „The Learning Organization”, 2004, Vol. 11, Iss. 1, Bradford, p. 28.

³ Rex Donaldson, *Reflections on Knowledge and Knowledge-Intensive Firms*, „Human Relations”, 2001, Vol. 54, Iss. 7, Jul., New York, p. 957.

⁴ Philippe Baumard, *Tacit Knowledge in Professional Firms: The Teachings of Firms in Very Puzzling Situations*, „Journal of Knowledge Management”, 2002, Vol. 6, Iss. 2, Kempston, p. 135.

⁵ Mats Alvesson, *Knowledge Work and Knowledge-Intensive Firms*, Oxford, Oxford University Press, 2004, p. 41.

⁶ *Ibidem*, p. 43.

individul este un produs social (prin cultură, educație, grupul de lucru), iar cunoașterea organizațională constă și în idei, folclor etc. ale grupului de indivizi, nu numai în baze de date, metodologii și reguli formale. Ikujiro Nonaka distinge între cunoașterea explicită și cea tacită; după el, *cunoașterea tacită este adânc înrădăcinată în experiența și acțiunea individuală. Numai atunci când este externalizată, pentru a deveni cunoaștere explicită (scrisă, desenată sau programată), ea devine utilă organizației. În forma sa explicită, cunoașterea se lasă recombinaată și devine transmisibilă.... O organizație de succes este cea care gestionează cel mai bine cunoașterea*⁷. Noua cunoaștere începe întotdeauna de la un individ și este transformată în cunoaștere valoroasă pentru organizația ca întreg⁸.

Capitalul intelectual devine un concept foarte important pentru acele organizații a căror putere se află în cunoaștere; capitalul intelectual al firmei reprezintă cunoașterea sa, experiența, expertiza și bunurile *soft* asociate, mai curând decât *hard*-ul fizic și capitalul financiar. Întreprinderile **intensiv-cognitive** sunt tocmai acele întreprinderi în care bunurile intelectuale, intangibile (abilități, experiențe, cunoștințe, valori deținute de întreprindere) au o importanță mai mare decât bunurile materiale (clădiri, tehnologie, produse în stoc etc., deținute de întreprindere) și capitalul financiar.

Societatea cunoașterii va implica un nou sistem instituțional, ce are ca ax de reorganizare instituțiile cunoașterii, iar întreprinderile se vor restructura pe baza priorității capitalului cognitiv (intelectual). În primul rând, capitalul cognitiv are un puternic caracter simbolic, exprimat prioritar prin individ. Identificarea puterii bazate pe capital financiar sau resurse materiale este relativ simplă însă identificarea puterii bazate pe cunoaștere este complexă, căci nu mai este evidentă. În acest caz, puterea se realizează prin negocierea dintre membrii organizației și conducere, privind valorificarea cunoașterii. Puterea se negociază prin relațiile de interacțiune, pentru a se trece de la cunoașterea aparținând individului la cunoașterea aflată la dispoziția organizațiilor. În al doilea rând, deoarece cunoașterea tacită (aflată în mintea oamenilor) nu poate fi transferată în cunoaștere explicită aflată în posesia organizației decât în mică măsură, puterea va rămâne difuză, distribuită între membrii organizației. În al treilea rând, conflictele apar ca urmare a interpretărilor simbolice diferite ale cunoașterii (ca presiune a salariilor de a li se recunoaște cunoașterea pe care o posedă și ca încercare a conducerii de a converti cunoașterea tacită a salariilor în cunoaștere explicită, pusă la dispoziția organizației)⁹.

Democratizarea organizațiilor intensiv-cognitive devine astfel o cerință și o necesitate, idee preluată de teoriile și practicile actuale.

⁷ Apud Lorna Heaton, James Taylor, *Knowledge Management and Professional Work*, „Management Communication Quarterly”, 2002, Vol. 16, No. 2, November, Sage Publications, p. 211.

⁸ *Ibidem*, p. 213.

⁹ Oscar Hoffman, *op. cit.*, p. 247–248.

2. CARACTERISTICI GENERALE ALE ORGANIZAȚIILOR INTENSIV-COGNITIVE

Astăzi, distincția dintre membrii organizațiilor intensiv-cognitive (*knowledge workers*) și aceia care apelează mai puțin la cunoaștere nu este atât de evidentă, de vreme ce majoritatea organizațiilor și activităților presupun cunoaștere de un fel sau altul. În sens larg, **organizațiile intensiv-cognitive** pot fi definite ca organizațiile care oferă pe piață cunoaștere sau produse bazate pe cunoaștere. Aceste produse pot fi planuri, prototipuri, schițe sau produse de masă realizate în urma cercetărilor departamentului de cercetare-dezvoltare. Munca simbolică – utilizând idei și concepte – este crucială, în timp ce prelucrarea obiectelor materiale sau realizarea de servicii tangibile nu are o prea mare importanță. *Activitatea cognitivă ghidată de teorie este importantă – sau cel puțin face diferența – în mai multe situații și pentru mai mulți oameni în organizațiile de acest tip decât în alte organizații*¹⁰.

Esența activităților din aceste companii este bazată pe abilitățile intelectuale ale majorității angajaților, care lucrează în cercetare-dezvoltare. În mod caracteristic, o mare parte din angajați au educație academică și o experiență relevantă. Educația formală este considerată ca foarte utilă în facilitarea abilităților teoretice și analitice, esențiale pentru astfel de organizații; educația poate fi văzută de asemenea ca un indicator al competenței și ca o legitimare a statutului de expert și a salariilor ridicate ale angajaților din aceste organizații. Aceștia sunt, de obicei, plătiți cu salarii peste medie și au statut ridicat, deseori fiind numiți *gulere aurii*.

Aproape 10–15% din întreaga forță de muncă din Europa de Vest și America de Nord lucrează în domenii intensiv-cognitive și acest procent poate crește la 15–20% într-o decadă sau două. Munca intensiv-cognitivă este o parte substanțială a tuturor organizațiilor și semnificația sa economică poate fi chiar mai mare decât sugerează aceste cifre, de vreme ce ele influențează practicile altor organizații, prin difuzarea ideilor, tehnologiilor, standardelor etc.¹¹.

Firmele intensiv-cognitive sunt definite drept *companii în care majoritatea muncii este de natură intelectuală, iar angajații calificați, foarte instruiți constituie majoritatea forței de muncă*¹² (atributul de **intensiv-cognitiv** poate fi aplicat firmelor în care cunoașterea are o importanță mai mare decât alte **input-uri**, iar capitalul uman, ca opus celui fizic sau financiar, domină¹³), o caracteristică cheie a acestor tipuri de firme fiind capacitatea lor de a rezolva probleme complexe prin dezvoltarea unor soluții creative și inovative.

¹⁰ Mats Alvesson, *op. cit.*, p. 17.

¹¹ *Ibidem*, p. 9.

¹² Mats Alvesson, *Social Identity and the Problem of Loyalty in Knowledge-Intensive Companies*, „Journal of Management Studies”, 2000, Volume 37 (8), p. 1101.

¹³ Juani Swart, Nicholas Kinnie, *Sharing Knowledge in Knowledge-Intensive Firms*, „Human Resource Management Journal”, 2003, Vol. 13, Iss. 2, London, p. 60.

Există două mari tipuri de firme în categoria organizațiilor intensiv-cognitive: firmele care oferă servicii profesionale și firmele care se bazează pe cercetare-dezvoltare (CD). Exemple tipice pentru primul caz sunt firmele de avocatură și de contabilitate, firmele de consultanță în management, inginerie și IT, agențiile de publicitate etc. Exemplele din cea de-a doua categorie includ companii bazate pe știință, precum companiile farmaceutice și de biotehnologie, companiile *high-tech* etc. O diferență importantă între firmele de servicii profesionale și majoritatea firmelor de CD este că primele produc și distribuie obiecte intangibile și profesioniștii lor interacționează direct cu piața (clienții), în timp ce firmele de CD realizează produse tangibile, iar interfața dintre angajați și clienți este redusă și are loc prin intermediul departamentelor de marketing. În firmele de servicii profesionale, *marketing-ul*, producția și dezvoltarea sunt adesea realizate de aceiași oameni. Aceasta necesită o combinație a abilităților și o orientare puternică spre client.

Sintetizăm mai jos principalele **trăsături caracteristice ale firmelor intensiv-cognitive**, care le deosebesc de alte organizații, prin natura muncii și prin modul în care sunt conduse și organizate:

1. angajați înalt calificați, care desfășoară activități de cunoaștere, utilizând în muncă abilități intelectuale și simbolice;
2. un grad înalt de autonomie și ierarhii organizaționale aplatizate;
3. utilizarea formelor organizaționale flexibile, *ad hoc*, adaptabile;
4. nevoia de comunicare extinsă pentru coordonare și rezolvare de probleme, datorită unui înalt nivel de ambiguitate;
5. orientarea către client, în special în firmele de servicii profesionale;
6. asimetria informațiilor și a puterii dată de poziția expertului (favorizând uneori profesia în detrimentul clientului);
7. evaluarea subiectivă și incertă a calității rezultatelor muncii realizate¹⁴.

În timp ce a cincea și a șasea caracteristică sunt relevante îndeosebi pentru firmele de servicii profesionale, prima și ultima sunt valabile și pentru organizațiile creatoare de cunoaștere, orientate către produs. Dacă multe organizații accentuează cunoașterea încorporată în tehnici, reguli, proceduri, firmele intensiv-cognitive se bazează pe abilitățile cognitive ale personalului, înrădăcinate în cultura organizațională (văzută drept mod de înțelegere a lumii, împărtășit în colectiv).

În organizațiile ce oferă servicii profesionale, în particular, avantajul competitiv constă în special în „utilizarea” eficientă a resurselor umane, care, dacă nu sunt atașate de firma respectivă, poziția competitivă a acesteia este diminuată. De aceea, firmele de servicii profesionale bine conduse dau o mare importanță recrutării, selecției și construirii unei culturi care să rețină angajații cu abilități ce pot constitui baza succesului acelor firme. *Pentru firmele de servicii cultura organizației este produsul însuși; ea se proiectează în exterior. Brandul unei firme de servicii se construiește prin consolidarea valorilor interne, mai degrabă decât prin promisiuni la consumator*¹⁵.

¹⁴ Mats Alvesson, *Knowledge Work and Knowledge-Intensive Firms*, p. 21, 38–39.

¹⁵ Adrian Stanciu, *Cultura organizațiilor de servicii. Oportunitate sau provocare?*, <http://www.cultura-organizationala.ro/post-eveniment.php>

Munca de cunoaștere necesită deseori o structură organizațională flexibilă, în care autoritatea e dată de competență mai mult decât de poziția formală. *Gradul înalt de adaptare la client și de inovare al firmelor de servicii profesionale fac ca principiile tradiționale ale managementului cum ar fi standardizarea, rutinizarea și supervizarea, să fie dificil de aplicat*¹⁶. Adhocrația este astfel alternativa structurală ideală pentru acest tip de organizații. Sarcinile unice, complexe și ambigue, pe care le implică activitatea din cadrul acestora presupun o comunicare extensivă pentru realizarea coordonării și rezolvarea de probleme. Regulile, planificările și metodologiile, care prescriu în detaliu cum trebuie să se desfășoare o activitate, joacă un rol mult mai redus, în acest tip de organizații, decât în altele. *Acordul asupra soluției unei probleme necesită comunicare activă și negociere*¹⁷ – chiar dacă există constrângeri, angajații deseori au un rol creativ și de negociere, pentru a se ajunge la un acord cu privire la ceea ce trebuie făcut, cum anume să se facă și care sunt responsabilitățile lor. În firmele ce oferă servicii profesionale, în special, *relațiile cu clienții sunt complexe și cer un grad înalt de orientare spre client, ceea ce evident necesită o comunicare extinsă*¹⁸, interacțiunea față în față cu clientul fiind o trăsătură cheie a acestor firme.

O organizație intensiv-cognitivă este recunoscută social drept creatoare de valori prin utilizarea cunoașterii avansate, iar expertiza realizată în cadrul acestor firme este valoroasă *nu atât prin funcțiile sale tehnice și prin rezultatele sale obiective, ci prin faptul că simbolizează raționalitate, inteligență, înțelepciune*¹⁹. Cum organizațiile intensiv-cognitive includ firmele ce oferă servicii profesionale, trăsăturile menționate sunt de asemenea valabile și pentru acestea din urmă.

Referitor la firmele de servicii profesionale, a fi „profesional” înseamnă a fi membru al unui grup ocupațional stimulat de autonomie mai mult decât de avansare ierarhică în carieră și ghidat mai degrabă de etica profesională decât de reguli standardizate de comportament. Munca „profesionistului” este adesea sinonimă cu munca „intensiv-cognitivă”, caracterizată prin accentul pus pe natura relativ avansată și complexă a produsului furnizat, pe importanța cunoașterii și a competențelor expertului. O firmă de servicii profesionale produce cunoaștere intensivă intangibilă, adică servicii în care s-a investit competența și cunoașterea specifice profesioniștilor din domeniu²⁰.

¹⁶ Mats Alvesson, *Knowledge Work and Knowledge-Intensive Firms*, p. 23.

¹⁷ Stanley Deetz, *Discursive Formations, Strategized Subordination and Self-Surveillance*, în A. McKinley, K. Starkey (eds.), *Foucault, Management and Organization Theory*, Sage Publications, London, 1997, p. 156.

¹⁸ Mats Alvesson, *Knowledge Work and Knowledge-Intensive Firms*, p. 25.

¹⁹ Mats Alvesson, *Knowledge Work: Ambiguity, Image and Identity*, în „Human Relations”, 2001, Volume 54(7), Sage Publications, p. 865.

²⁰ Peter Svensson, *Setting the Marketing Scene. Reality Production in Everyday Marketing Work*, Lund, Institute of Economic Research, 2003, p. 3.

3. MANAGEMENTUL CUNOAȘTERII ȘI AL INTERACȚIUNILOR SOCIALE ÎN ORGANIZAȚIILE INTENSIV-COGNITIVE: DEPĂȘIREA PERSPECTIVEI FUNCȚIONALISTE

Pentru oamenii care lucrează în organizații intensiv-cognitive, uneori educația formală nu mai este suficientă; mulți dintre ei dobândesc o mare parte a calificării lor după terminarea educației lor formale, iar la aceasta se adaugă cunoașterea cerută de piață, de client, diferită de cunoașterea teoretică acumulată în școală. Confirmând natura construită social a termenului, angajații în „domeniul cunoașterii” (*knowledge workers*) combină niveluri semnificative de abilități tehnice (iar deseori artistice, în publicitate), în identificarea și rezolvarea de probleme, cu abilități de marketing, strategice și financiare. Consultanții sunt nevoiți să asocieze expertizei tehnice și științifice, expertiza de marketing și cea de management²¹, pentru implementarea proiectului unui anumit client. În special în firmele de servicii profesionale, apare o discrepanță între modelul rațional al cunoașterii și complexitatea, instabilitatea și unicitatea care caracterizează munca de zi cu zi în aceste firme²², fiind necesară capacitatea de a adapta cunoașterea deținută la diferitele contexte și activități concrete impuse de lucrul cu clienții. Adesea, devine imposibil de separat între cunoașterea văzută ca ansamblu de abilități intelectuale pure (activitate analitică simbolică) și cunoașterea „socială”, văzută drept flexibilitate, capacitate de organizare, de a stabili și menține interacțiuni sociale etc., ceea ce conduce la afirmația că există multă ambiguitate în jurul naturii muncii în organizațiile considerate intensiv-cognitive. Dar una din trăsăturile distincte ale organizațiilor intensiv-cognitive constă tocmai în această complexitate și ambiguitate, care caracterizează produsele și serviciile oferite de ele, *claritate și ordine nu sunt cuvintele cele mai potrivite pentru a caracteriza activitatea în astfel de firme*²³. În acest context, se încadrează și problema ambiguității rezultatelor acestor firme: deseori rezultatele muncii sunt dificil de evaluat, cel puțin pentru cei care nu sunt experți în domeniu – de multe ori calitatea muncii din aceste firme este evaluată de alți profesioniști din același domeniu, acordându-se licențe și sancționându-se comportamentul inadecvat; alteori, clientul este cel care decide asupra calității serviciului oferit de companie, în ciuda părerii experților din domeniu.

Ca fenomen construit social, cunoașterea este dependentă de recunoașterea socială. O companie care are pretenția că se află într-un *business* ce implică cunoaștere (care pretinde că este capabilă să ofere produse sau servicii cu un conținut ridicat de cunoaștere) necesită confirmare instituțională sau specifică și suportul altor organizații importante: *cel mai bun mod de a arăta că o organizație*

²¹ Maxine Robertson and Jacky Swan, *Control – What Control? Culture and Ambiguity Within a Knowledge-Intensive Firm*, „Journal of Management Studies”, 2003, Volume 40, Issue 4, June, p. 3.

²² Mats Alvesson, *Knowledge Work and Knowledge-Intensive Firms*, p. 59–60.

²³ *Ibidem*, p. 64–65.

*intensiv-cognitivă merită această etichetă este de a arăta că este în relații cu parteneri sau clienți prestigioși, recunoscuți pentru cunoașterea lor*²⁴. Pentru companiile care pretind că oferă cunoaștere, este foarte important să aibă (și să fie percepute ca având) o rețea complexă de clienți și parteneri, deoarece aceasta facilitează schimbul de informații interorganizațional. Rețeaua este importantă și deoarece ea confirmă pretenția de calitate a unei companii (indicând faptul că ea a fost capabilă să se asocieze cu alte companii mai avansate, de exemplu din punct de vedere al dotării tehnice). Simbolismul rețelei are semnificație în special pentru companiile de consultanță: *o firmă de consultanță va spune că are clienții adecvați (cei mai buni), iar clienții vor vorbi despre consultanții adecvați (cei mai buni); prin aceste confirmări reciproce publicul intern și extern va ști că acolo se produce cunoaștere la un nivel avansat*²⁵. Clienții firmelor intensiv-cognitive sunt adesea înclinați să continue colaborarea cu cei cu care au deja experiență, pentru a nu-și crea o imagine incertă, de aceea investesc în menținerea vechilor colaborări.

Un aspect important al firmelor intensiv-cognitive îl constituie managementul proceselor de interacțiune, procese mai importante chiar decât competiția bazată pe preț și calitate. Uneori, asimetria de putere dintre client și firmă este în favoarea firmei de consultanță, datorită prestigiului recunoscut al acesteia într-un anumit domeniu; de cele mai multe ori, în ciuda acestui aspect, clientul îi dictează firmei ce să facă, firma fiindu-i complet subordonată. Angajații firmelor de servicii profesionale sunt foarte îngăduitori și încearcă să satisfacă în cât mai mare măsură clientul, deoarece acesta este cel care plătește serviciile primite: *în firmele de servicii profesionale, gradul de dependență financiară de client e foarte mare, supraviețuirea firmei depinde de clienți, de aceea angajații sunt subordonați dorinței clienților*²⁶. În alte cazuri, clientul și firma sunt în relații de putere simetrice: clientul este receptiv la sugestii, iar consultantul încearcă să-i rezolve cererile.

4. CONTROLUL ORGANIZAȚIONAL ȘI ASIGURAREA LOIALITĂȚII ÎN ORGANIZAȚIILE INTENSIV-COGNITIVE

Managementul, în sens clasic, presupunea separarea dintre planificare și execuție; în acest sens, organizațiile intensiv-cognitive sunt *non-manageriale*, managementul având un rol limitat în termeni de strategie. Procesul strategic devine unul de negociere, de construire a consensului, implementarea unei strategii depinzând de acceptarea și convingerea profesională mai mult decât de manipularea resurselor, recompenselor, sancțiunilor.

Adesea, majoritatea angajaților sunt capabili să acționeze autonom, ei pot lua inițiative care să afecteze direcția întregii companii (de exemplu, atunci când un angajat dintr-o firmă de servicii profesionale obține un contract important cu un nou client, care duce ulterior la obținerea de alte contracte). Oamenii din firmele de

²⁴ Mats Alvesson, *Understanding Organizational Culture*, London, Sage Publications, 2003, p. 89.

²⁵ *Ibidem*, p. 90.

²⁶ Mats Alvesson, *Knowledge Work and Knowledge-Intensive Firms*, p. 118.

servicii profesionale *sunt încurajați să gândească independent și creativ, iar oportunitățile conducerii pentru a exercita autoritate formală și a impune sancțiuni sunt limitate*²⁷. Managementul strategic devine mai degrabă o *umbrelă*, ce include comunicare și decizii luate prin consens, obiective „largi”, dar și un set de priorități, mai degrabă decât o structură de comandă. Deși multe aspecte manageriale, cum ar fi controlul detaliat al subordonaților, decizii strategice constrângătoare etc., sunt mai puțin importante pentru managerii organizațiilor intensiv-cognitive decât pentru cei ai altor organizații, există totuși o serie de sarcini manageriale care capătă o semnificație mai mare în acest tip de organizații decât în altele²⁸:

- integrarea socială a membrilor, prin crearea unui scop comun și a unei identități organizaționale comune;
- crearea unei forme indirecte de control (control normativ), prin întărirea valorilor și credințelor comune, prin influențarea, susținerea și dezvoltarea unei culturi organizaționale;
- crearea, printre angajați, a unei orientări spre client și spre satisfacerea clienților importanți, ceea ce implică „alimentarea” permanentă a relațiilor cu aceștia;
- dezvoltarea și reproducerea unui imagini a organizației și împărtășirea unui sentiment al identității organizaționale, care să ofere suport atât managementului cât și angajaților;
- recrutarea, motivarea și reținerea angajaților, dezvoltarea competențelor acestora pe termen lung, aplicarea unor mijloace eficiente de motivare;
- îmbunătățirea utilizării cunoașterii, construind pe cunoașterea deja existentă și stimularea inovării prin combinarea unor competențe diverse (managementul cunoașterii).

În firmele intensiv-cognitive, locul controlului ierarhic este luat de socializarea într-un cadru comun, de existența unui set de valori împărtășite, oamenii fiind înclinați „să facă lucrurile bine”, în absența unei supravegheri stricte. În firmele de servicii profesionale, care lucrează direct pentru clienți, controlul prin clienți se practică des, aceștia fiind folosiți ca sursă de control: managerii consideră clientul ca un evaluator al performanței, iar angajatul este încurajat să satisfacă clientul mai mult decât pe superiorul ierarhic, riscând sancțiuni, dacă clientul nu e mulțumit. În concluzie, managementul în aceste firme este mai mult o problemă de oameni și cultură. Problemele strategice nu pot fi gestionate ca în birourile mecanice: în firmele de servicii profesionale angajații pot alege să devieze de la rutele propuse de manageri, fragmentarea și autonomia fiind chiar încurajate, pentru o mai mare eficiență și creativitate.

Întrucât oamenii reprezintă cea mai importantă resursă a organizațiilor intensiv-cognitive, profesioniștii care lucrează în cadrul acestora *aduc odată cu ei*

²⁷ *Ibidem*, p. 123.

²⁸ *Ibidem*, p. 124–125.

*expertiza lor, abilitățile în construirea și menținerea unei relații, experiența lor, reputația profesională, rețelele lor de colaboratori ce pot deveni potențiali clienți*²⁹. Se spune chiar că firmele de servicii profesionale concurează simultan pe două piețe: una „de produs”, privitoare la serviciile lor, și una „de absorbție”, pentru atragerea și păstrarea forței de muncă (de aceea, multe astfel de firme sunt localizate în apropierea universităților, care facilitează recrutarea de buni specialiști).

Pentru multe astfel de firme, este important să asigure satisfacția angajaților și loialitatea față de companie, pentru că aceștia pot părăsi firma în orice moment, în cazul în care consideră că angajarea la o altă firmă le-ar fi benefică. Motivarea de a rămâne se oferă printr-un salariu mare, o atmosferă plăcută, identificarea cu organizația, perspective de carieră. Dacă acestea se bazează pe o serie de practici integrate, incluzând comunicarea explicită a ceea ce firma oferă, aceste beneficii devin mai clare pentru salariați și legătura lor cu organizația va fi mai strânsă. Lipsa loialității angajaților unei firme de servicii profesionale nu constă doar în pierderea personalului bine calificat și, implicit, în scăderea prestigiului și a calității serviciilor oferite: unii profesioniști își iau cu ei și clienții pe care i-au adus sau cu care au colaborat, de aceea, loialitatea angajaților devine foarte importantă. În acest context, Mats Alvesson face distincția între loialitatea instrumentală și loialitatea bazată pe identificare³⁰: prima operează într-un mod formal, depersonalizat, prin bani și putere formală, cealaltă se leagă de realitatea socială, în care sunt esențiale sensurile subiective și cele împărtășite. Mijloacele de asigurare a celei dintâi sunt contractele legale și banii, dar și alte recompense, legile reducând riscul ca angajații să plece și să ia cu ei și clienții companiei. A doua e o chestiune legată de similarități percepute, emoții pozitive împărtășite, sentimentul atașamentului față de o comunitate, un grup, o organizație – atunci când oamenii sunt mândri de o companie și de ceea ce susține ea, se dezvoltă o puternică identitate corporativă, o coeziune socială a membrilor ei. Pentru a crea percepția unei identități corporative distincte, o companie poate accentua practicile ei trecute sau prezente, prin simbolismul organizațional (povestiri, mituri, vocabular, imaginea organizației etc.), care să creeze și să gestioneze o retorică a unicității și a importanței firmei respective, în scopul construirii colectivului de angajați ca o comunitate (management simbolic social-integrativ); emoțiile ca mijloc de control devin foarte importante în această situație.

5. CULTURA ORGANIZAȚIONALĂ ÎN ORGANIZAȚIILE INTENSIV-COGNITIVE. MANAGEMENTUL AMBIGUITĂȚII

Numeroși autori au sugerat că, în firmele intensiv-cognitive, controlul minim, necesar desfășurării unor activități în comun, ar trebui să se bazeze pe dezvoltarea unor valori culturale puternice, stabilite prin consens. Tensiunile inerente activității de cunoaștere ar putea fi mediate printr-o cultură organizațională puternică, aptă

²⁹ *Ibidem*, p. 141.

³⁰ *Ibidem*, p. 149.

să promoveze autodisciplina (autonomia responsabilă) și integrarea individului în mediul organizațional (mediu caracterizat prin niveluri reduse de formalizare), astfel încât angajații să aibă încredere în firmă și să lucreze în interesul ei³¹. La dilemele formal/informal, respectiv control/autonomie, ale managerilor firmelor intensiv-cognitive, se adaugă dilema eficiență/incertitudine: managementul trebuie să facă față unui mediu nesigur și echivoc, în care stabilirea și monitorizarea criteriilor de eficiență sunt problematice; timpul și resursele necesare pentru a produce „rezultate de succes” sunt imprevizibile, deoarece procesele însele (de inovare) sunt în mod inerent imposibil de prevăzut.

Rolul culturii organizaționale și al proceselor de socializare în managementul firmelor intensiv-cognitive a fost sprijinit într-o anumită măsură de perspectiva funcționalistă asupra culturii organizaționale, dezvoltată la începutul anilor '80, conform căreia există o relație directă, cauzală între managementul culturii (practicat de către manageri) și promovarea unui control normativ, care să ducă la creșterea performanțelor organizațiilor. *Cultura în această literatură este însă un instrument pus în slujba scopurilor formale ale organizației, a obiectivelor managementului și a sarcinilor asociate cu aceste scopuri*³²; s-a observat și că în organizațiile postbirocratice actuale, cultura organizațională și spiritul de echipă reprezintă un sistem subtil de dominație, în care libertatea e doar superficială. Prin activitățile de echipă, asociate cu proceduri de recrutare, programe de training, accent pe hipercompetiție (ce fac obligatorii adaptarea și autodepășirea), managementul **gestionează** cultura organizațională și identitățile angajaților. Ținta controlului nu o mai reprezintă comportamentul indivizilor, ca în birocrăția clasică, ci atașamentul lor emoțional, modurile de gândire și identitățile lor³³.

Interesul asupra culturii organizaționale văzute ca instrument de control managerial este legat de atracția posibilității de a orienta întreaga organizație în aceeași direcție, prin mijloace simbolice (idei, valori). În acest scop, managerii depun mari eforturi pentru gestionarea unor forme vizibile și explicite ale simbolismului organizațional, printre care și unele care au fost luate în considerare recent, cum ar fi glumele, pauzele de cafea, îmbrăcămintea oamenilor, petrecerile de Crăciun, decorarea birourilor unde au loc ședințele interne sau întâlnirile cu clienții, povestirile despre figuri de autoritate din firmă etc.

În contrast cu perspectiva funcționalistă, perspectiva interpretativ-simbolică asupra culturii organizaționale (Linda Smircich, Gareth Morgan, Helga Drummond etc.) accentua ideea că sensul asociat unei situații sociale particulare ghidează comportamentul individual; din acest punct de vedere, comportamentul, sensul și cultura se constituie reciproc, iar cultura acționează ca o metaforă, nu ca o variabilă

³¹ Mats Alvesson, *Understanding Organizational Culture*, p. 4.

³² Mats Alvesson, *Cultural Perspectives on Organizations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p. 28.

³³ Christian Maravelias, *Post-Bureaucracy – Control through Professional Freedom*, „Journal of Organizational Change Management”, 2003, Vol. 16, Iss. 5, Bradford, p. 574.

organizațională, ce poate fi oricând manipulată de conducere. Această abordare consideră că interpretarea individuală a unei situații date nu trebuie să fie împărtășită neapărat și de alții și, astfel, apare o perspectivă mai pronunțat pluralistă asupra culturii, care va pune sub semnul întrebării capacitatea managerului de a crea o cultură puternică, integrativă, împărtășită de toți, o cultură care să determine salariații să lucreze în mod „natural” în interesul firmei.³⁴

Viziunea critică asupra culturii organizaționale afirmă că dezvoltarea unei culturi consensuale nu are nimic de a face cu „alimentarea” unei participări și loialități autentice, punând accentul pe ideea conform căreia managementul este mai preocupat să promoveze o formă hegemonică de control, care să inhibe alegerea individuală. Culturile „puternice” sunt văzute ca servind interesele managerilor, prin limitarea capacității individuale de reflecție și a sistemelor de valori care diferă de ideologia organizațională dominantă; exprimarea identității și valorilor individuale ajunge să fie copleșită de sistemele de valori ale organizației.

O perspectivă pluralistă, fragmentară, asupra culturii recunoaște faptul că, în unele medii organizaționale, poate predomina ambiguitatea; de exemplu, interpretările multiple ale diferitelor grupuri organizaționale, care nu se pot asocia într-un consens stabil, constituie modul natural de a fi al lucrurilor. *Ambiguitatea apare atunci când nu există o interpretare clară a unui fenomen sau a unui set de evenimente*³⁵. Această perspectivă accentuează ideea că diferențele dintre interpretările care alcătuiesc cultura organizațională sunt văzute ca inevitabile și ireconciliabile. Atunci când o organizație este formată din angajați foarte individualiști și intelectualizați, care au sisteme de valori personale și profesionale foarte puternice și mai puțin dependente de organizația în care sunt angajați, atunci ambiguitatea poate fi o stare de lucruri obișnuită. Această perspectivă poate fi utilă în înțelegerea culturii organizaționale în firmele intensiv-cognitive. Mats Alvesson nota că *ambiguitățile implicate în noțiunea de cunoaștere, în ceea ce fac angajații din firmele creatoare de cunoaștere și dificultățile în evaluarea activității lor conduc la ideea că arbitrariul și vulnerabilitatea caracterizează multe organizații intensiv-cognitive și pe salariații acestora. În acest context, salariații din domeniu trebuie să trăiască cu ambiguitatea și poate chiar să o valorizeze*³⁶. Astfel de contexte caracterizate prin ambiguitate oferă însă oportunități pentru construcția de identități pozitive, atât individuale (de exemplu, cea de „expert științific”), cât și organizaționale (de exemplu, cea de „companie inovativă”), apoi solicită activități care să valideze aceste identități.

Diferitele perspective asupra culturii organizaționale au fost deseori trecute cu vederea atunci când s-a luat în considerare managementul din firmele intensiv-cognitive, deoarece majoritatea studiilor au pornit de la o perspectivă

³⁴ Maxine Robertson și Jacky Swan, *op. cit.*, p. 5.

³⁵ M. S. Feldman, *The Meaning of Ambiguity: Learning from Stories and Metaphors*, în P. Frost, L. Moore, M. Louis, C. Lundberg, J. Martin (eds), *Reframing Organizational Culture*, Newbury Park, Sage Publications, 1991, p. 146.

³⁶ Mats Alvesson, *Knowledge Work: Ambiguity, Image and Identity*, p. 882.

integraționistă, presupunând că valorile puternic consensuale de profesionalism, colaborare și autonomie responsabilă pot substitui (prin management) forme de control și pot rezolva problema tensiunii dintre autonomie și control. Nu este însă clar modul în care acționează aceia care dețin poziții de putere în firmele intensiv-cognitive, pentru a stabili valori corporative puternice și adoptate prin consens. Edgar Schein, de exemplu, sugera că fondatorul unei firme se află într-o poziție de putere, care îi dă posibilitatea de a modela cultura, prin anumite mecanisme (structura organizațională, desemnarea de către lider a unor aspecte prioritare, măsurarea rezultatelor și controlul etc.), prin care creează climatul organizațional: *proceșele de socializare se află în mâinile liderilor, iar liderii se află într-o poziție din care își impun propriile presupuneri asupra noilor grupuri*³⁷. Totuși, probabilitatea de a se întâmpla așa ceva într-o firmă intensiv-cognitivă (în care salariații-experti se așteaptă să contribuie la luarea deciziilor) este destul de mică.

Ca o exemplificare a ideilor prezentate mai sus, referitoare la trăsăturile caracteristice ale managementului și ale culturii organizaționale (care trebuie să fie puse în sprijinul activității de cunoaștere) din firmele intensiv-cognitive, prezentăm în continuare sinteza unui studiu de caz realizat la o firmă intensiv-cognitivă, studiu expus în detaliu în articolul intitulat sugestiv de autori *Control – What Control? Culture and Ambiguity Within a Knowledge-Intensive Firm*³⁸ (*Control – ce fel de control? Cultură și ambiguitate în cadrul unei firme cognitiv-intensive*); studiul de caz prezentat examinează baza controlului cultural, normativ într-o firmă intensiv-cognitivă, tratând dinamica dintre cultură, ambiguitate, identitate și controlul muncii. Fondatorul firmei analizate (Universal Consulting – firmă de consultanță) și-a dorit să creeze un mediu de consultanță care să nu se limiteze la a dezvolta soluții la problemele clienților, ci și să stimuleze invenția și inovația în general.

Firma promovează susținerea unei structuri organizaționale plate, având un singur nivel de senior management; imediat „sub” acesta sunt grupați toți consultanții, în departamente diferite, conform specialității lor – există deci o ierarhie informală, conferită de structura organizațională plată. În plus, managementul pune accent pe menținerea unor niveluri reduse de formalizare, toți angajații firmei respingând introducerea unor sisteme sau rutine formalizate. În mod paradoxal, organizația are un sistem de valori puternic, care se opune însă ideii unui mod unic, standard, de a „face lucrurile”, iar angajații se străduiesc mult să-și mențină individualitatea. În ceea ce privește egalitarismul și participarea, în organizația studiată s-au făcut eforturi pentru a fi promovate. Egalitarismul se reflectă simbolic și în design-ul spațiilor de birou, deoarece consultanții și managementul lucrează împreună într-un birou foarte mare, ceea ce presupune că orice dezbateri sau discuții se desfășoară în public. Noțiunea de egalitarism este însă adesea contrazisă de modalitatea de luare a deciziilor: deși acest proces se presupune că trebuie să fie transparent și incluziv, de multe ori (datorită haosului

³⁷ Edgar Schein, *Organizational Culture and Leadership*, San Francisco, Jossey-Bass, 1992, p. 252.

³⁸ Maxine Robertson și Jacky Swan, *op. cit.*

creat de un nivel prea ridicat de informalitate), la ședințele de luare a deciziilor sunt convocați consultanții care se află prin preajmă în acel moment și nu cei mai competenți cu privire la subiectul pus în discuție.

Selecția se face pe criterii subiective: „potrivirea” cu organizația ține de individualitate și caracter, nu de experiență sau pregătire. Se intenționează să fie incluși în luarea deciziilor de selecție și angajații organizației (experții), pentru a selecta persoane care „se potrivesc” cultural cu organizația; oricine este implicat în selecție poate respinge un candidat (chiar dacă acesta are un CV foarte bun) dacă își dă seama că îi este dificil să lucreze cu el, iar acest motiv este suficient pentru a respinge un candidat, de aceea rata de respingere este foarte mare³⁹.

În ciuda ambiguității existente în activitatea ei, firma are o cultură puternică, bazată pe elitism (dovadă fiind și conferințele, *workshop*-urile scumpe, plătite mereu de firmă, la care sunt încurajați să participe consultanții, în vederea propriei dezvoltări profesionale); iar această credință împărtășită despre firmă contribuie la dezvoltarea loialității – salariații se pot întreba: „dacă eu lucrez deja în cel mai bun loc de muncă, atunci unde altundeva să plec?”. Identitatea indivizilor de la această firmă se aliniază (chiar se subsumează) identității corporative de elitism, indivizii se văd pe ei înșiși nu ca simpli experți, ci drept „cei mai buni experți”; iar pentru a păstra această identitate, trebuie să inoveze permanent și să lucreze cu eficiență la proiectele firmei, astfel încât ceilalți (clienții firmei) să le confirme calitatea. Identitatea profesională de „expert de vârf”, susținută de cultura corporativă elitistă, este întărită și de participarea firmei la rețele profesionale și regionale. Angajații rămân la firma analizată, deoarece este prestigioasă, chiar dacă ar putea obține salarii mai mari în altă parte.

Hugh Willmott sugera că *efectele controlului normativ prin culturi puternice sunt eliminarea pluralismului și a conflictelor de valori prin limitarea gradului în care indivizii vor reflecta asupra valorilor opuse celor dominante*⁴⁰. La firma descrisă, o normă este tocmai aceea de a reflecta și critica propriile acțiuni și valori, dar și pe cele ale altora (inclusiv ale conducerii). Consultanții pun în permanență sub semnul întrebării valorile firmei, ceea ce întreține o situație de ambiguitate privitor la valorile dominante însă acesta este un indicator al democrației din firmă. Efectele acestui tip de comportament sunt văzute drept funcționale, deoarece este exact tipul de comportament ce facilitează inovarea. Astfel, se dezvoltă în firmele intensiv-cognitive un tip de „democrație forțată”: valorile puternice, asociate cu autonomia și libertatea individuală, cu ambiguitatea, construite de management, îi fac pe angajați să se poarte într-un mod care, în cele din urmă, este benefic pentru firmă.

³⁹ *Ibidem*, p. 12; vezi și Maxine Robertson, Geraldine O'Malley Hammersley, *Knowledge Management Practices within a Knowledge-Intensive firm: the Significance of the People Management Dimension*, „Journal of European Industrial Training”, 2000, Vol. 24, Iss. 2/3/4, Bradford, p. 242.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 16.

Ambiguitatea culturală și democrația forțată au întărit identitățile profesionale ale consultanților, care se consideră „oameni de știință de frunte”, nu doar simpli consultanți. Percepându-se pe ei înșiși ca „experți științifici autonomi”, devin foarte utili în realizarea proiectelor firmei: termenele proiectelor sunt puse de însăși echipa de lucru, iar normele profesionale și așteptările care se nasc din propriile identități de oameni de știință îi fac să respecte aceste termene, chiar dacă aceasta implică ore peste program (ceea ce este în beneficiul firmei). Și teoreticianul critic Stanley Deetz afirma: *cultura corporativă este folosită pentru a stimula integrarea și a reduce potențialele tensiuni, dar și pentru a învăța indivizii cum să se controleze singuri, controlul organizațional este internalizat, pentru a deveni autocontrol*⁴¹. În ciuda lipsei perspectivelor de promovare, competiția interprofesională (pentru a fi „cel mai bun expert”) face indivizii să caute mereu soluții inovative, care le atrag respectul colegilor, în interiorul firmei. Aceasta are ca efect facilitarea lucrului la proiecte, dar și întărirea identității individuale profesionale ca „expert de vârf”.

Demarcațiile și distincțiile de putere sunt neclare printre angajați, ceea ce este tipic pentru firmele intensiv-cognitive, existând o ambiguitate constantă în ceea ce privește persoana ce deține puterea și cea care influențează luarea deciziilor, chiar dacă acestea se iau pe termen scurt. Relațiile de putere depind de proiectele în derulare și de clienții deținuți, iar ierarhia informală este în continuă schimbare. Datorită accentului pus pe autonomie și libertate, angajații se percep pe ei înșiși ca și când ar lucra la propria firmă și în interes propriu, situație des întâlnită în firmele de servicii profesionale.

În mod tipic, formele de control normativ se bazează pe promovarea activă a unei culturi puternice neambigue, iar subculturile „rebele” apar, dar nu au un impact asupra ideologiei dominante. Controlul normativ din firma de față impune autonomie și solicită reflecție critică, precum și o punere sub semnul întrebării a valorilor, acestea creând, în cadrul proiectelor, un mediu stimulativ pentru inovare. De aceea, nu este în interesul managementului să încerce să rezolve ambiguitatea culturală, ci să încerce să o susțină, perpetuând un mediu de lucru flexibil și chiar haotic și respingând impunerea de sisteme și rutine formalizate.

Așadar, în cadrul firmei, ambiguitatea joacă un rol cheie în susținerea și păstrarea unei forțe de muncă loiale. Literatura funcționalistă susținea despre culturile ambigue că sunt slabe și tipice numai firmelor abia înființate. În firmele intensiv-cognitive, ambiguitatea este însă un mecanism normativ important; prezentul studiu de caz arată că este specific culturilor puternic ambigue să promoveze și să susțină o forță loială de muncă, alcătuită din experți. Consultanții-

⁴¹ Stanley Deetz, *Democracy in an Age of Corporate Colonization*, New York, State University of New York Press, 1992, p. 41–42, 258.

experți sunt cea mai importantă resursă strategică a firmelor intensiv-cognitive, de aceea este important pentru manageri să întrețină un mediu cultural care să ofere percepția de autonomie, dar să controleze modul în care această autonomie este utilizată. În ceea ce privește apariția culturii organizaționale în firma studiată, se poate afirma că dezvoltarea unei identități corporative elitiste puternice, cu care consultanții se identifică, datorită stimei de sine pe care o implică această afiliere, întărește respectul de sine ca expert științific. Astfel, se promovează norme de comportament care fac ca activitatea firmei să fie foarte eficientă. O formă de control normativ bazat pe ambiguitate a determinat indivizii să pună permanent sub semnul întrebării valori și puncte de vedere, facilitând astfel un sentiment al autonomiei, care a condus la o voință sporită de a colabora la proiectele firmei.

IMPLICAȚIILE UNEI ANIVERSĂRI: NICOLAE IORGA LA 60 DE ANI

LUCIAN RADU STANCIU

THE IMPLICATIONS OF AN ANNIVERSARY. NICOLAE IORGA AT 60 YEARS OLD

The study analyzes the social impact of scholar Nicolae Iorga's social and political activity (as in the meantime he had become Romania's prime minister). Admired by the majority of Romanian students and intellectuals in the epoch, he was however contested and even threatened with death by certain rightist political movements. The author exemplifies the paradoxical way in which Nicolae Iorga was celebrated on his 60th birthday and comments upon several studies less known related to this event.

La 17 aprilie 1931, Iorga este numit președinte al Consiliului de Miniștri și Ministru al Instrucțiunii Publice, guvernare încheiată cu demisia sa, la data de 31 mai, 1932. La 18 iunie 1931, Iorga este în vârful carierei sale politice și științifice și se întâmplă, tocmai acum, să împlinească vârsta rotundă de 60 de ani. Este vârsta ce se consideră a fi încoronarea vieții și creației unei personalități. Importante manifestări culturale științifice, din țară și străinătate, venite din inițiative private, străine de voința ministrului și istoricului, îi atestă valoarea, unicitatea și geniul.

Prestigiul lui N. Iorga este consolidat la împlinirea vârstei de 60 de ani. Aniversarea sa prilejuiește apariția a două omagii, în care semnează numeroși intelectuali români și străini, în această epocă, în care detractorii săi devin din ce în ce mai puternici și agresivi.

Este un an rodnic, în care el publică 41 de titluri. Activitatea sa științifică și profesională, neobosită și nestăvilită, dată fiind uriașa sa capacitate de muncă, nu l-a împiedicat să acorde atenție problemelor majore de guvernare, cum ar fi cele de politică externă: pe 13–14 octombrie 1931 primește vizita mareșalului Pilsudski, președintele Poloniei. În același timp, acordă atenție tuturor cazurilor individuale, care ajung în atenția sa. În portretul pe care i-l face ziarul „Paranny” din Varșovia, este caracterizat astfel: *e mai mult decât un om, este un institut, o mașină care creează mereu, după ultimul model; se reliefează bunăvoința ce o are de a apropia*

toate popoarele între ele pe baze culturale, de prietenie și colaborare (Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga. 1871–1940 Biobibliografie*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 106).

Este remarcabil că, în calitatea sa de prim-ministru, Iorga nu transformă sărbătorirea sa într-o festivitate națională, nu alocă fonduri pentru tipărirea unor omagii luxoase, iar Capitala, care ar fi trebuit să-i fie cea mai îndatorată, prin cele două instituții ale sale, care s-au confundat cu deceniile de viață spirituală ale lui Iorga – Academia Română și Universitatea București – nu publică omagii la adresa sa. Este evident că, dacă primul ministru ar fi dorit, așa cum s-au publicat volume omagiale pentru: Carol II, C. Rădulescu-Motru, Stelian Popescu, I. Petrovici, P. Garboviceanu, D.V. Toni, și alții mai mult sau mai puțin iluștri, s-ar fi găsit fonduri...

Masivul *Omagiu*, apărut la Cluj (32×24×3 cm.), din inițiative particulare, intitulat pompos: *Închinare lui Nicolae Iorga*, apărut la Editura Institutului de Istorie Universală – este o culegere anarhică de studii istorice și literare, pornind cronologic de la tema figurinelor eneolitice din Balcani, trecând prin considerații privitoare la manualul de pictură bizantină, continuând cu păreri ale lui Ioan Bianu despre Popa Nicolae Pauletti și ajungând la un subiect etern, cum ar fi acela al izvoarelor de inspirație ale lui Eminescu. Niciunul dintre istoricii, care l-au cunoscut îndeaproape pe Iorga și semnează în acest *Omagiu* diverse contribuții, nu scriu nici un rând despre acesta, despre semnificația operei sale. Nici măcar Ștefan Meteș, care, în trecut, publicase un volum despre activitatea istorică a lui N. Iorga, nici măcar Ioan Bianu, care răscolise și publicase la Academie, zeci de ani, alături de Iorga, manuscrise vechi (Iorga nu i-a purtat pică lui Bianu pentru această indiferență și chiar îl va decora cu Marea Cruce a Coroanei României). Nici măcar bizantologul Nicolae Bănescu, care putea lămuri uriașul aport adus în bizantologie de Iorga.

Sunt incredibile această desconsiderare pe față și graba vinovată cu care s-a întocmit acest volum, cum s-ar spune, cu ce a găsit fiecare cunoscut al său prin sertare, deși timp ar fi fost, pentru că *Omagiul* s-a tipărit pe îndelete, între 1 aprilie și 1 decembrie 1931, sub privegherea d-lui C. Marinescu, profesor al Universității din Cluj, sub comanda 2124. Singurul lucru din acest volum cu conținut prolix, care amintește de Iorga este acea incompletă *Bibliografie a operelor d-lui Nicolae Iorga* (p. I–XXXVIII), întocmită de Ștefan Meteș, dar și aceasta este mai veche, actualizată însă până în 1931, oprindu-se simbolic la publicația cu titlul 1000, consemnarea fiind făcută la 1 mai 1931. În acest *Omagiu*, mai amintește de Iorga, chiar Iorga, prin înșirarea, în deschiderea volumului, a titlurilor sale științifice.

Este uimitor de mare numărul subscripțiilor pentru apariția cărții, printre care se numără: N. Titulescu, C. Moisil, O. Ghibu, Ch. Drouhet, I. Lupaș,

S. Pușcariu, R. Ortiz, S. Mehedinți ș.a. –, care au contribuit cu bani pentru ca să apară un monumental volum atât de alături de viața și opera lui N. Iorga, în care să nu-și fi propus ca țel să vorbească despre acesta și cu atât mai puțin să fixeze coordonatele personalității sale, un volum dedicat lui Iorga, a cărui influență, dacă ne-am lua după textele din sumarul acestei cărți, ar fi total nulă asupra contemporanilor. Este ciudat ca o asemenea îndrăzneală tipografică și omagială să se producă tocmai în România, țară în care obiceiul tămâierii dregătorilor, mai mari sau mai mici, este o obișnuință fanariotă dusă la virtuozitate! Și acest volum, fără Iorga, să apară tocmai când Iorga era prim-ministrul României! Să se fi temut distinșii autori de amenințările la adresa lui Iorga, venite din partea grupurilor de studenți legionari, amenințări care se puteau extinde și asupra lor? Să fi fost un act de solidaritate tacită a acestor contributory, cu mișcarea învățătorilor, condusă de Toni, care erau indignați de neplata salariilor pe mai multe luni? Sau să nu fi avut timp deloc respectivii cercetători decât pentru studiile lor de specialitate? Rămân o enigmă istorică împrejurările în care s-a produs tipărirea imensului *Omagiu*, fără Iorga, din a cărei ceață vom încerca să risipim câte ceva, luând în considerare atmosfera politică și economică foarte încărcată de tensiuni, din timpul prim-ministeriatului lui Iorga. Mai ales că, după cum vom dovedi, exista o masă largă de studenți, care nu s-au temut de amenințările colegilor lor, care au îmbrăcat cămașa verde sau îl urmau pe A.C. Cuza, și au știut nu numai să se solidarizeze cu omul care la 60 de ani era un pisc al culturii române, dar chiar au structurat, prin ceea ce au publicat, liniile de forță ale marii sale personalități.

De fapt, niciunul din contemporanii săi nu putea, la acea dată, să cuprindă și să înțeleagă dimensiunile și esența lui Iorga. Ei îl invidiau în secret și trăiau, ca și intelectualii de acum, păstorind și păscând chiar parcele din opera sa, desfășurată în orizont infinit.

Acest uriaș *Omagiu*, aproape inutil, aduce însă o emoționantă mărturie indirectă. Deși, probabil, Iorga nu era nepăsător în legătură cu destinul operei sale, el era deplin încrezător în faptul că și-a făcut datoria și lasă românilor o operă capabilă să susțină de-a lungul veacurilor spiritualitatea românească. În pofida celor care îl descriau ca foarte receptiv la flătări, Nicolae Iorga, deși ajuns prim-ministru, nu a cerut nimănui să scrie despre activitatea sa, nu a impus nimănui să întocmească omagii, deși ar fi avut suficiente posibilități materiale, apelând la unele fonduri culturale prevăzute în buget, ca să determine o asemenea *laudatio*. De aceea, guvernarea sa asupra țării ar trebui studiată mai atent, în pofida legendelor ce apelează la ridicol pentru a-l defăima pe savant.

Pentru a înțelege modul în care Iorga era iubit și stimat de o mare parte a tineretului studios, cu excepția celui legionar, care tulbura adesea cursurile și conferințele acestuia, ne vom referi la un alt omagiu, aproape necunoscut, adus de

către studenții la teologie, din București. Acești studenți erau destul de numeroși în epocă, întrucât era nevoie de numeroși preoți și profesori de religie. În același timp, printre acești studenți, erau destul de mulți afiliați mișcării legionare sau altor organizații de dreapta, cunoscut fiind faptul că aceste mișcări se revendicau, adesea, ca fiind ortodoxe.

Cu toate acestea, redescoperim că studenții de la teologie, în marea lor majoritate, sau cel puțin cei grupați în jurul revistei teologice prin care își manifestau existența spirituală, nu numai că se considerau discipoli în cultura și acțiunea socială a lui Iorga, nu numai că erau cuprinși de o admirație și mândrie fără margini față de acesta, dar înțelegeau, mai bine decât istoricii și literații implicați în apariția *Omagiului de la Cluj*, în ce consta valoarea, în epocă și în viitor, a lui Iorga, ca să nu mai vorbim de curajul lor de a-și publica gândurile, ignorând orice primejdie. O dovadă în acest sens aflăm în publicația acestor studenți, tipăritura rară și uitată, intitulată: „Rază de lumină. Revista studenților în Teologie din București”. Ne vom referi la un singur număr, cel care poartă indicativul: anul III, no. 3, mai–iunie 1931. În el întâlnim remarcabilul articol aniversar scris de redacție: *Nicolae Iorga la 60 de ani* (a se vedea p. 163–165).

În colecția subsemnatului se află un exemplar bibliofil excepțional din această revistă cu coperte cărămizii. Exemplarul este legat integral în piele colorată grena, această legătură în piele constând din două coperte exterioare suplimentare, flexibile, fixate cu ajutorul unui forzaț marmorat. Pe prima copertă de piele se pot citi, scrise cu foiță de aur, într-un chenar aurit, cu litere mai mari, următoarele: *Omagiu D-lui Profesor Nicolae Iorga la al 60-lea an al vieții sale*. Cu litere mai mici se poate citi, pe aceeași copertă, *Societatea studenților în Teologie din București*.

Într-o perioadă în care Iorga se considera prigonit de tineretul universitar și agresat de tineretul de dreapta, când ajunsese la exasperare și dorea să renunțe la cariera sa de profesor universitar și să iasă la pensie, este emoționant să vedem cum o mare parte a studențimii, printre care studenții de la teologie, vedea în acesta un adevărat apostol al neamului și o dovadă vie a puterii creatoare geniale a românilor.

Din rațiuni de obiectivitate, trebuie să menționăm că nu întregul tineret de dreapta era contra lui Iorga, nu toți vedeau în el un oportunist politic, ajuns în solda bancherilor evrei. Profesorul Nae Ionescu, deși devenit ideolog legionar în ultima parte a vieții sale, avea aproape un cult pentru Iorga și considera că generația sa ar trebui să fie numită prima generație de la Iorga. Mircea Eliade, considerat șeful spiritual al generației sale, el însuși fiind un poligraf, declara că generația sa este a doua de la Iorga.

În *Memoriile* sale, Eliade notează: *Uciderea lui N. Iorga, marele istoric și profet național, va păta pentru multă vreme numele de român (...). În ceea ce-l privește pe N. Iorga, el fusese – și rămăsese – marele învățător al lui Nae Ionescu. Oricare erori ar fi făcut, N. Iorga nu putea fi lovit (Memorii 1907–1960, ed. a II-a, București, Humanitas, 1997, p. 369).* Eliade are în vedere și faptul că șeful mișcării legionare, Corneliu Zelea Codreanu, fusese asasinat înaintea lui Iorga, totul plecând de la polemica dintre cei doi șefi ai unor curente provenind din două generații diferite, polemica fiind folosită abil de către rege pentru a-l distruge pe Codreanu.

Opoziția violentă și intransigentă a lui Iorga față de mișcările naționaliste extremiste, acțiunile sale legislative împotriva acestor mișcări, precum și criticile sale, vizând inconștienta existenței în lux a claselor de sus – toate acestea au declanșat atacuri puternice, din cele mai variate straturi ale societății, împotriva politicii sale. Iorga căuta să rămână un monarhist-carlist, iar dacă, pe planul politicii externe, avea o concepție clară despre păstrarea alianțelor vechi ale României, pe plan intern nu era numai contra extremelor: legionari și comuniști, dar se afla în conflict și cu țărăniștii și liberalii, precum și cu poporaniiștii lui Stere. Poziția sa ca prim-ministru era cea a unui solitar, săpat, după cum recunoaște chiar până și de proprii săi miniștri. Față de slăbiciunea politică a poziției sale, care duce până și la umbrirea meritelor sale științifice de către adversari, Iorga capătă susținerea și solidaritatea deplină a intelectualilor din țările învingătoare în Primul Război Mondial. Este apărat din străinătate de remarcabile personalități ale epocii, cum este istoricul englez R.W. Seton-Watson, care își exprimă admirația față de acesta, scriindu-i încurajator că nimeni *n-a înțeles să pună în cauză înalta dvs. personalitate, căreia, nimeni în Franța, nici aiurea, nu-i poate suspecta perfectă sinceritate, indiscutabila onorabilitate și înalta valoare morală* (Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 104). În același an, istoricul american Rucek publica un volum despre România, pe care îl dedica lui Iorga.

Venirea lui Iorga la putere, în plină criză economică mondială, poartă semnul unui blestem, care a lovit în intențiile nobile de care era animat: refacerea economică și morală a țării și reforma învățământului. Iorga visa un parlament de profesioniști și o țară întreagă pusă pe muncă. El știa că numai astfel se poate ieși din situația generală disperată, în care se află țara, din cauza crizei economice mondiale. Faptul că, după demisia de la guvern a lui Iorga, au izbucnit conflicte sociale și mai grave, arată că nu atât incapacitatea de conducere a lui Iorga a dus la șomaj și recesiune, ci realitatea că economia românească nu se putea sustrage crizei mondiale. Într-adevăr, conflictele vor deveni sângeroase, ajungându-se, în februarie

1933, să se tragă în muncitorii aflați în grevă la atelierele Grivița din București. Este de înțeles faptul că Iorga nu a avut mijloacele și timpul să reușească o redresare a economiei. În plus, competența sa în probleme economice și sociale era limitată. Singura formulă viabilă, în concepția sa, era aceea de a întâmpina recesiunea prin reducerea cheltuielilor de la buget, prin economii și sacrificii cerute populației.

Faptul că s-a opus, prin măsuri legislative energice, mișcărilor de dreapta și a încercat să limiteze cheltuielile de la buget a dus la declanșarea unui val de denigrări și mistificări ale gesturilor și acțiunilor sale. Astfel, de pildă, față de realitatea tristă că școlarii din mediul țăranesc mergeau desculți la școală, atunci când Iorga s-a exprimat, plin de compasiune, într-o discuție, că acestor școlari ar putea măcar să li se confecționeze saboți, ca în Olanda, numeroase gazete centrale, printre care unele finanțate de către Ministerul Învățământului, au luat această exclamație a lui Iorga drept o butadă a unui cinic rupt complet de realitate și străin de necazurile elevilor.

Încercând să creeze un „ritm nou” în conducerea statului și a învățământului, Iorga a avut curajul să intenteze procese unor persoane corupte, indiferent de partidele politice care le susțineau, dar s-a lovit de inerția justiției aservite liberalilor și țăranștilor. Pentru a stăvilii criza economică, el a acționat *făcând tăieri curajoase în bugetul curent* (expresia apare în amintirile istoricului, *op. cit.* p. 251) – ceea ce a atras nemulțumirea unor păături largi ale populației, care au devenit mai sensibile la acuzațiile pe care legionarii le aduceau lui Iorga.

La 26 martie 1932, primul ministru Nicolae Iorga semnează un decret pentru desființarea partidului legionar *Garda de fier*, decret care îi va aduce condamnarea la moarte din partea unor legionari (nu toți s-au solidarizat în a aproba o asemenea acțiune) și, în final, asasinarea.

O reciprocă neînțelegere tragică a creat o prăpastie între o importantă aripă fanatizată ideologic, a tineretului marginalizat și adus în pragul disperării de către criza economică și politică liberală a lui I.C. Brătianu, pe de o parte, și atitudinea intransigentă și rigidă a lui Iorga, pe de altă parte. Deși Iorga avea o privire vizionară și profetică asupra destinului României, nu înțelegea că tineretul de dreapta era cuprins, de multe ori, de elanuri nobile, mergând până la sacrificiul vieții, și era incapabil să discearnă cauzele reale care duseseră România pe marginea falimentului economic. Iorga nu înțelegea că tineretul de dreapta își luase ca simbol și ca model de viziune socială pe acel Iorga cunoscut în trecut, până la începerea primului război mondial, ca ultranaționalist și cuzist. O mare parte din studenții români nu înțelegeau convertirea lui Iorga la o concepție antixenofobă, în

noua sa optică, Iorga considerându-i pe evreii din țară cetățeni români egali în drepturi cu ceilalți.

Pentru a înțelege mai bine cât a suferit Iorga în ultima parte a vieții sale, nu numai din partea marii burghezii liberale, dar și din partea tineretului de dreapta, care se considera trădat de fostul naționalist Iorga, pentru a înțelege și reacțiile acestuia, uneori transpuse în măsuri și acțiuni prea impulsive și excesive față de mișcarea de dreapta (ceea ce a atras răzbunarea necugetată a acesteia împotriva lui), dar și noblețea actului acelor studenți de la teologie (destul de numeroși), care s-au solidarizat cu Iorga, vom reda pe larg din cunoscutele amintiri ale lui Iorga intitulate *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, vol. III, *Spre înseninare* (ed. N. Stroilă, 1934) – amintiri pe care le vom pune în antiteză cu articolul scris de studenții din redacția revistei „Raze de lumină”, în care vom găsi una dintre cele mai frumoase și profunde caracterizări a rolului cultural, social și științific al lui Iorga, în cuvinte de adâncă simțire, o caracterizare pe care nu au fost în stare s-o facă distinșii cărturari, colegi de generație cu Iorga, adunați în conclav la Cluj, în număr de peste 250, veniți acolo fie cu gândul, fie în persoană. Veniți acolo – nici mai mult nici mai puțin decât să se închine acestuia, o închinare, dacă nu fățarnică, cel puțin vidă, după cum am arătat.

Redăm, pentru început, paginile din amintirile lui Iorga, interzise și cenzurate în perioada comunistă, în care relatează reacțiile deplasate ale tineretului de dreapta, forța exaltării de care era cuprins acesta și motivația care îi îndârjea pe tineri împotriva lui Iorga. Sublinierile în negru ne aparțin: ele evidențiază dinamica forțelor din conflict și acuzațiile nerelevante ce i se aduceau istoricului:

La una din întoarcerile mele de acolo (din Franța, probabil în 1928 – n. ns., L.R.S.) voi găsi strada în puterea unui tineret gata de bătaie, care credea că servește în adevăr și cariera sa și interesele țării și ale nației, înlocuind munca și înțeleapta chibzuire a timpului său cu zadarnice manifestări violente: spargerii de geamuri, atac contra trecătorilor, prin care fără îndoială nu se schimbă întru nimic inferioritatea noastră, dureroasă și plină de primejdii, față de populația evreiască, așa de numeroasă, de activă, de econoamă și de solidară, în domeniul economic, și, de la o bucată de vreme, nu numai în acesta. Prăvăliile se închiseseră în semn de protestare, după o tentativă de devastare a lor, spectacol care nu se mai pomenise în viața publică a României și care era o încurajare pentru elementele anarhice, de care sunt pline mahalalele, complect needucate, ale orașelor noastre de nesupravegheată adunătură. Am atras în zadar, la Cameră, atenția primului ministru, al cărui autoritarism sistem Carp era tot așa de mult o simplă aparență ca și al „teribilului” fost ministru de Interne al generalului

Averescu, iar cărturarii, care, ca sub-secretari de stat, conduceau acest Minister nu aveau, am spus-o, nici hotărârea, nici autoritatea care o poate susține. Câteva din frazele cărora Brătianu știa să le dea un așa de impresionant răsunet n-au contribuit întru nimic la o liniștire care **se putea** căpăta atunci. Îndată ce astfel de mișcări s-au dovedit posibile, **iar puterea publică incapabilă de a li se opune**, vocații dictatoriale au apărut firește, generalul Averescu, el însuși făcând greșeala de a-și da această înfățișare. **D. A. C. Cuza a primit să devie prizonierul acestor tineri turbulenți și, peste capul d-sale, și, de la o vreme contra drepturilor d-sale, alții se vor ridica, începând prin moarte de om o carieră care li va procura multe satisfacții politice.**

M-am împărtășit și eu larg de neplăcerile, de la cea mai de jos calomnie la cea mai grosolană insultă, care trebuiau să atingă pe oricine ținea la ordinea și la numele bun al țării, ca și pe orice profesor și educator cu simțul răspunderii sale. Anunțasem o conferință la Ateneu, în legătură, cred, cu Unirea Principatelor, și, cum orice era pretext de noi demonstrații pentru gonirea din Universitate a evreilor, care trebuie întrecuți, nu excluși, contra dreptului lor de cetățeni, s-au luat măsuri pentru ca scandalul să nu se mute din stradă în sala de cultură. Cei ce așteptau afară, „studenți” de prin licee și din suburbii, au fost înștiințați de oameni de treabă că eu am ordonat să nu fie primiți. Erau acolo în fața Ateneului **câteva mii de tineri exaltați, care nu știau nici de ce e vorba, nici cu cine au a face, căci desigur nu-mi ascultaseră niciun curs și nu-mi citiseră nici o pagină.** Am fost salutat la ieșire cu obișnuitele huiduieli, prin care se vădea o conștiință patriotică trează și o vitejie în masă. Cel care mă întovărășea, speriat, îmi dădu sfatul de a apuca pe o străduță laterală; disprețuind acest îndemn de lașitate, prin care se încurajează toate impertinențele, **am mers drept la „adversarii” mei nevârstnici și i-am întrebat dacă au ceva să-mi spună**, iar, după tăcerea în care așteptau să-mi întorc spatele pentru a mă huidui din nou, ca pe cel mai rău dintre români – erau să descopere și suma cu care m-am vândut bancherului Blank, pe care l-am văzut, pentru scopuri de cultură și interese de schimb ale Școlii din Franța, de trei ori în viața mea – le-am spus atâta: Ferice de părinții care au astfel de copii. Dar, întors acasă, am declarat în scris ministrului de Instrucție, colegul dr. Angelescu, că **nu înțeleg a mai rămâne profesorul unui astfel de tineret.** Preferam să-mi iau pensia și să adaug câștigul modest al unor cursuri libere. Am revenit ceva mai târziu asupra acestei hotărâri a unui suprem dezgust, numai după stăruințele ministrului și mai ales ale adevăraților, deși tot mai pușinilor mei elevi, opriți mult timp de la lecții de frigurile liceenilor rău crescuți, abia intrați în facultate.

De atunci, școala n-a fost școală și, în jurul anarhiei școlare, care atrăgea tineretul și fiindcă nicăieri nu i se dădea un teren pentru o energie ațâțată de ce văzuse în anii din urmă, s-a alcătuit o alta. Cei care, atâta timp cât erau pe băncile Universității, se gândiseră mai mult a striga „jos jidanii”, a împărți ghionturi, a păta rochii cu cerneală, a sfida pe profesori și a organiza procesiunile sub steaguri cu „crucea bârligată”, – așa-zisa svastică importată de la Berlin –, după datina pentru „ziua studențimii”, aceea când se produsese prima revoltă, nu puteau să intre de-a dreptul în viața normală, ordonată, așa cum făcuserăm, la vremea noastră, după generațiile care ne precedaseră, noi.

Caragiale era învins, și Ponson de Terrail, Xavier de Montepin înviau. O, **Dramele Parisului** și «d. de Morley care se lupta cu lupii», ce realități românești ați ajuns astfel. Mult în urmă rămăseseră anume planuri ofițerești de dictatură militară, cu maiorul Băgulescu, autorul unei duioase cărți despre război, și cu alții, până la unii generali, vorbindu-se în acele cercuri, unde se făceau jurăminte pe pumnale și revolve, cu liste de proscripție, și de adeziunea Prințului Moștenitor.

Față de asemenea manifestări bolnăvicioase, atitudinea mea va rămâne neschimbată. În fața neputinței sau relei voințe a oficialilor, care-și făceau și mai departe calculele lor greșite și nu îndrăzneau un gest energic față de conspirație, ca și față de demagogie, acuma singurele forțe vii într-o țară de politică molesită și interesată, **continuam o dezaprobare fățișă, publică, hotărâtă, care nu putea decât să-mi câștige uri ce vor fierbe multă vreme în jurul meu și pe care le voi disprețui până la capăt.** Ele se manifestau prin calomnii strecurate în mizerabile foi de întetire, afirmându-se de oameni fără conștiință și repetându-se de mulți oameni fără minte că eu, care totdeauna mi-am ținut casa și, pe alături, tipografia fără câștig, **Dumnezeu știe cum, am luat bani, bani mulți, de la evreii cărora m-aș fi aservit,** și se specifica și de la tribuna Camerei, nu numai de d. Cuza, dar și de pasiunea de a pârî și de a urmări pe adversari a d-lui Madgearu, adevărat Fouquier-Tinville al iacobinismului român, **că d. Blank tânărul mi-a plătit Istoria Românilor în limba franceză și că l-am făcut să întrețină la studiile de inginerie pe fiul meu Mircea, pe lângă alte afaceri neștiute și desigur deosebite de ale politicianilor onești,** care, fără competență financiară, erau în comitetul acelei bănci. În zadar se răspundea limpede, la orice nou atac, că lucrarea franceză fusese cerută de bancă pentru a o edita fără a-mi prevedea nicio plată, că fiul meu era liber să-și angajeze serviciile viitoare la orice întreprindere onestă, că Școlii de la Fontenay aceeași bancă îi dăduse, doar ei, acestei școli de stat și nu mie, mobilierul extrem de modest al unei singure odăi, că la Teatrul Popular,

întemeiat de d. Blank pentru a pierde un milion, eu nu eram decât președintele gratuit al Consiliului de administrație, din singura dorință de a-i da și de a-i păstra o bună direcție culturală.

Și oameni altfel cumpăniți se infectau de această cumplită mizerie morală în plină creștere. (...) Cer iertare cititorilor onești pentru aceste vădiri, care mi se par necesare pentru a se fixa **atmosfera ticăloasă în care ajunseserăm a trăi și care nu se va curăți, ci va deveni din ce în ce mai otrăvitoare.**

Ceea ce era în sălile de studiu ale Universității, **deprinsă a se revărsa în stradă cu o sălbătăcie total inculturală**, ceea ce fierbea în adunările tănuite ale unor băieți pe care-i înnebunea misterul și care visau de ultimul act al cinematografului lor, trebuia să se întâlnească, în formele corespunzătoare, și în Parlament (op. cit., p. 89–94).

Pe cât este de mare *sălbăticia total inculturală*, constatată de Iorga la mii de tineri, care protestează contra lui, în contrast, alte zeci de mii de tineri laborioși sunt uimiți de vastitatea, diversitatea, subtilitățile, profunzimile și erudiția din opera sa, după cum sunt cotropiți de activismul sau, văzând în Iorga forța care înalță stindardul național pe glob. Este ciudat că Iorga, profund ofensat de o parte a tineretului, văzând că mulți tineri sunt dispuși să urmeze și alți lideri, nu are cuvinte în memoriile sale să evoce pasiunea cu care era ascultat la cursuri și în conferințe publice sau radio, cu care era urmat de o mare parte a tineretului, că el cade într-un fel de manie a persecuției, care îl face să ignore toate recunoașterile venite din partea generației formate sub bagheta sa.

Cât de viu era Iorga în lumea studenților reiese din evocarea sa de către George Călinescu în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Publicul trăia solemnitatea religioasă a cursurilor sale și se aprindea în fața străfulgerărilor profetice și punitive ale acestuia: *Marele istoric își potolea respirația accelerată cu câteva spirite, căuta neliniștit prin sală, fulgera ușa cutremurată de spatele staționărilor pe culoar, se aprindea, vocifera, decapita prin aer cu degetul un dușman nevăzut. Apoi devenea vesel! (...) Deși conferința prezenta cea mai strânsă coeziune, N. Iorga părea că și-o improvizează dintr-un material de ocazie (...). Vocea sa se cobora, se prefăcea într-o șoaptă prudentă, cu aerul de a face auditoriului destăinuiiri grave. Respirația tuturor rămânea tăiată de curiozitate și teama, o liniște încordată, apăsa pretutindeni, iar toamna ai fi putut auzi ritmul lent al ploii lovind pe acoperișuri sau bolboroseala monotonă a streșinilor. Deodată, N. Iorga devenea mânios. Simțise în freamătul lanului de capete trădarea, ostilitate. Vindictiv, oratorul supunea publicul unui rechizitoriu zgomotos. Sala se umplea de grindină, de ceață și de tunete. Străpunși de degetul*

răzbunător al lui N. Iorga, dușmanii invizibili se prăbușeau surd pe dușumele, în timp ce cuvintele cădeau ca trăsnetele într-un copac noduros, apoi furtuna se potolea (...). În cele din urmă, conferențiarul, amărât, dădea semnele unei decepțiuni universale. În sentințe biblice se ridica deasupra patimilor mărunte, se închidea în negura de fum a unei înălțimi inaccesibile și, întocmai ca Moise, spărgând tablele legii aduse unui popor netrebnic, tunând asupra sălii profeții grozave, fugea întunecat de o justă mânie în aplauzele ropotitoare ale auditoriului (op. cit., București, Ed. Fundațiilor, 1941, p. 544–545).

Tinerii, care au scris, în revista „Raze de lumină”, simțitele lor cuvinte, ce au reușit să-l fixeze pe Iorga atât de bine în posteritate, erau dintre auditorii acelor cursuri. Redăm, spre convingere și din cauza rarității, în întregime, textul omagial scris de ei. Sublinierile reproduse cu aldine, privind caracterizarea splendidă a unor dimensiuni ale personalității sale, ne aparțin:

NICOLAE IORGA LA 60 DE ANI

Din datorie de recunoștință și de admirație, ținem să spunem și noi un cuvânt la ziua aniversară, care, fiind a lui Nicolae Iorga, este a noastră a tuturor, a neamului românesc.

*În simfonia omagială ce i se cântă în anul în care viața lui încheie al șaselea deceniu, glasul unei modeste reviste studențești este desigur prea puțin, pentru a însemna un dar deosebit în tezaurul bogatelor prinoase aduse marelui sărbătorit de o țară întreagă. **Dar Nicolae Iorga este mai întâi al nostru, al Universității, este „profesorul”** – și nimeni nu are mai mult drept de a se gândi la el și de a se bucura la zilele-i de sărbătoare ca noi, ai lui, profesori și studenți. Și nu ni se va lua de aceea – credem – în nume de rău, dacă la marele concert național de slăvire a lui Nicolae Iorga alăturăm și noi, cu sfială și fără pretenții, o notă festivă, care sperăm să nu fie, ca pentru modestia unei reviste studențești, disonantă.*

Alții, înaintea noastră și mult mai bine decât noi, au arătat și au prețuit calitățile și funcțiunile istorice de om mare ale lui Nicolae Iorga. Ele sunt atâtea, încât nu se pot însemna în câteva rânduri, și atât de cunoscute, încât este de prisos a reveni asupra lor. A numi pe Nicolae Iorga, atâta numai, însemnează a numi pe cel mai genial Român născut până astăzi. Deși nu are încă vârsta și istoria altor popoare, al nostru știe ce sunt eroi: i-a produs și i-a cunoscut. În galeria marilor exemplare umane ale istoriei universale s-au și așezat reprezentanți ai neamului nostru și fiecare secol va așeza desigur alții. Nicolae Iorga va fi printre ei cea mai luminoasă, mai impozantă, mai extraordinară figură românească.

Lui i s-a rezervat, de viu, loc în Panteonul gloriilor mondiale. El este al nostru și totuși aparține lumii întregi. Ea îl cere, îl prețuiește, îl admiră, se onorează cunoscându-l, se instruieste și se încântă privindul și auzindu-l. Cel ce este pentru noi un mare savant, mare profesor, mare cugetător, mare scriitor, mare orator, mare om politic, este și pentru lumea întreagă un om neobișnuit, un gigant privit cu stima și cu încrederea, de care n-au parte decât puțini privilegiați ai destinului. Fericit, cu atât mai mult, neamul care l-a născut!

*Nicolae Iorga este un geniu de tip unic: un geniu bogat și complex, variat și echilibrat, larg cuprinzător, de dimensiuni neobișnuite, activ pe o întindere și la înălțimi uimitoare, cu o putere vizuală neînchipuită, de o productivitate fantastică. Demoniul lui fenomenal depășește posibilitățile omului comun într-o formă rar cunoscută. Acest om de știință este un inspirat, acest gânditor este un om de acțiune, acest idealist este un organizator, acest profesor este un apostol, acest om politic este un profet deținător și interpret de mari taine omenești. **Savantul artist**, cugetătorul creator, profesorul misionar, iluminatul cu cuvânt de foc, neobositul muncitor, care produce într-un an cât alții într-o viață, care a instruit generații, care a format un suflet românesc, care e un răscolitor al adâncurilor ființei naționale cu puteri de mag, imens depozit de înțelepciune și de energie, **expresia cea mai înaltă a inteligenței și a culturii noastre**, este mai mult decât un om mare: este un eveniment, un mare eveniment în viața poporului nostru.*

*El s-a produs în momentul său istoric, în cel mai potrivit: la răspântia cea mare a vieții noastre naționale și culturale, când aceasta ieșea dintr-o fază și intra în alta, când neamul românesc trăia cele mai hotărâtoare și mai grele acte, de care este condiționat prezentul și viitorul lui: când i-a venit plinirea vremii. **Nicolae Iorga este cel mai strălucit și mai activ factor istoric al acestei vremi plinite, este crainicul și îndrumătorul ei, este conștiința și glasul secular al unui popor întreg.** Când urgia din patru laturi biciuia dureros o țară mică, ce se luase pentru drepturile sale de piept cu destinul, au glăsuț printr-un om toate generațiile trude și zbuciumate, care secole au muncit și au apărut pământul Daciei Traiane, cu gândul că este și trebuie să rămână al lor; au strigat în ceas de emoție și de nesiguranță credința lor în înviere și dreptul lor la biruință prin Nicolae Iorga. Și el nu se înșelă. Acesta era de fapt **marele nostru generalisim.***

Român de totdeauna și de pretutindeni, el reprezintă, la cea mai înaltă potență, geniul neamului însuși, este cea mai fericită realizare a vredniciei și a aspirațiilor lui, o manifestare deplină și impunătoare maturitate în tinerețea lui, un certificat de capacitate românească prezentat lumii întregi și recunoscut de ea: Nicolae Iorga este un drept al nostru la onoare, la respect și la mândrie în fața omenirii.

Acest om mare, aristocrat din elita geniilor, care nu-și are între noi asemănare și care ne poate privi pe cei mulți de la înălțimi olimpice, nu este totuși un izolat, un stilit, un despot. El nu se arată față de noi la distanța la care-l înalță deasupra noastră geniul, ci se ține apropiat, ca un coleg de colegi, ca un părinte de studenți, păstrează continuă și sinceră legătură cu viața și cu manifestările poporului său, pe care l-a cercetat, l-a înțeles, l-a descris, l-a îmbrățișat sufletește nu numai în studiul istoriei, ci și în realitățile vieții actuale. Și, cu tot dreptul ce a avut, de a se fi găsit de mult încă la locul de conducere din fruntea neamului, acest uriaș, căruia i-au trecut înainte atâtea pigmei și care a privit patruzeci de ani spectacolul de atâtea ori dezgustător și demoralizant al vieții numite politice, cu patimile, intrigile, interesele, socotelile, compromisurile, absurditățile și deziluziile ei, a rămas idealistul și optimistul care a fost totdeauna, omul care a crezut în bine și l-a predicat, cu o putere de resemnare reconfortantă pentru o țară întreagă, cu o speranță de mai bine consolatoare pentru noi toți.

De patruzeci de ani el este apologetul bunurilor și drepturilor noastre, propagandistul încrederii în vrednicia noastră, propovăduitorul virtuților naționale, educatorul sufletului românesc, marele pedagog al națiunii. El nu ne-a vorbit doar ca un savant de la catedră, ca un orator de la tribună, ca un scolastic din cărți, ca un filosof din sisteme, ci ne-a instruit și ne-a edificat și cu exemplul vieții lui proprii, cu caracterul lui. Pe lângă ceea ce a pus în mintea lui Dumnezeu Însuși, nimic nu este mai de preț în ființa lui Nicolae Iorga decât această permanentă și nobilă ținută de înaltă moralitate, de distinsă și nedezmințită demnitate, de nepătată corectitudine, onestitate, dezinteresare. Este un fenomen din cele mai rare chiar pentru genii, care, atâtea, găsesc în prisosul lor de merite o scuză pentru scăderi de altă natură.

Nicolae Iorga a privit viața ca pe un mare dar al lui Dumnezeu, trebuind a fi trăită cu sentimentul că este în adevăr un bun divin, de care se răspunde în tot ceasul și pentru veșnicie. A privit-o ca un om religios. El are credință și n-o ascunde; nu tratează Divinitatea și legile Ei cu disprețul atâtor semidocți grozavi și ridiculi, care au declarat-O invenție popească și pentru mintea cărora nu există nici un mister, inconștienți de proporțiile la care suntem reduși în fața infinitului. Nicolae Iorga este, da, și un bun creștin în vremea noastră, nu de răspântie și de ocazie, ci de acea discretă convingere și consecvență lăuntrică, ce împodobesc așa de frumos pe omul mare. Cu aceasta, personalitatea lui câștigă mult în desăvârșire și în prestigiu.

*

Ucenici și noi ai marelui dascăl al națiunii, admiratori ai geniului lui, beneficiari ai darurilor lui spirituale, părtași printr-un mare privilegiu la zilele vieții lui, ne finim în cuget și în simțire cu neamul întreg, onorat ca de nimeni altul de fiul său Nicolae Iorga, urându-i tot binele și toată răsplata. Dumnezeu să-i ajute și să-i facă parte de mulțumirea sufletească ce i se cuvine în țara aceasta lui, mai mult ca oricui, la locul de mare cinste, unde îl găsesc tânăr, voios și energic cei 60 de ani, fie să se înmulțească, întru deplină putere și sănătate.

Raze de lumină

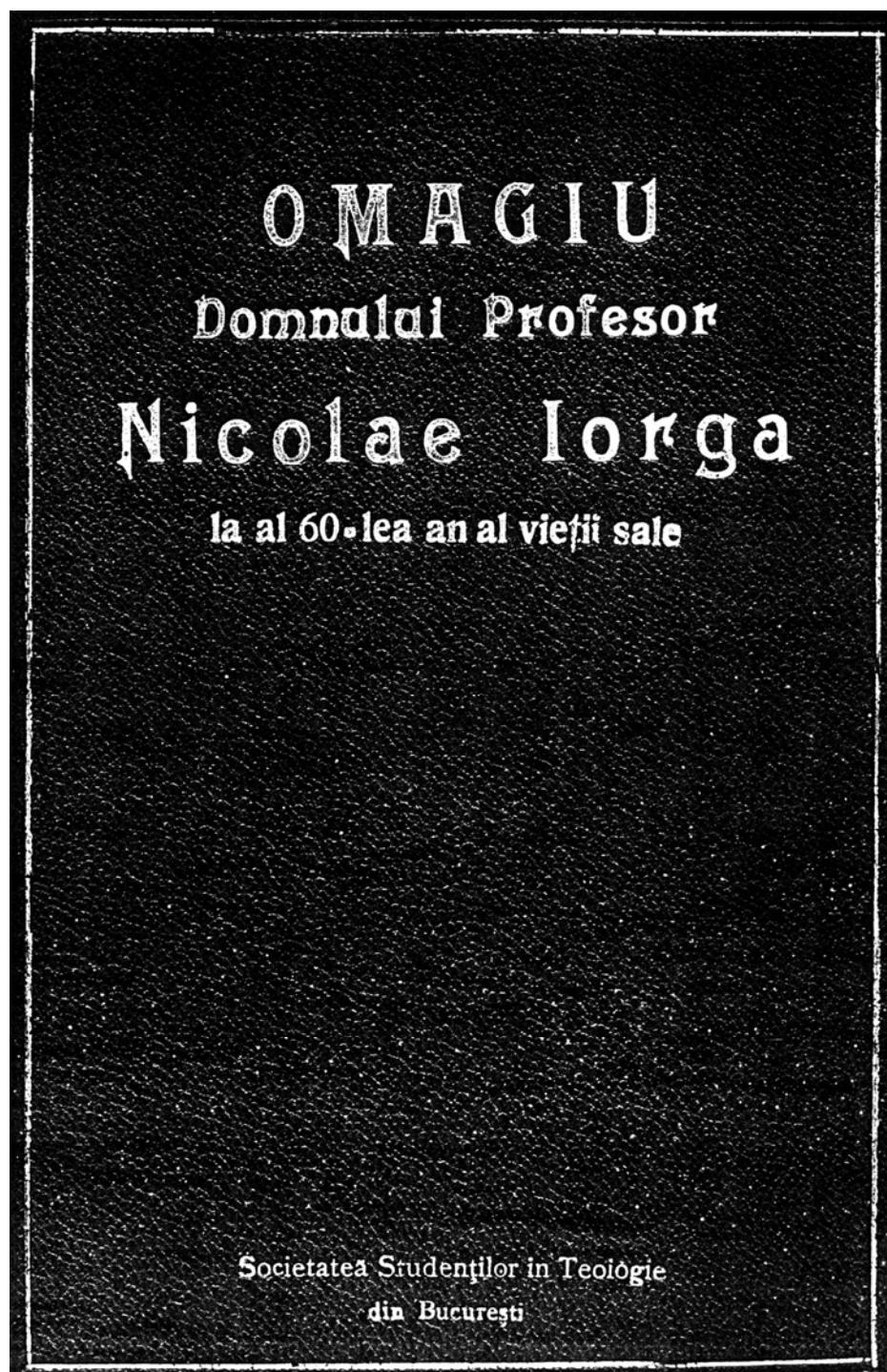
Menționăm că exemplarul din revista „Raze de lumină”, extrem de luxos, aflat în posesia noastră, despre care am arătat că are inscripționat cu foiță de aur titlul *Omagiu*, a fost chiar exemplarul ce a fost înmănat lui Iorga și a făcut parte din biblioteca acestuia. Placheta în piele, în care s-a transformat acest număr de revistă, a trecut apoi în posesia secretarului și biografului său Barbu Theodorescu, pe care am avut onoarea să-l cunoaștem personal.

Reproducem în facsimil coperta acestui modest *Omagiu*, în care căldura tinerilor pe care i-a îndrumat a înălțat o flacără memorială pentru marele luptător și gânditor.

Printre altele, în colecția noastră bibliofila s-a păstrat și o legitimație a lui Iorga, mai bine zis, un permis, care îi dădea dreptul să circule gratuit pe liniile ferate din România în anii 1913–1914, în scopul consemnat pe prima față a documentului, după cum citim: *pentru D-l N. Iorga – Însărcinat cu adunarea materialului istoric*. Permisul are nr. 1436 și este pentru clasa I.

El este semnat de către Directorul general al Căilor Ferate Române: Al. Cottescu. În stânga jos se poate citi pe acest permis rubrica *Semnătura Posesorului* și întâlnim semnătura originală, olografă, inconfundabilă, a lui N. Iorga. Cu acest permis a călătorit Iorga, neabătut și neobosit, pe toate plaiurile și coclaurile României, nu numai pentru a aduna material istoric, dar și pentru a răscoli inimile romanilor, chemându-i la luptă și la unire, și pentru a zugrăvi în cărțile sale frumusețile de vis, „gurile de rai” ale României, și mai ales pe țărani, cu necazurile și cu înțelepciunea lor milenară. Și, pentru aceste drumuri rodnice, prin praful și noroaiele potecilor de țară, i s-a reproșat de către prim-ministrul Ion Brătianu că *mă primblu pe banii Statului* (*O viață de om*, vol. III, p. 88).

Dacă nu s-ar fi păstrat acest permis, acuzația adusa marelui călător ar fi și acum, poate, la îndemâna detractorilor.

Accest permis este valabil numai pentru persoana numita într'ansul și dacă poartă semnătura sa.

Permisul trebuie să fie prezentat personal la căile ferate, de câte ori se va cere.

Dacă permisul se găsește în posesiunea unei alte persoane de cât același în drept, el se confiscă și prezentăorul lui se tratează conform regulamentului de exploatare, ca și când n-ar avea nici o legitimație de călătorie.

Posesorul permisului este dator, dacă i se cere de personalul căilor ferate, a și reproduce semnătura pentru constatarea identității sale.

Accest permis nu este valabil pentru trenurile Tûlger O. și C.

Nu este valabil fără carnet de identitate.

CAILE FERATE ROMÂNE

Nº 1436 1913-14 Clasa 1

PERMIS DE CIRCULAȚIUNE CU PLATA

valabil pe toate liniile

pentru D^{le}

N. Iorga

Inscripți în adunarea materialului istoric

Semnătura Posesorului:

Director General:

N. Iorga

A. Cotteșcu

VALABIL PÂNĂ LA 18 MARTIE 1914

CONFESIUNILE UNUI JURIS-SOCIOLOG
(Convorbire cu Dan Banciu, realizată de Iancu Filipescu)

Confessions of a judicial sociologist
(Interview with Dan Banciu, taken by Iancu Filipescu)

Having reached a significant age (also in terms of professional achievements), sociologist Dan Banciu speaks about the important events in his life and the people he met and was influenced by. In his fascinating narrative, Dan Banciu presents his own version on difficult times for Romanian society, thus throwing light upon the complex and mixed age of the communist era with its various and often strange characters too.

Iancu Filipescu: *Mă bucur că sunt cu tine, iată, după aproape 36 de ani de colaborare și de realizări în câmpul sociologiei, mai ales că în curând (pe 23 decembrie 2006, n.red.) vei împlini vârsta de 65 de ani. Personal, te consider unul dintre sociologii care au realizat o serie de lucruri remarcabile în domeniul sociologiei juridice și a criminalității, deși, dacă îmi aduc bine aminte, ai „debutat” în sociologie cu cercetări și studii în sociologia rurală. Cu toate acestea, puțină lume știe că „drumul” tău spre sociologie a trecut mai întâi prin alte discipline, cum ar fi istoria și științele juridice.*

Dan Banciu: Îți mulțumesc pentru intenția generoasă de a mă provoca să-mi spun amintirile, gândurile, împlinirile și neîmplinirile mele, acum când împlinesc 65 de ani. Vorbind de această vârstă, fără să vreau, îmi vine în minte și parcă văd chipul cald al mentorului nostru comun, profesorul Henri H. Stahl, care, dacă îți amintești, a fost profesor la secția de sociologie înființată în 1966 în cadrul Facultății de Sociologie, chiar în anul în care împlinea 65 de ani. Și, când mă gândesc câte lucruri realizase profesorul Henri Stahl la această vârstă, cât de cunoscut și apreciat era de noi toți, cei care l-am cunoscut, mi se pare că eu personal am realizat foarte puțin. Vreau să spun că nu vârsta biologică este importantă, ci mai ales cea intelectuală, care îți oferă prilejul să te manifesti din plin, cu ardoare și pasiune, în profesia pe care singur ți-ai ales-o. Și, ca să închei paranteza în legătură cu profesorul Stahl, știi foarte bine că dânsul a scris și publicat foarte multe cărți de o deosebită valoare științifică în domeniul sociologiei după vârsta de 65 de ani, ultimele apărând chiar cu puțin înainte de dispariția sa în anul 1991, când deja împlinise 90 de ani. Dar, despre profesorul Stahl vom mai avea ocazia să vorbim în cadrul acestei „convorbiri sociologice” (sintagma aparține colegului nostru Septimiu Chelcea), deocamdată m-am simțit dator să-l omagiez pe Henri H. Stahl, unul dintre cei care m-a „introdus” în sociologie și m-a format ca sociolog.

Iancu Filipescu: *Îmi aduc aminte că, în anul 1970, când am fost repartizat la Laboratorul de Sociologie al Universității din București, înființat de profesorul Miron Constantinescu, tu erai deja acolo, încadrat ca sociolog alături de alți colegi. Dar, de fapt, nu erai absolvent al Secției de Sociologie a Universității București și atunci cum de ai reușit să devii sociolog?*

Dan Banciu: Întrebarea ta este binevenită, pentru că, după aproape 37 de ani de când sunt sociolog, foarte puțini știu că nu am o diplomă universitară în domeniul sociologiei, ci una în istorie universală veche și arheologie și una în drept. De altfel, știi la fel de bine ca și mine că nici profesorul Henri Stahl nu era absolvent de sociologie, ci licențiat în istorie și drept, având doctoratul în filosofie, însă toată viața a lucrat ca sociolog. Acest lucru îmi confirmă faptul că nu este atât de importantă facultatea pe care o absolvi și care în prezent îți oferă mai mult o diplomă decât o profesie, cât mai ales domeniul în care lucrezi sau pe care îl slujești cu pasiune, el putându-ți oferi cele mai mari satisfacții, în primul rând spirituale și morale și apoi materiale. Nu spun asta din modestie sau conjunctural, ci sunt convins că dacă faci ceva având „chemare” sau vocație, cu credință și dăruire sufletească, poți depăși multe obstacole și piedici inerente în drumul tău.

Iancu Filipescu: *Să revenim la întrebarea anterioară și te rog să-mi spui de ce ai făcut Facultatea de Istorie și, ulterior, Facultatea de Drept, ambele ale Universității din București?*

Dan Banciu: Pentru a-ți putea răspunde, trebuie să fac o mică retrospectivă a parcursului meu profesional și științific înainte de a deveni sociolog. Provin dintr-o familie de intelectuali, în care mama mea era absolventă a Academiei Naționale de Educație Fizică (ANEF), iar tatăl ofițer, absolvent al Academiei de Război, cum se numea pe atunci. Familia mea (din care mai făcea parte și fratele meu) locuia într-un apartament situat într-un imobil cu două etaje în cartierul Dorobanți. De fapt, imobilul a fost construit de bunicii mei dinspre mamă, care, deși au fost învățători, au reușit, prin muncă asiduă, să ridice această casă, atât pentru ei, cât și pentru copiii lor. Pe scurt, la un moment dat, în cele trei apartamente din acest imobil, conviețuiau cam 15 persoane, cu diferite grade de rudenie, așa că pot să spun că eram un fel de familie „zadruga”, extinsă, în care am trăit numeroase momente aniversare, ceremonii și sărbători.

Ajungând elev în clasa a XII-a a Liceului „I.L. Caragiale”, părinții mei m-au întrebat spre ce facultate vreau să mă orientez, ei fiind dispuși să-mi asigure școlarizarea. Dată fiind profesia mamei, care m-a ocrotit și protejat enorm ca adolescent și copil, comparativ cu tata, mai auster și reținut, am optat pentru ANEF, dorind să devin profesor și antrenor de sport, mai ales că începusem să joc handbal încă de copil, obținând o serie de rezultate și având talent, fiind chiar selecționat în echipa de tineret a României. Este surprinzător și chiar paradoxal faptul că, astăzi, când mă întâlnesc cu anumite persoane de vârsta mea, la diferite reuniuni, unii mă recunosc, mai degrabă, spre regretul meu, ca un mare handbalist, cu o imaginație și subtilitate în joc deosebită pe atunci, dar nu mă „măgulesc” cu realizările în sociologie. Dincolo de această glumă, pot să-ți spun că mama mea s-a

opus vehement acestei idei de a deveni student la ANEF (deși îmi povestea că, atunci când a fost studentă, l-a avut ca profesor și pe marele Nae Ionescu), sfătuindu-mă să încerc la istorie. Deși, inițial, nu prea mi-a convenit acest lucru, mi-am redescoperit înclinația spre istorie, mai ales că în timpul liceului am avut note excelente la această disciplină. În toamna anului 1959 (pentru că pe atunci examenele de admitere în facultate se desfășurau în luna septembrie), am intrat la Facultatea de Istorie, după un examen dificil, precedat de o „cercetare” minuțioasă a dosarului meu de către serviciile de cadre. Ca student, în primul an al Facultății de Istorie (nu împlinisem încă vârsta de 18 ani), întâlnirea oficială de deschidere a anului universitar mi-a provocat un adevărat „șoc”, un gen de „criză” adolescență, atunci când mi-am văzut profesorii. Toți îmi păreau îmbătrâniți, rigizi, severi, necomunicativi sau chiar distanți, comparativ cu unii dintre profesorii mei din liceu. Ulterior însă, mi-am putut da seama că aveam în fața mea adevărate somități în materie, înzestrați cu un talent oratoric deosebit și având remarcabile contribuții științifice în domeniul istoriei. Între aceștia aș aminti pe profesorii Gheorghe Ștefan, Ioan Nestor, Emil Condurache, Dionisie Pippidi, Dumitru Almaș ș.a. După un parcurs comun de trei ani, se proceda la o redistribuire a studenților pe secții specializate, în funcție de preferințele sau opțiunile acestora, eu alegând (la sugestia unui coleg și prieten, Mircea Babeș) specializarea în istorie universală veche și arheologie, deși alți colegi au ales secțiile de istoria PCR sau istoria URSS. Am desfășurat o serie de practici de specialitate pe șantierul arheologic din Dobrogea, în special la Histria, dobândind, cred eu, o serie de deprinderi și abilități necesare profesiei de arheolog. Cu toate că am obținut o notă mare la examenul de absolvire, în anul 1964 am fost repartizat „guvernamental” la Școala generală Țigănești, din comuna Ciolpani, ca profesor de istorie la clasele V–VIII, ceea ce mi-a provocat, pe de o parte, sentimente de frustrare și nedreptate, iar, pe de altă parte, de acceptare și resemnare. Întrucât orele de istorie pe care le aveam nu erau suficiente pentru acoperirea normei didactice, mi s-au mai dat în completare, spre norocul meu, ore de educație fizică, așa că am putut continua să fac sport de „performanță” în comună. Trebuie să-ți spun că, timp de aproape 5 ani de zile, am făcut zilnic naveta între București și Țigănești, ceea ce mi-a răpit o mare parte din timp și m-a împins spre un fel de „rutinizare” și chiar plafonare a activității pe care o desfășuram.

În anul 1966, m-am căsătorit cu Angela Banciu (născută Leavu), pe care o cunoscusem cu un an înainte, în timpul vacanței pe care am petrecut-o în zona Făgărașului, de unde provenea și familia sa. Absolventă a renumitului liceu pedagogic „Gheorghe Șincai” din Blaj, soția a obținut diploma de învățător și, ulterior, un post temporar de muncă la o școală din București. Atât ea, cât mai ales tatăl ei, și-au dorit enorm să termine o facultate, motiv pentru care am sfătuit-o să dea la Facultatea de Istorie, ceea ce s-a și întâmplat. Cred că am sfătuit-o bine, pentru că, în prezent, este un remarcabil cadru didactic și cercetător în domeniul istoriei, fiind deja un nume consacrat prin numeroase cărți, studii, volume și articole publicate.

În condițiile în care, în 1967, soția mea a devenit studentă la Facultatea de Istorie și începuse să studieze și să citească enorm, mi-am dat seama că nu pot să rămân mai prejos, ci trebuie, neapărat, să mai fac și eu o facultate. Așa că am intrat la Facultatea de Drept și, deși eram la cursuri fără frecvență, am fost prezent și am audiat, în perioada 1967–1972, marea majoritate a cursurilor de drept (la unele din ele, dacă îți aduci aminte, ai fost și tu prezent). Deja din timpul Facultății de Drept, au început să mă pasioneze cursurile de criminologie și criminalistică, medicina legală, psihologie juridică, care au reprezentat „puncte de referință” spre viitoarele mele preocupări în domeniul sociologiei devianței juridice, crimei și criminalității.

Iancu Filipescu: *Am înțeles că evoluția spre sociologie a fost oarecum atipică și sinuoasă, dar când și cum ai avut primele contacte cu sociologia?*

Dan Banciu: Dacă îți aduci aminte, atât Facultatea de Drept cât și cea de Sociologie își aveau sediul în aceeași clădire, unde este în prezent Rectoratul Universității din București, astfel că, fiind student la drept, am început să cunosc o serie de colegi de la filosofie, psihologie sau sociologie. De fapt, Secția de sociologie a fost înființată în anul 1966, după o lungă perioadă de inexistență totală a învățământului sociologic, iar tu ai fost student în prima promoție de sociologi (1966–1970). Secția de sociologie a fost înființată datorită implicării și funcției politice a profesorului Miron Constantinescu, pe care, astăzi, unii îl „etichetează”, pe nedrept, ca un politruc sau dogmatic. Tot el a înființat, în anul 1969, Laboratorul de Sociologie al Universității, unitate de învățământ și cercetare despre care vom mai vorbi. Pe atunci eram în bune relații (ca, de altfel, și acum) cu Petre Datculescu, care, în 1968, era deja cercetător la Centrul de Cercetare pentru Problemele Tineretului (unde era director Ovidiu Bădina). Discutând cu el despre posibilitatea de a deveni cercetător la acest centru, Petre Datculescu mi-a vândut un „pont”, în sensul că știa ceva despre iminenta înființare a unui Laborator de sociologie în cadrul Universității, sfătuindu-mă să-mi încerc șansa acolo. Întrucât nu știam decât foarte puțin despre sociologie, am început să mă informez, iar prima carte citită și conspectată de mine a fost cea a lui Emile Durkheim, *Sociologia. Regulile metodei sociologice*, apărută în colecția „Biblioteca socială”, în 1924 (colecție îngrijită de Dimitrie Gusti), în traducerea lui C. Sudețeanu, carte pe care am găsit-o în biblioteca bunicului meu, Petre R. Petrescu (care a fost la un moment dat inspector școlar general în învățământul primar interbelic). Și astăzi, după mai bine de 37 de ani, pot spune, fără nicio ezitare, că această carte a reprezentat pentru mine un fel de „catehism” sociologic, mai ales că unele dintre capitolele ei, cum sunt, de pildă, cele privitoare la faptele sociale și la observarea lor sau la „regulile privitoare la deosebirea dintre normal și patologic”, mi-au oferit șansa să „intru” în sociologie și, ulterior, să mă consacru ei.

Iancu Filipescu: *Mă bucur că ai amintit de Emile Durkheim și despre lucrarea sa, fundamentală pentru orice sociolog, dar aș vrea să știu mai exact cum ai reușit să obții un post de sociolog în acel Laborator de sociologie, în anul 1969, loc unde am fost repartizat și eu un an mai târziu?*

Dan Banciu: Vrei un răspuns sincer? Prin PCR.

Iancu Filipescu: *Iartă-mă, dar nu te înțeleg. Vrei să-mi spui că Partidul Comunist Român, din care mulți au făcut parte, te-a sprijinit sau propulsat ca sociolog?*

Dan Banciu: Nici vorbă. Partidul Comunist Român a fost o organizație politică, condusă, în opinia mea, de un grup de briganzi sau haiduci politici, care a înregimentat, standardizat și uniformizat sute de mii de oameni. Nu discut motivele pentru care fiecare dintre noi am acceptat sau am fost „obligați” să intrăm în PCR. Este deja o certitudine istorică faptul că am fost în acest partid, el face parte din biografia mea, de care nu pot să mă dezic și nici să mi-o „prezic” (apropon de dl. Silviu Brucan cu ale sale „profeții”). Dacă însă dorești o explicație a acestui fapt, iar nu o justificare, pot să-ți spun cu toată convingerea, după atâția ani de zile, că nu puteai, sub niciun motiv, să profesezi în domeniul științelor socio-umane dacă nu erai și membru de partid. Cine este de altă părere aștept să mi-o dovedească.

Atunci când m-ai întrebat cum am ajuns sociolog, ți-am răspuns prin sintagma PCR, care nu se referea la prima parte a răspunsului meu, ci la **P**(ile), **C**(unoștințe), **R**(elații). În legătură cu **pilele**, am fost și sunt contra acestor forme, utilizate încă de mulți oameni, de promovare și ascensiune socială, și pot spune, cu toată sinceritatea, că nu numai „intrarea” mea în sociologie, ci și evoluția mea ulterioară nu au fost influențate sau legate de anumite pile, în sensul rău al cuvântului, ci cel mult de o „vorbă bună” spusă de către cineva la un moment dat. De altfel, regretata mea mamă, care dorea nespus să mă vadă realizat, mai ales în domeniul doctoratului (din nefericire a murit prematur, la vârsta de 65 de ani), spunea mereu cunoștințelor că nu dorește ca fiul ei să fie „un ilustru necunoscut”. Cred cu toată convingerea că, în viață, dincolo de talent, înzestrare, muncă și pasiune, care sunt fundamentale pentru orice **meritocrat**, este nevoie ca, uneori, destinul acestuia să fie „ajutat” sau asociat unor **întâmplări**, despre care se spune că reprezintă pseudonimul lui Dumnezeu, atunci când acesta nu dorește sau nu vrea să semneze. Pentru mine, **întâmplarea**, pe care personal o consider ca fiind „o fică a destinului”, a fost acea întâlnire cu Petre Datculescu, care m-a îndreptat spre Laboratorul de Sociologie. Însă, dincolo de întâmplare este nevoie de anumite **cunoștințe** sau **relații**, în sens benefic, pentru a face ca întâmplarea să nu rămână fără nici un rezultat. Ca să fiu mai concret, în perioada când deja auzisem de Laboratorul de Sociologie, unde doream să fiu acceptat, întâmplător, o cunoștință, rudă și prieten de familie, profesorul Mihai Rațiu (care a fost multă vreme profesor de psihologie la Liceul „Mihai Viteazul” din București), redactor-șef la revista „Colocvii”, auzind de intențiile mele, prin intermediul altei persoane pe care eu o credeam ca fiind foarte „sus-pusă”, dar în realitate avea statutul de student în sociologie (este vorba, dacă-ți amintești, de Teofil Mațac Roll), mi-a facilitat o întrevedere cu profesorul Tiberiu Bogdan, care era, pe atunci, directorul Laboratorului de Sociologie al Universității București. Profit de acest prilej ca să spun că, multă vreme mulți oameni credeau sau erau convinși că profesorul Miron Constantinescu era directorul acestui laborator sau că era șeful catedrei de

sociologie. Pot să susțin cu toată convingerea că Miron Constantinescu nu a fost NICIODATĂ, formal, nici directorul laboratorului și nici șeful catedrei de sociologie, deși, poate informal, era considerat de unii ca fiind conducătorul lor. Așadar, iată, o primă „cunoștință” sau „relație”, cum vrei să-i spunem, a fost **Tiberiu Bogdan**, căruia îi păstrez o vie și pioasă recunoștință, pentru modul deschis, uneori glumeț, dar fără echivoc, cu care te aborda. Autor și profesionist în domeniul psihologiei juridice și psihologiei crimei, acest personaj m-a „dezarmat” complet, atunci când i-am spus că vreau să mă orientez spre cercetarea crimei și criminalității. Mi-a spus foarte clar: „În societatea socialistă nu există crime și delikte decât întâmplător și nu poți explica decât făcând sociologie marxistă”. Sunt convins, așa cum și atunci am fost convins, că nu credea o iotă din ceea ce mi-a spus, a vrut doar să mă testeze și cred că, studiindu-mi reacțiile, și-a dat seama că se poate baza pe mine. De altfel, cât timp a fost director al Laboratorului de Sociologie, până când a fost înlocuit cu profesorul Virgil Constantinescu (dacă mai țin bine minte, în anul 1970), pentru mine, Tiberiu Bogdan nu a fost director, ci un **coleg** de breaslă (chiar dacă prin formație era psiholog), mereu dispus să te ajute, să te îndrume, iar în anumite momente dificile să spună o glumă bună, care să te destindă. Stilul său, glumeț și dezinvolt, fără inhibiție și teamă, dublat de o temeinică și solidă pregătire profesională, a reprezentat pentru mine un „model” în primele mele încercări.

Între alte „cunoștințe”, care mi-au marcat cariera de sociolog și, implicit, destinul, se numără profesorul **Miron Constantinescu**, un personaj al cărui destin poate fi întrecut sau depășit doar de personajele din tragediile grecești. Nu pot spune nimic, și nici nu vreau, despre activitatea pe care a desfășurat-o înainte să-l cunosc, repudiată de unii intelectuali în momentul de față, ci doar să „punctez” acele momente care i-au marcat viața și destinul atât de nefericit, dacă nu chiar tragic. Dacă te uiți sau citezi din *Dicționarul sociologilor români* (Mică Enciclopedie, 2002), observi că el *a avut contribuții esențiale la crearea și desfășurarea activității Centrului de Cercetări Sociologice al Academiei din 1968, a Secției de Sociologie din cadrul Facultății de Sociologie, a Secției de Sociologie din cadrul Academiei de Științe Sociale și Politice, precum și la înființarea secțiilor de sociologie, sociologie-psihologie în centrele universitare din București, Cluj și Iași și în cadrul Academiei „Ștefan Gheorghiu”*. De asemenea, *acționează pentru reluarea tipăririi publicațiilor sociologice, asigurând apariția, începând din anul 1972, a revistei de sociologie „Viitorul Social”* (p. 123). Este foarte adevărat că, văzute acum, sub raport teoretic și metodologic, lucrările sale poartă amprenta unor coordonate doctrinare ideologice, pe care el însuși le-a afirmat și de care nu s-a dezis. Însă, dacă avem în vedere contribuțiile sale, cred eu, majore, la dezvoltarea și instituționalizarea sociologiei în România, el merită totuși să fie amintit. Iar dacă mă gândesc la soarta nefericită a profesorului Miron Constantinescu și a unora dintre membrii familiei sale (el dispărut prematur, la vârsta de doar 57 de ani, soția sa asasinată, doi copii morți prematur, o fiică psihopată și călcată de tren), atunci sunt convins că nici „criticii” sau „contestatarii” săi nu vor avea nimic de obiectat.

L-am lăsat la urmă, dar nu întâmplător, pe profesorul **Henri H. Stahl**, om de o înaltă noblete sufletească, istoric și juris-sociolog de excepție al neamului românesc, căruia nu numai că i-a dedicat întreaga viață și ființă pentru slujirea sa, ci și cele mai reprezentative și perene scrieri, inegalabile, despre modul de a fi și a trăi al țaranului român.

Profesorul Henri H. Stahl te impresiona, în primul rând, prin **modestia și simplitatea** traiului cotidian, calități atât de rar văzute acum la mulți oameni și, din păcate, la unii dintre sociologi. Fără să mă cunoască, m-a primit cu simpatie și mi-a dat primele „îndrumări metodologice”, în vederea formării mele ca sociolog. A fost un adevărat mentor pentru multe generații de sociologi, chiar dacă unii îi reproșează anumite limite sau echivocuri, pe care a fost obligat să le accepte în aceea perioadă.

În legătură cu cele trei „**cunoștințe**” amintite, care mi-au marcat evoluția, ca să nu spun chiar destinul în domeniul sociologiei, cred că unii dintre noi facem acum o mare nedreptate, ca să nu spunem impietate, în sensul că încercăm să revedem, cu spirit critic (uneori partinic, așa cum am fost obișnuiți), viața, opera sau scriitura celor cu care am lucrat sau căroră le-am fost învățăcei. În primul rând, acei oameni, fiind deja trecuți într-o altă lume, nu ne mai pot răspunde sau nu ne mai pot contrazice, așa că este o impietate să-i judeci pe cei morți. Am citit un roman polițist intitulat *Vorbește-i de rău pe cei morți*, sau, cum spunea ironic Păstorel Teodoreanu, *Morții cu morții și vii cu viile*. Și despre profesorul Tiberiu Bogdan am auzit recent o serie de lucruri privind trecutul său (cum că ar fi fost ofițer sau procuror în vechiul regim), la fel, despre comportamentul politic al lui Miron Constantinescu și tendințele sale dictatoriale și răzbunătoare.

Pentru mine, repet, ei rămân **întruchiparea destinului**, care, prin anumite întâmplări și circumstanțe favorabile, a făcut, direct sau indirect, voit sau nevoit, conștient sau nu, ca eu să fiu astăzi, la o vârstă venerabilă, un sociolog de o anumită notorietate.

Iancu Filipescu: *După cum știi, eu am avut repartiție guvernamentală, în 1970, ca sociolog la Laboratorul de Sociologie al Universității. Vreau să-mi spui cum era atunci atmosfera acolo, cine mai lucra și ce s-a făcut în cadrul acelui laborator?*

Dan Banciu: Trebuie să-ți mărturisesc că eu am fost încadrat ca **sociolog principal** în Laboratorul de Sociologie al Învățământului, începând cu 1 septembrie 1969, în urma unui concurs destul de dificil, dar pe care l-am trecut cu bine. Din comisia de concurs au făcut parte profesorii Henri H. Stahl (ca președinte), Miron Constantinescu și Ion Drăgan, despre care voi mai avea prilejul să spun o serie de întâmplări. În urma concursului, am fost admiși doar doi candidați: subsemnatul și un sociolog mai în vârstă, Altersohn Zola, care lucrase inițial ca redactor într-o editură. Laboratorul era situat pe str. Rafael Sanzio (lângă biserica Armenească), la parter, într-o clădire boierească, deasupra, la etaj, fiind un cabinet de ginecologie. Îți spun acest amănunt pentru că,

multă vreme, la ușa laboratorului sunau o serie de doamne și domnișoare, care doreau consultații de ginecologie, confundând probabil sociologia cu ginecologia. După ce cabinetul a fost mutat, laboratorul s-a extins și la etajul de sus, astfel încât era suficient spațiu pentru toți cei care lucrau acolo. La parter era o bibliotecă imensă, cu mii de cărți din toate științele socio-umane, din care noi ne-am „înfruptat” și spiritual, dar și „material”, împrumutând unele cărți și uitând să le mai înapoiem. De altfel, așa s-a întâmplat și în cazul bibliotecii personale a profesorului H. H. Stahl, care, în bunătatea sa nemărginită, ne-a lăsat liberi în bibliotecă, iar rezultatul a fost o subțiere sensibilă a rafturilor cu cărți. Peste un an, cred că tot în septembrie, ați venit prin repartitie guvernamentală, ca primi absolvenți ai Secției de sociologie, tu și cu Maria Voinea, iar ulterior Adina Apostol, care era absolventă de filosofie, și Ion Mihail Popescu, tot de la filosofie. Dintre aceștia, Adina Apostol nu a stat decât puțină vreme în laborator, optând pentru ziaristică, iar Maria Voinea a trecut în învățământul sociologic, unde avea să facă o carieră strălucită, fiind în prezent profesor universitar și prorector al Universității din București. Așa că, în final, am rămas doar noi doi și Ion Mihail Popescu, care, cred eu, ne-a marcat pe amândoi, nu numai prin cunoștințele sale profunde, spontaneitatea răspunsurilor date, inteligența sa nativă, ieșită din comun, cât mai ales prin suferințele și drama sa. Deși era copil de țărani săraci din comuna Tismana, I.M. Popescu a reușit printre primii la Facultatea de Filosofie din București, unde s-a făcut imediat remarcă, în primul rând, prin cunoștințele sale profunde în domeniul filosofiei, precum și prin atitudinea sa curajoasă și demnă avută față de unii profesori de atunci, care încercau să-i îndoctrineze pe studenți cu tezele marxist-leniniste. Atașat profund de filosofia lui Lucian Blaga, el a refuzat să accepte mecanic și forțat preceptele marxist-leniniste, motiv pentru care, împreună cu alți colegi, și în urma unor denunțuri calomnioase și neadevărate, a fost condamnat la ani grei de temniță. Eliberat în 1964, și-a continuat și finalizat cursurile întrerupte, după care s-a înscris la Facultatea de Drept din București, unde am fost colegi de an, în perioada 1967–1972. Era acel gen de personalitate neînduplecată, care ceda foarte greu, dar de la care am învățat o serie de lucruri folositoare în viață. Și astăzi, la aproape 10 ani de la dispariția lui prematură, ne amintim mereu de el, mai ales de replicile sale tăioase, dar corecte, adresate unor indivizi care încercau să-l „măgulească”.

Revenind la întrebarea ta, pot să-ți spun și cred că ești de acord că atmosfera din cadrul laboratorului era de „boemă” sociologică, dacă pot să-i spun astfel, și de emulație și competiție științifică. Când spun că era un fel de „boemă”, mă gândesc că nu eram constrânși de un program administrativ, puteam veni sau pleca fără să dăm socoteală nimănui, nu exista o condică propriu-zisă, astfel încât dispuneam de mult timp liber, dedicat mai ales dezbaterii unor teme de sociologie, drept, istorie ș.a. Spre deosebire de alți colegi de generație, noi am știut să profităm din plin de acest timp liber, citind zilnic cărți de sociologie și „periind”, dacă mă pot exprima așa, o serie de reviste de specialitate, cum ar fi „Sociologie Românească” și

„Arhiva pentru Știință și Reformă Socială”. Ca să nu mai amintesc de faptul că, aproape săptămânal, primeam cărți și reviste din străinătate. Mi-am alcătuit zeci de fișe bibliografice și note de lectură, dintre care unele le mai recitesc și astăzi. Pot să spun că atunci, datorită lecturilor și traducerilor avute în bibliotecă (multe din R. Aron, P. Sorokin, M. Weber, E. Durkheim, V. Pareto ș.a.), mi-am început „ucenicia” în sociologie, începând chiar să public, destul de timid, primele mele articole în revista „Colocvii”, „Analele Universității București – Seria Sociologie” și „Caiete de studii, referate și dezbateri”, editate de Laboratorul de Sociologie. Tot în cadrul laboratorului, am avut prilejul să realizăm contacte și cu alte domenii științifice decât sociologia; mă refer, în primul rând, la Comisia pentru istoria învățământului, care funcționa în cadrul Laboratorului nostru și era condusă de profesorul Constantin C. Giurăscu. În schimb, emulația științifică s-a datorat, în foarte mare măsură, profesorului Henri H. Stahl, care a reprezentat pentru noi un strălucit exemplu de cercetător și profesor, teoretician și practician, cu o pregătire multidisciplinară în domeniile sociologiei, istoriei sociale, economiei, științelor politice, dreptului etc. Lecțiile sale zilnice, pe care ni le ținea spontan, în spațiul destinat bibliotecii, au reprezentat adevărate jaloane de „meșteșug” sociologic, teoretic, metodologic și aplicativ. Unii spun, astăzi, că Henri H. Stahl era doar „tehnician” și mai puțin teoretician al sociologiei, ceea ce nu este adevărat, iar noi, cei care l-am cunoscut în perioada de funcționare a laboratorului (1970–1974) am avut de învățat enorm de la dânsul. Pentru mine a fost și a rămas un adevărat model, pe care am încercat mereu să-l urmez, deși sunt conștient că nu am reușit, decât parțial, să-l realizez. A fost cel care mi-a îndrumat primii pași în sociologie, în special în sociologia rurală, unde am debutat inițial, și, ulterior, în sociologia juridică și a criminalității, în care m-am consacrat.

Iancu Filipescu: *Pentru că ai amintit de profesorul Henri H. Stahl, cred că îți aduci aminte de doctoratul tău, pe care ți l-a coordonat științific aproape opt ani de zile, dacă nu mă înșel?*

Dan Banciu: Este un capitol important din cariera mea științifică, care a început în 1972, deci la aproape trei ani de zile de când lucram ca sociolog. Puțină lume cunoaște faptul că pe atunci nu exista doctorat în sociologie, ci doar în filosofie, așa cum scrie și pe diplomele noastre de doctor. De altfel, și numărul de locuri era destul de mic însă, spre norocul nostru, profesorului H. H. Stahl i-au fost alocate 10 locuri, așa că ne-am putut înscrie și noi (Iancu Filipescu, Maria Voinea, Ion Mihăilescu, subsemnatul și alții, despre care nu-mi mai amintesc). Însă cu înscrierea mea la doctorat a fost o adevărată poveste, care merită consemnată. Eram deja absolvent a două facultăți (istorie și drept) însă, atunci când mi-am depus dosarul, acesta a fost respins de către Serviciul doctorate, pe motivul că nu eram absolvent de sociologie. A trebuit să depun eforturi mari să obțin dispensă de la Ministerul Învățământului (condus pe atunci de Mircea Malița), pentru ca să mă pot înscrie în cele din urmă la doctorat. În concepția profesorului Henri H. Stahl, doctoratul reprezenta un examen de exigență științifică, prin care candidatul trebuia

să probeze maturitatea sa științifică prin cunoștințele și informațiile culese din diverse surse. Concepând sociologia ca o „sinteză” creatoare a științelor sociale, profesorul Stahl organiza săptămânal dezbateri cu toți doctoranzii, prezentându-ne și discutând ore în șir despre arheologie și geografie socială, economie socială, drept, istorie socială etc., astfel încât am dobândit numeroase cunoștințe din toate aceste domenii și ne-am format o structură de gândire sociologică. Încă de pe atunci, m-au fascinat conceptele juris-sociologilor Rudolph von Ihering și, mai ales, Eugen Ehrlich, fondatorul sociologiei juridice, profesor la Universitatea din Cernăuți (pe care Henri H. Stahl l-a cunoscut personal și despre care ne-a relatat o sumedenie de întâmplări), după Unirea din 1918 stabilit la București, unde a și publicat o serie de articole despre „dreptul viu” sau „dreptul liber” în „Sociologie Românească”. Și pe tine te-a pasionat Ehrlich și m-am bucurat că i-ai republicat în „Revista Română de Sociologie” articolele, însoțite de comentarii și note excelent efectuate. Dincolo de modestia și bonomia manifestată, calități prea puțin întâlnite la unii sociologi de astăzi, Henri H. Stahl era foarte exigent atunci când era vorba de știință, dovadă și examenele și referatele de doctorat pe care le-am susținut împreună în fața comisiei, din care au făcut parte și nu au absentat niciodată profesorii Costache Nicuță și Ion Iordăchel. Nu am să uit niciodată primul examen de doctorat, susținut în ziua de 19 octombrie 1973, în fața comisiei prezidate de Henri H. Stahl și din care mai făceau parte, după cum am mai spus, C. Nicuță și I. Iordăchel. Acel examen, susținut la disciplina „sociologie juridică”, a însemnat pentru mine și un moment de cotitură în viața mea, întrucât pe 10 octombrie 1973 s-a născut fiica mea, Ruxandra-Maria, care mi-a produs cea mai mare satisfacție sufletească și împlinire în viață. Am investit un enorm capital moral și spiritual în ea, am crescut-o și îngrijit-o cu mult peste îndatoririle unui tată, iar astăzi, prin ea, mă consider un om împlinit și mă mândresc cu ea, mai ales că nu a vrut nicicum să profeseze în științele sociale, optând, și cred că bine a făcut, pentru medicină, în prezent fiind un reputat și apreciat medic endocrinolog la Spitalul „C.I. Parhon”. Revenind însă la acel examen, la care și tu ai participat, pot să-ți spun că el a durat mai bine de patru ore, pe bază de examen oral, cu bilete conținând subiectele pe care trebuia să le tratezi. N-am să uit niciodată că mi-au „picat” subiecte privind școala istorică a dreptului și orientarea psihologică în sociologie, despre care a trebuit să vorbesc peste două ore, după care au urmat întrebările și comentariile membrilor comisiei. În final, am trecut cu brio peste această primă încercare, iar, dacă îți mai amintești, la plecare profesorul C. Nicuță ne-a spus: „Bravo băieți, meritați acum să beți și voi o bere”. Cam în același spirit și atmosferă sobră și științifică s-au derulat și restul examenelor și referatelor mele, cu precizarea că, pe atunci, referatele se discutau în fața membrilor Catedrei de Sociologie, ele trebuind să fie multiplicat pentru fiecare participant, astfel încât fiecare putea să-și exprime opinia în deplină cunoștință, având deja referatul în față. Am avut, inițial, ca subiect al tezei de doctorat *Probleme sociale, economice și juridice ale gospodăriilor individuale din zonele necooperativizate*, subiect pe care mi l-am

ales în urma unei documentări practice făcute la cererea lui Miron Constantinescu, în comuna Cornereva (jud. Caraș-Severin), datele rezultate fiind folosite de acesta, evident cu comentariile și completările sale, într-un articol publicat în revista „Viitorul Social”, care era, de altfel, și singura revistă de sociologie cu tiraj național (într-o notă de subsol a aceluiași articol, spre surprinderea mea, Miron Constantinescu îmi mulțumea pentru datele și informațiile culese pe teren și pe care le-a utilizat în elaborarea studiului). Ulterior, titlul tezei de doctorat a suferit anumite „ajustări”; în final, pentru a nu ridica suspiciuni din partea organelor de partid, care, în aceea vreme, își dădeau sau nu acordul pentru susținerea tezei de doctorat, el s-a intitulat: *Forme de integrare în economia socialistă a gospodăriilor țărănești din zonele necooperativizate*, teză finalizată în vara anului 1980, prin care am obținut titlul științific de doctor în filosofie, specialitatea sociologie. Merită însă să-ți spun și despre modul în care profesorul H. Stahl înțelegea să coopereze cu doctoranzii în privința redactării tezei de doctorat. Pentru dânsul, orice teză trebuia să includă, obligatoriu, trei mari părți: **„punerea”** și **teoria** problemei, **metodologia** ei și **cercetarea** practică. Cu mult calm, te sfătuia să nu începi cu „începutul”, ci cu acele părți sau capitole despre care ai mai multe informații sau date, astfel încât, pe parcursul redactării tezei, să poată vedea modul în care ți-o concepi. Îmi aduc foarte bine aminte că, în final, atunci când credeam că am terminat teza de doctorat și am venit la profesor acasă (locuia pe Calea Dorobanților, într-un apartament de bloc situat la etajul I), spre surprinderea mea a luat o foarfecă și un borcan cu lipici și a început să „umble” la teză, tăind și apoi lipind diversele pagini împreună cu mine. După aproape două ore de asemenea „operații” intelectuale, mi-a spus: „Gata, teza este finalizată, acum o să o citesc cu mare atenție”. Acest mod de a lucra cu doctoranzii pare să fie acum desuet, dar cred că merită să fie amintit, mai ales că unii doctoranzi de astăzi vin cu teza deja redactată și legată și sunt nemulțumiți dacă le-o returnezi, deoarece nu este complet terminată. După finalizarea doctoratului, am continuat să-l vizitez pe profesorul Henri Stahl, cred că de vreo câteva ori, am fost chiar amândoi împreună la dânsul. Trecuse de 80 de ani și, cum suferea de o cardiopatie ischemică, se sprijinea pe pat și ne „dirija” mișcările spre anumite cărți din bibliotecă, pe care ni le împrumuta. Era întotdeauna primitor și dornic de conversație cu cei apropiați, inclusiv cu fiica mea Ruxandra, pe care am luat-o în unele vizite și pe care o admira enorm. La plecare, o ruga pe soția sa, Margareta, să-i dea în dar câte o mică pictură realizată de dânsa, pictură în care se regăsea motivul stilizat al Fecioarei cu Pruncul. Ca să închei amintirile pline de recunoștință față de profesorul și mentorul nostru, am să-ți relatez două întâmplări la care am fost martor. Prima este legată de aniversarea profesorului Henri H. Stahl în 1981, cu ocazia împlinirii vârstei de 80 de ani, și care s-a desfășurat în Sala Senatului Universității din București, organizată de profesorul Ion Drăgan. Aniversarea profesorului și alocuțiunile rostite au fost pline de mult bun-simț, fiind prezentă foarte multă lume din comunitatea sociologilor. La întoarcerea spre casă cu mașina mea, profesorul mi-a spus: „Să știi că mi-a făcut

plăcere întâlnirea. Însă am și o mică nedumerire”. „Care este?” – l-am întrebat eu. La care mi-a răspuns: „Dragul meu, eu înțeleg ca acum, la vârsta mea, să nu mai cunosc pe unii sociologi tineri, dar, de unde și până unde, erau atâți sociologi bătrâni în sală, pe care, dacă erau contemporani cu mine, ar fi trebuit să-i cunosc?”. Făcea, desigur, aluzie la o serie de persoane prezente atunci în sală, care, deși nu erau sociologi, se revendicau ca atare. Cea de-a doua întâmplare este legată tot de o aniversare a profesorului Stahl, în anul 1986, cu ocazia împlinirii a 85 de ani de viață, desfășurată tot în Sala Senatului Universității. După încheierea aniversării, pe drumul spre casă, la unul dintre stopurile de pe Calea Dorobanților, profesorul s-a uitat blajin la mine și mi-a spus: „Dragul meu, de când nu te-am mai văzut, observ că ai făcut progrese extraordinare”. Apoi pauză... Eu, în sinea mea, mă felicitam deja pentru remarca profesorului privind evoluția mea în zona sociologiei. După această scurtă pauză, profesorul a continuat: „Mă bucur pentru tine că acum conduci foarte bine mașina, ești un conducător auto mult mai bun decât nepotul meu, care mă stresează atunci când sunt în mașina lui”. Dincolo de gluma aceasta, de multe ori când îl mai vizitam, după 1980, îmi repeta, însă cu seriozitate, că este mulțumit că am reușit să devin un bun și reputat specialist în domeniul sociologiei juridice și a criminalității. De altfel, după cum spunea colegul și prietenul meu, Septimiu Chelcea, trebuie să mă simt onorat și împlinit spiritual de faptul că l-am avut conducător științific pe marele profesor H.H. Stahl, de la care, personal, am avut de învățat enorm, chiar dacă, uneori, a trebuit „să-i fur meseria” (așa cum mă sfătuia să procedez profesorul Tiberiu Bogdan, pe vremea când era directorul Laboratorului de Sociologie).

Iancu Filipescu: *După câte știi eu, încă de la începutul funcționării lui, Laboratorul de Sociologie, în care am lucrat și eu multă vreme, a avut o strânsă și benefică colaborare cu Catedra de Sociologie de la Universitate. Poate vrei să-mi spui cum au evoluat relațiile dintre Laborator și Catedră pe linia cercetării și învățământului sociologic?*

Dan Banciu: Întrebarea ta este binevenită, mai ales că foarte puțină lume cunoaște sau știe despre un anumit tip de simbioză, extrem de fertilă prin rezultatele practice obținute, dintre cercetare și învățământ. De altfel, pe această temă am și scris un articol în revista „Viitorul Social”, intitulat semnificativ *Laboratorul de Sociologie al Universității București – unitate de cercetare integrată a învățământului sociologic și a practicii sociale*, în care detaliam modalitățile concrete, prin care cercetătorii din laborator erau angrenați în activitățile de învățământ sociologic și în practicile studențești, iar profesorii de la catedră participau la activitățile de cercetare. Primul meu contact cu membrii Catedrei de Sociologie l-am avut în toamna anului 1969, cu ocazia unei ședințe de catedră (sediul acesteia era clădirea Rectoratului, unde de altfel se afla și Secția de Sociologie, alături de cea de filosofie, psihologie, drept etc.) Atunci l-am cunoscut, pentru prima dată, pe **Septimiu Chelcea**. N-am să uit niciodată faptul că, venind mai târziu la ședință și neavând pe ce să stau, el s-a ridicat, a ieșit afară și a venit cu

un scaun pe care mi l-a oferit colegial. Astăzi, el este un reputat și recunoscut specialist în metodologia cercetării sociologice, sociologia opiniei publice și psihologie socială. Erau prezenți și **Andrei Stănoiu**, profesor și specialist în domeniul sociologiei familiei și demografiei, **Ion Constantinescu** (din păcate, dispărut prematur dintre noi), **Aureliu Cazacu** (la fel, decedat prematur). Erau sociologii mai tineri din catedră, alături de care erau și unii deja „maturi”, cum ar fi: **Ion Drăgan**, care a fost la un moment dat șeful Catedrei de sociologie și director al Laboratorului și apoi al Centrului de Sociologie, despre care pot să spun că mi-a acordat o mare libertate în privința opțiunilor mele sociologice. Îmi aduc aminte și de **Petre Cristea** și **Pompiliu Grigorescu** (ambii decedați în floarea vârstei și a maturității științifice), **Virgil Constantinescu** (care a fost, pentru o vreme și director al Laboratorului de Sociologie), **Natalia Damian**, o excelentă specialistă în sociologia familiei, **Miron Constantinescu** și **Henri H. Stahl** (despre care deja am amintit), precum și profesorul **Constantin** sau **Costache Nicuță**, un enciclopedist al sociologiei, un personaj șarmant și un excelent „causeur”. Fusesse, pe vremuri, asistentul lui Petre Andrei la Universitatea din Iași, ambasador în Austria și Franța, iar acum era șeful la Catedrei de Sociologie. Era genul acela de moldovean pus mereu pe glume care, de multe ori, l-au ajutat să „scape” din anumite capcane ideologice. De pildă, într-un moment în care sociologia și Secția de Sociologie au început să ființeze, în anul 1966, deci acum 40 de ani, iar primii sociologi au absolvit în 1970, sociologia mai era considerată de unii dogmatici ca o „știință burgheză”. Cu inteligența sa proverbială C. Nicuță replica: „Este adevărat că este burgheză, pentru că ea s-a născut în capitalism, iar A. Comte, E. Durkheim, M. Weber, V. Pareto erau burghezi, așa că ce să vă mire”. Desigur că era un mod glumeț de a justifica existența sociologiei și în socialism. Altă dată, întrebat la o ședință care este punctul său de vedere, C. Nicuță a spus: *Punctul meu de vedere este marxist; dacă marxismul cade, cade și punctul meu de vedere*. Oricum, ca personaj era plăcut și interesant însă ca om de știință (deși era cel mai mare specialist și analist al sociologiei lui Max Weber) nu a scris aproape nimic, cu excepția câtorva articole și studii.

Revenind la relațiile cu Catedra de Sociologie, pot să-ți spun că toți cei care eram în Laboratorul de Sociologie, M. Voinea, I. Popescu, A. Apostol, tu și cu mine, am fost, de la început, antrenați în practicile de cercetare desfășurate cu studenții de la sociologie, realizând o serie de investigații sociologice, alături de membrii Catedrei, în numeroase zone ale țării (Iași, Brașov, Vâlcea, Timiș, Botoșani, Maramureș, Satu Mare, Bihor, Gorj etc.). Interesant este faptul că, deși conducerea unei echipe de studenți revenea unui cadru didactic de la Catedra de Sociologie, în realitate noi, cei de la Laborator, am fost aceia care am „stat” efectiv pe teren, alături de studenți, de multe ori, în aceleași condiții ca și ei. Aș aminti, de exemplu, cercetarea din vara lui 1971, în zona Brașov-Săcele, când, de fapt, munca de teren și îndrumarea efectivă a studenților, pe toată durata practicii, am făcut-o numai noi (I. Popescu, A. Apostol, I. Filipescu, M. Voinea și cu mine).

De asemenea, în practica de la Runcu (jud. Gorj), din anul 1974, organizată și condusă de profesorul H.H. Stahl, după ce studenții au început investigațiile propriu-zise, profesorul mi-a încredințat personal conducerea echipei pe întreaga durată a practicii (de regulă, cam 3–4 săptămâni). Pentru mine a fost o experiență unică și fascinantă, având posibilitatea să cunosc oameni, locuri și întâmplări deosebite, să re trăiesc viața de „student”, alături de studenții tineri, și să încerc, pe cât posibil, să le ofer și unele „învățăminte” preluate de la profesorul H. Stahl. Regret nespus de mult că, în momentul de față, nu se mai pot organiza, din varii motive, asemenea practici, cu participarea unor grupuri de studenți, după modelul echipelor de cercetare interdisciplinare, elaborat de D. Gusti și continuat de H.H. Stahl și alți sociologi. Contactele cu Catedra de Sociologie ne-au oferit însă prilejul să începem să ne „exersăm” și meseria de dascăl în sociologie, unii dintre noi fiind chiar solicitați să țină cursuri și seminarii în cadrul unor discipline din programa de învățământ. Astfel, tu ai avut o serie de seminarii de sociologie urbană și rurală, Maria Voinea s-a orientat spre sociologia familiei (de altfel, după o experiență de câțiva ani în cadrul laboratorului, a optat definitiv pentru cariera didactică la sociologie), Ion Popescu a fost cooptat să țină cursuri și seminarii de sociologia culturii și religiei, iar eu, la insistențele profesorului Ion Drăgan, am predat, timp de trei ani de zile, cursul de sociologie juridică. În felul acesta, fără să ne dăm seama, ne-am „rodă” și am multiplicat preocupările noastre, devenind, treptat, cercetători, dar și dascăli în ale sociologiei. Dacă stau să mă gândesc, noi făceam, cu aproape 30 de ani în urmă, ceea ce se încearcă acum în domeniul cercetării și învățământului academic, și anume ca profesorii să fie deopotrivă și cercetători și invers.

Iancu Filipescu: *Este foarte interesant și, cred eu, relevant, pentru istoria sociologiei românești, ceea ce mi-ai spus despre modul de funcționare a acestei triade: cercetare – învățământ – practică socială. Însă, dacă-ți amintești, evoluția ulterioară, mai ales a Laboratorului de Sociologie, a fost influențată sensibil de dispariția, în iulie 1974, a lui Miron Constantinescu. Întrucât mă aflu în Laborator în acel moment, dă-mi voie să intervin și eu, mai pe larg, în legătură cu acel eveniment. Aș aminti, de exemplu, că din dispoziția conducerii de partid, întreaga ediție a cărții lui Miron Constantinescu privind orânduirea tributală a fost dată la topit. De fapt, trăsăturile orânduirii tributale, în speță ale despoției orientale, puteau fi ușor recunoscute în modul de organizare și funcționare a socialismului birocratic, ele fiind prezente în toate țările cu regim comunist.*

Dan Banciu: Ai foarte multă dreptate în tot ceea ce ai spus însă eu pot să adaug că, din acel moment, s-a încheiat și perioada de „boemă” sociologică pe care am trăit-o împreună. În 1974, cei care mai făceam încă parte din Laboratorul de Sociologie am „aterizat” forțat în două camere situate în imobilul din Panduri (unde funcționa Institutul Pedagogic de 3 ani). Pe parcursul mutării noastre în noul local, s-au pierdut sau distrus acte din arhiva laboratorului, iar biblioteca acestuia, ca, de altfel, și cea a profesorului H. H. Stahl, au suferit o serie de „ajustări”

sensibile, fiind depozitate în spații improprie atât pentru cărți, cât și pentru cei care doreau să le studieze. După un an de zile, o nouă „lovitură”: laboratorul este înglobat în Centrul de Cercetări Sociologice al Academiei (înființat în 1966), care devine, ulterior, „patronat” de Academia de Științe Sociale și Politice, un gen de instituție politico-ideologică, sub „umbrela” căreia au fost asociate și alte unități de cercetare. Însă această „unire” dintre cele două instituții nu s-a realizat liniștit, lin și uniform, ci cu anumite sinuozități, contradicții și conflicte, „aplanate” sau soluționate datorită calităților de „negociator” ale profesorului Ion Drăgan, devenit directorul acestui centru (cu sediul în Piața Romană, într-o clădire boierească superbă, căreia îi mai duc și astăzi dorul). Un prim „șoc” pe care l-am resimțit personal, cred că și tu, a fost generat de faptul că, spre deosebire de schema Laboratorului de Sociologie, unde noi figuram sau eram încadrați ca **sociologi principali**, în cadrul Centrului nu existau asemenea posturi, nici chiar cele de cercetător sau cercetător principal gr. III, II sau I. Noi urma, cum s-ar spune, să facem „muncă la negru”. Spre cinstea lui, profesorul I. Drăgan a reușit să „dezamorseze” această situație, prin includerea noastră în planul de cercetare, lăsându-ne libertatea să putem opta și realiza o temă de cercetare proprie. A fost momentul în care, fără a-mi abandona preocupările și cercetările de sociologie rurală, necesare continuării și definitivării tezei de doctorat, am optat pentru domeniul **sociologiei devianței și criminalității**, unde am început să realizez proiecte de cercetare în cadrul acelor practici studențești (cum a fost, de pildă, cea din zona Brașov și apoi Sibiu, din 1975–1976). A fost o perioadă mai dificilă, de „ajustare” și „acomodare” reciprocă, mai ales că, în timp, acest centru, care a devenit ulterior Centrul de Sociologie al Universității București, s-a mărit simțitor, prin includerea altor centre sau grupuri de cercetare (cum ar fi, de pildă, fostul Centru de cercetare de la Universitate, condus de A. Cazacu, grupul de cercetări pentru prognoză socială, condus de Mihai Botez ș.a). În final, în preajma revoluției din decembrie 1989, Centrul de sociologie era, în opinia mea, un conglomerat eterogen, care includea cercetători și specialiști din diverse discipline, fără ca între toți aceștia și **sociologie** să fie o legătură sau comuniune spirituală. Pentru noi, cei care ne consideram din „vechea gardă” sau din „matca” originară a cercetării sociologice, existau suficiente motive de insatisfacție, mai ales că, în noua organizare parcă nu ne mai găseam locul. A fost și momentul când, mi se pare prin 1975, chiar tu te-ai decis (în urma unei discuții cu profesorul Ion Drăgan, discuție care mi-ai spus că nu ți-a oferit nici o perspectivă de promovare) să optezi pentru învățământul sociologic, transferându-te la Universitatea Politehnică din București – Catedra de filosofie – unde ai predat cursuri și ai susținut seminarii de sociologie industrială, avându-l coleg și pe profesorul Cătălin Zamfir. În schimb, noi, cei care am rămas (de fapt, doar doi, I. M. Popescu și cu mine) am continuat să rezistăm noilor condiții, iar în cele din urmă să fim promovați, în 1981, în urma a două concursuri succesive (primul fiind declarat nul pentru „viciu de procedură”), pe postul de cercetător principal gr. III (sau „ceapă III”, cum se exprima colegul meu).

În legătură cu promovarea mea în acest post, dă-mi voie să-ți relatez o întâmplare hazlie, dar semnificativă pentru obtuzitatea ce caracteriza Serviciul de cadre al Centrului de Sociologie, din acea vreme. Odată cu noi, cei încadrați ca **sociologi principali**, era încadrat în Centrul de Sociologie și un coleg, simpatic de altfel, Constantin Cuciuc, un bun specialist în sociologie politică și a religiilor, dar care în schemă ocupa postul de **filosof**, conform statului de funcțiuni. Văzând că noi eram încadrați ca sociologi principali, colegul nostru a întreprins o serie de demersuri, destul de greoaie și anevoioase, înaintând cereri și petiții Serviciului de cadre (astăzi, parcă se numește Serviciul de Resurse Umane), prin care solicita transformarea postului său, din filosof în **filosof principal**. Și, surpriză, în cele din urmă, a venit la Centrul de Sociologie o decizie prin care dl (pe atunci tovarășul) C. Cuciuc a fost încadrat ca filosof principal. Și astăzi îmi aduc aminte de această situație hilară, care i-a dat prilej colegului nostru să spună, în glumă, celor cu care se întâlnea: *Vezi, nici Kant și nici Hegel nu au fost filosofi principali, în timp ce eu sunt*. În fond, postul nou-creat și denumit atât de bizar nu i-a folosit decât ca să câștige ceva bănuți în plus la salariu și nicidecum celebritatea. Ți-am relevat acest episod, hazliu, dar în același timp și serios, sub aspectul dogmatismului din acea vreme, pentru a remarca faptul că marea majoritate, din care nici eu nu am făcut excepție, am încercat să ne adaptăm și să încercăm să „supraviețuim” într-un sistem totalitar, în care aproape totul era controlat. Pentru a „supraviețui” în acest sistem trebuia să nu ieși prea mult în evidență, să trăiești „vesel și monoton” (după cum se exprima, plastic, un coleg de-al meu), să faci o serie de **compromisuri**, care, în opinia mea, reprezintă, uneori, un mod de evoluție nu numai pentru cei implicați, ci și pentru grupuri sau instituții sociale. Or, dacă erai de acord că „sociologia reprezintă disciplina adevărilor tranșante și acidul dizolvant al minciunilor convenționale” (cum spunea, atât de plastic, Petre Pandrea), era clar că nu puteai practica, în acele timpuri, acest gen de sociologie, ci doar una convențională, în care și compromisurile pot duce, uneori, și la lucruri bune. De altfel, atunci când am pășit, pentru prima dată, în Laboratorul de Sociologie, plin de idealurile și planurile mărețe ale unui tânăr de 28 de ani, care visa să facă descoperiri senzaționale în domeniul sociologiei juridice și a criminalității, profesorul Tiberiu Bogdan, cu simțul său practic, plin de umor, mi-a spus: „Dragă băiete, mă bucur că ești optimist și plin de speranțe, dar eu îți spun că în România, acum, în afară de **sociologia marxistă**, nu ai altă opțiune, astfel că nu poți face decât sociologie marxistă”... Când mă refer la „compromisuri”, nu am în vedere numai „autocenzura”, pe care fiecare dintre noi ne-am impus-o, deoarece în fiecare moment simțeam „insecuritatea” generată atât de vorbele cât și de scrierile noastre, ci mai ales faptul că, voit sau nevoit, obiectiv sau subiectiv, moral sau imoral a „trebuit” să facem parte din Partidul Comunist Român și din unele dintre structurile sale la nivelul organizațiilor de partid. Eu, personal, am fost ales, aproape în unanimitate, de colegi, ca secretar cu propaganda al organizației de partid a Centrului de Sociologie, în perioada 1977–1982, deci aproape cinci ani de zile, iar

acest fapt face parte din biografia mea, de care îmi este imposibil să mă dezic, așa cum fac alții și, cu atât mai puțin, să fac „profeții” (este la modă acest termen). Alături de alți colegi de generație, care, la rândul lor au fost membri de partid, cred că am fost ales și pentru calitățile sau virtuțile mele profesionale și morale, ca o recunoaștere a unor realizări în domeniul **științei sociologice** și nu al ideologiei comuniste, unde pot să spun că nu am avut nicio contribuție (cu excepția unor articole publicate în „Era socialistă”). Cred că, prin firea și modul meu mai „neconvențional” de a rezolva anumite probleme delicate, **am încercat**, pe cât posibil, o „îndulcire” a relațiilor dintre colegi, o „detensionare” a unei atmosfere încărcate de dogmatism ideologic și partinic, ce caracteriza Centrul de Sociologie în peisajul politic al vremii. Așa m-a găsit Revoluția din 1989, despre care voi vorbi mai târziu. Însă, până atunci, vreau să-ți spun că „evoluția” Centrului de sociologie a mai cunoscut o serie de episoade interesante, mai ales din perspectiva „mutărilor” și a „permutărilor” de sedii în care acest centru a funcționat. După cutremurul (de data asta real) din martie 1977, clădirea din Piața Romană, unde se afla sediul Centrului de sociologie și care rămăsese intactă a fost „vizată” de o serie de instituții publice care doreau să se mute aici. Nu știu din ce ordin am fost „mutați” (ca să nu spun evacuați) din acel loc însă în acea vreme a circulat și o „legendă”, conform căreia Nicolae Ceaușescu (care după cutremurul din 1977 făcea zilnic vizite la diverse obiective și clădiri), trecând prin Piața Romană și interesându-se de „soarta” acelei clădiri, i s-ar fi spus că acolo este „sediul sociologiei”. La care, N. Ceaușescu ar fi replicat: *Care sociologie? Parcă am desființat-o odată*. Cert este că am fost „transferați” cu toții în str. Negustori, într-o clădire veche, cu doar patru camere, în care am fost înghesuiți peste 50 de oameni. Nu mai spun că, odată cu această mutare forțată, din nou au fost distruse sau sustrase numeroase date de arhivă, cărți și documente. A fost o perioadă grea, dificilă, întrucât era foarte greu să studiezi și mai ales să faci cercetări serioase în asemenea condiții. În 1984, din nou, o altă „mutare” a Centrului de Sociologie, în clădirea din str. Schitu Măgureanu (deasupra Teatrului „L.S. Bulandra”), lângă Izvor, de unde, din cauza înghețării caloriferelor (pe motive de economie), am fost „transferați” temporar într-o sală de seminar la Universitate, unde am stat până în 1989. Din acea perioadă, nu am să uit priveliștea tristă din fața Centrului, iscată de buldozerele și camioanele care demolau, pas cu pas, un perimetru uriaș de case și grădini, pe care se va construi viitoarea Casă a Poporului (actuala clădire a Parlamentului).

Iancu Filipescu: *Știm cu toții că era destul de dificil să publici înainte de 1989 lucrări în sociologie însă, uitându-mă pe CV-ul tău, observ că ai reușit să fii prezent, printr-o serie de articole, volume și chiar cărți, în viața științifică de atunci.*

Dan Banciu: La fel ca „drumul” meu spre sociologie, și cel în publicistica sociologică a fost oarecum atipic și sinuos, pentru că nu am scris despre un anume domeniu, ci am abordat o mulțime de probleme și aspecte din zona sociologiei

urbane și rurale, istoria sociologiei românești, sociologie juridică, sociologia devianței și criminalității. Încă din 1970, am publicat un studiu în volumul *Procesul de urbanizare în România – zona Brașov*, urmat de un altul (împreună cu tine și alți colegi), care a apărut în ediție bilingvă (franceză și engleză) la Editura Meridiane, intitulat *Procesul de urbanizare în România* (coordonatori M. Constantinescu, H.H. Stahl, I. Drăgan). Volumul era pregătit pentru a fi difuzat la Congresul mondial de sociologie, desfășurat la Toronto (Canada) însă el nu a mai ajuns acolo (nu cunosc motivele nedifuzării lui, doar pot să bănuiesc că din cauze de „oportunitate politică”). Am publicat și două articole în revista „Viitorul Social”, dedicate analizei contribuțiilor avute de doi sociologi, mai puțin cunoscute sociologilor de azi, și anume Dimitrie Pop Marțian, fondatorul statisticii moderne din România și al statisticii judiciare (sau „justițiale”, cum o denumea el) și Alexandru V. Gâdei, care a realizat o excelentă monografie sociologică a comunei Bragadir-Bulgaru de lângă București. Treptat, zona sociologiei juridice și a criminalității a început să mă preocupe tot mai mult, mai ales după 1976, publicând studii și articole în care abordam statutul epistemologic și funcțiile sociologiei juridice, precum și specificul manifestărilor deviante și delincvente în rândul tinerilor, modalități și forme de resocializare a persoanelor cu comportamente deviante etc. Un moment de cotitură în activitatea mea profesională, înainte de 1989, l-a reprezentat întâlnirea și apoi colaborarea extrem de fructuoasă cu colegul Sorin M. Rădulescu. Împreună am încheiat un colectiv de sociologia problemelor sociale și a devianței, care, începând din 1980, a reușit să-și facă simțită prezența în viața științifică de atunci. Având deja două cărți publicate până atunci (*Sociologia medicinei* și *Medicina și comunitățile umane*), S. M. Rădulescu mi-a sugerat că ar fi momentul să publicăm o carte de referință în domeniul sociologiei devianței și crimei. După mari eforturi intelectuale și fizice (a trebuit să dactilografiez acasă și singur materialul de aproximativ 270 de pagini), cartea s-a materializat, având ca titlu, credeam noi, benign: **Introducere în sociologia devianței**, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985. Conținutul cărții era destul de incitant, mai ales că noi am abordat și problematica și cauzele criminalității și în țările socialiste, nu numai din România. Am beneficiat de sprijinul științific și de autoritatea morală și profesională a directorului de atunci al editurii, Mircea Măciu, și, mai ales, de înțelegerea și prietenia redactorului șef, reputatul scriitor George Timcu, care ne-a sprijinit ulterior în publicarea altor cărți și cu care am rămas în strânse relații de prietenie și amiciție până la dispariția sa prematură din viață, în anul 1997. De asemenea, nu pot să nu amintesc și de Mioara Stanciu, redactorul cărții noastre, o excelentă profesionistă în materie și, îndeosebi, o femeie admirabilă, care a ajutat și pe alți sociologi, colegi de generație cu mine, să publice cărți de sociologie, în această prestigioasă editură de atunci. În legătură cu această carte, trebuie să-ți spun și o întâmplare hazlie, auzită în editura respectivă, despre care nu pot spune

cu certitudine că este și adevărată, dar merită relatată. În momentul în care editura a înaintat Secției de tipărituri și presă (de pe lângă CC al PCR) lista de cărți ce urmau să fie publicate în acel an (1985), nu se știe cum, titlul cărții noastre a fost dactilografiat greșit, astfel că în loc de *sociologia devianței* a apărut *sociologia de viață*. Probabil că acest titlu a fost considerat ca fiind bun de cei care se ocupau cu cenzura cărților sau probabil că s-au gândit că este vorba de **viața din socialism**. Tot datorită sprijinului celor doi redactori amintiți, împreună cu colegul meu, am publicat, peste doi ani, o altă carte, în care abordez problemele complexe ale devianței și delincvenței juvenile, iar pentru a nu avea obiecții la publicare am intitulat-o *Adolescenții și familia*, având ca subtitlu *Socializare morală și integrare socială* (Editura Științifică și Enciclopedică, 1987). Aceste două cărți, apărute în colecția „Biblioteca de Sociologie”, s-au bucurat de o mare audiență în comunitatea sociologilor și sunt convins că ne-au consacrat ca sociologi reputați în domeniul abordat. Tot înainte de 1989, am mai avut o încercare, împreună cu S.M. Rădulescu, de a publica o carte la Editura Medicală, sub titlul *Adolescența – între normalitate și devianță*, dar, de data asta, nu ne-a mai mers. Deși, inițial, cartea a fost acceptată și chiar tehnoredactată, un „binevoitor” din redacție i-a semnalat directorului editurii de atunci existența anumitor „șopârle” în cuprinsul ei. Cartea a fost oprită de la apariție, spunându-se că „în socialism toți adolescenții sunt normali, numai autorii sunt devianți”. Lucrarea amintită va apărea, însă, în 1990, având ca titlu *Introducere în sociologia delincvenței juvenile*, tot la Editura Medicală.

Iancu Filipescu: *Sunt convins că evoluția ta științifică și profesională a cunoscut o schimbare sensibilă după evenimentele din decembrie 1989. Te-aș ruga să punctezi câteva repere din această perioadă.*

Dan Banciu: Sunt ferm convins că evenimentele sau Revoluția din 1989 au fost benefice nu numai pentru mine, ci și pentru foarte multă lume din comunitatea sociologilor. **În primul rând**, a dispărut acea teamă, frică, indusă de sistemul totalitar, în inima și sufletul românilor, noi ca sociologi putându-ne acum exprima și manifesta liber, deschis, opiniile, părerile și opțiunile. Această descătușare spirituală mi-a oferit șansa, este adevărat, destul de târziu, aproape la vârsta de 50 de ani, să mă pot exprima necenzurat, ori de câte ori am simțit sau am crezut că am ceva bun de transmis. Am putut accede în învățământul sociologic public și privat și participa la reuniuni și simpozioane internaționale. De pildă, pot să-ți mărturisesc faptul că, înainte de 1989, am avut o singură deplasare, împreună cu S.M. Rădulescu, în Bulgaria, timp de două săptămâni, la un stagiul de documentare și informare, unde, în afară de abundența de produse existente în magazinele bulgărești, comparativ cu penuria de alimente din România, nu prea am avut ce vedea sau învăța. Asta se întâmpla în 1986. După 1989, am putut participa la simpozioane sau stagii de documentare în Anglia (1991), Grecia (1991), Belgia

(1993) și Franța (1993), unde am putut observa decalajul nu numai economic, ci și cultural dintre România și aceste țări, și evalua, mult mai concret și în deplină cunoștință de cauză, și starea cercetării și a învățământului sociologic de la noi, comparativ cu ceea ce am văzut acolo. În al **doilea rând**, am putut evolua, cred eu pe merit, în ierarhia profesională, ajungând, mai întâi, cercetător principal gr. II (în 1990) și apoi cercetător principal gr. I. De asemenea, am început să proftez în învățământul sociologic de stat sau particular, fiind profesor asociat al Facultății de Sociologie și Asistență Socială din Universitatea București (din 1990 și în prezent) și la Universitățile „Hyperion”, „Europacor”, „Spiru Haret” ș.a., unde am predat cursuri de sociologie juridică, sociologia devianței, control social și sancțiuni sociale, sociologia crimei și criminalității etc. Tot ca o recunoaștere a contribuțiilor mele științifice, dar în urma unui concurs, am ocupat postul de **director** al Institutului de Sociologie al Academiei Române (între 1998–2002). Sunt membru în Consiliul Asociației Române de Sociologie (din 1990), membru în colegiile de redacție ale revistelor „Sociologie Românească”, și „Revista Română de Sociologie”. Am fost și membru al Comitetului de Sociologia Dreptului de pe lângă Asociația Internațională de Sociologie (între 1990–1998) și al Comitetului de Sociologia Devianței (1990–1994). Din anul 2000 am devenit, prin concurs, profesor universitar și conducător de doctorat, la Universitatea din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială. Între 1994–1996, am fost expert în echipa ECARS, de pe lângă Ministerul Justiției, privind proiectul „Munca în folosul comunității – o alternativă la pedeapsa cu închisoarea”, și expert evaluator la proiectul „Justiția restaurativă pentru minori”, realizat de Centrul de Resurse Juridice și Ministerul Justiției. În al **treilea rând**, lucrul cel mai important pentru mine a fost că am dreptul să public, într-un ritm alert, o serie de cărți, studii și articole, în domeniile de care m-am atașat și pe care cred că le-am slujit cu credință și statornicie, alături de S.M. Rădulescu. Poate părea nefiresc, dar eu cred că este absolut normal ca, cel puțin în domeniul cercetării sociologice, să existe o muncă de echipă, un fel de „tandem”, capabil să aducă la lumină rezultatele acestei munci. Împreună cu Sorin M. Rădulescu, sunt convins că, în ceea ce ne privește, și în ciuda deosebirilor de temperament și personalitate, am reușit să publicăm, după 1990, un număr de 10 cărți, care reprezintă un fel de „record” în branșa noastră. Lăsându-i pe cei interesați să aprecieze conținutul sau virtuțile probate de noi în aceste lucrări, aș aminti doar câteva: *Corupția și crima organizată în România* (1994), prima carte care trage un serios semnal de alarmă asupra flagelului corupției în România, carte distinsă cu premiul „Dimitrie Gusti” al Academiei Române, în 1996, *Sociologia crimei și criminalității* (1995), *Tendințe actuale ale crimei și criminalității în România* (2002), *Evoluții ale delincvenței juvenile în România* (2002), *Corupția în România. Realitate și percepție socială, Justiția restaurativă. Tendințe și perspective în lumea contemporană* (2006). În același

timp, am publicat o serie de cărți, în calitate de autor unic, dintre care menționez: *Control social și sancțiuni sociale* (1992), *Sociologie juridică* (1995), *Elemente de sociologie juridică* (2000), *Crima și criminalitatea* (2005).

Iancu Filipescu: *În fața acestor „evidențe” și realizări, cum te percepi ca sociolog? Ești sau nu mulțumit cu ceea ce ai făcut în viață?*

Dan Banciu: Stimate coleg, pentru mine mulțumirea sau satisfacția reprezintă stări sufletești care depind de foarte multe „variabile” adiționale, de factori circumstanțiali etc. Personal, mă simt mulțumit, în primul rând, cu ceea ce mi-a oferit viața: o soție și o fiică pe care le iubesc enorm și care m-au susținut moral și spiritual în momentele dificile. În al doilea rând, sunt parțial mulțumit de ceea ce am realizat ca cercetător și dascăl, dacă mă gândesc că puteam face mult mai mult, dar... și aici aş putea să-ți invoc o serie de argumente, scuze, explicații tardive, care nu pot servi decât ca justificări. În al treilea rând, sunt nemulțumit de mine însumi, pentru faptul că, uneori, a trebuit să accept „convențiile sociale” și să fac o serie de compromisuri de natură morală, fără însă ca acestea să lezeze viața sau intimitatea vreunei persoane din anturajul meu. În sfârșit, nu sunt decât parțial mulțumit de modul în care se practică sociologia în sistemul de învățământ, de cercetare sau de doctorat, dacă mă gândesc la ceea ce au realizat membrii Școlii Sociologice de la București. Dar acestea sunt probleme actuale, prezente, și prefer să nu le abordez decât atunci când ele vor deveni **istorie**, deoarece, așa cum spunea Nicolae Iorga, *Un eveniment sau un fapt devine istorie atunci când niciuna din rădăcinile sale nu mai are legătură cu prezentul*. Dincolo, însă de toate aceste împliniri sau neîmpliniri personale, cred cu tărie că am făcut „ceva” bun pentru sociologie, în calitate de cercetător și profesor și, parafrazându-l pe C. Stere, pot spune și eu, desigur cu modestie, că, indiferent de ce s-a întâmplat sau se va întâmpla, istoria sociologiei românești nu va putea face abstracție de numele meu.

Iancu Filipescu: *Dragă colega, îți doresc multă sănătate și fericire, ani frumoși și rodnici în viața de familie și în profesie, ca și împlinirea tuturor dorințelor tale. La mulți ani!*

23 noiembrie 2006

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, *Cunoașterea – noua resursă a puterii*, București, Editura Tipografia Intact, 2006

Lucrarea de față stârnește interesul încă din titlu, deoarece, pe de o parte, cunoașterea reprezintă o temă actuală, larg dezbătută, mai ales în documentele Uniunii Europene, iar pe de altă parte, conceperea acesteia ca „resursă a puterii” este nu numai inedită pentru literatura românească de specialitate, ci chiar surprinzătoare pentru un neinițiat în domeniu.

După cum demonstrează autorii, cunoașterea ar trebui să constituie principala resursă a dezvoltării societății, nu ca scop în sine, ci mai ales ca mijloc către asigurarea bunăstării oamenilor: *cunoașterea a devenit resursa principală și calea spre putere, prestigiu și bunăstare în lumea modernă* (p. 54), *oamenii sunt bunul principal european și trebuie să reprezinte punctul central al politicilor Uniunii. A investi în oameni și a dezvolta un nou stat al bunăstării activ și dinamic va fi de importanță crucială (...)* (p. 28). Cunoașterea este abordată și din perspectiva preocupărilor și experiențelor Uniunii Europene în domeniu, intenționându-se identificarea celor mai adecvate căi prin care România se va putea integra; autorii pornesc de la întrebări precum: România își va elabora o strategie de trecere spre economia cunoașterii doar după ce va asigura dezvoltarea unei industrii care să reprezinte o pondere principală în economie?; va repeta stadiile de evoluție ale țărilor occidentale avansate sau va putea trece direct la economia cunoașterii, dat fiind actualul caracter al economiei țării noastre (o pondere de circa 47% populație rurală și 25% populație agricolă)?

Deși cunoașterea a avut întotdeauna un rol important în societate, pentru că omul și-a conceput mereu activitatea pe baza unor cunoștințe, specificul societății cunoașterii îl reprezintă transformarea structurală a societății, care face din cunoaștere resursa ei principală, implicând o *restructurare a societății pe axul cunoașterii*. Cunoașterea este creată, promovată și folosită de noii actori ai societății cunoașterii, aflați în noile instituții strategice ale acesteia (cercetarea, învățământul, noile întreprinderi etc.): profesori, cercetători, inventatori de tehnologie, noi investitori în industriile cunoașterii, manageri, consultanți, noii guvernanți etc. Sistemul instituțional specific societății cunoașterii ar trebui să se bazeze pe instituțiile de cercetare-dezvoltare și învățământ (care nu mai sunt „servicii”, în care se consumă resurse, ci sectoare esențiale ale economiei, „în care se produce bogăția”), pe cele de colectare, prelucrare și difuzare a informației, legate prin clustere, rețele eterogene de cooperare, alianțe strategice etc.

Din punct de vedere al schimbărilor pe care societatea le suferă în contextul actual al dezvoltării ei, sunt esențiale câteva procese: globalizarea; tranziția spre societățile bazate pe cunoaștere; tendința de trecere de la întreprinderile mari spre cele mici și mijlocii (*downsizing*); strategiile de dezvoltare durabilă; criza managementului taylorist-fordist și trecerea spre managementul centrat pe om; schimbările radicale în comportamentele de consum, fundamentate în prezent, din ce în ce mai mult, pe stilul de viață etc.

Din punct de vedere conceptual, față de economia de tip industrial clasic, care se bazează pe resurse materiale, autorii definesc noua economie prin aceea că ea *folosește prioritar cunoaștere, iar produsele sale sunt, în principal, tot de ordin cognitiv: teorii, brevete, mărci, licențe, programe, invenții, pregătire și abilități superioare etc.* (p. 77), apărarea dreptului de proprietate intelectuală fiind în aceste condiții un aspect foarte important.

Conceptul-cheie de *economie bazată pe cunoaștere* cuprinde, în viziunea autorilor, următoarele dimensiuni: economia bazată pe cercetare, pe învățare, pe inovare, pe IMM, economia condusă prin Internet, prin antreprenariat, noul sistem instituțional al economiei, noua guvernare în economia cunoașterii.

Din punct de vedere al analizei operaționale a conceptului menționat, Uniunea Europeană stabilește seturi de indicatori, privind economia bazată pe cunoaștere, ale căror valori sunt tot timpul raportate la performanțele SUA și Japonia, în vederea îndeplinirii obiectivelor Strategiei Lisabona 2000 (de a face din economia UE cea mai competitivă și dinamică economie bazată pe cunoaștere din lume, capabilă de o creștere economică durabilă, cu locuri de muncă mai multe și mai bune și o mai mare coeziune socială), strategie formulată în scopul depășirii paradoxului european (deși UE e o forță de cercetare aflată în fruntea științei, ea este deficitară la transferul rezultatelor științei în inovație și performanță economică). Unul din seturile de indicatori e grupat pe categoriile „resurse umane”, „crearea cunoașterii”, „transfer și aplicație de cunoaștere”, „finanțarea inovației, rezultate și piețe”, iar un alt set are în vedere „investițiile în cercetare-dezvoltare”, „resursele umane pentru CD”, „instruirea”, „performanțele”.

Autorii ridică problema relației dintre cunoaștere și producția materială, cu deosebire aspectele puterii (se face distincția între „economia bazată pe cunoaștere” – *knowledge-based economy* și „economia condusă prin cunoaștere” – *knowledge-driven economy*): *Puterea cunoașterii se deosebește de cea a armelor sau a banilor. Cunoașterea se află în esență «în capul oamenilor». A deține și folosi puterea cunoașterii implică alte mecanisme economice și socioculturale decât cele privind puterea bazată pe forța oamenilor sau a banilor* (p. 105). Se precizează, în plus, că se formează o rețea de actori sociali (operatori de putere), care pot permite (sau nu) accesul la producerea cunoașterii, finanțarea sa, transferul și folosirea sa. Atâta timp cât puterea oferită de cunoaștere se află sub controlul organismelor democratice ale statului și societății civile, societatea cunoașterii apare ca o posibilitate de creștere a șanselor sociale și deci de reducere a inegalității sociale structurale prin democratizarea accesului la cunoaștere.

Considerate principalele creatoare de noi locuri de muncă și creștere economică, IMM (baza economico-socială a clasei de mijloc) reprezintă în Uniunea Europeană 99,7% din totalul firmelor, asigurând circa două treimi din locurile de muncă și contribuind cu aproximativ 59,7% la crearea valorii adăugate pe economie (p. 171). Totuși, marile întreprinderi (0,3%) sunt cele care generează în majoritate inovația (prin puterea lor economică, pot asigura fie o cercetare proprie, fie beneficiază de acces la rezultatele instituțiilor de cercetare sau de învățământ), IMM fiind cele care o difuzează pe ansamblul economiei. Transferul inovației de la marile întreprinderi la IMM se petrece, apreciază autorii, greu și parțial, fapt care explică paradoxul european. IMM contribuie la amortizarea fondurilor cheltuite de întreprinderile mari pentru cercetare-inovare, preluând cunoașterea, tehnologiile și inovațiile performante ale acestora. În plus, IMM au o piață complementară la produsele marilor întreprinderi, pentru că ele pot pătrunde, prin produsele lor personalizate, pe alte „nișe” de piață. Astfel, globalizarea oferă posibilități de succes atât IMM, cât și întreprinderilor mari, fără a diminua importanța niciunora, deoarece ceea ce nu pot asigura unele cade în sarcina celorlalte.

În România, ponderea IMM în totalul firmelor era în anul 2000 de 96,8%, oferind 41,1% din locurile de muncă. Dată fiind această situație, la întrebarea „ce drum de dezvoltare privind raporturile dintre IMM și IM am putea și ar fi dezirabil să urmărim?”, autorii propun o soluție de mijloc, care să presupună, pe de o parte, susținerea IMM, prin includerea lor în clusterelor și rețelele de cooperare din UE, și, pe de altă parte, modernizarea marilor întreprinderi, pentru a face față competiției pe piețele globalizate, menționând *rolul guvernantei în promovarea dirijată a consolidării IMM* (p. 177).

Pe noile piețe ale economiei bazate pe cunoaștere, se manifestă un alt tip de comportamente competitive, manifestate în cadrul „jocurilor cu sumă pozitivă” (care îmbină concurența cu cooperarea, astfel că toți partenerii pot câștiga sau pierde împreună), făcute posibile datorită intervenției instituțiilor publice ale statului. În caz contrar, piețele lăsate să acționeze spontan, în contextul puterii oferite de cunoaștere, favorizează firmele puternice, în cadrul „jocurilor cu sumă nulă” (când unul câștigă, cu condiția ca altul să piardă). Piețele cunoașterii sunt caracterizate prin risc și incertitudine mare, acestea din urmă diminuându-se prin asocierea firmelor în cluster, alianțe strategice, rețele de cooperare. O altă caracteristică a acestor piețe, evidențiată de autori, este aceea că ele se construiesc pe criterii socioculturale, ceea ce face ca la un produs să fie apreciată nu numai valoarea sa de întreținere specifică, ci, mai ales, serviciile pe care le poate oferi consumatorilor.

Competitivitatea pe piață (în documentele UE, competitivitatea e definită ca fiind *capacitatea economiei de a asigura populației sale atât standarde de viață superioare și în creștere permanentă, cât și rate superioare de angajare pe baze durabile*, p. 230) se fundamentează, în economia bazată pe cunoaștere, pe trei factori-cheie: cunoașterea, inovația și antreprenoriatul. Cunoașterea, în continuă evoluție, impune inovația, iar antreprenoriatul poate asigura transferul de la cunoaștere spre inovare. În acest context, antreprenoriatul este definit ca *starea de spirit și procesul de a crea și dezvolta activitatea economică prin îmbinarea asumării riscului, creativitatea și/sau inovația printr-un management eficace, în cadrul unei organizații noi sau existente* (p. 253). Autorii semnalează necesitatea dezvoltării, în țara noastră, a unei culturi antreprenoriale, bazată pe însușirea riscului, deschiderea spre inovare permanentă, capacitatea de cooperare, aplicarea principiilor responsabilității sociale corporatiste (care presupun integritatea de către companii, pe baze voluntare, a intereselor privind societatea și mediul – „întreprinderea cetățean”), pregătirea antreprenorilor putând fi rezumată prin principiul *teach the teachers* (formarea formatorilor). Studiile UE au arătat, și ele, o slabă pregătire a managerilor, aceasta reprezentând un factor de frânare a trecerii spre economia cunoașterii. Ulterior, este adus în discuție un nou tip de antreprenorat, cel al cunoașterii, care apare pe măsură ce se trece de la societățile de tip industrial spre cele ale cunoașterii, fiind necesară în acest context și definirea conceptului de „management al cunoașterii”: *colectarea, folosirea și diseminarea sistematică a cunoașterii în cadrul unei organizații, în scopul de a îmbunătăți performanțele și competitivitatea acesteia* (p. 30). O gestionare eficientă a cunoașterii necesită practicarea unui tip nou de management, propus de UE, și anume managementul antropocentric (centrat pe om), care să înlocuiască managementul clasic de tip taylorist (tehnocentric, bazat pe ierarhie organizațională piramidală, producție de masă, fragmentarizarea sarcinilor etc.).

În cadrul competiției mondiale generate de societatea cunoașterii, firmele au șanse foarte scăzute să se mențină pe piață dacă nu sunt inovative (pe principiul „inovezi sau mori”), inovarea devenind chiar sursa diferențelor de dezvoltare economică dintre țări. Inovarea se bazează pe transferul cunoașterii (al produselor cognitive), proces care implică următoarele componente: poli de transfer (instituții care generează un tip de activitate prioritară în procesul de transfer), operatori de transfer (asigură interfața dintre poli de transfer), actori sociali (indivizi sau grupuri care asigură procesul real al transferului), intermediari (produse create într-un pol de transfer), infrastructura transferului (subsistemul creat de instituțiile de transfer). Dintre componentele procesului de transfer enumerate, autorii insistă asupra operatorilor de transfer, dintre care se amintesc: incubatoarele de afaceri (permit inițierea unui cadru de parteneriat între cercetători, inventatori și IMM, oferind diferite servicii de afaceri), „îngerii de afaceri” (instituții sau rețele care finanțează cercetări inovative, asigurând astfel capitalul de risc), parcurile științifice (realizează legături directe între diverși actori ai proceselor de inovare și transfer), parcurile industriale (platforme utilizate, închiriate unor unități industriale, ce pot coopera între ele, facilitând transferul), rețele de excelență (ce au ca scop generalizarea celor mai bune practici), grupuri de întreprinderi (clustere și megaclustere, ce realizează relații între întreprinderi mari și IMM), alianțe strategice (alianțe de rețele internaționale între întreprinderi mari).

În ceea ce privește economia bazată pe învățare, dimensiune amintită a societății cunoașterii, se impune o reformă a învățământului, orientată preponderent spre următoarele obiective: pregătire multidisciplinară și specializări corelate cu domenii conexe (pe principiile „a acționa local, a gândi global” și „a acționa global, a gândi local”); învățământ condus în conformitate cu cererea de pe piață, care să faciliteze legătura între universități și întreprinderi („universități orientate spre afaceri”); învățământ continuu. Cerințele referitoare la instituțiile de cercetare, din perspectiva trecerii spre societatea cunoașterii, cuprind, alături de funcția specifică de producere a cunoașterii, asimilarea de activități de învățământ, de diseminare a cunoașterii spre practica societală, prin transformarea invenției în inovare; găsirea de piețe pentru produsele lor, prin activități de promovare a interesului pentru cercetările efectuate, negocierea unor contracte de cooperare și formarea de rețele, obținerea de fonduri, schimb de personal. Din punct de vedere al economiei bazate pe Internet, autorii precizează că societatea cunoașterii, deși implică un nou tip de tehnologie fundamentată pe informație, nu se bazează doar pe TIC (tehnologiile informației și comunicațiilor).

Societatea cunoașterii trebuie să se sprijine și pe un nou sistem instituțional, care să înlăture limitele celui actual (fragmentarizare, unidimensionalitate, incompletitudine, exterioritate) și să se caracterizeze prin multifuncționalitate (să asigure transferabilitatea produselor), multidisciplinaritate („noua alianță” dintre științele naturii și cele socioumane), completitudine (are în vedere construcția „polilor” sistemului – învățământ, cercetare, întreprindere, piață – pe toate nivelurile lor, precum și crearea verigilor intermediare între polii sistemului), finalitate (orientarea spre piață), intercooperare a actorilor (cooperarea dintre oamenii care lucrează în știință, întreprindere etc.).

Autorii consideră importantă intervenția statului în susținerea cercetării-dezvoltării-inovării, prin finanțarea cercetării fundamentale și pe termen lung, deoarece *industria nu face acest lucru niciodată* (p. 394). În viziunea autorilor, statul democrat modern trebuie să reprezinte *un exponent al intereselor publice ale cetățenilor și apărător al drepturilor omului*, în acest scop fiind necesar să intervină în economie, problema care apare nefiind aceea dacă această intervenție este oportună, ci în ce domenii și cu ce mijloace se va face.

Uniunea Europeană cere, în cadrul numeroaselor documente elaborate, îndeplinirea obiectivelor Strategiei Lisabona 2000, oferind ca soluție crearea unei „arii europene de cercetare și inovare”, care să permită dezvoltarea unei economii în rețea, creșterea competitivității și a capacității inovative, în special în cadrul IMM, adaptarea sistemului de învățământ la cerințele societății cunoașterii, protecția și incluziunea socială, asumarea de către organizații a responsabilității sociale etc. În ciuda faptului că această strategie este larg dezbătută în spațiul public și toate instituțiile statelor din UE și ale celor candidate încearcă să îndeplinească în cât mai mare măsură obiectivele formulate în ea, autorii volumului identifică o deficiență importantă a acesteia, care constă în caracterul său prea general, ceea ce face dificilă punerea sa în aplicare. Acest fapt ar putea explica, în parte, lipsa unor rezultate semnificative în ceea ce privește îndeplinirea principalului obiectiv al Strategiei Lisabona, și anume, acela de depășire a „paradoxului european”.

Cristina Leovaridis, Andreea Nicolaescu

When Things Fall Apart. Qualitative Studies of Poverty in the Former Soviet Union (Când structurile se destramă. Studii calitative asupra sărăciei din fosta Uniune Sovietică), edited by Nora Dudwick et al., Washington D.C., the World Bank, 2003

Lucrarea cu titlul de mai sus poate fi considerată o chintesență a reliefării consecințelor dramatice ale procesului de tranziție, de la economia socialistă planificată la economia de piață, nu numai din țările fostei Uniuni Sovietice, dar și din multe alte țări ex-socialiste. Studiile calitative, realizate de cercetătorii Băncii Mondiale în colaborare cu cercetătorii din țările investigate, oferă imagini zguduitoare despre sărăcirea peste noapte a populațiilor din opt țări ex-sovietice – Kârgâzstan, Tadjikistan, Uzbekistan, Armenia, Georgia, Ucraina, Moldova și Letonia – ale căror condiții de viață s-au deteriorat, în multe cazuri, dincolo de limitele suportabilității și ale conservării umanității.

Deoarece însuși subtitlul lucrării anunță metodele folosite în această cercetare, considerăm necesară menționarea lor, întrucât ele sunt sugestive pentru orice cercetare pe această temă, în general, și pentru analizele calitative, în special.

Dintru început, autorii arată că au recurs la metodele calitative de cercetare, complementare celor cantitative, pentru a putea surprinde schimbările rapide și nuanțele caracteristice procesului de tranziție din fiecare țară, pentru a explica comportamentul uman în contextul său social, cultural, politic și economic. Deși recunosc că metodele „contextuale”, care iau în considerație percepțiile, normele și experiențele locale, pot fi dificil de generalizat la întreaga țară, totuși, subliniază ei, dacă

selecția siturilor și subiecților s-a făcut cu grijă, ele pot ajunge la rezultate cu implicații semnificative din perspectivă politică. Validitatea metodelor cantitative sau calitative, în concepția autorilor, depinde de pregătirea, competența și integritatea intervievatorilor, dar și de competența și conștiința cercetătorilor, în acest fel, profesionalismul și moralitatea devenind factori cheie ai recunoașterii caracterului științific al lucrării. Generalizarea cercetării calitative implică utilizarea studiilor de caz, pentru a dezvolta o teorie despre procesul social observat, care poate fi extins la persoane și situații similare.

Forța sau superioritatea metodelor calitative constă în abilitatea acestora de a arunca lumină asupra relațiilor dintre diferite comportamente, ca și asupra problemelor cauzalității, pentru că ele încurajează oamenii să explice rațiunile care îi duc la luarea de decizii și formularea de strategii proprii; ele sunt esențiale pentru a reda procesul și detaliile privind modul de a-și realiza scopurile și de a depăși obstacolele. De pildă, numai abordarea calitativă, interviul în adâncime, îndeosebi, i-a făcut pe cercetătorii americani să înțeleagă de ce mulți oameni erau refractari la părăsirea locului de muncă din sectorul de stat, chiar și atunci când salariile erau de luni și chiar de ani de zile o problemă foarte dificilă. *Ei rămăneau adesea la lucru datorită beneficiilor non-salariale, precum statusul social, respectul de sine, asociat cu poziția lor și pentru că munca lor colectivă continua să fie o importantă sursă de informație și de suport social informal. Metodele calitative oferă o descriere contextuală a atitudinilor și comportamentelor care ajută la a înțelege de ce și când oamenii răspund la anumite evenimente și circumstanțe într-un mod neașteptat* (p. 13). Tot la acest capitol, al instrumentelor și metodologiei calitative, sunt relevate valențele echipelor mixte de cercetare, formate din cercetători din afară, cei ai Băncii Mondiale, de pildă, precum și din comunitățile supuse studiului.

Cele mai importante metode utilizate în aceste studii sunt *discuțiile în forma interviului semistructurat individual și pe gospodărie și a interviului cu experți*. Interviuurile calitative oferă o fereastră asupra realității sociale. Dacă, în general, se distinge între informatori *experți* și informatori obișnuiți, *în cadrul cercetării calitative, fiecare informator este implicit un expert în descrierea și interpretarea propriei sale realități* (p. 15). Metoda interviului calitativ încurajează flexibilitatea și permite cercetătorilor să mediteze asupra observațiilor lor și să-și utilizeze intuiția.

Grupurile distincte (focus groups), constituite după afinități de vârstă, sex, nivel de educație, ocupație, sunt utile pentru aprecierea rapidă și caracterizarea intereselor, nevoilor și preocupărilor specifice grupului; ele relevă parametrii unei probleme și pun noi chestiuni. În final, însuși procesul de dispută și negociere din timpul discuției furnizează informații despre nivelul diversității existente sau tolerate în cadrul unui grup social sau al unei comunități date.

Observația și descrierea cu meticulozitate a casei, condițiilor de viață, a hainelor și înfățișării generale, a interacțiunilor sociale care au loc în timpul interviului acționează ca un important control al validității. Iar dacă intervievatorii sunt serviți cu ceai, cafea sau sunt invitați la masă, acest lucru le dă posibilități sporite de a observa în ce măsură oamenii sunt capabili să facă față așteptărilor lor despre ospitalitate sau, invers, măsura în care sărăcia a redus abilitatea lor de a interacționa social.

În continuare, autorii încep să descrie odiseea sărăciei, adusă de tranziție pe traiectoria: *de la așteptările sovietice la realitățile post-sovietice: sărăcia din timpul tranziției*, odisee ce poate fi pusă față în față cu a noastră. Studiile din volum, realizate între 1993–1998, se referă la cele opt țări enumerate mai sus, fiecare cu istoria și cultura sa pre-sovietică distinctivă, cu momentul său particular de apariție și instituționalizare a sărăciei. Cercetările concrete subliniază modul diferit în care se prezintă sărăcia în fostele state sovietice față de toate țările studiate până acum de Banca Mondială, în sensul că, dacă în celelalte țări ale lumii, pentru cei mai mulți, „sărăcia” și „sărăcii” erau de mult un fapt de viață și semnificațiile lor erau clar definite și articulate în gândirea, mentalitatea și modul lor de viață, **în contrast, în fosta Uniune Sovietică, în afară de generația în vârstă, care trăise al doilea război mondial, sărăcirea masivă și instalată dintr-odată, după colapsul statului sovietic, este fără precedent**. În aceste țări, sărăcia însăși, precum și modul în care oamenii o interpretează au suferit o dramatică transformare în mai puțin de un deceniu.

Și la ei, ca și la noi, colapsul economic nu a iertat nici un grup social, cu excepția elitei politice și economice din vârf, care a convertit puterea asupra alocării resurselor în proprietate personală de bunuri importante. Deși proaspeții sărăciți veneau din toate sferile sociale, ei aveau totuși câteva

trăsături comune: majoritatea lor fuseseră lucrători, avuseseră propriile lor case, fuseseră integrați în propriile lor comunități înainte de colaps și împărtășeau convingerea ideologică potrivit căreia statul trebuie să ofere locuri de muncă, educație gratuită, asistență medicală și o largă paletă de beneficii sociale pentru a preveni apariția unor mari inechități sociale (p. 22).

Spre deosebire de români, care exprimă deschis și fără rezerve sărăcia în care i-a adus tranziția, subiecții cercetați din țările ex-sovietice manifestă rezistență la a se descrie ca săraci, spunând că *trăiesc la limita sărăciei, abia satisfăcându-și nevoile*. Unii dintre ei răspund că este *prea dureros să recunoască, fie și numai pentru ei înșiși, că sunt într-adevăr săraci*. Prea tulburați că se găsesec într-o asemenea situație rușinoasă, ei șovăie în a înțelege motivele stării lor. **În general, ei consideră drept cauză a acesteia prăbușirea statului sovietic și corupția, indiferența și incompetența noilor lor lideri.** În același timp, unii atribuie sărăcia eșecului personal, lenei, alcoolismului, numărului mare de copii de întreținut sau lipsei copiilor care să-i ajute la bătrânețe.

Deși în perioada sovietică circula, atât la noi cât și la ei, formula cinică „Noi ne facem că muncim, ei se fac că ne plătesc”, cercetările Băncii Mondiale recunosc că **munca a jucat totuși un rol central în viețile celor mai mulți cetățeni sovietici** (*Work, nevertheless, played a central role in the lives of most Soviet citizens*). Rațiunile sunt multiple și comune cu ale tuturor celor deveniți șomeri peste noapte, datorită privatizărilor, restructurărilor și lichidărilor de întreprinderi ce au avut loc în perioada de tranziție, în toate țările foste socialiste. De ce munca a fost valoare-ax în viețile celor mai mulți oameni din țările ex-socialiste? Studiul oferă lămuririle necesare, exprimate de subiecții înșiși. Munca le asigura o poziție, un statut recunoscut social, iar colectivul de muncă le servea ca rețea importantă de schimb de informații și avantaje de toate felurile. Pierzându-și locul de muncă, din care derivă statutul și venitul, oamenii, care se bucurau odată de respect și autoritate în comunitățile lor, pierd, totodată, securitatea materială, încrederea în ei înșiși și respectul de sine, pierd posibilitatea de a participa la viața socială, culturală și intelectuală, ca și simțul stabilității și al previzibilității, care le permitea înainte să-și planifice viitorul.

Sărăcia și procesul de sărăcire au determinat diferențe izbitoare în comportamentul femeilor și al bărbaților, în raporturile dintre ei. Dacă înainte bărbatul era recunoscut ca întreținător al familiei, acum, odată cu creșterea șomajului, femeile preiau rolul de *breadwinner*, întreținătoare ale vieții de familie, practicând uneori activități înjositoare și umiltoare, de pildă, cerșetoria sau prostituția. Lipsurile curente, grija permanentă a zilei de mâine, imposibilitatea de a mai face față ritualurilor și obligațiilor sociale îi fac pe cei săraci să simtă, din plin, rușinea, incapacitatea de a o scoate la capăt, excluderea socială, ceea ce se soldează cu depresii, intenții de sinucidere și chiar sinucideri.

Aceste stări de lucruri demonstrează faptul că șocul tranziției nu este ușor depășit de toți membrii societății. În lupta pentru a se adapta noilor realități, diametral opuse celor cu care erau obișnuiți, au căzut mulți victime și, în primul rând, șomerii, familiile cu copii mulți, familiile monoparentale, mai ales cele în care mama este cap de familie, bătrânii, cei defavorizați și cu dizabilități, precum și unele minorități. Exemplele concrete puse în lumină de cercetările efectuate de Banca Mondială sunt asemănătoare cu cele din România, analizate de guvern în Planul Național Anti-Sărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale, din iulie 2002, care se referă la șomeri, copii, vârstnici dependenți, tineri locuitori din mediul rural, rromi, persoane cu handicap, apreciate ca grupuri de risc ce suferă de inechitate socială, asupra cărora trebuie să se orienteze prioritățile proiectului elaborat (p. 18).

Subiecții cercetați de către Nora Dudwick și colegii ei sunt *trști și uluiți de eșecul guvernelor de a-și îndeplini responsabilitățile tradiționale și consideră că acest eșec violează principiile de bază ale justiției sociale, pe care ei le-au trăit în perioada sovietică*. Mulți au suspectat oficialii guvernamentali de exploatarea dezordinii politice și economice în folosul lor propriu, în detrimentul cetățeanului obișnuit. Ei bănuiesc că oricine s-a îmbogățit în timpul acestei perioade de sărăcire generală trebuie să o fi făcut prin activități ilicite. În plus, tot mai mulți subiecți cred că guvernele trebuie să-și reasume responsabilitățile anterioare de a asigura locuri de muncă, locuințe și utilități cu prețuri scăzute și de a menține prețurile bunurilor de consum la un nivel care să permită tuturor să poată cumpăra și trăi.

Dramatismul stării sociale, economice și psiho-morale a subiecților studiați constă în faptul că, *dacă în regimul sovietic sărăcia ca fenomen de masă era văzută ca o aberație*, acum, zece ani mai

târziu, ei observă ca ea s-a permanentizat, a devenit o stare normală. Copiii străzii, femeile sărăcite, cerșetorii, câmpurile de refugiați, ca și deteriorarea locuințelor și a clădirilor publice, răspândirea bolilor contagioase și îngrămădirea umană la serviciile de asistență socială demonstrează că *sărăcia a devenit acum un lucru banal* (p. 25). Dacă mai devreme cu zece ani proaspăt sărăciții mai sperau în reversibilitatea situației, adică în capacitatea guvernului de a oferi locuri de muncă și beneficii corespunzătoare muncii, acum le este clar că nu mai pot depinde de ajutorul dat de guvern. Subclasa semnificativă a săracilor, care a apărut, accesul redus la o bună educație, la îngrijire medicală și la servicii sociale au creat condiții pentru perpetuarea sărăciei.

Un fapt, care, în perioada de tranziție din țara noastră a trecut, de obicei, neobservat de către guvernanți și politicieni, dar a fost profund resimțit de către cetățenii de rând, a fost și continuă să fie **deresponsabilizarea sau lipsa de responsabilitate a celor aleși/numiți în funcții de conducere sau de management față de contribuabilii care i-au ales și îi suportă financiar**. Nu rareori auzi oameni spunând că *măcar înainte aveai unde să te duci să-ți spui neazul, dar acum nici atâta nu mai ai*. Această trăsătură este menționată și de autorii lucrării. *Noii sărăciți simt că „vocale” lor nu mai contează, ei se descoperă rupți de ultimul resort de care se bucurau în trecut: apelarea la Moscova pentru protecție împotriva abuzurilor locale ale puterii. În consecință, cinismul privind interesul sau abilitatea guvernului de a răspunde nevoilor lor și lipsa încrederii în propriile lor posibilități de a schimba starea de lucruri au contribuit la pasivitatea și lipsa de „voce” a celor mai săraci dintre săraci care devin tot mai vulnerabili și nesiguri în fața sărăcirii lor continue* (p. 25–26).

Concluzia pe care o trag autorii, concluzie care coincide cu convingerile noastre de cercetători dintr-o țară fostă socialistă, în care sărăcia a devenit endemică și generalizată, iar consecințele ei tot mai ruinătoare, este că **schimbările economice și politice din ultima decadă au deschis noi oportunități și libertăți oamenilor din fosta Uniune Sovietică, asemănătoare cu cele de care se bucură cei din Vest, dar ele i-au adus, de asemenea, mai aproape de vest și în ceea ce privește bolile sociale: inechitatea crescândă și noile forme de excludere și alienare socială. În cele ce urmează ne vom referi exclusiv la 3 capitole ale lucrării**.

Kârgâzstan

Șocul sărăciei: impactul schimbării economice rapide asupra femeilor

Kathleen Kuehnast

Realizat în lunile august–octombrie 1993, studiul a urmărit să identifice grupurile de femei vulnerabile în fața efectelor tranziției în noua republică independentă, mecanismele pe care le-au folosit femeile în acest timp. Mândri de nou-înființata republică, independentă față de Uniunea Sovietică și căutând să fie parte a economiei globale, cetățenii din Kârgâzstan s-au văzut confrunțați în 1993 cu o inflație dezordonată, cu prăbușirea suporturilor sociale și a infrastructurilor economice, cu deteriorarea condițiilor de viață și cu o crescândă problemă a sărăciei. Introducerea monedei naționale a agravat situația, din cauza creșterii inflației, iar criza noii monede a lăsat multe bănci fără rezerve pentru plata beneficiilor și salariilor lunare. Apoi, „șocul pieței” s-a transformat în experiența „șocului sărăciei”. Primii afectați de tranziția economică au fost noii șomeri, pensionarii, cei cu dizabilități, gospodăriile cu membri numeroși și studenții care se bazau pe subvențiile guvernului pentru a-și continua studiile. Femeile au fost în mod deosebit vulnerabile față de incertitudinile economice ale tranziției, pentru că s-au găsit fără suport și ajutoare de la stat, care constituiau o importantă formă de securitate socială.

De reținut, femeile kârgâze reprezintă 51% din întreaga populație de 4,5 milioane de locuitori. Ele sunt de diferite etnii, majoritatea cu studii. În medie, o femeie are cel puțin trei copii. Deși unele au îmbrățișat deceniul schimbării cu optimism, multe s-au văzut, apoi, într-o situație fără speranță. În ciuda diferențelor dintre ele, câteva trăsături comune sunt evidente: marea majoritate continuă să mențină o puternică etică a muncii, sunt puternic angajate și zilnic orientate spre a ajuta familia lor.

În ceea ce privește adaptarea la noua economie de piață, ele au afirmat că au fost primele afectate de schimbările economice, pentru că tot ele au fost, în general, primele care și-au pierdut locurile de muncă. Tot ele au fost primele care s-au lovit de lipsa instituțiilor de îngrijire a copiilor care, nemaivăd suport guvernamental, au fost închise. Tot ele, care se ocupă de îngrijirea copiilor și bătrânilor, au experimentat lipsa medicamentelor și a instituțiilor de asistență medicală și au fost primele puse în situația să hotărască dacă să cumpere lapte sau carne, când venitul lor mic și neregulat nu ținea pasul cu inflația. Pentru că femeile au fost primele care au avut de-a face direct cu prăbușirea sistemului socialist de întreținere, nu mai este surprinzător faptul că tot ele sunt primele care inițiază programe de auto-susținere și se angajează în noile organizații non-guvernamentale care ajută pe cei aflați în situații și mai grave.

Femeile simt presiunea sărăciei prin incapacitatea de a-și mai face vizite reciproce, pentru că nu au cu ce să cumpere un dar sau să primească un musafir. Ele se simt rușinate și umilate că trebuie să decidă între a face un dar sau a cumpăra de mâncare copiilor lor. De aceea, ele spun: *Aici, femeile nu trăiesc, ci supraviețuiesc; ele într-adevăr supraviețuiesc. Au salarii extrem de mici. Nu pot merge nicăieri. Nu-și pot vizita membrii familiei. Această situație distruge relațiile de familie, care se bazează pe a fi musafir sau a primi un musafir, ceea ce constituie o trăsătură centrală a culturii kârgaze* (p. 35). În întreaga țară, pentru femeile kârgaze și de altă etnie, mutația ideologică și materială, de la statul socialist la noua economie de piață nefamiliară, a fost dificilă. Socialismul le asigura învățământ liber, locuri de muncă, ajutoare pentru îngrijirea copiilor și pentru alimente. Acum, aceste realități familiare au dispărut. Ele își amintesc de trecut cu nostalgie și chiar problemele și limitele acelor vremuri par mai atrăgătoare decât incertitudinile situației lor prezente.

Un administrator dintr-un oficiu de forță de muncă exprimă simțământul general al dezorientării astfel: *imaginează-ți că de 70 de ani călătorești într-un automobil și deodată drumul dispare, iar mașina ți se sfărâmă. Nu știi unde să mai mergi.*

Femeile cele mai vulnerabile ca efect al tranziției, arată cercetarea, sunt femeile bătrâne de etnie rusă, rezidente în zonele urbane, mamele kârgaze cu mai mult de trei copii, femeile care trăiesc în zone de munte îndepărtate și femeile care și-au pierdut slujbele și suportul social ca urmare a privatizării întreprinderii și gospodăriei colective.

Dezintegrarea și privatizarea gospodăriei colective a sfârșit prin demolarea întregii infrastructuri a comunității. Sistemul gospodăriei colective le furniza asistență socială cuprinzătoare: donații de alimente în natură, educația copiilor și o seamă de alte beneficii. Femeile afirmă că preferă modelul colectiv de viață față de cel al economiei de piață, unde, în opinia lor, numai câțiva pot să lucreze, iar proprietarilor nu le mai pasă de lucrătorii lor. Oamenii au fost obișnuiți cu această unitate în muncă și în viața de familie și de aceea au rămas atașați de ea.

Dintre femeile șomere, cele mai afectate sunt cele între 17 și 30 de ani, pentru că le lipsesc experiența și relațiile care le-ar conduce spre alte slujbe. De aceea, ele sunt descurajate și multe vorbesc despre posibilitatea de a se implica în mici afaceri, inclusiv în prostituție. În viața femeilor căsătorite a apărut un nou fenomen: lipsa bărbatului, care fie lucrează în orașe, fie se deplasează în alte regiuni după muncă. Femeile sunt active în căutarea de lucru pentru reducerea cheltuielilor. Unele vând produse lucrate în casă, altele sunt implicate în „speculă”, cumpărând cu un preț și vânzând cu altul mai mare în altă localitate, iar unele tinere studente se angajează în prostituție.

O multitudine de noi probleme sociale au apărut ca urmare a șomajului femeilor. În mod deosebit, în mediul urban au crescut crimele comise de femei, sinuciderile printre femeile rusoase în vârstă, numărul de sarcini printre adolescente, cazurile de prostituție semilegală, ponderea femeilor alcoolice și a tinerilor care comit crime.

Condițiile de viață s-au înrăutățit, începând cu hrana, care, pentru unele femei bătrâne, se reduce la pâine cu ceai, continuând cu rețeaua relațiilor informale, datorită imposibilității de a mai călători, odată cu prăbușirea sistemului de transport și a infrastructurii comunicațiilor. Această stare de lucruri a dus și la degradarea sistemelor de asistență socială și de educație.

Femeile din mediul rural au găsit soluția problemelor alimentare în grădinile de pe lângă casă, ale căror produse asigură hrana familiei, pe când cele din mediul urban în vânzarea bunurilor personale în bazarurile locale. Unele femei acuză guvernul central și autoritățile locale că ignoră

problemele femeilor. Multe trăiesc o puternică nostalgie față de *timpurile când lucrurile mergeau bine, când nu era șomaj și când alimentele erau accesibile*. Legat de aceste aprecieri, autoarea Kathleen Kuehnast crede că economia actuală, aflată în scădere, le-a condus pe femei la o estimare exagerată a vechiului sistem. **Totuși, încheie ea, exista un puternic sentiment de nostalgie față de comunism, în special, printre cei din generațiile de peste 40 de ani, dar nu numai.** O femeie de 26 de ani justifică astfel întoarcerea la vechiul regim: *Dacă este pace, noi vom scăpa realmente de tortura economiei de piață și ne vom întoarce la socialism. Capitalismul fără inimă ignoră omul de rând și nu are milă de el...* După cum se observă, „nostalgiile” privind trecutul sunt puternice și ele se exprimă la unele femei în speranța de revenire la el, iar la altele în teama de viitor și în lipsa de speranță.

Ceea ce merită apreciat la aceste studii este obiectivitatea și acuratețea cu care sunt redată opiniile subiecților, chiar dacă ele au părut șocante cercetătorilor americani, veniți din cea mai dezvoltată economie de piață a lumii.

Georgia

Masa noastră fără musafiri: fragmentarea socială din Georgia

Nora Dudwick

Istoria Georgiei, structura ei socială, caracteristicile geografice au generat probleme și oportunități care o disting de toate celelalte state post-sovietice. În ciuda dimensiunii relativ mici, lanțurile abrupte de munți au generat, după multe secole, dezvoltarea a diverse regiuni din punct de vedere economic, lingvistic și cultural. Luptele separatiste, la rândul lor, au dus la formarea unor regiuni autonome, ca Abkhazia și Osetia de Sud, ca și la conflictul civil care a cuprins toată țara. În consecință, a avut loc strămutarea a sute de mii de oameni, mulți dintre ei pierzându-și casele, averile și economiile. Georgia este patria gazdă a multiple naționalități, unele dintre ele concentrate în enclave etnice, fiecare cu propriile sale trăsături istorice, lingvistice și culturale, de unde și potențialul crescut de tensiuni interetnice, accentuate de sărăcia instaurată și de neglijența oficialilor față de soarta lor, în perioada post-sovietică. Dintr-o țară în care fiecare om de rând își etala bunăstarea și se bucura de securitatea stilului de viață, fie el și modest, după dobândirea independenței decalajul dintre săraci și bogați s-a adâncit vizibil.

Dimensiunile materiale ale sărăciei

Georgienii au reacționat la rapida lor sărăcire cu disperare, lipsă de speranță și cu nemulțumire profundă. Atât la oraș, cât și la sat, oamenii sunt măcinați, în primul rând, de **foame**. Uneori trăiesc fără mâncare zile întregi. Părinții rabdă cel mai adesea, ca să le dea copiilor să mănânce. **Criza de energie** este o altă nenorocire la care sunt expuși oamenii, mai ales iarna, dar și în restul anotimpurilor, prin tăierea luminii, oprirea apei calde sau a căldurii în gospodărie, a gazelor la plitele de gătit etc. Atunci, oamenii se adună într-o singură cameră și folosesc alte surse de încălzire, ca strategie de supraviețuire. **Lipsa de locuințe, de apă și de condiții sanitare** face și mai grea viața georgienilor.

Locuința. Georgienii asociază sărăcia cu locuința sărăcicioasă, aflată în deteriorare și temporară. Chiar și cei care au avut propriile lor case, în prezent trăiesc în condiții din ce în ce mai grele.

Dimensiunile sociale și psihologice ale sărăciei

Îmbrăcăminte. Cei ce nu-și pot asigura nevoile de bază, ca hrana și locuința, nu-și pot cumpăra nici **îmbrăcăminte** necesară. Copiii nu pot merge la școală pentru că nu au îmbrăcăminte și încălțăminte, haine groase și ciorapi, atunci când este frig sau când plouă; tinerii nu pot urma universitatea, fiind umiliți de înfățișarea murdară și săracă; profesorii suferă, de asemenea, datorită ținutei lor vestimentare, simțind că autoritatea lor morală în clasă depinde de înfățișarea lor în fața copiilor.

Izolarea culturală și socială. Pentru intelectuali, un aspect deprimant al sărăciei a fost **incapacitatea de a se bucura de evenimentele culturale**, înainte substanțial finanțate de stat. Ei nu

mai pot cumpăra ziare, cărți și simt cum se izolează pe zi ce trece de curentul cultural și intelectual. Sătenii sunt și mai izolați de viața intelectuală și de cultură. Artiștii și trupele de teatru nu mai fac turnee în zonele rurale. Unii nu mai pot viziona nici televiziunea, pentru că rețeaua locală s-a stricat și locuitorii nu-și mai pot permite s-o repare.

Statutul și rușinea. În Georgia, ca și în alte societăți din Caucaz, ospitalitatea și generozitatea reprezintă un mecanism foarte important, prin care familiile și-au menținut atât respectul de sine, cât și statutul social în comunitate. Cei mai mulți subiecți se simt umiliți pentru că nu-și pot permite să se îmbrace, ei și propriii lor copii, să-și îngrijească locuințele, să cumpere cadouri la ocazii speciale sau să accepte/să ofere ospitalitate – o cafea, dulciuri – corespunzător cu standardele de bază. Bătrânii se văd ca adevărate poveri pentru copiii lor, atât pe timpul vieții, cât și atunci când se vor stinge, pentru că serviciile funerare sunt costisitoare. Georgienii săraci și-au exprimat nostalgia pentru perioada sovietică, în care li se asigurau locurile de muncă, salarii regulate și se bucurau de sentimentul de securitate financiară.

Efectele tranziției.

Mulți georgieni acuzau autoritățile regionale și centrale de indiferență, necinste, lipsă de profesionalism și pasivitate. Cel mai rău, ei considerau aceste oficialități mafioți, care exploatează pe cei săraci. Reducerea sectorului de stat a afectat nu numai locuitorii din orașe, dar și pe rezidenții din micile orașe, care făceau naveta la locurile de muncă la stat. Orașele monoindustriale au fost foarte puternic lovite. Hiperinflația le-a distrus economiile de o viață, făcându-i vulnerabili la sărăcire. Unii au încercat să se sinucidă atunci când au rămas fără case din cauza datoriilor. Ei continuau să asocieze Uniunea Sovietică cu stabilitatea economică și să critice guvernul georgian și oficialii săi pentru indiferență și lipsa de voință de a-și asuma responsabilități.

Problema supraviețuirii economice se pune în termenii găsirii căilor de supraviețuire. Adaptarea este foarte grea, oamenii fiind încă foarte mult atașați de valorile sovietice. Piața muncii este în continuă schimbare. Oamenii preferă munca la stat, care este mai stabilă, mai respectabilă, față de munca în sectorul privat, care este, de obicei, asociată cu bani „dubioși” sau „murdari” și cu un grad mai mare de insecuritate. Mulți georgieni au plecat să muncească în străinătate, ca alternativă la șomajul intern. Cei ce nu au găsit soluțiile necesare au recurs la asistența socială asigurată de stat și la ajutoare umanitare.

Serviciile sanitare sunt în declin, sănătatea oamenilor degradându-se din ce în ce mai mult. Copiii și tinerii suferă de o slabă nutriție, de lipsa hainelor calde pe timp de iarnă, locuiesc în case neîncălzite. Mulți părăsesc școala pentru a-și ajuta părinții. Copiii mici sunt vânduți sau donați de către părinți pentru că nu au cu ce să-i hrănească. Educația s-a deteriorat și ea, mai ales pentru copiii săracilor, ca și statutul de învățător sau profesor, datorită salariului foarte mic.

Sărăcia a afectat modelele de socialitate, solidaritate și autoritate. Relațiile de vecinătate s-au restrâns. Oamenii se ajută mai mult cu bani și produse, la nevoie. Noii îmbogățiți au devenit mai puternici în localitate, în timp ce autoritatea profesorilor, medicilor, odinioară privilegiați și respectați, este în declin. Între vecinii, prietenii și rudele care s-au îmbogățit și cei săraci crește distanța socială. Relațiile de familie se destramă datorită plecării membrilor de familie la muncă în alte republici.

Mulți georgieni deplâng vechiul stat paternal. Ei încă speră că guvernul va rezolva problema șomajului prin crearea de noi locuri de muncă. Și țăranii speră că guvernul le va acorda credite, le va cumpăra produsele, îi va ajuta la piață și va atrage investitori străini. Dar sărăcirea continuă le-a scăzut încrederea în conducere și în instituțiile statului. În comunitățile rurale, sătenii reclamă că li se fură recolta de către hoți înarmați. Poliștii pactizează cu hoții sau le cer bani. Oficialii se înfruptă din pământurile cele mai bune și din afacerile cele mai rentabile. Liderii sunt supranumiți *moneybags* (saci de bani), căci construiesc hoteluri, terenuri de sport pentru înalta societate, din banii oamenilor. Cei săraci se simt trădați de guvernanți, care le fac numai promisiuni. Relațiile și mita decid și rezolvă totul. **Concluzia Norei Dudwick este că demiterea statului sovietic a lăsat teren liber pentru competiția diferitelor elite sau a ceea ce georgienii numesc *clanuri* și *mafioți*, pregătind terenul pentru viitoarele evenimente politice.**

Aceste clanuri și grupări mafioate au dus la „revoluția de catifea”, după unii, sau la „revoluția cu parfum de petrol”, după alții, care a avut loc în 22–23 noiembrie 2003, atunci când președintele

Eduard Șevardnadze a fost silit să demisioneze și să predea conducerea principalului lider al opoziției, Mihail Saakashvili, prooccidentalul favorit, care a ieșit victorios, la 4 ianuarie 2004, în alegerile libere desfășurate în Georgia.

Așa cum rezultă și din cercetare, instituțiile statului erau atât de puternic corupte, iar economia subterană atât de atotcuprinzătoare, încât statul ajunsese în pragul falimentului. În consecință, viața avea să confirme aceste concluzii, prin puternicele mișcări politice ce au avut loc, susținute continuu de largi mase de oameni. Răsturnarea regimului lui Șevardnadze, sub presiunea maselor, fără vărsare de sânge, a fost o reușită a Georgiei, devenită după „revoluția cu parfum de petrol”, o importantă miză, atât pentru SUA, cât și pentru Rusia.

Pe scurt, **corupția a fost declanșatorul revoluției**. Ignorând apelurile de combatere a corupției, președintele Șevardnadze a fost silit să demisioneze. Generalizarea corupției și dezvoltarea economiei subterane au făcut din Georgia una din cele mai sărace țări din fostele republici sovietice. Reanalizând situația din Georgia, potrivit parametrilor cercetați de Nora Dudwick și colectivul său, se poate afirma că studiul a fost confirmat de realitate: falimentul statului a creat o „națiune de cerșetori” și o „țară a șpăgii” care a cerut schimbarea; economia subterană a sufocat afacerile cinstite, iar statul a fost capturat de corupți sau de „clanuri” și „mafioți”, cum îi caracterizează subiecții cercetării, împotriva cărora noul președinte al Georgiei a deschis foc automat. „Evenimentul zilei” din 17 februarie 2004 scrie despre miniștrii arestați de polițiști mascați și despre noile legi, care încurajează denunțarea funcționarilor corupți, legi ce permit confiscarea bunurilor achiziționate în mod fraudulos, în cadrul măsurilor luate de președintele georgian Saakashvili pentru a dovedi tuturor că este hotărât să elimine corupția din rădăcini.

Arestările în direct, „tribunalele de urgență pentru corupți” organizate în Georgia demonstrează că noul președinte se ține de cuvânt și face curățenie generală în aparatul de stat. Întrebarea pe care și-o pune ziarul este: *până unde se va merge?*

Comparând cu ceea ce face la noi Parchetul Național Anticorupție, care n-a ajuns să aresteze nici un demnitar recunoscut de presă sau de opinia publică pentru devalizarea unui sector sau altul din economia națională, actele lui Saakashvili par să fie singurele capabile să facă ordine și să pună capăt acestui cancer ce pare de neînving – corupția.

Republica Moldova
Mâncând dintr-un singur blid: strategii de supraviețuire
în economia rurală în cădere a Moldovei
Hermine G. de Soto și Nora Dudwick

Pentru început, autoarele fac o scurtă prezentare geografică și istorico-culturală a țării: situată între Ucraina și România, Republica Moldova este cea mai mică țară dintre statele foste sovietice, după Armenia. Aflată la intersecția drumurilor Europei, ea a suferit influențele imperiilor și ale popoarelor cu care a intrat în contact, influențe pe care le păstrează în cultura sa bogată etnic și lingvistic. Etnicii moldoveni constituie 2/3 din populația națională. Ei vorbesc românește și, cei mai mulți, asemeni populației slave din Republica Moldova, aderă la creștinismul ortodox. Republica Moldova include un număr semnificativ de ruși, ucraineni, polonezi, bulgari, evrei, găgăuzi, o minoritate care vorbește turcește și romi. După dobândirea independenței, noua lege, care face din română limbă de stat, a declanșat tensiuni etnice și politice și a condus la mișcări separatiste în regiunile Transnistria și Găgăuzia.

Apoi, autoarele trec la analiza situației sociale și economice create după dobândirea independenței, în mod deosebit la studiul sărăciei.

Ca toate țările ex-sovietice și ex-socialiste, și moldovenii au experimentat un pronunțat declin în standardul de viață. Cei săraci luptă pentru hrana familiilor lor și pentru a asigura cheltuielile de

educație și sănătate. În același timp, a apărut o pătură mică și robustă de antreprenori în afaceri. La țară, lucrătorii din gospodăriile colective au devenit mai săraci, iar cei care au avut succes cu retragerea pământului de la stat și-au crescut veniturile gospodăriei. Aceste mutații, care au avut ca efect crearea unei mari distanțe sociale între săraci și bogați, au dus la alterarea relațiilor dintre familii și comunități, la fragmentarea legăturilor inițiale de solidaritate și la creșterea diferențierii socio-economice.

Încercarea de a obține o definiție a sărăciei demonstrează că **pentru cea mai mare parte a subiecților, sărăcia a fost un fenomen foarte recent. Cei mai mulți dintre ei spun că trăiau bine; numai o mică parte a fost întotdeauna săracă. Acum moldovenii compară salariile cu coșul minim de alimente pe zi și ajung la concluzia că „acum, noi suntem toți săraci”. Printre cele mai grave aspecte ale sărăciei ei enumeră foamea, sănătatea precară, lipsa de îmbrăcăminte adecvată, condițiile sărace de locuit** (p. 334).

Studiul indicatorilor care definesc sărăcia ca pe un fenomen multidimensional relevă că printre primii se evidențiază **insecuritatea și rușinea**. Autoarele arată că sărăcia are importante componente sociale și psihologice. Subiecții se simt lipsiți de apărare. Ei observă că sărăcia le distruge progresiv tradițiile, care altădată adunau oamenii împreună în mod regulat. Moldovenii, ca și ceilalți subiecți, vorbesc despre pierderea încrederii și a speranței în viitor și despre faptul că nu au știut și nici nu au putut afla ce s-a întâmplat în jurul lor. Pentru mulți oameni săraci, cuvintele „independentă”, „democrație” și „tranziție” au început să semnifice lipsa justiției sociale. Ei au experimentat propria sărăcie ca pe o profundă umilință. Până și acei subiecți, care le păreau extrem de săraci interviuatorilor, preferau, adesea, să se definească pe ei înșiși ca „aproape”, dar „nu complet săraci”. Un subiect spune: *Sărăcia este dureroasă; este ca o boală. Ea atacă o persoană nu numai material, dar și moral. Ea îi distruge demnitatea și îl duce la o totală disperare. O persoană simte sărăcia în fiecare moment* (p. 335).

Sărăcia este percepută diferit de diferite grupuri sociale. De pildă, tinerii o văd ca pe lipsa îmbrăcămînții decente, umilința în fața prietenilor bogați, imposibilitatea de a participa la o viață socială normală și de a câștiga bani. Pentru tinerile cupluri căsătorite, sărăcia înseamnă incapacitatea de a se separa de părinți și de a începe viața pe cont propriu sau de a se bucura de intimitate și independentă. Pentru părinți, semnifică grija permanentă de a hrăni și a îmbrăca copiii, de a le oferi securitate și o educație adecvată.

Mulți tineri sunt mai deschiși la schimbările din economie și societate. Ei au înțeles că statul nu-i va mai ajuta și că ei trebuie să lupte pentru a supraviețui. De aceea, sunt mai înclinați să-i caracterizeze ca săraci pe oamenii care sunt lipsiți de inițiativă, de spirit și abilitate antreprenorială. Bătrânii săraci și cei cu deficiențe sunt marcați de incertitudinea în privința viitorului, dar și persoane mai tinere sunt la fel de neîncrezătoare. O femeie de 48 de ani, care a făcut multe călătorii pentru a vinde produse de import, ca să aibă cu ce trăi la bătrânețe, spune: *Toate aceste călătorii mi-au distrus sănătatea și, deoarece nu am vechime în muncă, eu nu mă pot aștepta la prea mult de la o pensie. Mă tem să mă gândesc la viitor* (ibidem).

La întrebarea: *cine devine bogat și cine devine sărac?*, cei de vârstă medie și bătrânii se întreceau să spună că oamenii cinstiți devin săraci pentru că le lipsește abilitatea de a cultiva, manipula și mitui pe cei cu influență. În rândul oamenilor săraci sunt incluși intelectualii, în special învățătorii, cercetătorii, profesorii și scriitorii, bătrânii și cei cu dizabilități. Familiile cu mulți copii, pensionarii și oamenii care n-au avut economii sau bunuri, atunci când Moldova a devenit independentă, s-au alăturat, de asemenea, săracilor. Noii îmbogățiți, în ochii subiecților, sunt formați din elitele politice dinainte (care, pur și simplu, au schimbat carnetul de partid cu mandatul de parlamentar), birocratii, oficialii locali, „mafia”, beneficiarii privatizării ilegale, țiganii bogați, rușii, românii care au folosit relațiile politice și de afaceri din perioada sovietică pentru a începe propria lor afacere. Oamenii săraci îi caracterizează ca „necinstiți”, „escroci”, „speculanți”, „hoți” și insistă să spună că politicienilor nu le pasă de suferințele populației. Totuși, unii îi consideră bogați pe cei energici și inteligenți și care au avut ceva capital atunci când a început reforma. Ei au potențialul de a îmbunătăți situația economică a țării și de a-i ajuta pe cei aflați în nevoie.

În concluzie, afirmă autoarele, moldovenii interviuați definesc sărăcia în comparație cu trecutul, când majoritatea subiecților se bucurau de securitatea locului de muncă și erau capabili să

trăiască din propriile lor salarii și pensii. **În ciuda diferențelor dintre generații, cei mai mulți dezaproabă stratificarea economică crescândă și văd o legătură cauzală între bogăție și corupție.** Deși sărăcirea era larg răspândită, oamenii săraci se simțeau umiliți de ea și încercau s-o minimalizeze în fața altora.

Între **dimensiunile materiale ale sărăciei**, subiecții cercetării includ foamea, sănătatea precară și condițiile grele de trai.

Foamea. Familiile urbane sărace aveau puțini bani cu care să cumpere alimente și le lipsea accesul la pământ. Chiar și sătenii spuneau că ei nu mai mănâncă la fel ca înainte. Mulți subiecți spun că au fost nopți când s-au dus flămânzi la culcare. Hrana a jucat un rol foarte scăzut în viața socială. După cum afirma un subiect, *hrana în familiile sărace este acum numai pentru supraviețuire* (p. 337).

Mulți oameni se bazează pe *mămăligă*, mai degrabă decât să cumpere pâine din grâu. Autoarele relatează faptul că oamenii considerau *mămăliga* ca fiind mai puțin nutritivă decât pâinea de grâu și constituind un semn al umilinței lor personale și naționale (personal, noi nu considerăm mămăliga exclusiv un semn al sărăciei, mai ales când, în combinații reușite, ea devine un deliciu de renume național, recunoscut de mulți străini). Gospodinele au priorități în distribuirea hranei între membrii familiei, atunci când aceasta nu este de ajuns. Ele hrănesc întâi soții, apoi copiii și ele mănâncă ceea ce rămâne după ce ceilalți au terminat. Un tată al câtorva copii mici descrie mesele familiei sale astfel: *toți copiii mănâncă dintr-un singur blid. Fiecare copil mănâncă atât cât reușește. Soția mea și eu mâncăm resturile care rămân. Uneori nu mai rămân nici resturi și, atunci, mâncăm numai o bucată de pâine sau mămăligă cu ceapă* (p. 338).

Locuința. Pentru moldovenii din mediul rural, locuința și proprietatea asupra unei case este o măsură importantă a bunăstării familiei. Astăzi, familiile nu-și mai pot permite să le zugrăvească sau să cumpere materiale pentru reparații, iar multe au rămas neterminate. Aglomerația continuă să fie o problemă pentru oamenii care nu au avut case la întemeierea familiei și nici nu au primit de la stat. O femeie spune că a trăit cu soțul și cei doi copii într-o singură cameră 23 de ani. Multor gospodării sărace le lipsește mobila de bază. Familiile mari au doar un singur pat și o canapea și își păstrează hrana în frigiderul vecinului.

Utilitățile. În zonele urbane și rurale, de asemenea, în multe case lipsesc gazele și apa caldă. Încălzirea și gătitul sunt foarte costisitoare. O familie din Rotunda, un sat din județul Edenet, a spus că ei nu au putut să se spele de trei săptămâni fiindcă nu au avut săpun, șampon și chiar nici cărbune de ajuns ca să încălzească apa.

Concluzia studiului privind dimensiunile materiale ale sărăciei arată că aceasta afectează toate aspectele vieții.

Sănătatea, educația și asistența socială sunt alți indicatori ai nivelului de profunzime la care ajunge sărăcia. În Moldova, deși statul a continuat în mod oficial să asigure servicii medicale gratuite sau cu un cost redus, criza severă de echipamente și medicamente din spitale, salariile mici ale personalului medical și îndelungata tradiție a doctorilor de a cere sau accepta mici „cadouri” pentru a fi mai atenți cu pacienții au creat *de facto* un sistem de medicină privată. Oamenii spitalizați trebuie să aducă toate lucrurile necesare internării: lenjerie de pat, cuvertură, alimente, seringi, chiar sânge pentru operație.

Nici învățământul nu mai funcționează la calitatea necesară. Atât profesorii, cât și părinții sunt îngrijorați de deteriorarea sistemului școlar de care ei erau odată mândri, pentru că le deschidea drumul spre mobilitatea socială, inclusiv copiilor din cele mai îndepărtate sate. Plecarea profesorilor calificați și experimentați a contribuit la degradarea lui.

Asistența socială a slăbit și ea simțitor, odată cu reducerea subvențiilor de la stat și cei care suferă cel mai mult sunt pensionarii, cei bolnavi sau cu deficiențe și familiile cu copii.

Efectele nefaste ale sărăciei asupra relațiilor sociale se resimt atât în familie, cât și în comunitate. Multe familii s-au dezintegrat sub presiunea combinată a șomajului, alcoolismului, schimbării rolului dintre genuri, separării soților datorită locului de muncă etc. Creșterea ponderii furturilor, a crimelor violente și a bandelor de tineri a înfricoșat mulți oameni, care își pierd încrederea în comunitate. Vechea ideologie a egalitarismului s-a dezintegrat, spun autoarele, deși noi am menționa faptul că relativa egalitate sau omogenizare nu a fost numai o ideologie, ci chiar o

realitate, pe care toți subiecții săraci au amintit-o, ca pe un fapt de viață, la care vor să se revină. Comunitățile s-au divizat în pătri distincte de bogați și săraci. Unii oameni s-au izolat, sunt suspicioși cu vecinii, exprimă nostalgie pentru trecut și se tem de viitor. În familie, datorită sărăciei, au slăbit relațiile dintre membri, ceea ce face ca aceștia să trăiască într-un stres continuu, care duce, adeseori, la dezintegrare. Aceeași tendință de slăbire a coeziunii interne se resimte și la nivelul comunității rurale și urbane. Nunțile, funeraliile care uneau membrii ei prin ospitalitate și bucuria întâlnirii s-au redus la un cerc restrâns de rude. În plus, s-au înmulțit crimele, furturile, violențele. Conflictele etnice nu au lipsit nici ele și au dus la crearea regiunii independente din Transnistria, cu orientare politică pro-rusă. Modelele de sărăcie diferă de la o regiune la alta, dar cea mai mare diferență se observă pe axa nord-sud. Nivelul de viață și oportunitățile par mai scăzute în sud și mai înalte în nord, unde trăiesc și cei mai mulți oameni din guvern.

În concluzie, Moldova se înscrie, prin particularitățile ei distinctive, între țările care au trăit atât bucuria, optimismul independenței, cât și dramatismul perioadei de tranziție, cu efecte care tind să anuleze câștigurile democrației și libertății.

De la data apariției cărții de față, datele problemei s-au mai schimbat, îndeosebi din perspectivă socio-politică și etnică, politicul și etnicul fiind capul de afiș al temelor pe care le dezbate liderii politici și elita culturală din Republica Moldova, aspecte mai puțin tratate în lucrare.

Planul rus pentru Transnistria a devenit subiect de dispute internaționale. Propus de Kremlin pentru soluționarea diferendului transnistrean, Memorandumul Kozac prevede federalizarea Republicii Moldova, plan ce a scos din nou sute și mii de moldoveni în stradă, pentru a protesta împotriva politicii lui Voronin, care încearcă pe toate căile să „re-sovietizeze” țara. Dacă planul propus nu și-a atins obiectivele propuse, în schimb, el a reușit să învenineze relațiile dintre autoritățile de la Chișinău și cele de la Moscova, dar și pe cele dintre Rusia și comunitatea internațională, mai ales cu SUA. Graba cu care s-a dorit semnarea acestui document – în mai puțin de două săptămâni – nu a fost de bun augur, astfel că Voronin a fost nevoit să-l respingă înainte cu două ore de a fi semnat, din cauza presiunilor internaționale și naționale. Interesul major al Rusiei de a-l semna a reieșit clar din intenția lui Vladimir Putin de a se deplasa personal la Chișinău pentru a-l semna. Reacția Rusiei la refuzul Republicii Moldova de a semna Memorandumul de federalizare a țării nu s-a lăsat mult așteptată: ea a blocat Summit-ul OSCE de la Maastricht și negocierile în cinci privind Transnistria. În mass-media s-a afirmat că trupele și armamentul din Transnistria nu vor fi retrase în curând, așa cum se stabilise prin deciziile OSCE, întrucât necesită cheltuieli materiale mari.

Pentru a se apropia din nou de Moscova, Parlamentul de la Chișinău, dominat de comuniști, a adoptat concepția politicii de stat, potrivit căreia **statuează drept limbă de stat limba moldovenească, limba rusă drept limbă de comunicare interetnică, iar pe români drept a șasea minoritate etnică din Republica Moldova.**

Reamintim că autoarele studiului au arătat de la început că etnia moldovenilor constituie 2/3 din întreaga populație a țării, informație pe care nu o putem suspecta de părtinire pro-moldovenească, studiul fiind realizat de echipe de cercetători ai Băncii Mondiale împreună cu cei din țară. În această situație, apare firesc întrebarea: cum a ajuns etnia moldovenilor a șasea în ordine, ca importanță și mărime, în raport cu celelalte, care conviețuiesc pe acest teritoriu?

În Republica Moldova sau în Basarabia, cum le place să spună oamenilor de cultură de aici – de pildă, Mihai Cîmpoi, președintele Uniunii Scriitorilor din Basarabia – are loc *un proces de demolare a culturii naționale, a culturii românești*, prin acțiunile concrete întreprinse de președintele Voronin împotriva Uniunii Scriitorilor, a teatrelor, împotriva culturii în general. În acest scop, a avut loc un „așa-zis” Congres de constituire a „Uniunii Scriitorilor de Alternativă”, botezată astfel de însuși Vladimir Voronin, care a urmat după constituirea Uniunii Jurnaliștilor de Alternativă, a Uniunii Scriitorilor „Nistru”, ca alternativă a Uniunii Scriitorilor de acolo.

Oamenii de cultură se află în linia întâi de luptă: marele poet Grigore Vieru, fost ministru al culturii, în anii de renaștere națională a Basarabiei de după 1991, ulterior vicepreședinte al Institutului Cultural Român, Ion Ungureanu, poetul și publicistul Nicolae Dabija, criticul și istoricul literar Mihai Cîmpoi, având alături intelectualii, profesorii, istoricii și marii creatori de cultură, care duc o luptă crâncenă și înverșunată, pentru ca regimul bolșevic condus de Vladimir Voronin să lase în pace limba română, istoria românilor și credința lor.

Ultimele măsuri extreme luate de politicienii moldoveni, de ridicare a imunității parlamentare lui Ion Roșca, liderul Partidului Popular Creștin, și de întocmire a dosarului penal pentru pagubele produse de protestele de masă în anii 2002–2003, în lupta pentru apărarea identității lor naționale, demonstrează radicalizarea atitudinii antiromânești a partidului comunist al „ocupanților”, cum le spun românii rușilor și susținătorilor lor.

În încheiere, merită să apreciem lucrarea *Când structurile se destramă*, despre cele 8 țări ex-sovietice (din care noi am comentat numai trei capitole), realizată de colectivul de cercetători ai Băncii Mondiale, format din Nora Dudwick, Elizabeth Gomart, Alexandre Marc și Kathleen Kuehnast, ca una dintre cele mai autentice monografii ale procesului de decădere economică, socială, psihologică și morală, ce a însoțit perioada de tranziție de la economia centralizată și dictatură, la economia de piață și democrație. Meritul autorilor este că, deși au fost realmente șocați de anumite afirmații și stări de spirit ale subiecților – cum a fost, de pildă, faptul că subiecții preferau să lucreze la stat sau aveau nostalgia vieții din perioada sovietică – ei nu și-au impus în nici un fel prejudecățile sau punctul lor de vedere și au expus realitatea așa cum am văzut-o este ea, fără nici un adaos din afară, **realizând un studiu model de obiectivitate și validitate științifică.**

Maria Cobianu-Băcanu

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XVII, nr. 5-6 • 2006

INDEX ALFABETIC – 2006

	Nr.	p.
ALEXANDRESCU, PETRUȘ , Rolul școlii și al familiei în educația tinerei generații în orizontul integrării europene.....	3-4	361
BALICA, ECATERINA , Delictele de omor în mediul familial românesc	1-2	27
BANCIU, DAN, RĂDULESCU, SORIN M., DÂMBOEANU, CRISTINA , Criminalitatea comisă cu violență în comunitățile rurale.....	3-4	199
BANCIU, DAN, PUȘCAȘ, MIHAELA , Familia și delincvența juvenilă în România.....	1-2	39
BĂDESCU, ILIE, BURUIANĂ, CLAUDIA, ȘERBAN, ADELA , Puterea economică și spirituală a gospodăriei rurale în România contemporană	3-4	187
BECIU, CAMELIA , Construcția mediatică a problemelor publice: schimbarea socială și adaptarea la noile contexte europene.....	3-4	317
BURUIANĂ, CLAUDIA, BĂDESCU, ILIE, ȘERBAN, ADELA , Puterea economică și spirituală a gospodăriei rurale în România contemporană	3-4	187
COBIANU-BĂCANU, MARIA , Reflecții pe magueia volumului <i>Locul și rolul instituțiilor intensiv-cognitive în procesul trecerii spre societatea cunoașterii și al integrării europene (2002-2003)</i>	1-2	147
Confesiunile unui juris-sociolog (Convorbire cu Dan Banciu, realizată de Iancu Filipescu)	5-6	583
DÂMBOEANU, CRISTINA, SORIN M. RĂDULESCU , Consumul și abuzul de alcool ca problemă socială și medicală	5-6	433
DÂMBOEANU, CRISTINA, BANCIU, DAN, RĂDULESCU, SORIN M. , Criminalitatea comisă cu violență în comunitățile rurale.....	3-4	199
DÂMBOEANU, CRISTINA , Principalele direcții teoretico-metodologice de abordare a recidivei	1-2	51
DOBRI, ROXANA , Răspândirea consumului de droguri în societatea contemporană....	5-6	463
GHEORGHE, MANUELA , Coordonate socio-religioase ale trăirii credinței în satul românesc postcomunist	3-4	233
GHEORGHE, MANUELA , Evoluții ale pluralismului religios din România în perspectiva integrării în Uniunea Europeană.....	1-2	89
GLODEANU, ION, HOFFMAN, OSCAR, RAȘEEV, MONICA , Cunoaștere și management.....	5-6	531
GLODEANU, ION, HOFFMAN, OSCAR, RAȘEEV, MONICA , Raportarea întreprinderilor la complexitatea schimbărilor sociale.....	3-4	277
HOFFMAN, OSCAR, GLODEANU, ION, RAȘEEV, MONICA , Cunoaștere și management.....	5-6	531
HOFFMAN, OSCAR, GLODEANU, ION, RAȘEEV, MONICA , Raportarea întreprinderilor la complexitatea schimbărilor sociale.....	3-4	277

LEOVARIDIS, CRISTINA , „Industria culturale” – controversa teoretică clasică și situația actuală.....	1–2	161
LEOVARIDIS, CRISTINA , Organizațiile intensiv-cognitive – un nou tip de organizații, specifice societății cunoașterii	5–6	543
LEOVARIDIS, CRISTINA, NICOLAESCU, ANDREEA , Sectorul IMM reflectat în presa scrisă.....	1–2	73
LEOVARIDIS, CRISTINA, NICOLAESCU, ANDREEA , Situația întreprinderilor inovative din România.....	3–4	303
MAJURU, ADRIAN , Rolul și evoluția albanezilor în societatea românească	5–6	513
MANDACHE, MIRCEA , Religie și identități religioase în orașul modern și în cel postmodern.....	1–2	141
MÂCIU, MIRCEA , Comunicarea cultural-spirituală – suport al etnopsihologiei... ..	1–2	107
MÂCIU, MIRCEA , <i>Scienza nuova</i> – întemeiere a psihologiei etnice.....	5–6	575
NICOLAESCU, ANDREEA, LEOVARIDIS, CRISTINA , Sectorul IMM reflectat în presa scrisă.....	1–2	73
NICOLAESCU, ANDREEA, LEOVARIDIS, CRISTINA , Situația întreprinderilor inovative din România.....	3–4	303
PETRE, IOANA , Starea de sănătate în satul românesc de astăzi. Manifestări și tendințe	3–4	219
PUSCAȘ, MIHAELA, BÂNCIU, DAN , Familia și delincvența juvenilă în România.....	1–2	39
RAȘEEV, MONICA, GLODEANU, ION, HOFFMAN, OSCAR , Cunoaștere și management.....	5–6	531
RAȘEEV, MONICA, GLODEANU, ION, HOFFMAN, OSCAR , Raportarea întreprinderilor la complexitatea schimbărilor sociale.....	3–4	277
RĂDULESCU, SORIN M., DÂMBOEANU, CRISTINA , Consumul și abuzul de alcool ca problemă socială și medicală	5–6	433
RĂDULESCU, SORIN M., BÂNCIU, DAN, DÂMBOEANU, CRISTINA , Criminalitatea comisă cu violență în comunitățile rurale.....	3–4	199
RĂDULESCU, SORIN M. , Politici de control asupra drogurilor.....	3–4	249
RĂDULESCU, SORIN M. , Probleme sociale și medico-juridice ale abuzului și dependenței.....	1–2	3
SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, N. Bagdasar – portretist al gânditorilor români.. ..	1–2	119
SPÂNU, GEORGE CRISTIAN , Infraționalitatea în mediul rural. Principalele caracteristici ale criminalității din mediul rural românesc în lunile ianuarie–februarie 1938.....	1–2	67
STANCIU, LUCIAN RADU , Implicațiile unei aniversări: Nicolae Iorga la 60 de ani	5–6	559
ȘERBAN, ADELA, BĂDESCU, ILIE, BURUIANĂ, CLAUDIA , Puterea economică și spirituală a gospodăriei rurale în România la sfârșit de mileniu	3–4	187
BRUNO, ȘTEFAN , Istoria și reforma închisorilor românești	5–6	485
ȘTEFĂNESCU, SIMONA, VELICU, ANCA , „Național” versus „european” în discursul mediatic și în mentalul colectiv	3–4	337
ȘTEFĂNESCU, SIMONA, VELICU, ANCA , Tema identitară în discursul candidaților la președinție. Studiu de caz.....	5–6	397
VELICU, ANCA, ȘTEFĂNESCU, SIMONA , „Național” versus „european” în discursul mediatic și în mentalul colectiv	3–4	337
VELICU, ANCA, ȘTEFĂNESCU, SIMONA , Tema identitară în discursul candidaților la președinție. Studiu de caz.....	5–6	397
VEREȘ, CRISTIAN , Femeia și rolul său în lumea satului, în optica unor cercetări monografice	1–2	97
RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ		

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

YEAR XVII, Nos. 5–6 • 2006

CONTENTS

MASS MEDIA

- SIMONA ȘTEFĂNESCU, ANCA VELICU, The Theme of Identity in the Discours of
Presidential Candidates. Case Study 397

DEVIANCE AND CRIME

- SORIN M. RĂDULESCU, Alcohol Consumption and Abuse as a Social and Medical Problem 433
ROXANA DOBRI, The Spread of Drug Consumption in Contemporary Society 463
BRUNO ȘTEFAN, History and Reform of the Romanian Prisons 485

SOCIAL HISTORY

- ADRIAN MAJURU, The Role and Evolution of Albanians in the Romanian Society 513

THE KNOWLEDGE SOCIETY

- OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, MONICA RAȘEEV, Knowledge and Management 531
CRISTINA LEOVARIDIS, The Knowledge-Intensive Organizations – a New Type
of Organizations, Specific to the Knowledge Society 543

REMEMBRANCE

- LUCIAN RADU STANCIU, The Implications of an Anniversary. Nicolae Iorga
at 60 Years Old 559

SOCIAL THINKING

- MIRCEA MĂCIU, *Scienza nuova* – Foundation of Ethno-Psychology 575

INTERVIEWS

- Confesions of a Judicial Sociologist (Interview with Dan Banciu, taken by Iancu Filipescu) ... 583

REVIEWS AND READING NOTES

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, <i>Knowledge – the New Resource of Power</i> (<i>Cunoașterea – noua resursă a puterii</i> , București, Editura Tipografia Intact, 2006) (Cristina Leovaridis, Andreea Nicolaescu); <i>When Things Fall Apart. Qualitative Studies of Poverty in the Former Soviet Union</i> , edited by Nora Dudwick et al., Washington D.C., the World Bank, 2003 (Maria Cobianu-Băcanu)	605
ALPHABETICAL INDEX 2006	621

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XVII, n°s 5–6 • 2006

SOMMAIRE

MASS-MÉDIA

- SIMONA ȘTEFĂNESCU, ANCA VELICU, Le thème identitaire dans le discours des candidats à la présidence. Étude de cas 397

DÉVIATION ET CRIMINALITÉ

- SORIN M. RĂDULESCU, CRISTINA DÂMBOEANU, La consommation et l'abus d'alcool comme problème social et médical 433
ROXANA DOBRI, Épanouissement de la consommation de drogues dans la société contemporaine 463
BRUNO ȘTEFAN, L'histoire et la réforme des prisons roumaines 485

HISTOIRE SOCIALE

- ADRIAN MAJURU, Le rôle et l'évolution des albanaises dans la société roumaine 513

LA SOCIÉTÉ DE LA CONNAISSANCE

- OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, MONICA RAȘEEV, Connaissance et management 531
CRISTINA LEOVARIDIS, Les organisations intensives-cognitives – un nouveau type d'organisations spécifiques à la société de la connaissance 543

ÉVOCATIONS

- LUCIAN RADU STANCIU, Les implications d'un anniversaire: Nicolae Iorga à 60 années 559

DE LA PENSÉE SOCIALE

- MIRCEA MÂCIU, *Scienza nuova* – fondation de la psychologie ethnique 575

INTERVIEWS

- Confessions d'un juris-sociologue (Interview avec Dan Banclu, réalisé par Iancu Filipescu) ... 583

COMPTES-RENDUS ET NOTES DE LECTURE

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, La connaissance – la nouvelle ressource du pouvoir (<i>Cunoașterea – noua resursă a puterii</i> , București, Editura Tipografia Intact, 2006) (<i>Cristina Leovaridis, Andreea Nicolaescu</i>); Quand les structures se démembrant. Études qualitatives sur la pauvreté dans l'ex Union Soviétique (<i>When Things Fall Apart. Qualitative Studies of Poverty in the Former Soviet Union</i>), Édité par Nora Dudwick et al., Washington D.C., The World Bank, 2003 (<i>Maria Cobianu-Băcanu</i>) ...	605
INDEX ALFABETIC 2006	621

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aprox. 10 pag. (cca 3000 semne/pag.). Primim textele procesate pe suport magnetic prin e-mail: revista@insoc.ro sau prin fax: 4021-318 24 48.

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dv. cu un rezumat (aprox. ½ pag.) în limba engleză sau în limba română și cu o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția, domeniul de interes).

Menționăm că responsabilitatea cu privire la originalitatea și conținutul textelor trimise revine autorului.

Comenzile din țară și din străinătate se primesc la:

RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, P.O. BOX 33-57, București, România;
Tel: 4021-318 7000, 4021-318 7001; Fax: 4021-318 7002, 4021-318 7003;
E-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. BOX 77-19, sector 3, București, România;
Tel./Fax: 4021-610 6765; 4021-210 6787, Tel.: 0311 044 668; E-mail: office@orionpress.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; Tel: 4021-318 8146, 4021-318 8106; Fax: 4021-318 2444, E-mail: edacad@ear.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XVII, nr. 5-6, p. 395-626, 2006